

В.И.ЛЕНИН

Избрани произведения
В пет тома

В.И.ЛЕНИН

Две тактики
на социалдемократията
в демократическата
революция

Статии

Из "Философски тетрадки"

2

Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция¹

Предговор

В революционен момент е много трудно да не се изостава от събитията, които дават поразително много нов материал за оценката на тактическите лозунги на революционните партии. Настоящата брошура е писана преди одеските събития*. Ние вече посочихме в «Пролетарий»³ (бр. 9, «Революцията учи»)** , че тези събития накараха дори ония социалдемократи, които създадоха теорията за въстанието-процес и отричаха пропагандирането на временното революционно правителство, да преминат или да започнат да преминават фактически на страната на своите опоненти. Без съмнение революцията учи с такава бързина и така основно — нещо, което в мирните епохи на политическото развитие изглежда невероятно. И което е особено важно, тя учи не само ръководителите, но и масите.

Не може да има никакво съмнение, че революцията ще научи работническите маси в Русия на социалдемократизъм. Революцията ще потвърди на дело програмата и тактиката на социалдемокрацията, като покаже истинската природа на различните обществени класи, като покаже буржоазността на нашата демокрация и истинските стремежи на селяните, революционни в буржоазно-демократически дух, но криещи в себе си не идеята за

* Има се предвид въстанието на броненосца «Княз Потемкин»². (Бележката на автора към изданието от 1907 г. *Ред.*)

** Вж. Съч. Т. 9, с. 143.

«социализация», а нова класова борба между селската буржоазия и селския пролетариат. Старите илюзии на старото народничество, които така явно проличават например в проектопрограмата на «партията на социалистите революционери»⁴ и по въпроса за развитието на капитализма в Русия, и по въпроса за демократизма на нашето «общество», и по въпроса за значението на пълната победа на селското въстание, всички тези илюзии ще бъдат разпръснати безпощадно и окончателно от революцията. Тя ще извърши за пръв път истинско политическо кръщение на различните класи. Тия класи ще излязат от революцията с определена политическа физиономия, като покажат себе си не само в програмите и тактическите лозунги на своите идеолози, но и в откритото политическо действие на масите.

Няма съмнение, че революцията ще научи нас, ще научи и народните маси. Но за борещата се политическа партия въпросът сега се състои в това: ще съумеем ли ние да научим революцията на нещо? ще съумеем ли ние да се възползуваме от правилността на нашето социалдемократическо учение, от връзката ни с единствената докрай революционна класа, пролетариата, за да сложим върху революцията пролетарски отпечатък, за да доведем революцията до истинска решителна победа на дело, а не на думи, за да парализираме неустойчивостта, половинчатостта и предателството на демократическата буржоазия?

Към тази цел трябва да насочим всичките си усилия. А постигането ѝ зависи, от една страна, от правилността на нашата оценка на политическата позиция, от верността на нашите тактически лозунги, а, от друга страна, от поддържането на тия лозунги от реалната боева сила на работническите маси. Към укрепването и разширяването на връзките ни с масите е насочена цялата обикновена, редовна, текуща работа на всички организации и групи на нашата партия, работата по пропагандата, агитацията и организацията. Тази работа е винаги необходима, но в революционен момент тя по-малко от когато и да било може да се смята за достатъчна. В такъв момент работническата класа инстинктивно се стреми към открито революционно действие и ние трябва да умеем да поставим правилно задачите на това действие, за да разширим след това колкото е възможно повече запознаването с тия задачи и тяхното разбиране. Не трябва да се забравя, че

зад съществуващия песимизъм относно нашата връзка с масите сега особено често се прикриват буржоазните идеи за ролята на пролетариата в революцията. Без съмнение ние трябва още много и много да работим за възпитанието и организирането на работническата класа, но целият въпрос сега е в това, къде трябва да лежи главният политически център на тежестта на това възпитание и на това организиране? В професионалните съюзи и легалните сдружения или във въоръженото въстание, в работата за създаване революционна армия и революционно правителство! И в едното, и в другото работническата класа се възпитава и организира. И едното, и другото, разбира се, е необходимо. Целият въпрос сега, в сегашната революция, се свежда обаче към това — къде трябва да лежи центърът на тежестта на възпитанието и организирането на работническата класа, в първото или във второто?

Изходът на революцията зависи от това, дали работническата класа ще играе ролята на помагач на буржоазията, могъщ по силата на своя натиск върху самодържавието, но безсилен политически, или ролята на ръководител на народната революция. Съзнателните представители на буржоазията прекрасно чувствуват това. Именно затова «Освобождение»⁶ възхвалява акимовщината, «икономизма» в социалдемократията, който издига *сега* на първо място професионалните съюзи и легалните сдружения. Именно затова г. Струве поздравява (кн. 72 на «Освобождение») принципните тенденции на акимовщината в новоискриството. Именно затова той се нахвърля върху ненавистното му революционно тесногърдие на решенията на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия.⁶

Правилните тактически лозунги на социалдемократията имат сега особено голямо значение за ръководството на масите. Няма нищо по-опасно от омаловажаването на значението на принципно издържаните тактически лозунги в революционно време. Например «Искра»⁷ в бр. 104 фактически преминава на страната на своите опоненти в социалдемократията, но същевременно се изказва пренебрежително за значението на лозунгите и тактическите решения, които вървят пред живота, посочват пътя, по който върви движението, с редица несполуки, грешки и т. н. Напротив, изработването на правилни тактически решения има гигантско значение за партията, която иска

да ръководи пролетариата в духа на издържаните принципи на марксизма, а не само да се влачи в опашката на събитията. В резолюциите на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия и на конференцията на отцепилата се част от партията* ние имаме най-точно, най-обмислено, най-пълно изразени тактически възгледи, не случайно изказани от отделни литератори, а приети от отговорни представители на социалдемократическия пролетариат. Нашата партия стои пред всички останали партии, защото има точна и приета от всички програма. Тя трябва да даде пример на останалите партии и със строгото отношение към тактическите си резолюции в противоположност на опортюнизма на демократическата буржоазия от «Освобождение» и на революционната фраза на социалистите-революционери, които едва през време на революцията се сетиха да излязат с «проект»-програма и да си зададат за пръв път въпроса — буржоазна революция ли се извършва пред очите им.

Ето защо ние смятаме като най-насъщна работа на революционната социалдемократия грижливото изучаване на тактическите резолюции на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия и на конференцията, определянето на отклоненията от принципите на марксизма, които се съдържат в тях, изясняването на конкретните задачи на социалдемократическия пролетариат в демократическата революция. На тая работа именно е и посветена предлаганата брошура. Проверката на нашата тактика от гледището на принципите на марксизма и поуките от революцията е необходима и за онзи, който иска реално да подготвя единството на тактиката като основа на бъдещото пълно обединение на цялата Руска социалдемократическа работническа партия, а не да се ограничава само с увещания.

Н. Ленин

Юли 1905 год.

* На III конгрес на РСДРП (Лондон, май 1905 г.) участваха само болшевиките. На «конференцията» (Женева, същото време) — само меншевиките⁸, наричани често в настоящата брошура «новоскристи», защото като продължиха да издават «Искра», те заявиха чрез устата на тогавашния си съмишленик Троцки, че между старата и новата «Искра» лежи пропаст. (Бележка на автора към изданието от 1907 г. *Ред*).

1. Насъщният политически въпрос

В преживявания от нас революционен момент на дневен ред стои въпросът за свикването на общонародно учредително събрание. Как да се реши този въпрос — по това мненията са различни. Набелязват се три политически направления. Царското правителство допуска необходимостта от свикването на народните представители, но в никакъв случай не желае да допусне тяхното събрание да бъде общонародно и учредително. Ако се вярва на вестникарските съобщения за работата на булигинската комисия⁹, изглежда, че то е съгласно да свика съвещателно събрание, избрано при липса на свобода на агитацията и при ограничено цензова или ограничено съсловна избирателна система. Революционният пролетариат, доколкото той е ръководен от социалдемократията, иска преминаването на властта изцяло в ръцете на учредително събрание, като за тая цел се бори не само за всеобщо избирателно право и не само за пълна свобода на агитацията, но и за незабавното събаряне на царското правителство и заменяването му с временно революционно правителство. Най-после либералната буржоазия, чиито пожелания се изразяват чрез водачите на тъй наречената «конституционно-демократическа партия»¹⁰, не иска събарянето на царското правителство, не издига лозунга за временно правителство, не настоява за реални гаранции изборите да бъдат напълно свободни и редовни и събранието на представителите да може да стане действително общонародно и действително учредително. Всъщност либералната буржоазия, която е единствената сериозна социална опора на направлението на «освобожденците», се стреми към възможно по-мирна сделка между царя и революционния народ и при това такава сделка, при която най-много власт да се падне на нея, на буржоазията, а най-малко на революционния народ, на пролетариата и селяните.

Такова е политическото положение в дадения момент.

Такива са трите главни политически направления, които съответствуват на трите главни социални сили в съвременна Русия. Как «освобожденците» прикриват с лъжедемократически фрази своята половинчата, т. е. казано по-открито и по-просто, своята изменническа, предателска политика по отношение на революцията, по това ние вече неведнъж писахме в «Пролетарий» (бр. 3, 4, 5).^{*} Да видим сега как социалдемократите преценяват задачите на момента. Превъзходен материал в това отношение представляват двете резолюции, приети съвсем неотдавна от III конгрес на РСДРП и от «конференцията» на отцепилата се част от партията. Въпросът, коя от тези резолюции преценява по-правилно политическия момент и по-правилно определя тактиката на революционния пролетариат, има грамадно значение и всеки социалдемократ, който иска съзнателно да изпълни своя дълг като пропагандист, агитатор и организатор, трябва много внимателно да се ориентира по този въпрос, като остави съвсем настрана съображенията, които не се отнасят до същността на работата.

Под тактика на партията се разбира нейното политическо поведение или характерът, насоката, методите на нейната политическа дейност. Тактическите резолюции се приемат от партийния конгрес, за да се определи точно политическото поведение на партията като цяло по отношение на новите задачи или предвид новото политическо положение. Такова ново положение, т. е. пълно, решително и открито противопоставяне огромното мнозинство на народа на царското правителство, създаде започналата в Русия революция. Новият въпрос се състои в това, какви са практическите начини за свикването на действително общонародно и действително учредително събрание (теоретически въпросът за такова събрание е решен официално от социалдемократията, в нейната партийна програма, отдавна вече и по-рано от всички други партии). Щом народът не е съгласен с правителството и масата е съзнала необходимостта от създаване на нов ред, то партията, която си е поставила за цел да събори правителството, непременно трябва да помисли с какво правителство ще замени старото, събаряното правителство. Възниква нов въпрос — за временното революционно правителство. За да даде пълен отговор на този въпрос, пар-

^{*} Вж. Съч. Т. 8, с. 495—504, 522—529.

тията на съзнателния пролетариат трябва да изясни, първо, *значението* на временното революционно правителство в извършващата се революция и в цялата борба на пролетариата изобщо, второ, *отношението* си към временното революционно правителство; трето, точните условия за *участието* на социалдемократията в това правителство; четвърто, условията за упражняване на тиск *от долу* върху това правителство, т. е. при неучастие на социалдемократията в него. Само след изясняването на всички тия въпроси политическото поведение на партията в това отношение ще бъде принципиално, ясно и твърдо.

Да видим как резолюцията на III конгрес на РСДРП разрешава тия въпроси. Ето нейния пълен текст:

«Резолюция по въпроса за временното революционно правителство.

Като взе предвид:

1) че както непосредствените интереси на пролетариата, така и интересите на неговата борба за крайните цели на социализма изискват възможно по-пълна политическа свобода, а следователно заменяването на самодържавната форма на управление с демократическа република;

2) че осъществяването на демократическата република в Русия е възможно само като резултат на победоносно народно въстание, чийто орган ще бъде временното революционно правителство, единствено способно да осигури пълната свобода на предизборната агитация и въз основа на всеобщото, равно и пряко избирателно право при тайно гласоподаване да свика учредително събрание, което действително да изразява волята на народа;

3) че този демократически преврат в Русия, при сегашния ѝ общественно-икономически строй, не ще отслаби, а ще за или господството на буржоазията, която, не спирайки се пред нищо, неминуемо ще се опита в известен момент да отнеме от руския пролетариат колкото е възможно по-голяма част от завоеванията на революционния период —

III конгрес на РСДРП реши:

а) необходимо е да се разпространява сред работническата класа конкретна представа за най-вероятния ход на революцията и за неизбежното появяване в известен момент от нея на временно революционно правителство, от което пролетариатът ще поиска да осъществи всички

най-непосредствени политически и икономически искания на нашата програма (програма минимум);

б) в зависимост от съотношението на силите и други фактори, които не могат предварително точно да се определят, допустимо е участието на пълномощници на нашата партия във временното революционно правителство с цел да се води безпощадна борба против всички контра-революционни опити и да се защитават самостоятелните интереси на работническата класа;

в) като необходимо условие за такова участие се поставя строгият контрол на партията над нейните пълномощници и решителното запазване независимостта на социалдемократията, стремяща се към пълен социалистически преврат и затова непримиримо враждебна към всички буржоазни партии;

г) независимо от това, дали ще бъде възможно участието на социалдемократията във временното революционно правителство, сред най-широките слоеве на пролетариата трябва да се пропагандира идеята за необходимостта от постоянен натиск върху временното правителство от страна на въоръжения и ръководен от социалдемократията пролетариат с цел да се запазят, затвърдят и разширят завоеванията на революцията.»

2. Какво ни дава резолюцията на III конгрес на РСДРП за временното революционно правителство

Резолюцията на III конгрес на РСДРП, както се вижда от нейното заглавие, е посветена изцяло и изключително на въпроса за временното революционно правителство. Това значи, че участието на с.-д. във временното революционно правителство влиза тук като част от въпроса. От друга страна, става дума само за временното революционно правителство и за нищо друго; следователно тук дори никак не влиза въпросът за «завземането на властта» изобщо и др. т. Правилно ли постъпи конгресът, като изостави този последния и други подобни въпроси? Без съмнение правилно, тъй като политическото положение в Русия съвсем не поставя такива въпроси на дневен ред. Напротив, целият народ е поставил на дневен ред събарянето на самодържавието и свикването на учреди-

телно събрание. На конгресите на партията трябва да се поставят за решаване не ония въпроси, които навреме или не навреме е засегнал един или друг литератор, а тия, които поради условията на момента и вследствие на обективния ход на общественото развитие имат сериозно политическо значение.

Какво значение има временното революционно правителство в сегашната революция и в общата борба на пролетариата? Резолюцията на конгреса разяснява това, като посочва още в самото начало необходимостта от «възможно по-пълна политическа свобода» както от гледището на непосредствените интереси на пролетариата, така и от гледището на «крайните цели на социализма». А както е казано още в нашата партийна програма, пълната политическа свобода изисква заменяване на царското самодържавие с демократическа република. Подчертаването на лозунга за демократическа република в резолюцията на конгреса е логически и принципно необходимо, защото пролетариатът, който стои на челно място в борбата за демокрация, се бори именно за пълна свобода; освен това такова подчертаване е толкова по-целесъобразно в дадения момент, тъй като у нас тъкмо сега излизат под флага на «демократизма» монархистите, а именно: тъй наречената конституционно-«демократическа» или «освободенска» партия. За учредяване на република е безусловно необходимо събрание на народни представители, и то непременно общонародно (въз основа на всеобщо, равно и пряко изборително право при тайно гласоподаване) и учредително. Това именно признава резолюцията на конгреса по-нататък. Но тя не се ограничава с това. За да бъде установен нов ред, който «действително да изразява волята на народа», не е достатъчно представителното събрание да се нарече учредително. Необходимо е това събрание да има власт и сила «да учредява». Съзнавайки това, конгресната резолюция не се ограничава с формалния лозунг за «учредително събрание», а добавя материалните условия, само при наличността на които това събрание ще може действително да изпълни своите задачи. Такова посочване на условията, при които едно учредително на думи събрание може да стане учредително на дело, е напълно необходимо, защото, както ние вече неведнъж сме изтъквали, либералната буржоазия, в лицето на конституционно-монархическата партия, явно изопа-

чава лозунга за общонародно учредително събрание, свеждайки го до куха фраза.

Резолуцията на конгреса казва, че *само* едно временно революционно правителство, и то такова, което би било орган на победоносното народно въстание, е в състояние да осигури пълна свобода на предизборната агитация и да свика събрание, действително изразяващо волята на народа. Вярно ли е това положение? Който би помислил да оспори това, той трябва да твърди, че царското правителство може да не подаде ръка на реакцията, че то е способно да бъде неутрално в изборите, че то може да се грижи за действително изразяване на народната воля. Подобни твърдения са толкова безсмислени, че никой не ще вземе открито да ги защитава, но скришом, под либерален флаг, ги промъкват именно нашите освободенци. Учредителното събрание трябва да бъде свикано от някого; някой трябва да осигури свободата и редовността на изборите; някой трябва да даде на това събрание пълна сила и власт: само едно революционно правителство, като орган на въстанието, може напълно искрено да иска това и е в състояние да направи всичко за неговото осъществяване. Царското правителство неизбежно ще противодействува на това. Едно либерално правителство, което е сключило сделка с царя и което не се опира изцяло на народното въстание, не е способно нито искрено да иска това, нито да го осъществи, дори при най-искрено желание. Резолуцията на конгреса дава следователно единствено правилния и напълно последователен демократически лозунг.

Но оценката на значението на временното революционно правителство би била непълна и неправилна, ако се изпусне изпредвид класовият характер на демократическия преврат. Затова резолюцията допълва, че превратът ще засили господството на буржоазията. Това е неизбежно при дадения, т. е. при капиталистическия, обществено-икономически строй. А резултат от засилването на буржоазното господство над що-годе свободния политически пролетариат неизбежно ще бъде отчаяната борба помежду им за власт, отчаяните опити на буржоазията «да отнеме от пролетариата завоеванията на революционния период». Затова, като се бори за демокрация преди всички и начело на всички, пролетариатът не трябва да забравя нито за минута за криещите се в недрата на

буржоазната демокрация нсви противоречия и за новата борба.

По такъв начин значението на временното революционно правителство е оценено в разгледаната от нас част на резолюцията напълно: и в неговата връзка с борбата за свобода и република, и в неговата връзка с учредителното събрание, и в неговата връзка с демократическия преврат, който разчиства почвата за нова класова борба.

Пита се по-нататък, каква трябва да бъде позицията на пролетариата изобщо към временното революционно правителство? Резолюцията на конгреса отговаря на това преди всичко с непосредствения съвет към партията да разпространява сред работническата класа убеждението за необходимостта от временно революционно правителство. Работническата класа трябва да съзнае тази необходимост. Докато «демократическата» буржоазия оставя в сянка въпроса за събарянето на царското правителство, ние трябва да го издигаме на първо място и да настояваме за необходимостта от временно революционно правителство. Нещо повече ние трябва да посочим програмата за действие на това правителство, отговаряща на обективните условия на преживявания исторически момент и на задачите на пролетарската демокрация. Тази програма е *цялата* програма-минимум на нашата партия, програмата на най-близките политически и икономически преобразования, които, от една страна, са напълно осъществими върху почвата на дадените общество-икономически отношения и, от друга страна, са необходими за по-нататъшната крачка напред, за осъществяването на социализма.

По такъв начин резолюцията изяснява напълно характера и целта на временното революционно правителство. По своя произход и по основния си характер това правителство трябва да бъде орган на народното въстание. По формалното си предназначение то трябва да бъде оръдие за свикване общонародно учредително събрание. По съдържание на дейността си то трябва да осъществи програмата-минимум на пролетарската демокрация като единствено способно да осигури интересите на въстаналия против самодържавието народ.

Могат да ни възразят, че временното правителство като временно не може да осъществява една положителна програма, която още не е одобрена от целия народ. Такова

възражение не би било нищо друго освен софизъм на реакционерите и «самодържавниците». Да не се осъществява никаква положителна програма, значи да се търпи съществуването на крепостническите порядки на прогнилото самодържавие. Такива порядки би могло да търпи само правителство от изменници на делото на революцията, но не и правителство, което е орган на народното въстание. Ще бъде подигравка, ако някой би предложил да се откажем от осъществяването на дело свободата на събранията, преди тая свобода да е призната от учредителното събрание, под предлог, че учредителното събрание може и да не признае свободата на събранията! Такава именно подигравка е възражението против незабавното осъществяване на програмата-минимум от временното революционно правителство.

Ще забележим най-после, че като поставя за задача на временното революционно правителство да осъществи програмата-минимум, резолюцията отстранява с това нелепите полуанархистически мисли за незабавното осъществяване на програмата-минимум, за завоюването на власта за социалистически преврат. Степента на икономическото развитие на Русия (обективно условие) и степента на съзнателността и организираността на широките пролетарски маси (субективно условие, неразделно свързано с обективното) правят невъзможно незабавното пълно освобождение на работническата класа. Само напълно невежи хора могат да пренебрегват буржоазния характер на извършващия се демократически преврат; — само напълно наивни оптимисти могат да забравят колко малко още работническите маси знаят за целите на социализма и начините за осъществяването му. А всички ние сме убедени, че освобождението на работниците може да бъде дело само на самите работници; без съзнателността и организираността на масите, без тяхната подготовка и възпитание в открита класова борба с цялата буржоазия за социалистическа революция не може и дума да става. И в отговор на анархистическите възражения, че ние уж отлагаме социалистическия преврат, ще кажем: ние не го отлагаме, а правим първата стъпка към него по единствено възможния начин, по единствено верния път, именно по пътя на демократическата република. Който иска да върви към социализма по друг път извън политическия демократизъм, той неминуемо ще стигне до нелепи и реак-

N. Lenin. Deux tactiques.

Prix: 1 fr. 25 cts. — 1 mk. — 18 ch. — 25 cent.

Россійская Соціалъдемократическая Рабочая Партія.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

Н. ЛЕНИНЪ.

**ДВѢ ТАКТИКИ
СОЦІАЛЬДЕМОКРАТІИ
ВЪ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
РЕВОЛЮЦІИ.**

Изданіе Центр. Ком. Р. С. Д. Р. П.

ЖЕНЕВА

Типографія Партіи. 3. rue de la Colline 3.

1905.

Корицата на книгата „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“ — 1905 г.
Умалено

ционни изводи както в икономически, така и в политически смисъл. Ако едни или други работници ни запитат в съответния момент: защо пък да не осъществим програмата максимум, ние ще им отговорим, като им посочим колко са още чужди на социализма демократически настроените народни маси, колко неразвити са още класовите противоречия, колко неорганизираны са още пролетариите. Организирайте стотици хиляди работници по цяла Русия, разширете сред милионите съчувствието към своята програма! Опитайте да направите това, без да си служите с гръмки, но кухи анархистически фрази, и вие веднага ще видите, че осъществяването на тази организация, че разпространяването на социалистическата просвета зависи от възможно по-пълното осъществяване на демократическите преобразования.

Да минем по-нататък. Изяснени веднъж значението на временното революционно правителство и отношението на пролетариата към него, възниква следният въпрос: допустимо ли е и при какви условия нашето участие в него (действие от горе)? Какво трябва да бъде нашето действие от долу? Резолуцията дава точни отговори и на двата тия въпроса. Тя заявява решително, че по принцип участието на социалдемократията във временното революционно правителство (в епохата на демократическия преврат, в епохата на борбата за република) е *допустимо*. С това заявление ние се отделяме безвъзвратно и от анархистите, които отговарят на този въпрос по принцип отрицателно, и от опашкарите в социалдемократията (като Мартинов и новоискристите), които ни *плашат* с перспективата на такова положение, когато това участие би могло да се окаже за нас необходимо. С това заявление III конгрес на РСДРП безвъзвратно отхвърли изказаната от новата «Искра» мисъл, че участието на социалдемократите във временното революционно правителство означавало разновидност на милеранизма¹¹, че това било по принцип недопустимо, тъй като то означавало осветяване на буржоазния порядък и т. н.

Но от само себе си се разбира, че въпросът за принципната допустимост още не решава въпроса за практическата целесъобразност. При какви условия този нов вид борба, борбата «от горе», признат от конгреса на партията, е целесъобразен? От само себе си се разбира, че да се говори сега за конкретните условия, като съотношението на

силите и т. н., не е възможно и резолюцията естествено се отказва от предварителното определяне на тия условия. Нито един разумен човек не ще се заеме да предсказва каквото и да било по интересувания ни въпрос в сегашния момент. Може и трябва да се определят характерът и целта на нашето участие. Резолюцията това именно и прави, като посочва две цели на участието: 1) безпощадна борба срещу контрареволуционните опити и 2) защита на самостоятелните интереси на работническата класа. В това време, когато либералните буржоа започват усърдно да приказват за психологията на реакцията (виж многопоучителното «Отворено писмо» на г. Струве в бр. 71 на «Освобождение»), като се стараят да уплашат революционния народ и да го накарат да бъде отстъпчив към самодържавието, особено уместно е да се напомни от страна на партията на пролетариата за необходимостта от една истинска война срещу контрареволуцията. Големите въпроси за политическата свобода и класовата борба се решават в края на краищата само от силата и ние трябва да се грижим за подготвянето и организирането на тази сила и за нейното активно използване не само за отбрана, но и за настъпление. Продължителната епоха на политическата реакция, която почти непрекъснато цари в Европа от Парижката комуна насам, твърде много ни привикна с мисълта за действие само «от долу», твърде много ни приучи да наблюдаваме само отбранителната борба. Ние навлязохме сега без съмнение в нова епоха; започна периодът на политическите сътресения и революции. В такъв период, какъвто преживява сега Русия, е недопустимо да се ограничаваме със стария шаблон. Трябва да пропагандираме идеята за действие от горе, трябва да се готвим за най-енергични, настъпателни действия, трябва да изучаваме условията и формите на такива действия. Резолюцията на конгреса издигна на първо място две от тези условия: едното се отнася до формалната страна на участието на социалдемократията във временното революционно правителство (строг контрол на партията върху нейните пълномощници), другото — до самия характер на това участие (нито за минута да не се забравя целта на пълния социалистически преврат).

Като изясни по такъв начин от всички страни политиката на партията при действието «от горе» — този нов, почти невиждан досега начин на борба, — резолюцията

предвижда и такъв случай, когато не ще ни се удаде да действуваме от горе. Да действуваме върху временното революционно правителство от долу ние сме длъжни във всеки случай. За такъв натиск от долу пролетариатът трябва да бъде въоръжен — защото в революционен момент работата стига особено бързо до открита гражданска война — и ръководен от социалдемократията. Целта на неговия въоръжен натиск е «защитата, заякчаването и разширяването на завоеванията на революцията», т. е. на ония завоевания, които от гледището на интересите на пролетариата трябва да се състоят в осъществяването на цялата наша минимална програма.

С това ние ще завършим краткото разглеждане на резолюцията на III конгрес по въпроса за временното революционно правителство. Както читателят вижда, тази резолюция изяснява и значението на новия въпрос, и отношението на партията на пролетариата към него, и политиката на партията както вътре във временното революционно правителство, така и вън от него.

Да разгледаме сега съответната резолюция на «конференцията».

3. Какво значи «решителна победа на революцията над царизма»?

Резолюцията на «конференцията» е посветена на въпроса *«за звоюването на властта и участието във временното правителство»*.^{*} Вече самата тая постановка на въпроса, както посочихме, крие в себе си бъркотия. От една страна, въпросът се поставя тясно: само за нашето участие във временното правителство, а не изобщо за задачите на партията по отношение на временното революционно правителство. От друга страна, смесват се два съвсем различни въпроса: за нашето участие в един от стадите на демократическия преврат и за социалистическия преврат. И действително, «завоюването на властта» от социалдемократията е именно социалистически преврат и не може да бъде нищо друго, ако се употребяват тия думи в тяхното

^{*} Читателят може да възстанови пълния текст на тази резолюция от цитатите, приведени на стр. 400, 403, 407, 431 и 433 на тази брошура. (Бележка на автора към изданието от 1907 г. Виж настоящото издание, стр. 18, 24, 29—30, 63, 67. Ред.)

буквално и обикновено значение. Но ако ги разбираме в смисъл на завоюване властта не за социалистическия, а за демократическия преврат, тогава какъв смисъл има да се говори не само за участие във временното революционно правителство, но и за «завоюване властта» *изобщо*? Очевидно нашите «конфeренти» сами не са знаели добре за какво всъщност трябва да говорят: за демократически или за социалистически преврат. Който е следил литературата по този въпрос, той знае, че началото на тази бъркотия постави др. Мартинов в знаменитите си «Две диктатури»: новоискристите си спомнят неохотно за тая постановка на въпроса, която бе дадена (още преди 9 януари) в това образцово-опашкарско произведение, но неговото идейно влияние върху конференцията не подлежи на съмнение.

Но да оставим настрана заглавието на резолюцията. Нейното съдържание ни показва несравнимо по-дълбоки и по-сериозни грешки. Ето първата ѝ част:

«Решителната победа на революцията над царизма може да бъде ознаменувана или с учредяване на временно правителство, излъчено от едно победоносно народно въстание, или с революционната инициатива на едно или друго представително учреждение, което под непосредствения революционен натиск на народа решава да организира общонародно учредително събрание.»

И така, казват ни, че решителната победа на революцията над царизма може да бъде и едно победоносно въстание, и . . . решението на някое представително учреждение да организира учредително събрание! Какво значи това? как може да стане това? Решителната победа може да бъде ознаменувана с «решение» да се организира учредително събрание?? И такава «победа» се поставя наред с учредяването на временно правителство, «излъчено от едно победоносно народно въстание»!! Конференцията не е забелязала, че *победоносно народно въстание и учредяването на временно правителство означава победа на революцията на дело*, а «решението» да се организира учредително събрание означава победа на революцията само *на думи*.

Конференцията на меншевиките-неискристите е изпаднала в същата грешка, в която постоянно изпадат либералите, освободенците. Освободенците фразьорствуват за «учредително» събрание, като си затварят свенливо очите пред факта, че силата и властта си остават в ръцете на царя, като забравят, че за да «учредяваш», трябва да имаш *сила* да учредяваш. Конференцията е за-

бравила също така, че от «решението» на каквито и да е представители до осъществяването на това решение разстоянието е още твърде голямо. Конференцията е забравила също така, че докато властта си остава в ръцете на царя, каквито и да са решения на каквито и да са представители ще си останат също такава празно и жалко дърдорене, каквото се оказаха «решенията» на знаменития в историята на германската революция в 1848 г. Франкфуртски парламент. Представителят на революционния пролетариат, Маркс, в своя «Нов рейнски вестник»¹² за това именно бичуваше с безпощаден сарказъм франкфуртските либерални «освобожденци», защото те говореха хубави думи, вземаха всякакви демократически «решения», «учредяваха» всевъзможни свободи, а на дело оставяха властта в ръцете на краля и не организираха въоръжена борба срещу военната сила, с която той разполагаше. И докато франкфуртските освобожденци дърдореха, кралят спечели време, укрепил военните си сили и контра-революцията, опирайки се на реална сила, разби окончателно демократите с всичките им прелестни «решения».

Конференцията приравняваше към решителна победа онова, в което липсва именно решаващото условие за победата. Как можаха социалдемократите, които признават републиканската програма на нашата партия, да изпаднат в тази грешка? За да разберем това странно явление, трябва да се обърнем към резолюцията на III конгрес по въпроса за отцепилата се част от партията*. В тази резо-

* Даваме пълния текст на тази резолюция: «Конгресът констатира, че още от времето на борбата на РСДРП с «икономизма» и досега в нея се запазват в различна степен и в различни отношения сродни на икономизма отсенки, които се характеризират с общата тенденция да подценяват значението на елементите на съзнателност в пролетарската борба, като ги подчиняват на елементите на стихийността. По организационния въпрос представителите на тези отсенки теоретически провъзгласяват несъответстващия на планомерно оформената работа на партията принцип на организацията-проект, но на практика в много случаи прокарат системата на отклоняване от партийната дисциплина, а в други случаи, като се обръщат към най-слабосъзнателната част на партията с проповед за широко, игнориращо обективните условия на руската действителност прилагане на изборното начало, те се опитват да подкопаят единствено възможните сега основи на партийна връзка. По тактическите въпроси те проявяват стремеж да стеснят размаха на партийната работа, като се изказват против завършено-независимата

люция се посочва съществуването на разни «сродни на икономизма» течения в нашата партия. Нашите «конфeренти» (ненапразно наистина те се намират под идейното ръководство на Мартинов) разсъждават за революцията съвсем в същия дух, както «икономистите» разсъждаваха върху политическата борба или върху 8-часовия работен ден. «Икономистите» веднага пускаха в ход «теорията за стadiите»: 1) борба за права; 2) политическа агитация; 3) политическа борба — или 1) 10-часов работен ден; 2) 9-часов; 3) 8-часов. Какви резултати се получаваха от тази «тактика-процес» — на всички е добре известно. Сега ни предлагат предварително да разделим хубавичко на стadiи и революцията: 1) царят свиква представителното учреждение; 2) това представително учреждение «решава» под натиска на «народа» да организира учредително събрание. 3) . . . за третия стadiй меншевиките още не са се сговорили; те са забравили, че революционният натиск на народа среща контрареволуционния натиск на царизма и че затова или «решението» си остава неосъществено, или работата се решава пак от победата или от поражението на народното въстание. Резолюцията на конференцията прилича буквално на следното разсъждение на «икономистите»: решителната победа на работниците може да бъде ознаменувана или с революционното осъществяване на 8-часовия работен ден, или с подаряването на десетчасов работен ден и с «решението» да се премине към 9-часов. . . Буквално същото.

Могат да ни възразят може би, че авторите на резолюцията не са имали намерение да *приравняват* победата на въстанието с едно «решение» на свикано от царя предста-

партийна тактика по отношение на либералнобуржоазните пртани, против възможността и желателността за нашата партия да се нагърби с организиращата роля в народното въстание, против участието на партията при всички условия във временното демократическо-революционно правителство.

Конгресът предлага на всички членове на партията да водят навсякъде енергична идейна борба, против подобни частични отклонения от принципите на революционната социалдемократия, но същевременно намира, че участието в партийните организации на лица, които в една или друга степен са призьорници на подобни възгледи, е допустимо при необходимото условие, че тия лица, признавайки партийните конгреси и партийния устав, ще се подчиняват изцяло на партийния дисциплина.» (Белжка на автора към изданието от 1907 г. *Ред.*).

вителино учреждение, че те са искали само да предвидят тактиката на партията в единия и в другия случай. На това ние ще отговорим: 1) текстът на резолюцията открито и недвусмислено нарича «решителна победа на революцията над царизма» *решението* на представителното учреждение. Може би това е резултат на небрежна редакция, може би тя може да бъде поправена въз основа на протоколите, но докато тя не е поправена, смисълът на тази редакция може да бъде само един и тоя смисъл е изцяло *освободенски*. 2) «Освободенският» ход на мислите, в който са изпаднали авторите на резолюцията, проличава несравнено още по-релефно в другите литературни произведения на новоискристите. Например в органа на Тифлиския комитет «Социал-Демократ»¹³ (на грузински език; разхвален в бр. 100 на «Искра») статията «Земският събор и нашата тактика» стига дотам да твърди, че «тактиката», която избира за център на нашето действие Земския събор» (за свикване на който, ще допълним от себе си, ние още нищо точно не знаем!), била «*по-изгодна за нас*», отколкото «тактиката» на въоръженото въстание и образуването на временно революционно правителство. По-долу ние пак ще се върнем към тази статия. 3) Не може да имаме нищо против предварителното обсъждане тактиката на партията и в случай на победа на революцията, и в случай на нейното поражение, и в случай на успех на въстанието, и в случай, че въстанието не може да се разгори в сериозна сила. Възможно е царското правителство да успее да свика представително събрание с цел да сключи сделка с либералната буржоазия — предвиждайки всичко това, резолюцията на III конгрес говори открито за «лицемерната политика», за «лъжедемократизма», за «карикатурните форми на народното представителство от рода на така наречения Земски събор»*.

* Ето текста на тази резолюция за отношението към тактиката на правителството в навечерието на преврата:

«Вземайки предвид, че с цел да се самозапази в преживявания революционен период, засилвайки обикновените репресии, насочени предимно против съзнателните елементи на пролетариата, правителството заедно с това 1) се опитва чрез отстъпки и обещания за реформи да разврати политически работническата класа и с това да я отклони от революционната борба; 2) със същата цел облича своята лицемерна политика на отстъпки в лъжедемократически форми, започвайки със зов към работниците да избират свои представители в комисии и съвещания и свършвайки със създаването на

Но работата е там именно, че това се говори не в резолюцията за временното революционно правителство, тъй като това не се отнася до временното революционно правителство. Този случай измества проблемата за въстанието и образуването на временно революционно правителство, видоизменя я и т. н. Но сега става дума не за това, че са възможни различни комбинации, че е възможна и победа, и поражение и че има преки пътища и околни — сега става дума за това, че е недопустимо за социалдемократата да внася бъркотия в представата на работниците за действително революционния път, че е недопустимо по освободителски да се нарича решителна победа онова, в което липсва *главното* условие за победата. Възможно е и осемчасовият работен ден да бъде извоюван не изведнъж, а само по дълъг околен път, но какво ще кажете за такъв човек, който би нарекъл победа на работниците такова безсилие, такава слабост на пролетариата, при които той *не ще бъде в състояние* да попречи на протаканията и отсрочванията, на търгашеството, измяната и реакцията? Възможно е руската революция да завърши с «конституционно недоносче», както веднъж се изрази «Вперед»*,

карикатурни форми на народно представителство от рода на така наречения Земски събор; 3) организира тъй наречените черни сотни и повдига против революцията изобщо всички реакционни несъзнателни или заслепени от расова и религиозна омраза елементи на народа.

III конгрес на РСДРП реши да предложи на всички партийни организации:

а) разобличавайки реакционните цели на правителствените отстъпки, да подчертават в пропагандата и агитацията техния принуден характер, от една страна, и безусловната невъзможност за самодържавието да даде удовлетворяващи пролетариата реформи — от друга;

б) използвайки предизборната агитация, да разясняват на работниците истинския смисъл на подобни мероприятия на правителството и да доказват, че за пролетариата е необходимо да бъде свикано по революционен път учредително събрание въз основа на всеобщо, равно и пряко изборително право при тайно гласоподаване;

в) да организират пролетариата за незабавното осъществяване по революционен път 8-часовия работен ден и другите неотложни искания на работническата класа;

г) да организират въоръжен отпор срещу акциите на черните сотни и изобщо на всички реакционни елементи, ръководени от правителството.» (Забележка на автора към изданието от 1907 г. *Ред.*).

* Женевският вестник «Вперед» започна да излиза през януари 1905 г. като орган на болшевишката част на партията. От януари

но нима това може да оправдае оня социалдемократ, който в навечерието на решителната борба би почнал да нарича това недоносче «решителна победа над царизма»? Възможно е в краен случай не само да не извоюваме република, но и самата конституция да бъде призрачна, «шиповска»¹⁴, но нима може да бъде извинен социалдемократът, който замъглява нашия републикански лозунг?

Разбира се, до замъгляването му новоискристите още не са стигнали. Но до каква степен е изчезнал у тях революционният дух, до каква степен безжизненото резолюорство е закрило пред тях боевите задачи на момента, това особено нагледно показва фактът, че в своята резолюция те са *забравили* да споменат тъкмо за републиката! Това е невероятно, но то е факт. Всички лозунги на социалдемократията са потвърдени, повторени, разяснени и детайлизирани в разните резолюции на конференцията, не е забравен дори въпросът за избиране работнически пълномощници и депутати по предприятията — не е намерен само случай в резолюцията за временното революционно правителство да се спомене за републиката. Да се говори за «победа» на народното въстание, за образуване на временно правителство, без да се посочи отношението на тези «стъпки» и актове към извоюването на републиката — значи да се пише резолюция не за ръководене борбата на пролетариата, а за накуцване в опашката на пролетарското движение.

Закл.очение: първата част на резолюцията: 1) съвсем не изяснява значението на временното революционно правителство от гледището на борбата за република и гарантирането на действително общонародно и действително учредително събрание; 2) внася истинска бъркотия в демократическото съзнание на пролетариата, като приравнява с решителната победа на революцията над царизма такова положение на работите, когато още липсва тъкмо главното условие за истинската победа.

до май излязоха 18 броя. От май започна да излиза вместо «Вперед» — «Пролетарий» като централен орган на РСДРП съгласно решението на III конгрес на РСДРП (този конгрес се състоя през май в Лондон: меншевиките не се явиха на конгреса, те свикаха своя «конференция» в Женева). (Бележка на автора към изданието от 1907 г. *Ред.*).

4. Ликвидирането на монархическия строй и републиката

Да преминем към следващата част на резолюцията:

«. . .И в единия, и в другия случай такава победа ще бъде начало на нова фаза на революционната епоха.

Задачата, която в тази нова фаза се поставя стихийно от обективните условия на общественото развитие, е окончателното ликвидиране на целия съсловно-монархически режим в процеса на взаимната борба между елементите на политически освободеното буржоазно общество за осъществяване на социалните му интереси и за непосредственото притежаване на властта.

И затова временното правителство, което би се заело с осъществяване на задачите на тази буржоазна по историческия си характер революция, би трябвало, регулирайки взаимната борба между противоположните класи на освобождаващата се нация, не само да тласка напред революционното развитие, но и да се бори против ония негови фактори, които заплашват основите на капиталистическия строй.»

Ще се спрем на тази част, която представлява самостоятелен раздел на резолюцията. Основната мисъл на цитираните от нас разсъждения съвпада с мисълта, изложена в пункт 3 на конгресната резолюция. Но при сравняването на двете резолюции в тази им част веднага се хвърля в очи следната коренна разлика между тях. Резолюцията на конгреса, характеризирайки с две думи общественоекономическата основа на революцията, пренася цялото внимание върху рязко определената борба на класите за определени завоевания и поставя на първо място боевите задачи на пролетариата. Резолюцията на конференцията, като описва надълго, мъгляво и забъркано общественоекономическата основа на революцията, твърде неясно говори върху борбата за определени завоевания и съвсем оставя в сянка боевите задачи на пролетариата. Резолюцията на конференцията говори за ликвидиране на стария ред в процеса на взаимната борба между елементите на обществото. Резолюцията на конгреса говори, че ние, партията на пролетариата, трябва да извършим тази ликвидация, че истинска ликвидация е само установяването на демократическа република, че тази република ние трябва да извоюваме, че ние ще се борим за нея и за пълна свобода не само против самоцърквие, но и против буржоазията, когато тя се опита (а тя непременно ще се опита) да ни отнеме завоеванията. Резолюцията на

конгреса зове определена класа на борба за точно определена най-близка цел.

Резолюцията на конференцията разсъждава върху взаимната борба на различните сили. Едната резолюция изразява психологията на активната борба, другата — на пасивното зрителство: едната е проникната от зов към жива дейност, другата — от мъртво резоньорство. И двете резолюции заявяват, че извършващият се преврат е само първата крачка за нас, след която ще последва втора, но оттук едната резолюция прави извод, че трябва толкова по-скоро да минем тази първа крачка, толкова по-скоро да я ликвидираме, да извоюваме република, безпощадно да смажем контрареволуцията и да създадем почва за втората крачка. А другата резолюция, така да се каже, протича в многословни описания на тази първа крачка и (извинете за вулгарния израз) смуче от пръста си мисли по повод на тази крачка. Резолюцията на конгреса взема старите и вечно нови мисли на марксизма (за буржоазния характер на демократическия преврат) като предисловие или първа предпоставка, за да направи изводи за прогресивните задачи на напредничавата класа, която се бори и за демократически, и за социалистически преврат. Резолюцията на конференцията си остава само с предисловието, като го предъква и умува върху него.

Това различие именно е същото онова различие, което отдавна разделя руските марксисти на две крила: на резоньорско и боево крило в миналите времена на легален марксизъм, на икономическо и политическо в епохата на започващото се масово движение. От върнатата предпоставка на марксизма за дълбоките икономически корени на класовата борба изобщо и по-специално на политическата борба «икономистите» правеха оригиналния извод, че трябва да обърнем гръб на политическата борба и да задържаме нейното развитие, да ограничаваме нейния размах, да омаловажаваме нейните задачи. Напротив, от същите предпоставки политиците правеха друг извод, а именно: колкото по-дълбоки са сега корените на нашата борба, толкова по-широко, по-смело, по-решително и с по-голяма инициатива ние трябва да водим тази борба. При друга обстановка и във видоизменена форма пред нас и сега стои същият спор. От предпоставките, че демократическият преврат съвсем още не е социалистически преврат, че той «интересува» съвсем не само безимотните,

че неговите дълбоки корени лежат в неизбежните нужди и потребности на *цялото* буржоазно общество — от тези предпоставки ние правим извод, че напредничавата класа трябва толкова по-смело да поставя своите демократически задачи, толкова по-рязко тя трябва да ги довежда докрай, да издига непосредствения лозунг за република и да пропагандира идеята за необходимостта от временно революционно правителство, за необходимостта от безпощадно смазване на контрареволуцията. А нашите опоненти, новоискристите, от същите тия предпоставки стигат до заключението, че не трябва да се отива докрай с демократическите изводи, че между практическите лозунги може и да не издигаме лозунга за републиката, че е допустимо да не пропагандираме идеята за необходимостта от временно революционно правителство, че решителна победа може да се нарече и решението за свикване учредително събрание, че задачата за борба с контрареволуцията може да не я поставяме като наша активна задача, а да я удавим в мъглявото (и неправилно формулирано — както сега ще видим) позоваване на «процеса на взаимната борба». Това не е език на политически дейци, това е език на някакви архивни заседатели!

И колкото по-внимателно разгледате отделните формулировки на новоискристката резолюция, толкова по-нагледно ще изпъкнат пред вас посочените ѝ основни особености. Говорят ни например за «процеса на взаимната борба между елементите на политически освободеното буржоазно общество». Спомняйки си темата, на която е посветена резолюцията (временното революционно правителство), ние питаме с недоумение: щом се говори за процес на взаимната борба, как може да се премълчават елементите, които политически *поробват* буржоазното общество? Мислят ли «конференстите», че веднъж предположили победата на революцията, тези елементи са вече изчезнали? Подобна мисъл би била абсурд изобщо и най-голяма политическа наивност, политическо късогледство по-специално. След победата на революцията над контрареволуцията контрареволуцията не ще изчезне, а, напротив, неизбежно ще започне нова, още по-отчаяна борба. Като посвещаваме своята резолюция на разбора на задачите при победата на революцията, ние сме длъжни да отделим голямо внимание на задачите на отбиването на контрареволуционния натиск (както това е и напра-

вено в резолюцията на конгреса), а не да удавяме тия най-близки, насъщни, злободневни политически задачи на боевата партия в общи разсъждения върху това, какво ще бъде *след* сегашната революционна епоха, какво ще бъде тогава, когато вече ще имаме налице «политически *освободено* общество». Както «икономистите», позовавайки се на общопризнатите истини за зависимостта на политиката от икономиката, прикриваха своето неразбиране на злободневните политически задачи, така и новоискристите, позовавайки се на общоизвестните истини за борбата вътре в политически *освободеното* общество, прикриват своето неразбиране на злободневните революционни задачи за политическото *освобождение* на това общество.

Вземете израза: «окончателно ликвидиране на целия съсловномонархически режим». На руски език окончателно ликвидиране на монархическия строй значи установяване на демократическа република. Но на добрия наш Мартинов и на неговите поклонници такъв израз се струва твърде прост и ясен. Те искат непременно да «задълбочат» и да кажат нещо «по-умно». Получават се, от една страна, смешни напъни за дълбокомислие, а, от друга страна, вместо лозунг се получава описание, вместо бодър зов за отиване напред — някакъв меланхоличен поглед назад. Пред нас като че ли не са живи хора, които ей сега, веднага искат да се борят за република, а някакви си вдървени мумии, които *sub specie aeternitatis** разглеждат въпроса от гледище на *plusquamperfectum***.

Да минем по-нататък: «. . .временното правителство... би се заело с осъществяване задачите на тази. . . буржоазна революция». . . Тук именно веднага проличава, че нашите «конференции» са пропуснали конкретния въпрос, поставен пред политическите ръководители на пролетариата. Конкретният въпрос за временното революционно правителство е изчезнал от тяхното зрително поле пред въпроса за оная редица бъдещи правителства, които ще осъществят задачите на буржоазната революция изобщо. Ако вие искате да разглеждате въпроса «исторически», то примерът на всяка европейска страна ще ви покаже, че именно ред правителства, съвсем не «временни», са осъществявали историческите задачи на буржоазната

* — от гледище на вечността. *Ред.*

** — на отдавнашното минало. *Ред.*

революция, че дори правителства, които са побеждавали революцията, са били все пак грижувани да съществуват историческите задачи на победената революция. Но това, за което вие говорите, съвсем не се нарича «временно революционно правителство»: така се нарича правителството на революционната епоха, което непосредствено сменя събореното правителство и което се опира на въстанието на народа, а не на някакви си представителни учреждения, излезли от народа. Временното революционно правителство е орган на борбата за незабавната победа на революцията, за незабавното отбиване на контрареволюционните опити, а съвсем не орган за осъществяване историческите задачи на буржоазната революция изобщо. Нека предоставим, господа, на бъдещите историци в бъдещата «Русская Старина»¹⁶ да определят кои именно задачи на буржоазната революция сме осъществили ние с вас или едно, или друго правителство — тази работа ще успеят да я свършат и след 30 години, а сега ние трябва да дадем лозунги и практически указания в борбата за република и за най-енергичното участие на пролетариата в тази борба.

Но посочените причини незадоволителни са и последните положения на цитираната от нас част на резолюцията. Крайно несполучлив или най-малко неуместен е изразът, че временното правителство трябвало да «регулира» взаимната борба между противоположните класи: марксистите не би трябвало да употребяват такава либерално-освободителска формулировка, която дава повод да се мисли, че са възможни правителства, които служат не като орган на класовата борба, а като неин «регулатор»... Правителството би трябвало «не само да тласка революционното развитие напред, но и да се бори против ония негови фактори, които заплашват основите на капиталистическия строй». Този «фактор» е тъкмо същият оня пролетариат, от чието име говори резолюцията! Вместо да се посочи как именно пролетариатът в дадения момент трябва «да тласка революционното развитие напред» (да го тласка по-далеч, отколкото конституционалистическата буржоазия ще иска да върви), вместо съвет да се готвим по един определен начин за борбата срещу буржоазията, когато тя се обърне против завоеванията на революцията — вместо това ни дават общо описание на процеса, което не говори нищо за конкретните задачи на

нашата дейност. Начинът, по който новоискристите излагат мислите си, ни напомня отзива на Маркс (в знаменитите му «тезиси» за Фойербах) за стария, чуждия на идеята на диалектиката материализъм. Философите само *обясняваха* света по различен начин — казва Маркс, — а въпросът е в това, този свят *да бъде изменян*¹⁶. Така и новоискристите могат сносно да описват и обясняват процеса на извършващата се пред очите им борба, но съвсем не могат да дадат правилния лозунг в тази борба. Марширувайки усърдно, но ръководейки лошо, те подценяват материалистическото разбиране на историята със своето игнориране на активната, ръководеща и насочваща роля, която могат и трябва да играят в историята партиите, които са осъзнали материалните условия на преврата и са застанали начело на напредничавите класи.

5. Как трябва «да се тласка революцията напред»?

Цитираме резолюцията по-нататък.

«При такива условия социалдемокрацията трябва да се стреми да запази през всичкото време на революцията такова положение, което най-добре ще ѝ осигури възможността да тласка революцията напред, ияма да ѝ свърже ръцете в борбата против непоследователната и користолюбива политика на буржоазните партии и ще я предпази от разтваряне в буржоазната демокрация.

Затова социалдемокрацията не трябва да си поставя за цел да завземе или да поделни властта във временното правителство, а трябва да си остане партия на крайната революционна опозиция.»

Твърде и твърде много ни харесва съветът да заемем такова положение, което най-добре осигурява възможността да се тласка революцията напред. Освен този добър съвет ние бихме желали само да се посочи откровено как именно сега, при даденото политическо положение, в епохата на разсъжденията, предположенията, разговорите и проектите за свикване на народните представители, социалдемокрацията трябва да тласка революцията напред. Може ли сега да тласка революцията напред този, който не разбира опасността от освободенската теория за «споразумение» на народа с царя, който нарича победа само «решението» да се свика учредително събрание, който не си поставя за задача активно да пропагандира

идеята за необходимостта от временно революционно правителство? който оставя в сянка лозунга за демократическа република? Такива хора всъщност *тласкат революцията назад*, защото в *практически-политическо* отношение те са се спрели на равнището на *освобожденската* позиция. Каква полза от това, че те признават програмата, която иска заменянето на самодържавието с република, когато в тактическата им резолюция, която определя сегашните и най-близките задачи на партията в революционния момент, липсва лозунгът за борба за република? Защото именно *освобожденската* позиция, позицията на конституционалистическата буржоазия, се характеризира сега фактически с това, че решението за свикване общонародно учредително събрание се смята като решителна победа, а за временното революционно правителство и за републиката благоразумно се премълчава! За да тласка революцията *напред*, т. е. по-далече от предела, до който я тласка монархическата буржоазия, трябва активно да се изтъкват, подчертават и издигат на първо място такива лозунги, които *изключват* «непоследователността» на буржоазната демокрация. Такива лозунги в сегашния момент има *само два*: 1) временно революционно правителство и 2) република, защото лозунгът за общонародно учредително събрание е *възприет* от монархическата буржоазия (виж програмата на «Съюза за освобождение») и е възприет именно с цел да се ескамотира* революцията, с цел да не се допусне пълната победа на революцията в интереса на търгашеската сделка на едрата буржоазия с царизма. И ето ние виждаме, че от тези два лозунга, единствено способни да тласкат революцията напред, конференцията съвсем е забравила лозунга за републиката, а лозунга за временно революционно правителство просто го приравнява с *освобожденския* лозунг за общонародно учредително събрание, като нарича и едното, и другото решителна победа на революцията»!!

Да, такъв е безспорният факт, който ще послужи — уверени сме — за ориентиране на бъдещия историк на руската социалдемократия. Конференцията на социалдемократите през май 1905 г. приема резолюция, която говори хубави думи за необходимостта да се тласка демократическата революция напред, но която всъщност я тласка

* Да се използва ловко. *Бълг. ред.*

назад, която всъщност не отива по-далеч от демократическите лозунги на монархическата буржоазия.

Новоискристите обичат да ни упрекуват, че ние пренебрегваме опасността от разтваряне на пролетариата в буржоазната демокрация. Ние бихме желали да видим кой би се заел да обоснове този упрек въз основа на текста на приетите от III конгрес на РСДРП резолюции. На нашите опоненти ние ще отговорим: социалдемокрацията, която действа на почвата на буржоазното общество, не може да участва в политиката, без да върви ту в един, ту в друг отделен случай *редом* с буржоазната демокрация. Разликата между нас и вас при това е тая, че ние вървим редом с революционната и републиканска буржоазия, без да се сливаме с нея, а вие вървите редом с *либералната и монархическа буржоазия*, също без да се сливате с нея. *Ето как стои работата.*

Вашите тактически лозунги, дадени от името на конференцията, *съвпадат* с лозунгите на «конституционно-демократическата» партия, т. е. *партията на монархическата буржоазия*, при което вие не сте забелязали и не сте осъзнали това съвпадение и по такъв начин фактически се оказахте *в опашката на освободенците.*

Нашите тактически лозунги, дадени от името на III конгрес на РСДРП, съвпадат с лозунгите на демократическо-революционната и републиканска буржоазия. Такава една буржоазия и дребната буржоазия още не са се оформили в голяма народна партия в Русия*. Но в съществуването на нейните елементи може да се усъмни само онзи, който няма понятие за това, което става сега в Русия. Ние възнамеряваме да ръководим (в случай на успешен ход на великата руска революция) не само пролетариата, организиран от с.-д. партия, но и тази дребна буржоазия, способна да върви редом с нас.

С резолюцията си конференцията несъзнателно изпада до равнището на либералната и монархическата буржоазия. Със своята резолюция партийният конгрес съзнателно *издига* до своето равнище способните за борба,

* «Социалистите-революционери» са по-скоро терористическа нителлигентска група, отколкото зародиш на такава партия, макар обективното значение на дейността на тази група да се свежда именно до осъществяване задачите на революционната и републиканска буржоазия.

а не за маклерство елементи на революционната демокрация.

Такива елементи има най-вече сред селяните. При разпределяне на големите обществени групи според политическите им тенденции ние можем, без да направим голяма грешка, да отъждествим революционната и републиканската демокрация с масата на селяните — разбира се, в същия смисъл, със същите уговорки и подразбиращи се условия, с каквито може да се отъждествява работническата класа със социалдемокрацията. С други думи, ние можем да формулираме нашите изводи и със следните изрази: със своите *общонационални** политически лозунги в революционен момент конференцията несъзнателно *изпада до равнището на масата на помещиците*. Конгресът на партията със своите общонационални политически лозунги *издига селската маса до революционното равнище*. Ние приканваме всеки, който по повод на този извод би ни обвинил в пристрастие към парадоксите: нека той опровергае положението, че ако ние бъдем безсилни да доведем революцията докрай, ако революцията *завърши* по освободенски «с решителна победа» във формата само на едно свикано от царя представително събрание, което само за присмех може да бъде наречено учредително — тогава това ще бъде революция с преобладаване на *помещически и дребнобуржоазен* елемент. Напротив, ако ни е съдено да преживеем действително велика революция, ако историята този път не допусне «помятане», ако ние бъдем в състояние да доведем революцията докрай, до решителна победа не в освободенски и не в новоискристски смисъл на думата, тогава това ще бъде революция с преобладаване на селския и пролетарския елемент.

Може би някои ще изтълкуват допускането на мисълта за такова преобладаване като отказ от убеждението в буржоазния характер на предстоящата революция? Това е твърде възможно при оная злоупотреба с това понятие, която виждаме в «Искра». Затова съвсем не ще бъде излишно да се спрем върху този въпрос.

* Ние не говорим за специалните селски лозунги, на които са посветени отделни резолюции.

6. Откъде иде опасността за пролетариата да се окаже с вързани ръце в борбата против непоследователната буржоазия?

Марксистите са безусловно убедени в буржоазния характер на руската революция. Какво означава това? Това значи, че ония демократически преобразования в политическия строй и ония социалноикономически преобразования, които са станали необходимост за Русия — сами по себе си не само не означават подкопаване на капитализма, подкопаване господството на буржоазията, но, напротив, те за пръв път истински ще разчистят почвата за широкото и бързо, европейско, а не азиатско развитие на капитализма, те за пръв път ще направят възможно господството на буржоазията като класа. Социалистите-революционери не могат да разберат тази идея, защото те не знаят азбуката на законите на развитието на стоковото и капиталистическото производство, те не виждат, че даже пълният успех на селското въстание, даже преразпределянето на цялата земя в интерес на селяните и съгласно техните желания («чорний передел» или нещо подобно) съвсем не ще унищожи капитализма, а, напротив, ще даде тласък на неговото развитие и ще ускори класовото разслояване на селяните. Неразбирането на тази истина превръща социалистите-революционери в несъзнателни идеолози на дребната буржоазия. Наблягането върху тази истина има за социалдемократията огромно, не само теоретическо, но и практически-политическо значение, защото оттук произтича задължителността на пълната класова самостоятелност на пролетарската партия в сегашното «общодемократическо» движение.

Но от това съвсем не следва, че *демократическият* преврат (буржоазен по своето общественоекономическо съдържание) не представлява *грамаден* интерес за пролетариата. От това съвсем не следва, че демократическият преврат не може да се извърши както във форма, изгодна предимно за едрия капиталист, за финансовия туз и «просветения» помещик, така и във форма, изгодна за селянина и работника.

Новоискристите съвсем неправилно разбират смисъла и значението на категорията: буржоазна революция. В техните разсъждения постоянно прозира мисълта, че бур-

жоазната революция е такава революция, която може да даде само онова, което е изгодно за буржоазията. А при това няма нищо по-погрешно от тази мисъл. Буржоазната революция е такава революция, която не излиза извън рамките на буржоазния, т. е. капиталистическия общественоекономически строй. Буржоазната революция изразява нуждите на развитието на капитализма, като не само не унищожава неговите основи, но, напротив, като ги разширява и задълбочава. Затова тази революция изразява интересите не само на работническата класа, но и на цялата буржоазия. Тъй като господството на буржоазията над работническата класа е неизбежно при капитализма, може с пълно право да се каже, че буржоазната революция изразява интересите не толкова на пролетариата, колкото на буржоазията. Но съвсем абсурдна е мисълта, че буржоазната революция съвсем не изразява интересите на пролетариата. Тази нелепа мисъл се свежда или към стародедовската народническа теория, че буржоазната революция противоречи на интересите на пролетариата, че затова буржоазната политическа свобода не ни е нужна. Или пък тази мисъл се свежда към анархизма, който отрича всякакво участие на пролетариата в буржоазната политика, в буржоазната революция, в буржоазния парламентаризъм. Теоретически тази мисъл означава забравяне азбучните положения на марксизма за неизбежността на развитието на капитализма върху почвата на стоковото производство. Марксизмът учи, че всяко общество, основано върху стоковото производство, намиращо се в обмен с цивилизованите капиталистически нации, на известно стъпало от развитието неизбежно и самò тръгва по пътя на капитализма. Марксизмът скъса безвъзвратно с бълнуванията на народниците и анархистите, че например Русия би могла да избегне капиталистическото развитие, да се измъкне от капитализма или да прескочи през него по някакъв друг път освен по пътя на класовата борба върху почвата и в рамките на същия този капитализъм.

Всички тия принципни положения на марксизма са доказани и раздъвкани най-подробно както изобщо, така и специално по отношение на Русия. А от тия принципи следва, че мисълта да се търси спасение за работническата класа в каквото и да било друго освен в по-нататъшното развитие на капитализма, е *реакционна* мисъл. В такива

страни като Русия работническата класа страда не толкова от капитализма, колкото от недостатъчното развитие на капитализма. Затова работническата класа е *безусловно заинтересована* от най-широкото, най-свободното и най-бързото развитие на капитализма. За работническата класа е безусловно *изгодно* премахването на всички остатъци от старото, които пречат на широкото, свободно и бързо развитие на капитализма. Буржоазната революция е именно такъв преврат, който най-решително помита остатъците от старото, остатъците от крепостничеството (такива остатъци са не само самодържавието, но и монархията), който най-пълно осигурява най-широкото, свободно и бързо развитие на капитализма. ✽

Затова *буржоазната* революция е *извънредно изгодна за пролетариата*. Буржоазната революция е безусловно необходима в интерес на пролетариата. Колкото по-пълна и по-решителна, колкото по-последователна бъде буржоазната революция, толкова по-осигурена ще бъде борбата на пролетариата против буржоазията, за социализъм. Този извод може да изглежда нов или странен, парадоксален само на хора, които не знаят азбуката на научния социализъм. А при това от този извод следва и положението, че в *известен смисъл* буржоазната революция е *по-изгодна* за пролетариата, отколкото за буржоазията. Ето в какъв именно смисъл това положение е безспорно: за буржоазията е изгодно да се опира върху някои остатъци от старото против пролетариата, например върху монархията, постоянната армия и т. н. За буржоазията е изгодно буржоазната революция да не помете твърде решително всички остатъци от старото, а да запази някои от тях, т. е. тази революция да не бъде напълно последователна, да не бъде доведена до край, да не бъде решителна и безпощадна. Тази мисъл социалдемократите често изразяват малко по-иначе, като казват, че буржоазията изменя сама на себе си, че буржоазията предава делото на свободата, че буржоазията е неспособна на последователен демократизъм. За буржоазията е по-изгодно необходимите преобразования в буржоазнодемократическа посока да се извършват по-бавно, по-постепенно, по-предпазливо, по-нерешително, чрез реформи, а не чрез революция; тия преобразования да бъдат колкото се може по-внимателни към «почтените» учреждения на крепостничеството (като монархията); тия преоб-

разования да развиват колкото може по-малко революционната самодейност, инициативата и енергията на простолюдието, т. е. на селяните и особено на работниците, защото иначе на работниците ще бъде толкова по-лесно, както казват французите, «да прехвърлят пушката от едното рамо на другото», т. е. да насочат сре у самата буржоазия онова оръжие, с което ще ги снабд буржоазната революция, оная свобода, която тя ще им даде, ония демократически институции, които ще възникнат върху очистената от крепостничеството почва.

За работническата класа, напротив, е по-изгодно необходимите преобразования в буржоазнодемократическа посока да станат именно не по реформаторски, а по революционен път, защото реформаторският път е път на затагането, на протаканията и на мъчително бавното отмиране на гниещите части на народния организъм. От тяхното гниене страдат преди всичко и най-много пролетариатът и селяните. Революционният път е път на бързата и най-безболезнената по отношение на пролетариата операция, път на непосредственото премахване на гниещите части, път на най-малката отстъпчивост и предпазливост към монархията и съответстващите ѝ отвратителни и гнусни, гнили и заразяващи въздуха с гниенето си институции.

Ето защо нашият буржоазнолиберален печат не само по цензурни съображения, не само от страх юдейски оплаква възможността от революционен път, бои се от революцията, плаши царя с революцията, старе се да избегне революцията, лакейничи и раболепничи заради жалки реформи като основа на реформаторския път. На това гледище стоят не само «Руские Ведомости»¹⁷, «Сын Отечества»¹⁸, «Наша Жизнь»¹⁹, «Наши Дни»²⁰, но и нелегалното, свободното «Освобождение». Самото положение на буржоазията като класа в капиталистическото общество неизбежно поражда нейната непоследователност в демократическия преврат. Самото положение на пролетариата като класа го кара да бъде последователен демократ. Буржоазията се озърта назад, боейки се от демократическия прогрес, който я заплашва със засилване на пролетариата. Пролетариатът няма какво да изгуби освен веригите си, а с помощта на демократизма ще спечели целия свят²¹. Затова колкото по-последователна е буржоазната революция в демократическите си преобразования, толкова по-малко се ограничава тя с онова, което е изгод-

но изключително за буржоазията. Колкото по-последователна е буржоазната революция, толкова повече изгоди осигурява тя на пролетариата и селяните в демократическия преврат.

Марксизмът учи пролетария не да стои настрана от буржоазната революция, не да бъде безучастен към нея, не да предостави ръководството ѝ в ръцете на буржоазията, а, напротив, учи го да участва най-енергично в нея, да се бори най-решително за последователен пролетарски демократизъм, за довеждане на революцията докрай. Ние не можем да излезем извън буржоазнодемократическите рамки на руската революция, но ние можем да разширим тия рамки в грамадни размери, ние можем и трябва да се борим в границите на тия рамки за интересите на пролетариата, за непосредствените му нужди и за условията, които подготвят силите му за бъдещата пълна победа. Има буржоазна демокрация и буржоазна демокрация. Буржоазен демократ е и земецът монархист, привърженикът на горната камара, който прави «запитвания» за всеобщо избирателно право, а тайно, шепнешком сключва с царизма сделка за саката конституция. Буржоазен демократ е също и селянинът, който с оръжие в ръка се опълчва против помешчиците и чиновниците и «наивнорепубликански» предлага «да се прогони царят»*. Съществуват такива буржоазнодемократически порядки, като в Германия, и такива, като в Англия, такива, като в Австрия, и такива, като в Америка или Швейцария. Добър би бил онзи марксист, който в епохата на демократическия преврат не би видял тази разлика между степените на демократизма и между различния характер на една или друга негова форма и би се ограничил само с «умуване» относно това, че все пак това е «буржоазна революция», плодове на «буржоазната революция».

А именно такива умници, които си дават важност със своето късогледство, са нашите новоискристи. Те именно се ограничават с разсъждения върху буржоазния характер на революцията там и тогава, където е нужно умение да се прави разлика между републиканско-революционната и монархическо-либералната буржоазна демокрация, а да не говорим за разликата между непосредователния буржоазен и последователния пролетарски

* Вж. «Освобожденне», кн. 71, стр. 337, бел. 2.

демократизъм. Те се задоволяват — сякаш наистина са станали «хора в калъф»²² — с меланхоличен разговор за «процеса на взаимната борба на противоположните класи», когато става дума за това, да се осигури *демократическо ръководство* в сегашната революция, да се подчертаят *прогресивните демократически* лозунги за разлика от предателските лозунги на г. Струве и К⁰, да се посочат открито и остро най-близките задачи на действително революционната борба на пролетариата и селяните за разлика от либералното посредничество на помешчиците и фабрикантите. В това е сега същността на въпроса, господа, която вие пропуснахте, а именно: ще завърши ли нашата революция с действителна грандиозна победа или само с жалка сделка, ще доведе ли тя до революционната демократическа диктатура на пролетариата и селяните или ще «разпилее силите си» по либерално-шиповската конституция!

На пръв поглед може да се стори, че като поставяме този въпрос, ние се отклоняваме напълно от нашата тема. Но така може да се стори само на пръв поглед. Всъщност именно в този въпрос се корени принципалното различие, което сега вече напълно се очерта между социалдемократическата тактика на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия и тактиката, възприета от конференцията на новоискристите. Последните сега направиха вече не две, а три крачки назад, като възкресиха грешките на «икономизма» при решаването на несравнено по-сложни, по-важни и по-жизнени за работническата партия въпроси на нейната тактика в момента на революцията. Затова именно трябва да разгледаме поставения въпрос с най-голямо внимание.

В цитираната от нас част на новоискристката резолюция се изтъква опасението да не би социалдемократията да свърже ръцете си в борбата против непоследователната политика на буржоазията, да не би тя да се разтвори в буржоазната демокрация. Мисълта за тази опасност преминава като червена нишка през цялата специфично новоискристка литература, тази мисъл е действителната ядка на цялата принципална позиция в нашето партийно разцепление (от момента, когато елементите на дразгите в това разцепление останаха съвсем на заден план от елементите на поврата към «икономизма»). И ние без всякакви заобикалки признаваме, че тази опасност наистина

съществува, че именно сега, в разгара на руската революция, тази опасност е станала особено сериозна. Върху всички нас, теоретиците, или — за себе си бих предпочел да кажа — публицистите на социалдемократията, лежи неотложната и извънредно отговорна задача да разясним *от коя страна* всъщност иде тази опасност. Защото източникът на нашето разногласие се намира не в спора, дали съществува такава опасност, а в спора, дали тази опасност се поражда от така нареченото опашкарство на «малцинството» или от така нареченото революционерство на «мнозинството».

За да избегнем погрешните тълкувания и недоразумения, ще забележим преди всичко, че опасността, за която говорим, лежи не в субективната, а в обективната страна на въпроса, не във формалната позиция, която ще заеме социалдемократията в борбата, а в материалния изход на цялата сегашна революционна борба. Въпросът не се състои в това, дали едни или други социалдемократически групи ще поискат да се разтворят в буржоазната демокрация и дали ще съзнаят, че се разтварят — за това не става и дума. В подобно желание ние не подозираме никого от социалдемократите и съвсем не в желанието е тук въпросът. Въпросът не е също така и в това, дали едни или други социалдемократически групи ще запазят своята формална самостоятелност, обособеност, независимост от буржоазната демокрация през всичкото време на революцията. Те могат не само да декларират своята «самостоятелност», но и да я запазят формално, и все пак *работата може да излезе така*, че те да се окажат със свързани ръце в борбата с непоследователността на буржоазията. Окончателната политическа равностетка на революцията може да се окаже такава, че въпреки формалната «самостоятелност», въпреки пълната организационна и партийна обособеност на социалдемократията, последната да се окаже всъщност несамостоятелна, да се окаже недостатъчно силна, за да сложи върху хода на събитията печата на своята пролетарска самостоятелност, да се окаже дотолкова слаба, че общо взето, в края на краищата, при последна сметка «разтварянето» ѝ в буржоазната демокрация все пак ще бъде исторически факт.

Ето в какво се състои действителната опасност. А сега нека да видим от коя страна иде тя: от отклоняването на социалдемократията надясно ли, в лицето на новата

«Искра», както ние мислим, или от отклонението ѝ наляво, в лицето на «мнозинството», на «Вперед» и т. н., както мислят новоискристите.

Както посочихме, решението на този въпрос се определя от обективното съчетание на действията на различните обществени сили. Характерът на тия сили е определен теоретически от марксисткия анализ на руската действителност, а сега той се определя практически от откритите действия на групите и класите в хода на революцията. И ето, целият теоретически анализ, направен от марксистите много по-рано от преживяваната сега епоха, и всички практически наблюдения върху развитието на революционните събития ни показват, че от гледището на обективните условия е възможен двойк ход и изход на революцията в Русия. Преустройството на икономическия и политическия строй в Русия в буржоазно-демократическа посока е неизбежно и неотстранимо. Няма такава сила на земята, която би могла да попречи на такова преустройство. Но от съчетанието на действията на наличните сили, които извършват това преустройство, може да се получи двойк резултат или двойка форма на това преустройство. Едно от двете: 1) или работата ще завърши «с решителна победа на революцията над царизма», или 2) за решителната победа не ще стигнат сили и работата ще завърши със сделка между царизма и най-«непоследователните» и най-«користолисбивите» елементи на буржоазията. Цялото безкрайно разнообразие на подробностите и комбинациите, които никой не е в състояние да предвиди, се свежда в общи черти именно към единия или към другия от тия два изхода.

Да разгледаме сега тези изходи, първо, от гледище на социалното им значение и, второ, от гледище на положението на социалдемократията (нейното «разтваряне» или «свързване на ръцете» ѝ) при единия и при другия изход.

Какво значи «решителна победа на революцията над царизма»? Ние вече видяхме, че като употребяват този израз, новоискристите не го разбират дори в най-непосредственото му политическо значение. Още по-малко личи, че разбират класовото съдържание на това понятие. Защото ние, марксистите, по никакъв начин не трябва да се самозалъгваме с думите: «революция» или «велика руска революция», както се самозалъгват сега с тях мнозина революционни демократи (като Гапон). Ние трябва

да си дадем точна сметка какви реални обществени сили се противопоставят на «царизма» (това е напълно реална и напълно понятна за всички сила) и са способни да удържат «решителна победа» над него. Такава сила не може да бъде едрата буржоазия, помещиците, фабрикантите, «обществото», което върви след освободенците. Ние виждаме, че те дори и не искат решителна победа. Ние знаем, че по силата на своето класово положение те са неспособни да се борят решително срещу царизма: частната собственост, капиталът и земята са твърде тежки топузи на краката им, за да тръгнат по пътя на решителната борба. Царизмът с неговите полицейско-бюрократически и военни сили им е твърде нужен против пролетариата и селяните, за да могат те да се стремят към премахването на царизма. Не, силата, която е способна да удържи «решителна победа над царизма», може да бъде само *народът*, т. е. пролетариатът и селяните, ако вземем главните, големите сили, разпределяйки селската и градска дребна буржоазия (също «народ») между едните и другите. «Решителна победа на революцията над царизма» е *революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните*. Нашите новоискристи не могат да избягнат този, отдавна посочен от «Вперед», извод. Никой друг не може да удържи решителна победа над царизма.

И такава победа ще бъде именно диктатура, т. е. тя неизбежно трябва да се опира на военна сила, на въоръжените маси, на въстанието, а не на едни или други, създадени по «легален», по «мирен път» институции. Това може да бъде само диктатура, тъй като осъществяването на неотложните и непременно нужните на пролетариата и селяните преобразования ще предизвика отчаяна съпротива и от страна на помещиците, и от страна на едрата буржоазия, и от страна на царизма. Без диктатура е невъзможно да се сломи тази съпротива и да се отблъснат контрареволуционните опити. Но това, разбира се, ще бъде не социалистическа, а демократическа диктатура. Тя не ще може да засегне (без цял ред междинни степени на революционното развитие) основите на капитализма. В най-добрия случай тя ще може да внесе коренно преразпределение на поземлената собственост в полза на селяните, да осъществи последователен и пълен демократизъм включително до осъществяването на република, да изтръгне из корен всички азиатски, робски черти не само

от селския, но и от фабричния бит, да сложи началото на едно сериозно подобрене на положението на работниците и да повиши жизненото им равнище, на края last but not least* — да пренесе революционния пожар в Европа. Такава победа ни най-малко не ще направи от нашата буржоазна революция социалистическа революция; демократическият преврат не ще излезе непосредствено извън рамките на буржоазните общественоекономически отношения; но при все това такава една победа ще има гигантско значение за бъдещото развитие на Русия и на целия свят. Нищо не ще повдигне до такава степен революционната енергия на световния пролетариат, нищо не ще съкрати толкова много пътя, който води към неговата пълна победа, както тази решителна победа на започналата в Русия революция.

Доколко е вероятна такава победа — това е друг въпрос. Ние съвсем не сме наклонни към безразсъден оптимизъм по този въпрос, ние съвсем не забравяме огромните трудности при изпълнението на тази задача, но навлизайки в борбата, ние трябва да желаем победата и да умеем да посочим истинския път към нея. Тенденциите, които могат да доведат до тази победа, са безспорно налице. Наистина нашето, социалдемократическото, влияние върху масата на пролетариата е още твърде и твърде недостатъчно; революционното въздействие върху масата на селячеството е съвсем нищожно, разпиляността, неразвитостта и невежеството на пролетариата и особено на селяните са още страшно големи. Но революцията бързо сплотява и бързо просвещава. Всяка стъпка в нейното развитие пробужда масата и с неудържима сила я привлича именно на страната на революционната програма като единствена, която изразява последователно и цялостно нейните истински кръвни интереси.

Законът на механиката гласи, че действието е равно на противодействието. В историята разрушителната сила на революцията също така в немалка степен зависи от това, доколко силно и продължително е бил задушаван стремежът към свобода, доколко дълбоко е противоречието между допотопната «надстройка» и живите сили на съвременната епоха. И международното политическо положение се очертава в много отношения извънредно изгодно за руската революция. Въстанието на работниците и селя-

* Последно по ред, но не и по важност.

ните вече започна, то е разпокъсано, стихийно, слабо, но то неоспоримо и безусловно доказва, че силите, които са способни за решителна борба и които отиват към решителната победа, са налице.

Не стигат ли тия сили — тогава царизмът ще успее да сключи сделка, която вече от две страни подготвят и господа булигинци, и господа струвевци. Тогава работата ще завърши със саката конституция или дори — в най-лошия от лошите случаи — с пародия на такава. Това ще бъде също «буржоазна революция», само че недоносче, мелез. Социалдемократията не си прави илюзии, тя познава предателската природа на буржоазията, тя не пада духом и не ще изостави своята упорита, търпелива и последователна работа над класовото възпитание на пролетариата даже в най-сивите делнични дни на буржоазно-конституционното «шиповско» благоденствие. Такъв изход би приличал повече или по-малко на изхода на почти всички демократически революции в Европа през XIX век, а нашето партийно развитие би тръгнало тогава по трудната, тежка и дълга, но позната и утъпкана пътека.

Пита се сега, при кой от тези два възможни изхода социалдемократията ще се окаже фактически свързани ръце срещу непоследователната и користолюбива буржоазия? Ще се окаже фактически «разтворила се» или почти разтворила се в буржоазната демокрация?

Достатъчно е да се постави този въпрос ясно, за да отговорим на него веднага без затруднения.

Ако буржоазията успее да провали руската революция чрез сделки с царизма — тогава именно ръцете на социалдемократията ще се окажат фактически свързани срещу непоследователната буржоазия — тогава социалдемократията ще се окаже «разтворена» в буржоазната демокрация в този смисъл, че на пролетариата не ще се удаде да сложи своя ярък отпечатък върху революцията, не ще му се удаде по пролетарски или, както казваше някога Маркс, «по плебейски» да се разправи с царизма.

Ако се удаде решителната победа на революцията — тогава ние ще се разправим с царизма по якобински, или ако искате по плебейски. «Целият френски тероризъм — писа Маркс в знаменития «Нов рейнски вестник» в 1848 г. — не беше нищо друго освен плебейски начин на разправа с враговете на буржоазията, с абсолютизма, с феодализма и филистерството.» (Виж Магх Nachlass,

издание на Меринг, том, III стр. 211)²³. Мислили ли са някога върху значението на тези думи на Маркс хората, които плашат социалдемократическите руски работници с плашилото на «якобинството» в епохата на демократическата революция?

Жирондистите на съвременната руска социалдемократия, новоискристите, не се сливат с освободенците, но поради характера на своите лозунги се оказват фактически в опашката на последните. А освободенците, т.е. представителите на либералната буржоазия, искат да се разправят със самодържавието меко, по реформаторски — отстъпчиво, без да обиждат аристокрацията, дворянството и двореца, — предпазливо, без никакво чупене — любезно и вежливо, по господарски, туряйки си бели ръкавици (като тия, които си надяна, сваляйки ги от ръцете на башибозука, г. Петрункевич на приема, който Николай Кървави²⁴ бе устроил за представителите на народа²⁴ (?) виж «Пролетарий», бр. 5).*

Якобинците на съвременната социалдемократия — болшевиките, вперьодовците, конгресистите или пролетарците, не зная още как да ги нарека — със своите лозунги искат да издигнат революционната и републиканска дребна буржоазия и особено селяните до равнището на последователния демократизъм на пролетариата, който запазва своята пълна класова обособеност. Те искат народът, т. е. пролетариатът и селяните, да се разправи с монархията и аристокрацията «по плебейски», унищожавайки безпощадно враговете на свободата, смазвайки със сила тяхната съпротива, без да прави никакви отстъпки на проклетото наследство на крепостничеството, на азиатщината и гаврата над човека.

Това, разбира се, не значи, че ние искаме непременно да подражаваме на якобинците от 1793 година и да заимствуваме техните възгледи, програма, лозунги и начин на действие. Нищо подобно. Ние имаме не стара, а нова програма — минималната програма на Руската социалдемократическа работническа партия. Ние имаме нов лозунг — революционната демократическа диктатура на пролетариата и селяните. Ние ще имаме, ако доживеем до истинската победа на революцията, и нови начини на действие, съответстващи на характера и целите на стремящата се към пълн социалистически преврат партия

* Вж. Съч. Т. 8, с. 537—542.

на работническата класа. С нашето сравнение ние искаме само да разясним, че представителите на прогресивната класа на ХХ век, на пролетариата, т. е. социалдемократите, се делят също на такива две крила (опортюнистическо и революционно), на каквито се деляха и представителите на прогресивната класа на ХVIII век, буржоазията, т. е. на жирондисти и якобинци.

Само в случай на пълна победа на демократическата революция пролетариатът не ще бъде със свързани ръце в борбата срещу непоследователната буржоазия, само в този случай той не ще се «разтвори» в буржоазната демокрация, а ще сложи върху цялата революция своя пролетарски или, по-точно, пролетарско-селски отпечатък.

С една дума: за да не се окаже с вързани ръце в борбата против непоследователната буржоазна демокрация, пролетариатът трябва да бъде достатъчно съзнателен и силен, за да издигне селяните до революционното самосъзнание, за да ръководи неговия натиск и за да осъществи по тоя начин самостоятелно последователния пролетарски демократизъм.

Ето как стои така несполучливо разрешеният от новоискристите въпрос за опасността да останем с вързани ръце в борбата против непоследователната буржоазия. Буржоазията ще бъде винаги непоследователна. Няма нищо по-наивно и по-безплодно от опитите да се начертаят условията или точките*, при чието изпълнение бихме могли да смятаме буржоазната демокрация за нелицемерен приятел на народа. Последователен борец за демократизъм може да бъде само пролетариатът. Той може да се окаже победоносен борец за демократизъм само при условие, че към неговата революционна борба се присъединят селските маси. Не стигнат ли на пролетариата силите за това — буржоазията ще се окаже начело на демократическата революция и ще ѝ придаде непоследователен и користолюбив характер. Няма друго средство да се попречи на това освен революционнodemократическата диктатура на пролетариата и селяните.

По такъв начин ние идваме до несъмнения извод, че именно новоискристка тактика по своето обективно зна-

* Както това се опита да направи Старовер в своята отменена от III конгрес резолюция²⁵ и както се опитва и конференцията в една още по-несполучлива резолюция.

чение *налива вода във воденицата на буржоазната демокрация*. Проповядването на организационна неопределеност, стигащо до плебисцити, до принципа на съглашение, до откъснатост на партийната литература от партията — подценяването задачите на въоръженото въстание — смесването на общонародните политически лозунги на революционния пролетариат с тия на монархическата буржоазия — изопачаването на условията за «решителната победа на революцията над царизма», — всичко това, взето заедно, дава тъкмо оная политика на опашкарство в революционния момент, която отклонява пролетариата от неговия път, дезорганизира го и внася смут в неговото съзнание, подценява тактиката на социал-демокрацията, вместо да посочва единствения път към победата и да сплотява около лозунга на пролетариата всички революционни и републикански елементи на народа.

За да потвърдим този извод, до който дойдохме въз основа на разбора на резолюцията, нека разгледаме същия въпрос и откъм други страни. Да видим, първо, как простичкият и откровен меншевик илюстрира новоскриската тактика в грузинския «Социал-Демократ». Да видим, второ, кой в дадената политическа обстановка се ползува на практика от лозунгите на новата «Искра».

7. Тактиката на «отстраняване консерваторите от правителството»

Статията в органа на меншевишкия Тифлиски «комитет» («Социал-Демократ», бр. 1), за която споменахм-по-горе, е озаглавена «Земският събор и нашата тактика». Авторът ѝ още не е забравил съвсем нашата програма, той издига лозунта за република, но разсъждава за тактиката по следния начин:

«За постигането на тази цел (републиката) могат да се посочат два пътя: или да оставим съвсем без внимание свиквания от правителството Земски събор и с оръжие в ръка да ударим правителството, да образуваме революционно правителство и свикаме учредително събрание. Или да обявим Земския събор за център на нашето дей-

ствие, като въздействуваме с оръжие в ръка върху неговия състав, върху неговата дейност и със сила го заставим да се обяви за учредително събрание или пък чрез него да се свика учредително събрание. Тези две тактики се различават много рязко една от друга. Нека да видим коя от тях е по-изгодна за нас.»

Ето как руските новоискристи излагат идеите, вплътени впоследствие в разгледаната от нас резолюция. Това е писано, забележете, преди Цушима²⁸, когато Булигиновият «проект» съвсем не се показваше на свят божи. Дори либералите губеха търпение и изразяваха своето недоверие в страниците на легалния печат, а социалдемократът новоискрист се оказа по-доверчив и от либералите. Той обявява, че Земският събор «се свиква», и толкова вярва на царя, че предлага да вземем за център на нашето действие този още несъществуващ Земски събор (а може би «Държавната дума» или «законосъветелния събор»?). По-откровен и по-праволинеен от авторите на приетата от конференцията резолюция, нашият тифлисец не приравнява двете «тактики» (излагани от него с неподражаема наивност), а обяснява, че втората е «по-изгодна». Слушайте:

«Първата тактика. Както знаете, предстоящата революция е революция буржоазна, т. е. тя е насочена към такова изменение на съвременния строй, в което (изменение) е заинтересован не само пролетариатът, но и цялото буржоазно общество. В опозиция на правителството са всички класи, дори и самите капиталисти. Борещият се пролетариат и борещата се буржоазия в известен смисъл вървят заедно и заедно нападат самодържавието от разни страни. Правителството тук е съвсем само и лишено от съчувствието на обществото. Затова много лесно е то да бъде унищожено*. Целият руски пролетариат не е още толкова съзнателен и организиран, за да може сам да реши революцията. Пък и да би могъл да направи това, той би извършил не буржоазна, а пролетарска (социалистическа) революция. Следователно в наш интерес е правителството да остане без съюзници, да не може да разедини опозицията, да не привлече към себе си буржоазията и да не остави пролетариата изолиран». . .

И така, в интерес на пролетариата е царското правителство да не може да разедини буржоазията и пролетариата! Не е ли погрешно наречен грузинският орган «Социал-Демократ», вместо да бъде наречен «Освобождение»? И забележете, каква безподобна философия на демократическата революция! Нима ние тук не виждаме

* След «да бъде унищожено» в ръкописа следват два зачеркнати въпросителни знака в скобки, поставени в цитата от Ленин. Ред.

със собствените си очи как бедният тифлисец е окончателно объркан от резоньорско-опашкарското тълкуване на понятието «буржоазна революция»? Той обсъжда въпроса за възможното изолиране на пролетариата в демократическия преврат и *забравя*. . . забравя една дреболия. . . забравя селяните! Измежду възможните съюзници на пролетариата той познава и харесва земците помешчици и не иска да знае за селяните. И това в Кавказ! Е, нима ние не бяхме прави, когато казахме, че с разсъжденията си новата «Искра» изпада до равнището на монархическата буржоазия, вместо да издигне до себе си като съюзник революционните селяни?

«. . . В противен случай поражението на пролетариата и победата на правителството са неизбежни. И ето, самодържавието към това именно се и стреми. Без съмнение в своя Земски събор то ще привлече на своя страна представители на дворянството, на земствата, градовете, университетите и други буржоазни учреждения.* То ще се постарее да ги спечели чрез дребни отстъпки и по такъв начин да се помири с тях. Подкрепено по такъв начин, то ще насочи всичките си удари срещу останалия сам работен народ. Наш дълг е да предотвратим такъв нещастен изход. Но нима това може да се направи по първия път? Да предположим, че не обърнем никакво внимание на Земския събор, а започнем сами да се подготвяме за въстание и един прекрасен ден излезем въоръжени на улицата на борба. И ето тук пред нас са вече не един, а два врага: правителството и Земският събор. Докато сме се подготвяли, те успели да се сговорят**, да се споразумеят помежду си, да изработят изгодна за тях конституция и да си поделят властта. Това е ианстина изгодна за правителството тактика и ние трябва най-енергично да се откажем от нея. . . »

Ето това е откровено! Трябва да се откажем решително от «тактиката» на подготовка на въстание, защото «в това време» правителството ще се спогоди с буржоазията! Може ли да се намери в старата литература на най-върлия «икономизъм» поне нещо, което да се приближава до такова опозоряване на революционната социалдемократия? Избухващите ту тук, ту там въстания и бунтове на работници и селяни са факт. Земският събор е булигинско обещание. И «Социал-Демократ» от град Тифлис решава: да се откажем от тактиката на подготвяне на

* По-нататък в ръкописа следва зачеркнат текст на Ленини: «Дворянството, университетите и др. п. буржоазни институции! Трябва да се върнем към «Рабочая Мысль», за да срещнем толкова девствено-вулгарен марксизъм!» *Ред.*

** По-нататък в ръкописа следва зачеркнат текст на Ленини: «какво якобинство!» да се готвим «за въстание!» *Ред.*

въстание и да чакаме «центъра на въздействието» — Земския събор. . .

«. . . Втората тактика, напротив, се състои в поставянето на Земския събор под наш надзор, да не му се даде възможност да действа по своя воля* и да се споразумее с правителството**.

Ние поддържаме Земския събор дотолкова, доколкото той се бори срещу самодържавието, и се борим против него в случаите, когато той се примирява със самодържавието. Чрез енергична намеса и сила ние разединяваме депутатите помежду им***, радикалите присъединяваме към нас****, консерваторите отстраняваме от правителството и по такъв начин поставяме целия***** Земски събор в революционен път. Благодарение на такава тактика правителството ще остане постоянно изолирано, опозицията***** силна и с това ще се улесни установяването на демократическия строй.»

Да, да! Нека казват сега, че ние преувеличаваме завоя на новоискристите към най-вулгарно подобие на «икономизма». Та това наистина е нещо като знаменития прах против мухите: хванеш мухата, посипеш я и тя умира. Разедини депутатите на Земския събор *със сила*, «отстрани консерваторите от правителството» — и *целият* Земски събор ще застане на *революционен път*. . . Без никакво «якобинско» въоръжено въстание, а просто тъй, благородно, почти парламентарно, «въздействайки» върху *членовете на Земския събор*.

Бедната Русия! За нея говорят, че тя винаги носи старомодни и отдавна захвърлени от Европа шапки. Парламент у нас още няма, такъв даже и Булигин не е обещал, а парламентарен кретенизъм²⁷, колкото искате.

«. . . Как трябва да стане тази намеса? Преди всичко ние ще поискаме да бъде свикан Земският събор чрез всеобщо, равно и пряко изборително право при тайно гласоподаване. Едновременно с

* По-нататък в ръкописа следва зачертаният текст на Ленин: «уф! Каква ррреволюционност!» *Ред.*

** А какво е средството за лишаване на земците от тяхната воля? Не е ли специална лакмусова хартийка?

*** Светители! ето я тази «задълбочена» тактика. Да се биеш на улицата, нямаш сили, а «да разединиш депутатите» със сила можеш. Слушайте, другарю от Тифлис, може да се лъже, но все пак трябва да има мярка. . .

**** По-нататък в ръкописа следва зачеркнат текст на Ленин: «бедният Струве! та налн той се слави като радикал! Каква участ — насила да бъдеш присъединен към повоискристите. . .» *Ред.*

***** В ръкописа по-нататък следват зачеркнатите думи на Ленин: «слушайте! слушайте!». *Ред.*

***** В ръкописа по-нататък следват зачеркнатите думи на Ленин: «без «отстранените» консерватори?». *Ред.*⁴

разгласяването* на такава избирателна система трябва да бъде узаконена** пълната свобода на предизборната агитация, т. е. свобода на събранията, словото, печата, неприкосновеността на избирателите и избираемите и освобождението на всички политически престъпници. Самите избори трябва да бъдат насрочени колкото е възможно по-късно, за да имаме достатъчно време да запознаем и подготвим народа. А тъй като изработването на правилник за свикване на Събора е възложено на комисията на министъра на вътрешните работи Булигин, ние трябва да въздействуваме и на тая комисия, и на нейните членове***. Ако булигинската комисия откаже да удовлетвори нашите искания**** и предостави правото за избиране депутати само на богатите, тогава ние трябва да се намесим в тия избори и по революционен път да заставим избирателите да изберат напредничави кандидати, а в Земския събор да поискаме учредително събрание*****. Накрая с всевъзможни средства: демонстрации, стачки и ако стане нужда, с въстание да принудим Земския събор да свика учредително събрание или сам да се обяви за такова. Защитник на учредителното събрание трябва да бъде въоръженият пролетариат, и единият, и другият***** ще тръгнат заедно към дѣмскратическата република.

Такава е социалдемократическата тактика и само тя ще ни осигури победата.»

Нека читателят не мисли, че цялата тази невероятна глупост е просто опитване на перото на някой неотговорен и невлиятелен новоискрист. Не, това се пише в *органа* на целия новоискристички, Тифлиски, комитет. Нещо повече. Тази глупост *открито е одобрена от «Искра»*, в стотния брой на която четем следното за този «Социал-Демократ»:

„Живо и талантливо е редактиран брой първи. Чувствува се опитната и умела ръка на редактора писател. . . Може с увереност да се каже, че вестникът бляскаво ще изпълни задачата, която си е поставил.“

Да! Ако тази задача се състои в това, да се покаже нагледно на всички и на всекиго пълното идейно разложение на новоискриството, то тя действително е изпълнена

* В. «Искра»?

** От Николай!

*** Това се нарича тактика: «да се отстранят консерваторите от правителството!»

**** Това не може да стане при толкова правилна и дълбокомислена тактика от наша страна.

***** В ръкописа по-нататък следва зачеркнат текст на Ленин: «да заставим да избират» — по революционен път! Среща се такава революционна репетиловщина?

***** И въоръженият пролетариат, и «отстранените от правителството» консерватори ли?

«бляскаво». Никой не би съумял да изрази «по-живо, по-талантливо и по-умело» принижаването на новоискристите до либералнобуржоазния опортюнизъм.

8. Освобождение и новоискриство

Сега нека преминем към друго нагледно потвърждение на политическото значение на новоискриството.

В своята забележителна, превъзходна и много поучителна статия «Как да намерим себе си» («Освобождение», кн. 71) г. Струве обявява война на «програмния революционизъм» на нашите крайни партии. Г-н Струве е особено недоволен лично от мене*. Що се отнася до мене, аз съм извънредно много доволен от г. Струве: по-добре съюзник в борбата против възраждащия се «икономизъм» на новоискристите и против пълната безпринципност на «социалисти революционери» аз не бих могъл и да желая. По такъв начин г. Струве и «Освобождение» практически

* «В сравнение с революционизма на г. Лени и другарите му революционизмът на западноевропейската социалдемокрация на Бебел и даже на Кауцки е опортюнизъм, но основите и на тоя вече смекчен революционизъм са подкопани и отнесени от историята. Нападка твърде сърдита. Само че напразно мисли г. Струве, че върху мене като върху умрелите може да се стоварва всичко. Достатъчно ми е само да предизвикам г. Струве с някои въпроси, на които той никога не ще бъде в състояние да отговори. Къде и кога съм наричал «революционизма на Бебел и на Кауцки» опортюнизъм? Къде и кога съм претендирал да създавам някакво особено течение в международната социалдемокрация, което да *не е тъждествено* с течението на Бебел и Кауцки? Къде и кога е имало разногласия между мене, от една страна, Бебел и Кауцки, от друга — разногласия, които по сериозността си да се приближават поне щогоде до разногласията между Бебел и Кауцки, например по аграрния въпрос в Бреслау?»²⁹ Нека г. Струве се опита да отговори на тия три въпроса.

А на читателите ние ще кажем: Либералната буржоазия *навсякъде и винаги* пуска в ход следния похват: да уверява своите съмишленици в дадена страна, че социалдемократите от същата страна са най-неразумните хора, а другарите им в съседната държава са «добри момчета». Германската буржоазия *стотици пъти* е посочвала на бебеловци и кауцкиевци за пример «добрите момчета» — френски социалисти. Съвсем неотдавна френската буржоазия *изтъкваше* за пример на френските социалисти «доброто момче» Бебел. Стар маниер, г. Струве! На тази въдичка вие можете да уловите само деца и невежи. Пълната солидарност на между народната революционна социалдемокрация по всички големи програмни и тактически въпроси е съвсем безспорен факт.

доказаха цялата реакционност на «поправките» към марксизма, направени в проектопрограмата на социалистическите революционери, по това ние ще поговорим някак си друг път. А как г. Струве всеки път, когато *принципно* е одобрявал новоискристите, ми е услужвал вярно, честно и истински — върху това ние говорихме вече неведнъж* и ще кажем и сега още веднъж.

В статията г. Струве има и редица извънредно интересни изявления, които можем да отбележим тук само мимоходом. Той се кани «да създаде руската демокрация, опирайки се не върху борбата, а върху сътрудничеството на класите», при което «социално привилегированата интелегенция» (като «културното дворянство», пред което г. Струве се кланя с грациозността на истински светски. . . лакей) ще принесе в тази «некласова» партия «тежестта на своето социално положение» (тежестта на паричната кесия). Г-н Струве изказва желание да запознае младежта с негодността на «радикалния шаблон, според който буржоазията се е изплашила и продала пролетариата и делото на свободата» (от цялата си душа поздравяваме това желание. Нищо не ще потвърди този марксистки «шаблон» тъй добре, както войната на г. Струве против него. Моля, г. Струве, не туряйте под миндера своя великолепен план!).

За нашата тема е важно да отбележим срещу какви *практически* лозунги воюва сега такъв политически чувствителен и отзивчив към най-малката промяна на времето представител на руската буржоазия. Първо, срещу лозунга за републиканизма. Г-н Струве е твърдо убеден, че

* Ще напомним на читателя, че «Освобождение» поздравя с шум и трясък статията «Какво не трябва да се прави» (бр. 52 на «Искра») като «знаменателен поврат» към отстъпчивост по отношение на опортюнистите. В бележката си по разцеплението сред руските социалдемократи «Освобождение» специално одобри принципните тенденции на новоискриството. По повод брошурата на Троцки «Нашите политически задачи» «Освобождение» посочваше, че идеите на този автор са еднородни с онова, което някога писаха и говореха рабочеделците Кричевски, Мартинов, Акимов (виж листа «Услужливият либерал», изд. на «Вперед»). (Съч. т. 7, стр. 493 — 496. *Ред.*) «Освобождение» поздравя брошурата на Мартинов за двете диктатури (виж бележката във «Вперед», бр. 9), (Съч., т. 8, стр. 218—219. *Ред.*) Най-сетне, «Освобождение» посрещна с особено съчувствие закъснелите оплаквания на Старовер по повод на стария лозунг на старата «Искра»²⁹ «първо да се разграничим, а след това да се обединим.»

този лозунг е «непонятен и чужд на народната маса» (той забравя да добави: понятен, но неизгоден за буржоазията!). Ние бихме желали да видим какъв отговор би получил г. Струве от работниците в нашите кръжоци и нашите масови събрания! Или работниците не са народът? А селяните? По думите на г. Струве у тях се среща «наивен републиканизъм» («да изгонят царя») — но либералната буржоазия вярва, че *наивният* републиканизъм ще бъде сменен не от съзнателния републиканизъм, а от съзнателния монархизъм! *Ça dépend*, г. Струве, това зависи още от обстоятелствата. И царизмът, и буржоазията не могат да не противодействуват на коренното подобрене на положението на селяните за сметка на помещическата земя, а работническата класа не може да не съдействува в това на селяните.

Второ, г. Струве уверява, че «в гражданската война нападателят винаги ще се окаже неправ». Тази идея се приближава напълно до посочените по-горе тенденции на новоискриството. Ние не ще кажем, разбира се, че в гражданската война *винаги* е изгодно да се напада: не, отбранителната тактика понякога *за кратко време* е наложителна. Но да се препоръчва за прилагане в Русия през 1905 г. такъв принцип, който г. Струве ни дава, значи да се препоръчва именно парченце от «радикален шаблон» («буржоазията се плаши и продава делото на свободата»). Който не иска да напада сега самодържавието, реакцията, който не се подготвя за това нападение, който не го проповядва — той напразно ще носи името привърженик на революцията.

Г-н Струве осъжда лозунгите: «конспирация» и «бунт» (това е «въстание в миниатюр»). Г-н Струве презира и едното, и другото — от гледище на «достъпа към масите»! Ние бихме запитали г. Струве, няма ли да види той проповед на бунт в такова например произведение на прекомерния според него революционарист като «Какво да се прави?»*. А относно «конспирацията», голяма ли е разликата например между нас и г. Струве? Не работим ли ние и двамата в «нелегален» вестник, който се пренася «конспиративно» в Русия и който служи на «тайните» групи на «Съюза за Освобождение» или на РСДРП? Нашите работнически масови събрания са често «конспира-

* Вж Съч. Т. 5. с. 359—356.

тивни» — признаваме такъв грях. А събранията на г-да освободенците? Имате ли с какво да се похвалите, г. Струве, пред презрените привърженици на презряната конспирация?

Вярно е, че при доставката на оръжие за работниците се налага двойна конспирация. Ето тук вече г. Струве се изказва по-открито. Слушайте: «Що се отнася до въоръженото въстание или революция в техническия смисъл* на думата, то само масовата пропаганда на демократическата програма може да създаде социално-психическите условия за общо въоръжено въстание. По такъв начин даже от това, несподеляно от мене гледище, което смята въоръженото въстание за *неизбежен* завършек на съвременната борба за освобождение — просмукването на масите от идеите на демократическото преобразование, е най-главната, най-нужната работа».

Г-н Струве се старая да отбегне въпроса. Той говори за неизбежността на въстанието, вместо да говори за необходимостта му за победата на революцията. Неподготвено, стихийно и разпокъсано, въстанието е вече започнало. Никой не може безусловно да гарантира, че то ще се развие до пълно и цялостно народно въоръжено въстание, защото това зависи и от състоянието на революционните сили (напълно измерими само в самата борба), и от поведението на правителството и буржоазията, и от редица други обстоятелства, които е невъзможно точно да се предвидят. За неизбежността в смисъл на оная абсолютна увереност в конкретното събитие, към която отклонява думата г. Струве, няма защо и да се говори. Трябва да се говори, ако искате да бъдете привърженик на революцията, върху това: *необходимо* ли е въстанието за *победата* на революцията, *необходимо* ли е то да се издига активно, да се проповядва, да се подготвя незабавно и енергично. Г-н Струве не може да не разбира тази разлика: нали той например не засенчва безспорния за всеки демократ въпрос за необходимостта от всеобщо избиращо право със спорния и ненасъщен за политическия деец въпрос за неизбежността от придобиването на това право в течение на дадената революция. С отклоняването си от въпроса за необходимостта от въстание г. Струве разкрива най-дълбоката причина за политическата позиция на либералната

* В ръкописа по-нататък следва зачеркнат текст на Ленин: «започва плагиат от новата «Искра»». *Ред.*

буржоазия. Буржоазията, първо, предпочита да се спазари със самодържавието, отколкото да го смаже; буржоазията при всеки случай стоварва борбата с оръжие в ръка върху работниците (това, второ). Ето какво *реално* значение има уклончивостта на г. Струве. Ето защо той се *дърпа назад* от въпроса за необходимостта от въстание към въпроса за неговите «социално-психически» условия, за предварителната «пропаганда». Точно тъй както буржоазните дърдорковци във Франкфуртския парламент през 1848 г. се занимаваха със съчиняване на резолюции, декларации, решения, с «масова пропаганда» и подготовка на «социално-психическите условия» в такова време, когато ставаше въпрос да се даде отпор на въоръжената сила на правителството, когато движението «доведе до необходимостта» от въоръжена борба, когато само словесното въздействие (стократно нужно в подготвителния период) се превърна във вулгарна буржоазна бездейност и страхливост — точно така и г. Струве изклончва от въпроса за въстанието, като се прикрива с *фрази*. Г-н Струве ни показва нагледно онова, което упорито не виждат мнозина социалдемократи, а именно, че революционният момент с това именно се отличава от обикновените, делнични, подготвителни исторически моменти, че настроението, възбуждението и убеждението на масите трябва да се проявяват и се проявяват в *действие*.

Вулгарният революционаризм не разбира, че словото е също дело; това положение е безспорно за прилагане към историята *изобщо* или към онези исторически епохи, когато открита политическа акция на масите няма, а никакви метежи не могат да я заменят и предизвикат изкуствено. Опашкарството на революционерите не разбира това, че когато революционният момент е почнал, когато старата «надстройка се пука по всички шевове, когато откритата политическа акция на класите и масите, които създават своя нова надстройка, е станала факт, когато гражданската война е почнала — тогава да се ограничаваме *по старому* «със словото», без да издигаме *непосредствен лозунг* за преминаване към «дело», в такъв момент да се отказваме от делото, позовавайки се на «психическите условия» и на «пропагандата», ще означава изобщо безжизненост, мъртвило, резоньорство или пък предателство и измяна към революцията. Франкфуртските дърдорковци на демократическата буржоазия са незабравим

исторически образец на такова предателство и на такова резоньорско тъпоумие.

Искате ли вие пояснение на тази разлика между вулгарния революционаризъм и опашкарството на революционерите с примера на историята на социалдемократическото движение в Русия? Ние ще ви дадем следното пояснение. Спомнете си 1901—1902 година, които бяха така неотдавна, но които вече ни се струват сега като някакво далечно предание. Започнаха демонстрации. Вулгарният революционаризъм нададе вик за «щурм» («Рабочее дело»³⁰), издаваха се «кървави позиви» (ако паметта не ме лъже, от берлински произход), нападаха «литературщината» и кабинетния характер на идеята за общоруска агитация чрез вестник (Надеждин)³¹. Опашкарството на революционерите, напротив, излизаше тогава с проповед, че «икономическата борба е *по-добро* средство за политическа агитация». А как се държеше революционната социалдемократия? Тя нападаше и двете тези течения. Тя осъждаше бунтарството и виковете за щурм, защото всички виждаха ясно или трябваше да видят, че откритата масова акция е работа на утрешния ден. Тя осъждаше опашкарството и *даже* издигаше открито лозунг за всенародно въоръжено въстание, но не в смисъл на непосредствен зов (зов към «бунт» в ония времена г. Струве у нас не би намерил), а в смисъла на *необходим* извод, в смисъл на «пропаганда» (за която г. Струве едва сега си е спомнил — той всякога закъснява с няколко години, нашият почтен г. Струве), в смисъл на подготвяне онези именно «социално-психически условия», за които сега представителите на смутената, търгашеска буржоазия дрънка «печално и не навреме». *Тогав*а обективното положение на нещата действително издигаше на първо място пропагандата и агитацията, агитацията и пропагандата. *Тогав*а като пробен камък в работата по подготовката на въстанието можеше да се изтъква (и се изтъкваше в «Какво да се прави?») работата над общоруски политически вестник, чието ежеседмично излизане ни се струваше идеал. *Тогав*а лозунгите: масова агитация *вместо* непосредствени въоръжени действия; подготовка на социално-психическите условия на въстанието *вместо* бунтарство — бяха единствено правилните лозунги на революционната социалдемократия. *Сега* тези лозунги са надминати от събитията, движението отиде напред, те се превърнаха в парцали, вехтория, годна

само за прикриване на освободенското лицемерие и но-
воискристкото опашкарство!

Или може би греша? Може би революцията още не е започнала? Може би моментът на откритото политическо действие на класите още не е настъпил? Още нямаме гражданска война и критиката на оръжието не трябва ли да се яви още сега като *необходим* и непрременен приемник, наследник, изпълнител и довършител на оръжието на критиката?

Погледнете наколо си, излезте от кабинета на улицата, за да отговорите на тези въпроси. Нима самото правителство не е започнало вече гражданската война, масово повсеместно разстрелвайки мирни и невъоръжени граждани? Нима не се проявяват въоръжените черни сотни като «аргумент» на самодържавието? Нима буржоазията — даже буржоазията — не е съзнала необходимостта от гражданска милиция? Нима самият този г. Струве, идеално умереният и акуратният г. Струве, не говори (уви, само говори, за да се отърве само с говорене!) за това, че «откритият характер на революционните действия» (ето как ние можем сега!) «днес е едно от най-важните условия за възпитателното влияние върху народните маси»?

Който има очи, за да види, той не може да се усъмни в това, как привържениците на революцията трябва да поставят сега въпроса за въоръженото въстание. Но погледнете *трите* постановки на този въпрос, дадени в органите на свободния печат, способни що-годе да влияят върху *масите*.

Първа постановка. Резолюцията на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия*.

* Ето пълния ѝ текст:

«Като взе предвид:

1) че пролетариатът като най-прогресивна и единствено последователно-революционна по своето положение класа е призван да изиграе ръководна роля в общодемократическото революционно движение в Русия;

2) че това движение в сегашния момент е довело вече до необходимостта от въоръжено въстание;

3) че пролетариатът неизбежно ще вземе в това въстание най-енергично участие, което ще определи съдбата на революцията в Русия;

4) че пролетариатът може да изиграе ръководна роля в тази, революция само ако е сплотен в единна и самостоятелна политическа

Признато и заявено е на всеуслишание, че общодемократическото революционно движение вече е довело до необходимостта от въоръжено въстание. Организирането на пролетариата за въстание е поставено на дневен ред като една от съществените, главни и необходими задачи на партията. Възложено е да се вземат най-енергични мерки за въоръжаването на пролетариата и осигуряване възможността за непосредственото ръководство на въстанието.

Втора постановка. Принципната статия в «Освобождение» от «вожда на руските конституционалисти» (така бе наречен г. Струве неотдавна от толкова влиятелния орган на европейската буржоазия, какъвто е «Франкфуртски вестник»³²) или вожда на руската прогресивна буржоазия. Той не споделя мнението за неизбежността на въстанието. Конспирацията и бунтът — това са специфичните методи на неразумното революционерство. Републиканизмът е метод за зашеметяване. Въоръженото въстание е всъщност само технически въпрос, докато «най-главната, най-необходимата работа» е масовата пропаганда и подготовката на социално-психическите условия.

Трета постановка. Резолюцията на новоискристката конференция. Наша задача е да подготвяме въстанието. Възможността за планомерно въстание е изключена. Благоприятните условия за въстанието се създават от правителствената дезорганизация, от нашата агитация, от на-

сила под знамето на социалдемократическата работническа партия, която не само идейно, но и практически ръководи неговата борба;

б) че само изпълнението на такава роля може да осигури най-изгодни условия за пролетариата в борбата за социализма против имотните класи на буржоазнодемократическа Русия —

Третият конгрес на РСДРП счита, че задачата да бъде организиран пролетариатът за непосредствена борба против самодържавието чрез въоръжено въстание е една от най-главните и неотложни задачи на партията в сегашния революционен момент.

Затова конгресът възлага на всички партийни организации:

а) да разясняват на пролетариата чрез пропаганда и агитация не само политическото значение, но и практическо-организационната страна на предстоящото въоръжено въстание;

б) да разясняват при тази пропаганда и агитация ролята на масовите политически стачки, които могат да имат голямо значение в началото и в самото развитие на въстанието;

в) да вземат най-енергични мерки за въоръжаването на пролетариата, а също за изработване плана на въоръженото въстание и непосредственото му ръководство, като за това се създават според нуждата специални групи от партийни работници». (Забележка на автора към изданието от 1907 г. *Ред*).

шата организация. Само тогава «технически-боевите приготовления могат да придобият повече или по-малко сериозно значение».

И само това ли? Само това. Дали въстанието е станало необходимо — това новоискристките ръководители на пролетариата още не знаят. Неотложна ли е задачата да се организира пролетариатът за непосредствена борба — за тях това още не е ясно. Не е нужно да се апелира за вземане най-енергични мерки, много по-важно е (в 1905, а не в 1902 година) да се разясни в общи черти при какви условия тези мерки «могат» да придобият «повече или по-малко сериозно» значение. . .

Виждате ли сега вие, другари новоискристи, къде ви доведе вашият завой към мартиновщината? Разбирате ли вие, че вашата политическа философия се оказа припев към освободенската философия? — че вие се оказахте (протнв волята си и въпреки вашето съзнание) в опашката на монархическата буржоазия? Ясно ли ви е сега, че като повтаряте общоизвестни работи и усъвършенствувайки се в резоньорство, вие пропуснахте обстоятелството, че — да се изразим с незабравимите думи на незабравимата статия на Петър Струве — «откритият характер на революционните *действия* днес е едно от най-важните условия за възпитателното влияние върху народните маси?»

9. Какво значи да бъдеш партия на крайната опозиция във времена революция?

Да се върнем към резолюцията за временното правителство. Ние посочихме, че тактиката на новоискристите тласка революцията не напред — възможността за което те биха искали да осигурят със своята резолюция, — а назад. Ние посочихме, че именно тази тактика *свързва ръцете* на социалдемокрацията в борбата ѝ с непоследователната буржоазия и не може да я предпази от разтваряне в буржоазната демокрация. Ясно е, че от тия неверни предпоставки на резолюцията се получава неверният извод: «Затова социалдемокрацията не трябва да си поставя за цел да завладее или да поделит властта във временното правителство, а трябва да си остане партия на крайната революционна опозиция». Обърнете внимание на първата половина на този извод, който се отнася до

постановката на целите. Поставят ли новоискристите решителната победа на революцията над царизма като цел на социалдемократическата дейност? — Поставят. Объркани в «освобожденската» формулировка, те не умеят правилно да формулират условията за решителната победа, но посочената цел те поставят. По-нататък, свързват ли те временното правителство с въстанието? — Да, направо го свързват, като казват, че временното правителство «произлиза от победоносното народно въстание». Най-после, поставят ли си те за цел да ръководят въстанието? — Да, подобно на г. Струве те отбягват да признаят въстанието като необходимо и неотложно, но за разлика от него те в същото време казват, че «социалдемократията се стреми да го *подчини* (въстанието) на своето влияние и *ръководство* и да го използва в интерес на работническата класа».

Как логично излиза всичко това, нали? Ние си поставяме за *цел* да подчиним въстанието и на пролетарските, и на *непролетарските* маси на нашето влияние, на нашето ръководство и да го използваме в наш интерес. Следователно ние си поставяме за цел да ръководим във време на въстанието и пролетариата, и революционната буржоазия, и дребната буржоазия («непролетарските групи»), т. е. «*да поделим*» ръководството на въстанието между социалдемократията и революционната буржоазия. Ние си поставяме за цел *победата* на въстанието, която трябва да доведе до образуването на временно правителство («произлязло от победоносното народно въстание»). *Затова*. . . затова ние не трябва да си поставяме за цел да завладеем или да поделим властта във временното революционно правителство!!

Нашите приятели никак не могат да свържат двата края. Те се колебаят между гледището на г. Струве, който се отказва от въстанието, и гледището на революционната социалдемократия, която ни зове да се заемем с тази неотложна задача. Те се колебаят между анархизма, който принципно осъжда като измяна към пролетариата всяко участие във временното революционно правителство, и марксизма, който смята за необходимо такова участие при условие социалдемократията да има ръководещо влияние във въстанието*. Те нямат никаква самостоятелна пози-

* Вж «Пролетарни», бр. 3, «За временното революционно правителство», статия втора. (Съч. Т. 8, с. 481—488.)

ция: нито позицията на г. Струве, който иска да се спазари с царизма и затова е принуден да отбягва и хитрува по въпроса за въстанието; — нито позицията на анархистите, които осъждат всяко действие «от горе» и всяко участие в буржоазната революция. Новоискристите смесват сделката с царизма и победата над царизма. Те искат да участвуват в буржоазната революция. Те са отишли малко по-напред от «Двете диктатури» на Мартинов. Те са съгласни дори да ръководят въстанието на народа, за да се откажат от това ръководство веднага след победата (или може би непосредствено преди победата?), т. е. *да не използват плодовете на победата, а да предадат всички плодове изцяло в ръцете на буржоазията.* Това те наричат «да се използва въстанието в интерес на работническата класа».

Излишно е да се спираме повече на тая бъркотия. По-полезно е да разгледаме *произхода* на тая бъркотия в онай нейна формулировка, която гласи: «да си останем партия на крайната революционна опозиция».

Пред нас е една от познатите тези на международната революционна социалдемокрация. Тази теза е съвсем вярна. Тя е станала банална за всички противници на ревизионизма или опортюнизма в парламентарните страни. Тя е придобила право на гражданство като законен и необходим отпор на «парламентарния кретенизъм», на милеранизма, на бернщайнианството, на италианския реформизъм в духа на Турати. Нашите добри новоискристи са заучили тази хубава теза и усърдно я прилагат. . . *съвсем не на място.* Категориите на парламентарната борба се вмъкват в резолюции, писани за такива условия, когато няма налице никакъв парламент. Понятието «опозиция», явило се като отражение и израз на такава политическа ситуация, когато за *въстание* никой сериозно не говори, се пренася безсмислено върху такава ситуация, когато въстанието *се е почнало* и когато всички привърженици на революцията мислят и говорят за неговото ръководство. Пожеланието «да си останем» там, където бяхме и порано, т. е. при действие само «от долу», се изказва тържествено и шумно *тъкмо тогава*, когато революцията е поставила въпроса за необходимостта при победа на въстанието да се действува *от горе*.

Не, решително не им върви на нашите новоискристи! Дори тогава, когато те формулират една правилна социал-

демократическа теза, те не умеят правилно да я приложат. Те не са помислили как се преобразуват и превръщат в своята противоположност понятията и термините на парламентарната борба в епохата на започналата се революция при липсата на парламент, при наличността на гражданска война, при наличността на припламванията на въстанието. Те не са помислили, че при условията, за които става дума, поправките се предлагат чрез улични демонстрации, интерпелации се внасят чрез настъпателните действия на въоръжените граждани, опозицията срещу правителството се осъществява чрез насилственото събаряне на правителството.

Както известният герой в нашия народен епос често повтарял добрите съвети тъкмо тогава, когато те са неуместни, така и нашите поклонници на Мартинов повтарят поуките от мирния парламентаризъм тъкмо тогава, когато те сами констатираят началото на открити военни действия. Няма нищо по-куриозно от това, да се издига с такъв важен вид лозунгът за «крайна опозиция» в една резолюция, която започва с указание за «решителната победа на революцията», на «народното въстание»! Хайде съобразете, господа, какво значи да представляваш «крайна опозиция» в епоха на въстание? Значи ли това да разобличаваш правителството, или да го събаряш? Значи ли това да гласуваш против правителството, или да нанасяш поражение на неговите военни сили в открито сражение? Значи ли това да отказваш на правителството средства за попълване на неговата хазна, или това значи да завземеш по революционен път тази хазна и да я използваш за нуждите на въстанието, за въоръжаването на работниците и селяните, за свикване учредително събрание? Не започват ли да разбирате, господа, че понятието «крайна опозиция» изразява само отрицателни действия, т. е. да изобличаваш, да гласуваш против, да отказваш? Защо така? Защото това понятие се отнася само до парламентарната борба и при това в такава епоха, когато никой не поставя «решителната победа» като непосредствена цел на борбата. Не започват ли да разбирате, че в това отношение въпросът коренно се изменя от момента, когато започва решителният натиск на политически потиснатия народ по цялата линия за отчаяна борба за победа?

Работниците ни питат: трябва ли да се заемем енергично с неотложното дело на въстанието? Какво да се напра-

ви, та започналото въстание да бъде победоносно? Как да се възползуваме от победата? Каква програма може и трябва да се осъществи тогава? Новоискристите, които задълбочават марксизма, отговарят: трябва да си останем партия на крайната революционна опозиция. . . Е, нима не бяхме прави, когато нарекохме тия рицари виртуози по филистерство?

10. «Революционните комуни» и революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните

Конференцията на новоискристите не се задържа на анархистическата позиция, до която стигна новата «Искра» (само «от долу», а не «от долу и от горе»). Безсмислието да се допуска въстанието и да не се допуска победата и участието във временното революционно правителство твърде силно биеше в очи. Затова резолюцията вмъкна уговорки и ограничения в решението на въпроса, дадено от Мартинов и Мартов. Нека разгледаме тия уговорки, изложени в следващата част на резолюцията:

«Тази тактика («да си останем партия на крайната революционна опозиция»), разбира се, никак не изключва целесъобразността от частичното, епизодично завземане на властта и образуването на революционни комуни в един или друг град, в един или друг район, с единствената цел да се съдействува за разширяване на въстанието и за дезорганизиране на правителството.»

Щом това е така, значи допуска се по принцип действие не само от долу, но и от горе. Следователно изложеното в известната статия на Л. Мартов в «Искра» (бр. 93) становище се оборва и се признава за правилна тактиката на вестник «Вперед»: не само «от долу», но също и «от горе».

По-нататък, завземането на властта (макар и частично, епизодично и т. н.) очевидно предполага участието не само на социалдемократията и не само на пролетариата. Това следва от факта, че в демократическата революция е заинтересован и активно участва не само пролетариатът. Това следва от факта, че въстанието е «народно,» както се казва в началото на разглежданата резолюция, че в него участвуват и «непролетарски групи» (израз от резолюци-

ята на конферентите по въпроса за въстанието), т. е. и буржоазията. Значи принципът, че всяко участие на социалистите заедно с дребната буржоазия във временното революционно правителство е измяна спрямо работническата класа, *е отхвърлен от конференцията*, както настояваше за това «Вперед». «Измяната» не престава да бъде измяна от това, че деянието, в което тя се състои, е частично, епизодично, районно и т. н. Значи уеднаквяването на участието във временното революционно правителство с вулгарния жоресизъм *е отхвърлено от конференцията*, както това искаше «Вперед»³³. Едно правителство не престава да бъде правителство от това, че неговата власт се простира не върху много градове, а върху един град, не върху много райони, а върху един район, а също и от това, как се нарича това правителство. Така че *принципната постановка на въпроса*, която новата «Искра» се опитваше да даде, *е изоставена от конференцията*.

Да видим разумни ли са ограниченията, които конференцията поставя на допуснатото сега по принцип образуване на революционни правителства и на участието в такива. С какво се отличава понятието «епизодично» от понятието «временно», ние не знаем. Боим се, че с тая чужда и «нова» дума тук се прикрива само липсата на ясна мисъл. Това *изглежда* «по-дълбоко», а всъщност то е само по-тъмно и по-забъркано. С какво се отличава «целесъобразността» на частичното «завземане на властта» в един град или район от участието във временното революционно правителство на цялата държава? Нима между «градовете» няма такъв град като Петербург, където се разигра 9 януари? Нима в числото на районите не влиза Кавказ, който е по-голям от много държави? Нима задачите (които смущаваха някога новата «Искра»), свързани с нашето отношение към затворите, полицията, държавната хазна и пр. и пр., не се изправят пред нас при «завземането на властта» даже в един град, а да не говорим за район? Никой не ще вземе да отрича, разбира се, че при недостиг на сили, при непълен успех на въстанието, при нерешителната му победа са възможни частични, градски и други временни революционни правителства. Но за какво е всичко това, господа? Та нали вие сами говорите в началото на резолюцията за «решителната победа на революцията», за «победоносно народно въстание»? Откога социалдемократите са поели задачите на

анархистите: да разпокъсват вниманието и целите на пролетариата? Да го насочват към «частичното», а не към общото, единното, цялостното и пълното? Като предполагате «завземането на властта» в един град, вие сами говорите за «разширяване на въстанието» — в друг град, ако смеем да мислим? И във всички градове, ако можем да се надяваме? Вашите изводи, господа, са също колебливи и случайни, противоречиви и забъркани, както и вашите предпоставки. Третият конгрес на РСДРП даде изчерпателен и ясен отговор на въпроса за временното революционно правителство изобщо. Този отговор обхваща и всички частични временни правителства. А отговорът на конференцията, отделяйки изкуствено и произволно част от въпроса, само *се отклонява* (но безуспешно) от въпроса като цяло и внася бъркотия.

Какво значи «революционни комуни»? Отличава ли се това понятие от «временното революционно правителство», и ако да, то с какво? Това господа конферентите сами не знаят. Тяхната забъркана революционна мисъл ги довежда, както това бива винаги, до *революционната фраза*. Да, употребата на думата «революционна комуна» в резолюция на представители на социалдемократията е революционна фраза и нищо повече. Маркс неведнъж е осъждал подобна фраза, когато зад «обаятелния» термин на *отживялото минало* скриват задачите на бъдещето. Обаятелността на един термин, който е изиграл известна роля в историята, се превръща в такива случаи в издишно и вредно украшение, в дрънкулка. Ние трябва ясно и недвусмислено да разясним на работниците и на целия народ, *защо* искаме създаването на временно революционно правителство? *Какви именно преобразования* ще осъществим още на другия ден, когато ще можем при победоносен изход на започналото вече народно въстание да влияем решително върху властта? Ето въпросите, които стоят пред политическите ръководители.

Третият конгрес на РСДРП отговаря на тия въпроси с най-голяма яснота, като дава пълна програма за тия преобразования: нашата партийна програма-минимум. А думата «комуна» не дава никакъв отговор, тя само обременява главите с някакъв далечен звън. . . или празно дърдорене. Колкото по-скъпа е за нас, да кажем, Парижката комуна от 1871 год., толкова по-недопустимо е да се задоволяваме само с позоваване на нея, без да анализира-

ме нейните грешки и особените ѝ условия. Да постъпваме така, значи да повтаряме нелепия пример на осмените от Енгелс бланкисти, които се прекланяха (в «манифеста» си от 1874 г.) пред всеки акт на Комуната³⁴. Какво ще каже конферентът на работника, когато той го запита за *тази* спомената в резолюцията «революционна комуна»? Той може да каже само това, че под това име в историята е известно такова работническо правителство, което не е умело и не е могло тогава да различи елементите на демократическия от тия на социалистическия преврат, което е смесвало задачите на борбата за република със задачите на борбата за социализъм, което не е съумяло да разреши задачата за енергичното военно настъпление срещу Версай, което е извършило грешка, като не е завзело френската банка, и т. н. С една дума, независимо от това, дали при отговора си вие ще се позовете на Парижката или на някоя друга комуна, вашият отговор ще бъде: това бе такова правителство, *каквото нашето не трябва да бъде*. Хубав отговор, няма какво да се каже! Не говори ли това за резоньорството на зубрача и за безпомощността на революционера, когато практическата програма на партията се премълчава и съвсем неуместно се започва в резолюцията преподаване на история? Не показва ли това именно оная грешка, в която несполучливо се стараеха да изобличат нас: смесване на демократическия и социалистическия преврати, неразличавани от нито една от «комуните»?

Като цел на временното правителство (тъй неуместно наречено комуна) се поставя «изключително» резширяването на въстанието и дезорганизирането на правителството. Това «изключително» — остатък от безсмислената теория «само от долу», взето в буквалния смисъл на думата, премахва всички други задачи. Такова премахване на другите задачи е също късогледство и необмисленост. «Революционната комуна», т. е. революционната власт, макар и в един отделен град, неизбежно ще трябва да изпълнява (макар и временно, «частично, епизодично») *всички* държавни работи, и да си скриваме тук главата под крилото е връх на неразумността. Тая власт ще трябва и да узакони 8-часовия работен ден, и да установи работническа инспекция във фабриките, и да въведе безплатно всеобщо образование, както и избираемост на съдиите, и да създаде селски комитети, и т. н. — с една дума, тя трябва непременно да прокара редица реформи. Да се

подвеждат тия реформи под понятието «съдействие за разширяване на въстанието» значи да си играем на думи и преднамерено да засилваме неясността там, където е нужна пълна яснота.

Заклучителната част на новоискристката резолюция не дава нов материал за критика на принципните тенденции на възродилия се «икономизъм» в нашата партия, но тя илюстрира малко от по-друга страна казаното по-горе.

Ето тази част:

«Само в един случай социалдемокрацията по своя инициатива би трябвало да насочи усилията си към това — да завземе властта и по възможност по-дълго да я задържи в ръцете си, а именно в такъв случай, ако революцията се прехвърли в напредналите западноевропейски страни, в които условията за осъществяването на социализма са вече достигнали известна (?) зрелост. В такъв случай ограничените исторически предели на руската революция могат значително да се отместят и ще се появи възможност да се тръгне по пътя на социалистическите преобразования.

Изграждайки своята тактика с оглед социалдемократическата партия да си запази в продължение на целия революционен период положението на крайна революционна опозиция спрямо всички сменящи се в хода на революцията правителства, социалдемокрацията най-добре ще може да се подготви и за използването на правителствената власт, ако тя попадне (??) в нейни ръце.»

Основната мисъл тук е същата, която неведнъж е формулирана от «Вперед», който казваше, че ние не трябва да се страхуваме (както се страхува Мартинов) от пълната победа на социалдемокрацията в демократическата революция, т. е. от революционната демократическа диктатура на пролетариата и селяните, защото такава победа ще ни даде възможност да вдигнем Европа, а европейският социалистически пролетариат, след като отхвърли игото на буржоазията, ще ни помогне от своя страна да извършим социалистическия преврат. Но вижте как е влошена тая мисъл в изложението на новоискристите. Няма да се спираме върху подробностите — върху безсмислицата, че властта би могла да «попадне» в ръцете на съзнателната партия, която смята вредна тактиката за завземане на властта — върху това, че в Европа условията за социализма са достигнали не известна зрелост, а зрелост изобщо — върху това, че нашата партийна програма не познава никакви социалистически преобразования, а познава само социалистически преврат. Да вземем главната и

основната разлика между мисълта на «Вперед» и резолюцията. «Вперед» посочваше на революционния пролетариат в Русия активната задача: да победи в борбата за демокрация и да се възползува от тая победа за пренасяне на революцията в Европа. Резолюцията не разбира тази връзка между нашата «решителна победа» (не в новоискристички смисъл) и революцията в Европа и затова говори не за задачите на пролетариата, не за перспективите на *неговата* победа, а за една от възможностите изобщо: «ако революцията се прехвърли». . . «Вперед» посочваше открито и определено — и тия указания влязоха в резолюцията на III конгрес на РСДРП — как именно може и трябва да се «използува правителствената власт» в интерес на пролетариата, като се държи сметка за това, какво може да се осъществи веднага при дадената степен на общественото развитие и какво е необходимо да се осъществи отначало като демократическа предпоставка на борбата за социализъм. Резолюцията и тук се влачи безнадеждно в опашката, като казва: «може да се подготви за използването», но не умее да каже *как* може, *как* да се подготви, за какво използване. Ние не се съмняваме например, че новоискристите «могат да се подготвят за използване» ръководещото положение в партията, но работата е там, че досега техният опит за това използване и тяхната подготовка не дават надежда възможността да се превърне в действителност. . .

«Вперед» казваше точно в какво именно се състои реалната «възможност да задържим властта в свои ръце» — в революционната демократическа диктатура на пролетариата и селяните, в тяхната съвместна масова сила, способна да надделее всички сили на контрареволюцията, в неизбежното съвпадение на интересите им относно *демократическите* преобразования. Резолюцията на конференцията и тук не дава нищо положително, а само се измъква от въпроса. Защото възможността за задържане на властта в Русия трябва да се обуславя от състава на социалните сили на самата Русия, от условията на демократическия преврат, който се извършва сега у нас. Защото победата на пролетариата в Европа (а от пренасянето на революцията в Европа до победата на пролетариата има още известна дистанция) ще предизвика отчаяната контрареволюционна борба на руската буржоазия — резолюцията на новоискристите не казва нито дума за тая контра-

революционна сила, чието значение е оценено в резолюцията на III конгрес на РСДРП. Ако в борбата за република и демокрация ние не бихме могли да се опрем освен на пролетариата още и на селяните, тогава «задържането на властта» би било безнадеждно. А ако то не е безнадеждно, ако «решителната победа на революцията над царизма» открива такава възможност — тогава ние трябва да я посочваме, активно да зовем към нейното превръщане в действителност, да издигаме практически лозунги не само в *случай* на пренасяне на революцията в Европа, но и *за* такова пренасяне. Когато опашкарите в социалдемократията се позовават на «ограничените исторически предели на руската революция», с това те само прикриват своето ограничено разбиране задачите на тая демократическа революция и авангардната роля на пролетариата в тая революция!

Едно от възраженията против лозунга «революционнoдемократическа диктатура на пролетариата и селяните» се състои в това, че диктатурата предполага «единна воля» («Искра», бр. 95), а единна воля между пролетариата и дребната буржоазия не може да има. Това възражение е несъстоятелно, защото се основава на абстрактно, «метафизическо» тълкуване на понятието «единна воля». Съществува воля единна в едно отношение и неединна в друго. Липсата на единство по въпросите на социализма и в борбата за социализъм не изключва единството на волята по въпросите за демократизма и в борбата за република. Да се забравя това, би значило да се забравя логическата и историческата разлика между демократическия и социалистическия преврат. Да се забравя това, би значило да се забравя за *общонародния* характер на демократическия преврат: щом той е «общонароден», значи, че *има* «единство на волята» именно дотолкова, доколкото този преврат осъществява общонародни нужди и потребности. Вън от рамките над демократизма не може да става и дума за единство на волята между пролетариата и селската буржоазия. Класовата борба между тях е неизбежна, но на почвата на демократическата република тази борба ще бъде и най-дълбока, и най-широка народна борба за *социализъм*. Революционнoдемократическата диктатура на пролетариата и селяните, както и всичко на тоя свят, има минало и бъдеще. Нейното минало е самодържавието, крепостничеството, монархията и привилегиите. В борбата

с това минало, в борбата с контрареволуцията е възможно «единство на волята» на пролетариата и селяните, защото има единство на интересите.

Нейното бъдеще е борбата против частната собственост, борбата за наемния работник срещу своя господар, борбата за социализъм. Тук единство на волята е невъзможно*. Тук пред нас не е пътят от самодържавието към републиката, а пътят от дребнобуржоазната демократическа република към социализма.

Разбира се, в конкретната историческа обстановка елементите на миналото и бъдещето се преплитат, единият и другият път се смесват. Наемният труд и неговата борба против частната собственост съществуват и при самодържавието, той се заражда даже при крепостното право. Но това съвсем не ни пречи да отделяме логически и исторически големите периоди на развитието. Та всички ние противопоставяме буржоазната революция на социалистическата, всички ние безусловно настояваме на необходимостта от най-строгото им различаване, но нима може да се отрича, че в историята отделните, частните елементи на единия и другия преврат се преплитат? Нима епохата на демократическите революции в Европа не познава редица социалистически движения и социалистически опити? И нима на бъдещата социалистическа революция в Европа не е останало още много и много да довършва в смисъл на демократизъм?

Социалдемократът никога и нито за минута не трябва да забравя за неизбежната класова борба на пролетариата за социализъм със самата демократична и републиканска буржоазия и с дребната буржоазия. Това е несъмнено. От това произтича безусловната необходимост от отделна и самостоятелна строго класова партия на социалдемократията. От това произтича временният характер на нашето «да бием заедно» с буржоазията, необходимостта от строг надзор «над съюзника като над враг» и т. н. Всичко това също не подлежи нито на най-малко съмнение. Но би било смешно и реакционно, ако се изхожда от това, да се забравят и парират или пренебрегват насъщните за

* Развитието на капитализма, още по-широко и по-бързо при свободата, неизбежно ще сложи в скоро време край на единството на волята — толкова по-скоро, колкото по-скоро бъде смазана контрареволуцията и реакцията.

сегашния момент, макар преходни и временни задачи. Борбата против самодържавието е временна и преходна задача на социалистите, но всяко игнориране или пренебрегване на тая задача е равносилно на измяна към социализма и на услуга на реакцията. Революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните е безусловно само преходна, временна задача на социалистите, но да се игнорира тая задача в епохата на демократическата революция е просто реакционно.

Конкретните политически задачи трябва да се поставят в конкретна обстановка. Всичко е относително, всичко тече, всичко се мени. Германската социалдемократия не поставя в програмата си искането за република. Там положението е такова, че този въпрос на практика едва ли може да бъде отделен от въпроса за социализма (макар че и по отношение на Германия Енгелс в забележките си от 1891 г. по проекта на Ерфуртската програма предпазваше от омаловажаване значението на републиката и борбата за република³⁶). В руската социалдемократия не е възниквал дори и въпрос за изхвърляне искането за република от програмата и агитацията, защото у нас не може да става и дума за неразделна връзка между въпроса за републиката и въпроса за социализма. Германски социалдемократ от 1898 г., който не поставя на пръв план въпроса специално за републиката, е естествено явление и не възбужда нито учудване, нито осъждане. Германски социалдемократ, който в 1848 г. би оставил в сянка въпроса за републиката, би бил явен изменник на революцията. Абстрактна истина няма, истината е винаги конкретна.

Ще дойде време — ще се свърши борбата с руското самодържавие, — ще отmine за Русия епохата на демократическата революция и тогава ще бъде смешно да се говори за «единство на волята» между пролетариата и селяните, за демократическа диктатура и т. н. Тогава ние ще помислим непосредствено за социалистическата диктатура на пролетариата и по-подробно ще поговорим за нея. А сега партията на напредничавата класа не може да не се стреми най-енергично към решителна победа на демократическата революция над царизма. А решителната победа не е нищо друго освен революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните.

1) Ще напомним на читателя, че в полемиката на «Искра» с «Вперед» първата се позоваваше между другото на писмото на Енгелс до Турати, в което Енгелс предупреждаваше (бъдещия) вожд на италианските реформисти от смесване на демократическата и социалистическата революция. Предстоящата революция в Италия — пише Енгелс по повод на политическото положение в Италия в 1894 година — ще бъде дребнобуржоазна, демократическа, а не социалистическа.³⁷ «Искра» упрекваше «Вперед» в отстъпление от принципа, установен от Енгелс. Този упрек е неправилен, защото «Вперед» (бр. 14) напълно признаваше изобщо правилността на Марксовата теория за различаването на три главни сили на революциите от XIX век.* Според тази теория против стария ред, абсолютизма, феодализма, крепостничеството се борят: 1) либералната едра буржоазия; 2) радикалната дребна буржоазия 3) пролетариатът. Първата се бори само за конституционна монархия; втората — за демократическа република; третият — за социалистически преврат. Смесването на дребнобуржоазната борба за пълен демократически преврат с пролетарската борба за социалистическа революция заплашва социалиста с политически крах. Това предупреждение на Маркс е напълно правилно. Но именно тъкмо поради тази причина лозунгът «революционни комуни» е погрешен, защото известните в историята комуни смесваха именно демократическия със социалистическия преврат. Напротив, нашият лозунг: революционна демократическа диктатура на пролетариата и селяните, напълно гарантира срещу тази грешка. Като признава безусловно буржоазния характер на революцията, неспособна *непосредствено* да излезе вън от рамките само на демократическия преврат, нашият лозунг *тласка напред* този, дадения, преврат, стреми се да придаде на този преврат най-изгодни за пролетариата форми, стреми се следователно към най-голямо използване на демократическия преврат на целите на по-нататъшната най-успешна борба на пролетариата за социализъм.

* Вж Съч. Т. 8, с. 273—291.

II. Бегло сравнение на някои резолюции на III конгрес на РСДРП и на «конференцията»

Въпросът за временното революционно правителство е централният пункт на тактическите въпроси на социал-демокрацията в сегашния момент. Да се спираме също така подробно и на останалите резолюции на конференцията нямаме нито възможност, нито пък е нужно. Ние ще се ограничим само накратко да посочим няколко пункта, които потвърждават разгледаното от нас по-горе принципно различие в тактическата линия на резолюциите на III конгрес на РСДРП и резолюциите на конференцията.

Вземете въпроса за отношението към тактиката на правителството в навечерието на преврата. Пълен отговор на този въпрос вие ще намерите все пак в резолюцията на III конгрес на РСДРП. Тази резолюция взема под внимание всички разнообразни условия и задачи на особения момент: и разобличаванета на лицемерието на правителствените отстъпки, и използването на «карикатурните форми на народното представителство», и революционното осъществяване на настоятелните искания на работническата класа (на първо място осемчасовия работен ден), и, най-после, отпора срещу черните сотни. В резолюцията на конференцията въпросът е разхвърлян в няколко отдела: «отпорът срещу тъмните сили на реакцията» е споменат само в мотивите на резолюцията за отношението към другите партии. Участието в изборите за представителните учреждения се разглежда отделно от въпроса за «компромисите» на царизма с буржоазията. Вместо апел за осъществяване осемчасовия работен ден по революционен път специална резолюция под гръмкото заглавие «за икономическата борба» повтаря само (след гръмки и не съвсем умни думи за «централното място, което заема работническият въпрос в руския обществен живот») стария агитационен лозунг за «законодателно установяване на осемчасовия работен ден». Недостатъчността и назадничавостта на този лозунг в сегашния момент са твърде ясни, за да има нужда да доказваме това.

Въпросът за откритото политическо действие. III конгрес взема предвид предстоящата *коренна* промяна на нашата дейност. По никакъв начин не бива да се изоставя конспиративната дейност и развитието на конспиративния апарат: това би било в полза на полицията и крайно

изгодно за правителството. Но не може да не се мисли още отсега и за открито действие. Трябва да се готвят незабавно целесъобразните форми на такова действие и следователно специални апарати — по-малко конспиративни — за тази цел. Трябва да се използват легалните и полулегалните дружества, за да ги превръщаме по възможност в опорни точки на бъдещата легална социалдемократическа работническа партия в Русия.

Конференцията и тук разпокъсва въпроса, като не дава никакви цялостни лозунги. Особено се хвърля в очи смешното нареждане Организационната комисия да се погрижи за «настаняване» на легалните литератори. Съвсем глупаво е решението за «подчинение под свое влияние на ония демократически вестници, които си поставят за цел да оказват съдействие на работническото движение». Тази цел си поставят всички наши легални либерални вестници, почти напълно «освобожденски» по своето направление. Защо редакцията на «Искра» да не започне сама с изпълняване на своя съвет и ни даде пример, как трябва да се подчинява «Освобождение» на социалдемократическото влияние? Вместо лозунга да се използват легалните съюзи за създаване опорни точки на *партията* те ни дават, първо, специален съвет само за «професионалните» съюзи (задължително участие на партийните членове в тях) и, второ, съветват ни да ръководим «революционните организации на работниците» — «неоформените организации» — «революционните работнически клубове». Как тия «клубове» са попаднали в неоформените организации и какви са тия «клубове» — един аллах знае. Вместо точни и ясни директиви на един висш институт на партията ние виждаме някакви бегло нахвърлени мисли и чернови бележки на литератори. Никаква цялостна картина не се получава за започналото преустройство на цялата партийна работа върху съвършено друга основа.

Съвсем различно е поставен от партийния конгрес и от конференцията и «селският въпрос». Конгресът изработи резолюция за «отношението към селското движение». Конференцията — за «работата сред селяните». В единия случай на първо място са поставени задачите по ръководенето на цялото широко революционндемократическо движение в общонационален интерес на борбата с царизма. В другия случай работата се свежда само до «работа» сред особен слой. В единия случай като централен прак-

тически лозунг в агитацията се издига незабавното организиране на революционни селски комитети за осъществяване на всички демократически преобразования. В другия — «искането за образуване на комитети» трябва да бъде предявено на учредителното събрание. Защо непременно трябва да чакаме това учредително събрание? Ще стане ли то наистина учредително? Трайно ли ще бъде то без предварително и едновременно създаване на революционни селски комитети? — всички тия въпроси са изпуснати изпредвид от конференцията. Във всичките ѝ решения така е отразена проследената от нас обща мисъл, че в буржоазната революция ние трябва да вършим само своята специална работа, без да си поставяме за цел да ръководим цялото демократическо движение и самостоятелно да провеждаме това ръководство. Както икономистите постоянно грешеха в това, че за социалдемократите — икономическата борба, а за либералите — политическата, така и новоискристите грешат в целия ход на своите разсъждения в това, че за нас — по-скромното ъгълче, понастрана от буржоазната революция, а за буржоазията — активно провеждане на последната.

Най-после, не можем да не отбележим и резолюциите за отношението към другите партии. Резолюцията на III конгрес на РСДРП говори за разобличаване на всяка ограниченост и недостатъчност на освободителното движение на буржоазията, без да си поставя наивната цел да изброи от конгрес до конгрес всички възможни случаи на тази ограниченост и да прокара черта, която да отделя лошите буржоа от добрите буржоа. Конференцията, повтаряйки грешката на Старовер, упорито търси такава черта и развива знаменитата теория за «лакмусовата хартийка». Старовер изхождаше от твърде добрата идея: да се поставят по-строги условия на буржоазията. Той забравяше само, че всеки опит предварително да се отделят буржоазните демократи, които заслужават одобрение, споразумение и т. н., от ония, които не заслужават това, води към «формула», която развитието на събитията веднага изхвърля настрана и която внася смут в пролетарското класово съзнание. Центърът на тежестта се пренася от реалното единство в борбата върху декларации, обещания и лозунги. За такъв основен лозунг Старовер смяташе лозунга за «всеобщото, равно, пряко и тайно избирателно право». Но не минаха и две години и «лакмусовата хар-

тийка» доказва своята негодност, лозунгът за всеобщото изборително право бе подхванат от освободенците, като с това те не само не се приближиха до социалдемократията, но, напротив, опитваха се именно посредством този лозунг да заблудят работниците и да ги отклонят от социализма.

Сега новоискристите поставят още «по-строги» «условия», «искат» от враговете на царизма «енергична и недвусмислена (!?) подкрепа на всяко решително действие на организирания пролетариат» и т. н., включително и «активно участие в народното самодържавие». Чертата е прокарана значително по-далеч — и при все това тази черта *пак е вече остаряла*, веднага се оказа негодна. Защо например липсва лозунгът за република? Как така в интерес на «безпощадната революционна война против всички основи на съсловномонархическия ред» социалдемократите «искат» от буржоазните демократи всичко, каквото щете, само не и борба за република?

Че този въпрос не е заяждане, че грешката на новоискристите има най-жизнено политическо значение — доказателство за това е «Руският освободителен съюз» (вж бр. 4 на «Пролетарий»^{*}). Тези «врагове на царизма» точно ще подхождат на всички «изисквания» на новоискристите. А пък ние показахме, че в програмата (или в безпрограмността) на този «Руски освободителен съюз», цари освободителски дух и че освободенците лесно могат да го вземат на буксир. Конференцията пък заявява в края на резолюцията, че «социалдемократията ще се опълчва, както досега, против всички онези политически партии, които, издигайки либерално и демократическо знаме, се отказват от действителната подкрепа на революционната борба на пролетариата като против *лицемерни приятели на народа*». «Руският освободителен съюз» не само не се отказва, но усърдно предлага тази подкрепа.

* В бр. 4 на «Пролетарий», излязъл на 4 юни 1905 г., бе поместена обширна статия: «Новият революционен работнически съюз» (виж *В. И. Ленин*. Съч., том 8, стр. 509—521). В статията се предава съдържанието на възванията на този съюз, който се нарече «Руски освободителен съюз» и си постави за цел свикването на учредително събрание с помощта на въоръжено въстание. По-натък в статията се определя отношението на с.-д. към такива безпартийни съюзи. Доколко е бил реален този съюз и каква е неговата съдба в революцията, на нас ни е съвсем неизвестно. (Забележка на автора към изданието от 1907 г. *Ред.*).

Гаранция ли е това, че неговите водачи не са «лицемерни приятели на народа», макар и освободенци?

Вие виждате: като съчиняват предварително «условия» и предявяват комични по своето гръмогласно безсилие «искания», новоискристите изведнъж се поставят в смешно положение. Техните условия и искания изведнъж се оказват недостатъчни за отчитане на живата действителност. Техният стремеж към формули е безнадежден, защото в никаква формула не могат се улови всички и всякакви прояви на лицемерието, непоследователността и ограничеността на буржоазната демокрация. Въпросът не е в «лакмусовата хартийка», не е във формулите, не е в записаните и напечатаните искания, не е в предварителното разграничаване на лицемерните и нелицемерните «приятели на народа», а в реалното единство в борбата, в неотслабващата критика от страна на социалдемократите на всяка «нетвърда» стъпка на буржоазната демокрация. За «действителното сплотяване на всички заинтересовани в демократическото преустройство обществени сили» са нужни не «точки», над които толкова усърдно и толкова напразно се е трудила конференцията, а умение да се издигат действително революционни лозунги. За това са нужни лозунги, които да издигат революционната и републиканска буржоазия до равнището на пролетариата, а не задачи, принизяващи пролетариата до равнището на монархическата буржоазия. Затова е нужно най-енергично участие във въстанието, а не резоньорски предлози за отказване от неотложната задача на въоръженото въстание.

12. Ще отслабне ли размахът на демократическата революция, ако буржоазията се отметне от нея?

Горните редове бяха вече написани, когато получихме издадените от «Искра» резолюции на кавказката конференция на новоискристите. Pour la bourse bourse (за добрия завършък) ние не бихме могли да измислим подобър материал.

Редакцията на «Искра» правилно отбелязва: «По основния въпрос на тактиката кавказката конференция също е дошла до решение, *аналогично*» (вярно!) «на това,

което бе взето на общоруската конференция» (т. е. новоискристката). «Въпросът за отношението на социалдемократията към временното революционно правителство е решен от кавказките другари в смисъл на най-отрицателно отношение към новия метод, пропагандиран от групата «Вперед» и присъединилите се към нея делегати на тъй наречения конгрес.» «Дадената от конференцията формулировка на тактиката на пролетарската партия в буржоазната революция трябва да бъде призната като *твърде сполучлива.*»

Истината си е истина. По-«сполучлива» формулировка на основната грешка на новоискристите никой не би могъл да даде. Цитираме тази формулировка изцяло, като отбелязваме в скоби най-напред цветчетата, а след това и плодовете, които ни се поднасят на края.

Резолюция на кавказката конференция на новоискристите за временното правителство:

«Смятайки за своя задача използването на революционния момент за задълбочаване» (но, разбира се! Би трябвало да се добави: за мартиновско задълбочаване!) «социалдемократическото съзнание на пролетариата» (само за задълбочаване на съзнанието, а не за извоюване на република ли? Какво «дълбоко» разбиране на революцията!), «конференцията, за да осигури за партията най-пълна свобода на критиката срещу зараждащия се буржоазнодържавен строй» (да осигурим републиката не е наша работа! Наша работа е само да осигурим свобода на критиката. Анархистическите идеи пораждат и анархистичен език: «буржоазнодържавен» строй!), «се изказва против образуването на социалдемократическо временно правителство и влизането в него» (спомнете си цитираната от Енгелс резолюция на бакунистите 10 месеца преди испанската революция: вж «Пролетарий», бр. 3³⁸), «а смята за най-целесъобразно да упражнява натиск отвън» (от долу, а не от горе) «върху буржоазното временно правителство за демократизация на държавния строй според възможностите (?). Конференцията предполага, че образуването на временно правителство от социалдемократите или влизането им в него би довело, от една страна, до отпадането от социалдемократическата партия на широки, разочаровани от нея пролетарски маси, защото социалдемократията, макар и да вземе властта, не ще може да задоволи насъщните нужди на работническата класа, вклю-

чително и осъществяването на социализма» (републиката не е насъщна нужда! В своята невинност авторите не забелязват, че говорят на чисто анархистичен език, като че те са отричали участието в буржоазните революции!), «от друга, ще накара буржоазните класи да се отметнат от революцията и с това ще отслаби нейния размах».

Ето къде била работата! Ето къде анархистическите идеи се преплитат (както това постоянно става и сред западноевропейските бернщайнианци) с най-чистия опортюнизъм. Помислете само: да не влизаме във временното правителство затова, защото това ще накара буржоазията да се отметне от революцията и с това ще отслаби размаха на революцията! Та тук именно пред нас е изцяло, в нейния чист и последователен вид, оная новоискристка философия, че тъй като революцията е буржоазна, ние трябва да се прекланяме пред буржоазната пошлост и да и правим път. Ако ние, макар отчасти, макар за минутка, се ръководим от съображението, че нашето участие може да накара буржоазията да се отметне, то с това ние всецяло отстъпваме първенството в революцията на буржоазните класи. С това ние изцяло оставяме пролетариата под опеката на буржоазията (като оставаме при пълна «свобода на критиката»!), като го принуждаваме да бъде умерен и кротък, за да не се отметне буржоазията. Ние кастрираме най-насъщните нужди на пролетариата, именно неговите политически нужди, които никога не са били разбирани добре от «икономистите» и техните епигони, кастрираме ги, за да не се отметне буржоазията. Ние преминаваме изцяло от почвата на революционната борба за осъществяването на демократизма в необходимите за пролетариата предели върху почвата на пазарлъците с буржоазията, като със своята измяна на принципите, с измяната на революцията ние купуваме доброволното ѝ, на буржоазията, съгласие («за да не се отметне»).

В два малки реда кавказките новоискристи са съумели да изразят цялата същност на тактиката на предателството спрямо революцията, на превръщането на пролетариата в жалък придатък на буржоазните класи. Онова, което изведохме по-горе от грешките на новоискриството като тенденция, същото е въздигнато сега пред нас в ясен и определен принцип: в опашката на монархическата буржоазия. Тъй като осъществяването на републиката би

накарало (и вече кара — примерът с г. Струве) буржоазията да се отметне, затова — долу борбата за република. Тъй като винаги и в целия свят всяко енергично и отиващо докрай демократическо искане на пролетариата кара буржоазията да се отмята, затова — крийте се в дупките, другари работници, действайте само отвън, не мислете да се ползвате за революцията от оръдията и средствата на «буржоазно-държавния» строй и запазвайте за себе си «свободата на критика».

Основният фалш на самото разбиране на термина «буржоазна революция» тук се разкрива напълно. Мартиновското или новоискристкото «разбиране» на този термин води направо към предаване делото на пролетариата в ръцете на буржоазията.

Който е забравил стария «икономизъм», който не го изучава и не си го спомня, той трудно ще разбере и сегашната проява на «икономизма». Припомнете си бернщайнианското «Credo»³⁹. От «чисто пролетарски» възгледи и програми хората правеха извода: на нас, на социалдемократите — икономиката, истинското работническо дело, свободата на критиката на всяко политиканство, истинското задълбочаване на социалдемократическата работа. На тях, на либералите — политиката. Не дай боже да изпаднем в «революционизъм»: това ще накара буржоазията да се отметне. Който прочете изцяло това «Credo» или специалното приложение към бр. 9 на «Рабочая Мысль»⁴⁰ (септември 1899 г.), той ще види целия този ход на разсъждение.

Сега имаме същото, само че в голям мащаб, в приложение към оценката на цялата «велика» руска революция — уви, вече предварително опошлявана и превръщана в карикатура от теоретиците на ортодоксалното филистерство! На нас, социалдемократите — свобода на критиката, задълбочаване на съзнанието, действие отвън. На тях, на буржоазните класи — свобода на действие, свобода на поприще за революционно (чети: либерално) ръководство, свобода за прокарване на «реформи» от горе.

Тия вулгаризатори на марксизма никога не са се замисляли над думите на Маркс за необходимостта да се замени оръжието на критиката с критиката на оръжието⁴¹. Служейки си напразно с името на Маркс, на практиката съставят тактически резолюции напълно в духа на франкфуртските буржоазни дърдорковци, които свободно кри-

тикуваха абсолютизма, задълбочаваха демократическото съзнание и не разбираха, че времето на революцията е време на действие, на действие и от горе, и от долу. Като превърнаха марксизма в резоньорство, те направиха от идеологията на напредничавата, най-решителната и енергична революционна класа идеология на най-неразвитите нейни слоеве, които бягат от трудните революционно демократически задачи и предоставят тия демократически задачи на господата струвевци.

Ако поради влизането на социалдемократията в революционното правителство буржоазните класи се отметнат от делото на революцията, то с това те «ще отслабят нейния размах».

Чувате ли, руски работници: размахът на революцията ще бъде по-силен, ако тя бъде проведена от незаплашваните от социалдемократите господата струвевци, които искат не победа над царизма, а сделка с него. Размахът на революцията ще бъде по-силен, ако от двата възможни нейни изхода, очертани от нас по-горе, бъде осъществен първият, т. е. ако монархическата буржоазия се спазари със самодържавието за даване «конституция» от рода на шиповската!

Социалдемократи, които в резолюции пишат такива позорни неща за ръководство на цялата партия или които одобряват тия «сполучливи» резолюции, са дотолкова заслепени от резоньорството, изтръгнало целия жив дух на марксизма, че не забелязват как тия резолюции превръщат в кука фраза всичките им останали хубави думи. Вземете която щете тяхна статия от «Искра»; вземете даже прословутата брошура на нашия знаменит Мартинов — вие ще чуete приказки за *народно* въстание, за довеждане революцията *докрай*, за стремеж да се опрем на *народните низини* в борбата с непоследователната буржоазия. Но всички тия хубави неща се превръщат в жалка фраза от момента, когато вие приемате или одобрявате мисълта за «отслабване», поради отчуждаването на буржоазията, «размаха на революцията». Едно от двете, господата: или ние заедно с народа трябва да се стремим да проведем революцията, като удържим пълна победа над царизма, *въпреки* непоследователната, користолкбива и страхлива буржоазия; или ние не допускаме това «въпреки», ние се боим да не би буржоазията някак си да се «отметне», и тогава ние предаваме пролетариата и народа на бур-

жоазията — на непоследователната, користолюбива и страхлива буржоазия.

Не помисляйте да преиначавате думите ми. Не крещете, че ви обвиняват в съзнателно предателство. Не, вие през всичкото време също тъй несъзнателно затъвахте и сега вече сте затънали в блатото, както старите «икономисти», влачени неудържимо и безвъзвратно надолу по наклонената плоскост на «задълбочаването» на марксизма до антиреволюционното, бездушно и безжизнено «мъдруване».

Помислили ли сте вие, господа, от какви реални обществени сили зависи «размахът на революцията»? Да оставим настрана силите на външната политика, на международните комбинации, които сега са твърде изгодни за нас, но които всички ние изключваме от разглеждане, и изключваме ги справедливо, доколкото става въпрос за вътрешните сили на Русия. Погледнете тия вътрешни обществени сили. Против революцията са самодържавието, дворецът, полицията, чиновничеството, войската, шепа висша аристокрация. Колкото по-дълбоко е възмущението сред народа, толкова по-ненадеждна става войската, толкова по-големи са колебанията сред чиновничеството. Освен това буржазията сега изобщо е за революцията, като се старее с приказки за свобода все по-често и по-често да заговорва от името на народа и дори от името на революцията*. Но всички ние, марксистите, знаем от теорията и наблюдаваме ежедневно и ежечасно от примера на нашите либерали, земци и освободенци, че буржоазията е за революцията непоследователно, користо, страхливо. Буржоазията неизбежно ще премине масово на страната на контрареволюцията, на страната на самодържавието против революцията, против народа, щом се удовлетворят нейните тесни, користни интереси, щом тя се «отметне» от последователния демократизъм (*а тя и сега вече се отмята от него!*). Остава «народът», т. е. пролетариатът и селяните: пролетариатът единствен е способен да върви сигурно докрай, защото той отива много по-далеч от демократическия преврат. Затова именно пролетариатът се бори за република в първите редове, като отхвърля с презрение глупавите и недостойни съвети да държи сметка за това, дали буржоазията няма да се от-

* Интересно е в това отношение отвореното писмо на г. Струве до Жорес, публикувано нестдавна от последния във в. «*Humanité*»⁴² и от г. Струве в кн. 72 на «Освобождение».

метне. Селячеството включва в себе си маса полупролетарски елементи наред с дребнобуржоазните. Това го прави също неустойчиво и кара пролетариата да се сплоти в строго класова партия. Но неустойчивостта на селяните се различава коренно от неустойчивостта на буржоазията, защото селяните в дадения момент са заинтересовани не толкова от безусловното запазване на частната собственост, колкото от отнемане земята на помещиците, един от главните видове на тази собственост. Без с това да става социалистическо и без да престава да бъде дребнобуржоазно, селячеството е способно да стане пълен и най-радикален привърженик на демократическата революция. Селячеството неизбежно ще стане такъв, стига само просветяващият го ход на революционните събития да не бъде прекъснат твърде рано от предателството на буржоазията и поражението на пролетариата. При посоченото условие селячеството неизбежно ще стане опора на революцията и републиката, защото само напълно победилата революция ще може да даде на селячеството *всичко* в областта на поземлените реформи, *всичко онова*, което селячеството иска, за което мечтае и което действително му е необходимо (не за унищожаването на капитализма, както «социалистите революционери» си въобразяват, а), за да се издигне от тинята на полукрепостничеството от мрака на затъпяването и робията, за да подобри условията на своя живот дотолкова, доколкото това е възможно в рамките на стоковото стопанство.

Нещо повече: не само радикалното аграрно преобразование привързва селячеството към революцията, но и всички общи и постоянни интереси на селячеството. Дори в борбата с пролетарията селячеството се нуждае от демокрацията, защото само демократическият строй може да изрази точно неговите интереси и да му гарантира преобладаване като маса, като мнозинство. Колкото по-просветено бъде селячеството (а от войната с Япония насам то се просвещава с такава бързина, каквато не подозират мнозина, които са привикнали да измерват просвещението само с училищна мярка), толкова по-последователно и по-решително ще бъде то за пълния демократически преврат, тъй като за него не е страшно, както за буржоазията, а е изгодно върховенството на народа. Демократическата република ще стане негов идеал, щом започне да се избавя от наивния монархизъм, защото съзнател-

ният монархизъм на маклерствуващата буржоазия (с горна камара и т. н.) означава за селячеството същото безправие, същото затъпяване и невежество, само че едва, едва лустросано с европейско-конституционен лак.

Ето защо буржоазията като класа естествено и неизбежно се стреми да бъде под крилото на либералномонархическата партия, а селячеството като маса — под ръководството на революционната и републиканска партия. Ето защо буржоазията не е способна да доведе демократическата революция докрай, а селячеството е способно да доведе революцията докрай, и ние трябва с всички сили да му помогнем в това.

Ще ми възразят: това няма защо да се доказва, това е азбука, това всички социалдемократи го разбират прекрасно. Не, това не го разбират ония, които са способни да говорят за «отслабване на размаха» на революцията вследствие отмятането на буржоазията от нея. Такива хора повтарят заучени думи от нашата аграрна програма, но не разбират тяхното значение, защото иначе те не биха се боели от неизбежно произтичащото от целия марксистки мироглед и от нашата програма понятие за революционндемократическата диктатура на пролетариата и селячеството, иначе те не биха ограничавали размаха на великата руска революция с размаха на буржоазията. Такива хора обезсилват своите абстрактни марксистки революционни фрази със своите конкретни антимарксистки и антиреволюционни резолюции.

Който действително разбира ролята на селячеството в победоносната руска революция, той не би бил способен да говори, че размахът на революцията ще отслабне, когато буржоазията се отметне. Защото всъщност само тогава ще започне истинският размах на руската революция, само тогава ще имаме действително най-голям революционен размах — възможен в епохата на буржоазнодемократическия преврат, — когато буржоазията се отметне и като активен революционер наред с пролетариата излезе и селската маса. За да бъде нашата демократическа революция доведена последователно докрай, тя трябва да се опре на такива сили, които са способни да парализират неизбежната непоследователност на буржоазията (т. е. способни именно «да я накарат да се отметне» — нещо, от което поради недомислие се боят кавказките привърженици на «Искра»).

Пролетариатът трябва да проведе докрай демократическия преврат, като присъедини към себе си селските маси, за да смаже със сила съпротивата на самоотържавието и да парализира неустойчивостта на буржоазията. Пролетариатът трябва да извърши социалистическия преврат, като присъедини към себе си масата на полупролетарските елементи от населението, за да сломи със сила съпротивата на буржоазията и да парализира неустойчивостта на селячеството и дребната буржоазия. Такива са задачите на пролетариата, които новоискристите така ограничено представят във всичките си разсъждения и резолюции за размаха на революцията.

Не трябва да се забравя само едно обстоятелство, което често се изпуска изпредвид, когато се разсъждава по въпроса за този «размах». Не трябва да се забравя, че става дума не за трудностите на задачата, а за това, по кой път трябва да търсим и да се стремим към нейното разрешение. Става дума не за това, дали е лесно или трудно да се направи размахът на революцията могъщ и непобедим, а за това, как трябва да постъпим, за да засилим този размах. Разногласието се отнася именно до основния характер на дейността, до самото ѝ направление. Ние подчертаваме това, защото невнимателните и недобросъвестни хора много често смесват два различни въпроса: въпроса за направлението на пътя, т. е. за избирането на един от тия два различни пътя, и въпроса за леснината на осъществяването на целта или за близостта на нейното осъществяване по дадения път.

В предишното изложение ние никак не засегнахме последния въпрос, защото сред нас и в самата партия той не е предизвикал разногласия и различия. Но, разбира се, сам по себе си този въпрос е извънредно важен и заслужава най-сериозно внимание от страна на всички социалдемократи. Недопустим оптимизъм би било да забравяме трудностите, свързани с привличането в движението не само масите на работническата класа, но и тия на селячеството. Именно в тия трудности се разбиваха неведнъж усилията да се доведе демократическата революция докрай, при което най-много тържествуваше непоследователната и користолюбива буржоазия, която и «печелеше капитал», защитавайки монархията от народа, и «запазваше невинността» на либерализма. . . или «освобождениството». Но трудност не значи неизпълнимост. Важна е

увереността в правилния избор на пътя и тази увереност засилва стократно революционната енергия и революционния ентузиазъм, които могат да извършат чудеса.

До каква степен е дълбоко различието сред съвременните социалдемократи по въпроса за избор на пътя, се вижда веднага от сравнението на кавказката резолюция на новоискристите с резолюцията на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия. Резолюцията на конгреса казва: буржоазията е непоследователна, тя непременно ще се старее да ни отнеме завоеванията на революцията. Затова, другари работници, гответе се по-енергично за борба, въоръжавайте се, привличайте на своя страна селячеството. Ние не ще отстъпим на користолюбивата буржоазия нашите революционни завоевания без бой. Резолюцията на кавказките новоискристи казва: буржоазията е непоследователна, тя може да се отметне от революцията. Затова, другари работници, не мислете, молим ви, за участие във временното правителство, защото тогава буржоазията навярно ще се отметне, а с това и размахът на революцията ще отслабне!

Едните казват: тласкайте революцията напред, докрай, въпреки съпротивата или пасивността на непоследователната буржоазия.

Другите казват: не мислете за самостоятелно провеждане на революцията докрай, защото тогава непоследователната буржоазия ще се отметне от нея.

Нима пред нас не са два диаметрално противоположни пътя? Нима не е очевидно, че едната тактика безусловно изключва другата? Че първата тактика е единствено правилната тактика на революционната социалдемократия, а втората е по същината си чисто освободенска тактика?

13. Заключение. Смеем ли да победим?

Хората, които са повърхностно запознати с положението на работите в руската социалдемократия или които съдят отстрана и не знаят историята на цялата наша вътрешнопартийна борба от времето на «икономизма», твърде често определят отношението си и към очерталите се сега, особено след III конгрес, тактически разногласия с простото позоваване на съществуващите във всяко социалдемократическо движение две естествени, неизбежни и

напълно примирими тенденции. Ще рече, от една страна, усилено подчертаване на обикновената, текуща, всекидневна работа, на необходимостта да се развива пропагандата и агитацията, да се подготвят силите, да се задълбочава движението и т. н. От друга страна, подчертаване на боевите, общополитически и революционни задачи на движението, посочване на необходимостта от въоръжено въстание и издигане на лозунгите: революционндемократическа диктатура, временно революционно правителство. Нито едната, нито другата страна не трябва да се преувеличават, нито там, нито тук (както и изобщо никъде в света) крайностите не са хубаво нещо и т. н. и т. н.

Зад тия евтини истини на житейската (и на «политическата» в кавички) мъдрост, каквито безспорно има в подобни разсъждения, много често обаче се прикрива неразбирането на насъщните, наболели нужди на партията. Вземете сегашните тактически разногласия сред руските социалдемократи. Разбира се, само по себе си това усилено подчертаване на всекидневната, делничната страна на работата, което виждаме в новоискристките разсъждения за тактиката, все още не би представлявало никаква опасност и не би предизвикало никакво различие по тактическите лозунги. Но достатъчно е да сравним резолюциите на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия с резолюциите на конференцията, за да стане това различие очевидно.

Но в какво се състои работата? Първо, в това, че не е достатъчно само общо, абстрактно посочване на двете струи в движението и вредата от крайностите. Трябва да се знае конкретно от какво страда дадено движение в даден момент, в какво се състои сега реалната политическа опасност за партията. Второ, трябва да се знае във воденицата на какви реални политически сили наливат вода едни или други тактически лозунги — може би една или друга липса на лозунги. Послушайте новоискристите и вие ще дойдете до извода, че за партията на социалдемократията съществува опасността да захвърли настрана пропагандата и агитацията, икономическата борба и критиката на буржоазната демокрация, да се увлече прекомерно във военната подготовка, въоръжените нападения, завземането на властта и т. н. А в действителност реалната опасност за партията иде от съвсем друга страна. Който що-годе отблизо знае състоянието на движението,

който го следи внимателно и сериозно, той не може да не види смешната страна на новоискристките страхове. Цялата работа на Руската социалдемократическа работническа партия вече напълно се е изляла в трайни, неизменими рамки, които безусловно осигуряват съсредоточаването на центъра на тежестта в пропагандата и агитацията, в кратките и в масовите събрания, в разпространяването на позиви и брошури, в съдействието на икономическата борба и подемането на нейните лозунги. Няма нито един партиен комитет, нито един районен комитет, нито едно централно събрание, нито една заводска група, в която всякога и постоянно да не е посвещавано деветдесет и девет на сто от вниманието, силите и времето на всички тия функции, затвърдили се още от втората половина на деветдесетте години. Това не знаят само хора, които не познават никак движението. Само съвсем наивни или неосведомени хора могат да вземат за чиста монета новоискристкото повторение на минали уроци, когато то се прави с особено важен вид.

Факт е, че у нас не само не се увеличат прекалено от задачите на въстанието, от общополитическите лозунги, от делото по ръководството на цялата народна революция, а, напротив, бие в очи *изостаналостта* именно в това отношение, тя е най-болното място и представлява реална опасност за движението, което може да се изроди и което тук-там се изражда от революционно на дело в революционно на думи. Измежду многото и много стотици организации, групи и кръжоци, които вършат работата на партията, вие не ще намерите нито една, в която още от самото ѝ създаване да не се е вършила оная всекидневна работа, за която разказват мъдреците от нова «Искра», заели позата на хора, открили нови истини. И, обратното, вие ще намерите нищожен процент групи и кръжоци, които са съзнали задачите на въоръженото въстание и са пристъпили към тяхното изпълнение, които са си дали сметка за това, че е необходимо да ръководят цялата народна революция против царизма, че е необходимо да се издигат за тая цел именно такива, а не други ръководни лозунги.

Ние сме невероятно изостанали от прогресивните и действително революционни задачи, в много случаи ние още не сме ги осъзнали и навсякъде сме пропуснали засилването на революционната буржоазна демокрация за сметка на нашата изостаналост в това отношение. А пи-

сателите от новата «Искра», обърнали се с гръб към развитието на събитията и към нуждите на времето, твърдят упорито: не забравяйте старото! Не се увличайте от новото! Това е основният неизменен мотив на всички съществени резолюции на конференцията, докато в резолюциите на конгреса вие също неизменно четете: като потвърждаваме старото (без да се спираме върху него и го раздъкваме именно защото то е старо, вече решено и затвърдено в литературата, в резолюции и от опита), ние издигаме нова задача, обръщаме вниманието върху нея, издигаме нов лозунг и искаме от действително революционните социалдемократи да се заемат с незабавна работа за осъществяването му в живота.

Ето как стои всъщност въпросът за двете течения в тактиката на социалдемократията. Революционната епоха постави нови задачи, които само съвсем слепи хора не могат да видят. И само с. д. решително признават и поставят тия задачи на дневен ред: въоръженото въстание е неотложно, гответе се за него незабавно и енергично, помнете, че то е необходимо за решителна победа, издигайте лозунгите за република, за временно правителство, за революционндемократическа диктатура на пролетариата и селяните. Други пък се дърпат назад, тъпчат на едно място, вместо лозунги дават предисловия, вместо да сочат новото наред с потвърждаването на старото, те предъкват надълго и скучно това старо, съчинявайки мотиви за отбягване от новото, не умеейки да определят условията за решителната победа, не умеейки да издигнат лозунги, единствено съответстващи на стремежа за постигане на пълна победа.

Политическият резултат от това опашкарство у нас е налице. Баснята за сближение между «болшинството» на Руската социалдемократическа работническа партия и революционната буржоазна демокрация си остава басня, непотвърдена нито от един политически факт, нито от една авторитетна резолюция на «болшевиките», нито от един акт на III конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия. А между това опортюнистическата, монархическа буржоазия в лицето на «Освобождение» отдавна *поздравява* «принципните» тенденции на новоскривството, а сега вече и открито кара своята мелница с тяхната вода, възприема всички техни думички и «идейки» против «конспирацията» и «бунта», против преуве-

личаването на «техническата» страна на революцията, против откритото издигане лозунга за въоръжено въстание, против «революционизма» на крайните искания и т. н. и т. н. Резолюцията на цяла една конференция на социалдемократите «меншевики» в Кавказ и одобряването на тази резолюция от редакцията на новата «Искра» сумират недвусмислената политическа равносметка на всичко това: да не би да се отметне буржоазията в случай на участие на пролетариата в революционнорепубликанската диктатура! С това е казано всичко. С това окончателно се затвърдява превръщането на пролетариата в лакей на монархическата буржоазия. С това е доказано на дело, не със случайно изявление на едно лице, а с резолюция, специално одобрена от цяло течение, доказано е *политическото значение* на новоискристкото опашкарство.

Който се замисля над тия факти, той ще разбере действителното значение на общоизвестните указания за съществуването на две страни и две тенденции в социалдемократическото движение. Вземете бернщайниадата, за да изучите в голям мащаб тия тенденции. Защото бернщайнианците буквално твърдят и твърдят, че именно те разбират истинските нужди на пролетариата, задачите на растежа на неговите сили, задачите на задълбочаването на цялата работа, на подготвянето елементите на новото общество, на пропагандата и агитацията. Ние искаме открито признание на онова, което е! — казва Бернщайн, осветявайки с това «движението» без «крайна цел», осветявайки само отбранителната тактика, проповядвайки тактиката на страха «да не би да се отметне буржоазията». И бернщайнианците крещяха за «якобинството» на революционните социалдемократи, за «литераторите», които не разбират «работническата самодейност», и т. н. и т. н. В действителност, както на всички е известно, революционните социалдемократи не са и помисляли да изоставят всекидневната и дребна работа, подготовката на силите и пр. и пр. Те само искаха ясно съзнаване на крайната цел, ясно поставяне на революционните задачи, те искаха да издигат полупролетарските и полудребнобуржоазните слоеве до революционността на пролетариата, а не да принизяват последната до опортюнистическите съображения, «за да не би да се отметне буржоазията». Едва ли не най-ярък израз на това несъгласие между интеллигентско-опортюнистическото и пролетарско-революционното

крило в партията се оказа въпросът: dürfen wir siegen?— «смеем ли да победим?», позволено ли ни е да победим? не е ли опасно да победим? трябва ли да побеждаваме? Този странен на пръв поглед въпрос обаче бе поставен и трябваше да бъде поставен, защото опортюнистите се бояха от победата, плашеха пролетариата с нея, пророкуваха беда от нея, осмиваха лозунгите, които зовяха открито към нея.

Същото това основно делене на интелегентско-опортюнистическа и пролетарско-революционна тенденция го има и у нас с тая само твърде съществена разлика, че у нас става дума не за социалистически, а за демократически преврат. У нас също е поставен безсмисленият на пръв поглед въпрос: «смеем ли да победим?». Той е поставен от Мартинов в неговите «Две диктатури», които пророкуваха беда, ако ние подготвим много добре и напълно успешно проведем въстанието. Той е поставен от цялата литература на новоискристите по въпроса за временното революционно правителство, при което те непрекъснато се опитваха усърдно, но безуспешно да смесят участието на Милеран в буржоазноопортюнистическото правителство с участието на Варлен⁴³ в дребнобуржоазното революционно правителство. Той е затвърден с резолюцията «да не би да се отметне буржоазията». И макар Кауцки например да се опитва сега да иронизира, че нашите спорове за временното революционно правителство приличат на дележа на кожата на още неубитата мечка, но тази ирония само показва как даже умни и революционни социалдемократи изпадат в неловко положение, когато говорят за нещо, което им е известно само по слух. Германската социалдемократия още не е много близко до онова състояние да може да убие мечката (да извърши социалистическия преврат), но спорът, дали ние «смеем» да я убием, имаше огромно принципно и практически-политическо значение. Руските социалдемократи още не са много близко до това, че да са в състояние «да убият своята мечка» (да извършат демократическия преврат), но въпросът, дали ние «смеем» да я убием, има за цялото бъдеще на Русия и за бъдещето на руската социалдемократия извънредно сериозно значение. Не може да става и дума за енергично и успешно събиране на една армия, за нейното ръководене, ако не сме уверени, че ние «смеем» да победим.

Вземете нашите стари «икономисти». Те също крещяха, че техните противници са заговорници, якобинци (вж. «Рабочее Дело», особено бр. 10, и речта на Мартинов при разискванията на II конгрес⁴⁴ по програмата), че те се откъсват от масите, като се хвърлят в политиката, че те забравят основите на работническото движение, че не се съобразяват с работническата самодейност и т. н. и т. н. Всъщност обаче тия привърженици на «работническата самодейност» бяха интелегенти-опортюнисти, които натрапваха на работниците своето тясно и филистерско разбиране задачите на пролетариата. Всъщност противниците на икономизма — както всеки може да види в старата «Искра» — не захвърлиха и не оставиха на заден план нито една област на социалдемократическата работа, никак не забравиха икономическата борба, като умееха същевременно да поставят насъщните и неотложни политически задачи във всичката им широта, като противодействуваха на опитите за превръщане на работническата партия в «икономически» придатък на либералната буржоазия.

Икономистите бяха научили наизуст, че в основата на политиката лежи икономиката, и «разбраха» това така, че политическата борба трябва да се принизява до икономическата. Новоискристите бяха научили наизуст, че в икономическата основа на демократическия преврат лежи буржоазната революция, и «разораха» това така, че демократическите задачи на пролетариата трябва да се принизяват до равнището на буржоазната умереност, до рамките, вън от които «буржоазията ще се отметне». Под предлог на задълбочаване на работата, под предлог на работническа самодейност и чисто класова политика «икономистите» всъщност отдаваха работническата класа в ръцете на либералнобуржоазните политици, т. е. водеха партията по път, обективното значение на който е именно такова. Под същите предлози новоискристите предават всъщност на буржоазията интересите на пролетариата в демократическата революция, т. е. водят партията по път, обективното значение на който е именно такова. На икономистите им се струваше, че първенството в политическата борба не е работа на социалдемократите, а съответно дело на либералите. На «новоискристите» им се струва, че активното провеждане на демократическата революция не е работа на социалдемократите, а собствено дело на

демократическата буржоазия, тъй като ръководството и първенството на пролетариата в борбата ще «отслаби размах» на революцията.

С една дума, новоискристите са епигони на «икономизма» не само по своя произход на втория партиен конгрес, но и по начина, по който сега поставят тактическите задачи на пролетариата в демократическата революция. Това е също интеллигентско-опортюнистическо крило на партията. В организацията то дебютираше с анархистическия интеллигентски индивидуализъм и завърши с «дезорганизацията-процес», като затвърди в приетия от конференцията «устав»⁴⁶ откъснатостта на литературата от партийната организация, непреките, едва ли не четиристепенни избори, системата на бонапартистките плебисцити вместо демократическото представителство и, накрая, принципа на «споразумението» между отделната част и цялото. По въпросите на партийната тактика те се хлъзгаха по също такава наклонена плоскост. В «плана за земската кампания» те обявиха за «висш тип демонстрация» излизането пред земците, като виждаха на политическата сцена само две активни сили (в навечерието на 9 януари!) — правителството и буржоазната демокрация. Насъщната задача за въоръжаване те я «задълбочаваха», като заменяха непосредствения практически лозунг със зов за въоръжаване, с палещата нужда от самовъоръжаване. Задачите на въоръженото въстание, временното правителство и революционндемократическата диктатура сега са изопачени и притъпени от тях в официалните им резолюции. «Само да не би да се отметне буржоазията» — този заключителен акорд на последната им резолюция хвърля пълна светлина върху въпроса, накъде искат те да водят партията.

Демократическият преврат в Русия по своята обществено-икономическа същност е буржоазна революция. Но не е достатъчно само да повтаряме тази вярна марксистка теза. Трябва да умеем да я разберем и да умеем да я прилагаме към политическите лозунги. Изоощо цялата политическа свобода на почвата на съвременните, т. е. капиталистическите, производствени отъшения, е свобода буржоазна. Искането на свобода изразява преди всичко интересите на буржоазията. Нейните представители първи поставиха това искане. Нейните пръвърженици се възползваха навсякъде като господари от придобитата сво-

бода, като я свеждаха до умерена и акуратна буржоазна мярка, съчетавайки я с най-изтънченото в мирно време, а във време на буря с най-зверско и жестоко смазване на революционния пролетариат.

Но да правят от това извод за отричане или омаловажаване на борбата за свобода можеха само бунтарите народници, анархистите и «икономистите». Натрапването на пролетариата тия интеллигентско-филистерски учения се удаваше винаги само временно, само въпреки неговата съпротива. Пролетариатът схващаше със своя усет, че политическата свобода му е нужна, нужна е най-много на него, въпреки че тя непосредствено ще засили и организира буржоазията. Не от отклонението от класовата борба очаква спасението си пролетариатът, а от нейното развитие, от увеличаването на нейната широта, съзнателност, организираност и решителност. Който омаловажава задачите на политическата борба, той превръща социалдемократа от народен трибун в секретар на трейдюнион. Който омаловажава пролетарските задачи в демократическата буржоазна революция, той превръща социалдемократа от вожд на народната революция във водач на свободен работнически съюз.

Да, на народната революция. Социалдемократията се е борила и се бори с пълно право против буржоазнодемократическата злоупотреба с думата народ. Тя иска с тая дума да не се прикрива неразбирането на класовите антагонизми вътре в народа. Тя настоява безусловно за необходимостта от пълна класова самостоятелност на партията на пролетариата. Но тя разлага «народа» на «класи» не за да се затвори напредничавата класа в себе си, не да се ограничава тя с тесногръди мерки и да кастрира своята дейност от съображения да не би да се отметнат икономическите господари на света, а за да може напредничавата класа, освободена от половинчатостта, неустойчивостта, нерешителността на междинните класи, с толкова по-голяма енергия, с толкова по-голям ентузиазъм да се бори за делото на целия народ, начело на целия народ.

Ето кое така често не разбират съвременните новоискристи, които, вместо да издигат активни политически лозунги в демократическата революция, резоньорски повтарят думата «класов» във всички родове и във всички падежи!

Демократическият преврат е буржоазен. Лозунгът за преразделяне на земята и данъците или за земя и свобода — този най-разпространен лозунг сред селската маса, измъчена и непросветена, но страстно копнееща за светлина и щастие — е буржоазен лозунг. Но ние, марксистите, трябва да знаем, че няма и не може да има друг път към истинската свобода на пролетариата и селяните освен пътя на буржоазната свобода и буржоазния прогрес. Ние не трябва да забравяме, че днес няма и не може да има друго средство за приближаване към социализма освен пълната политическа свобода, освен демократическата република, освен революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните. Като представители на прогресивната и единствено революционна, без уговорки, без съмнения, без оглеждане назад революционна класа, ние трябва колкото се може по-широко, по-смело и по-инициативно да поставяме пред целия народ задачите на демократическия преврат. Омаловажаването на тия задачи теоретически означава окарикатуряване на марксизма и неговото филистерско изопачаване, а практически-политически това е предаване делото на революцията в ръцете на буржоазията, която неизбежно ще се отметне от последователното провеждане на революцията. Трудностите, които стоят на пътя на пълната победа на революцията, са много големи. Никой не ще може да осъди представителите на пролетариата, ако те направят всичко, което е по силите им, и ако всичките им усилия се разбият в съпротивата на реакцията, в предателството на буржоазията, в невежеството на масите. Но всички и всеки — и преди всичко съзнателният пролетариат — ще осъдят социалдемократията, ако тя подрязва революционната енергия на демократическия преврат, ако тя подрязва революционния ентусиазъм от страх да победи, от съображения да не би буржоазията да се отметне.

Революциите са локомотиви на историята — казва Маркс.⁴⁶ Революциите са празник на потиснатите и експлоатираните. Никога народната маса не е способна да се прояви като активен творец на нови обществени порядки така, както във време на революция. В такива времена народът е способен на чудеса от гледището на тесногърдата, еснафска мярка за постепенния прогрес. Но необходимо е в това време и ръководителите на революционните

партии по-широко и по-смело да поставят своите задачи, техните лозунги винаги да вървят пред революционната самодейност на масата, да ѝ служат като маяк, който да посочва нашия демократически и социалистически идеал в цялото му величие и прелест, да сочи най-близкия, най-прекия път към пълната, безусловна и решителна победа. Нека оставим на опортюнистите от лагера на «освобожденската» буржоазия да измислят, от страх пред революцията и от страх пред прекия път, обходни, околни и компромисни пътища. Ако нас ни накарат със сила да се влачим по такива пътища, ние ще съумеем да изпълним своя дълг и в дребната делнична работа. Но нека отначало безпощадната борба реши въпроса за избора на пътя. Ние ще станем изменници и предатели на революцията, ако не използваме тази празнична енергия на масите и техния революционен ентузиазъм за безпощадна и беззаветна борба за прекия и решителен път. Нека буржоазните опортюнисти мислят със страх за бъдещата реакция. Работниците няма да се изплашат нито от мисълта, че реакцията има намерение да бъде страшна, нито от мисълта, че буржоазията възнамерява да се отметне. Работниците не очакват сделки, не просят милостиня, те се стремят да смажат безпощадно реакционните сили, т. е. към *революционнорепубликанската диктатура на пролетариата и селяните*.

Не ще и дума, в бурно време нашият партиен кораб е застрашен повече, отколкото при тихото «плаване» на либералния прогрес, който означава мъчително бавно изстискване соковете на работническата класа от страна на нейните експлоататори. Не ще и дума, задачите на революционнорепубликанската диктатура са хиляди пъти по-трудни и по-сложни, отколкото задачите на «крайната опозиция» и само на парламентарната борба. Но който в сегашния революционен момент съзнателно може да предпочита мирното плаване и пътя на безопасната «опозиция» — нека той по-добре навреме се оттегли от социал-демократическа дейност, нека дочака края на революцията, когато празникът отmine и започнат пак делнични дни, когато неговата делнично ограничена мярка не ще бъде такъв отвратителен дисонанс, такова безобразно изопачаване задачите на авангардната класа.

Начело на целия народ и особено на селяните — за пълна свобода, за последователен демократически прев-

рат, за република! Начело на всички трудещи се и експлоатирани — за социализъм! Такава трябва да бъде на дело политиката на революционния пролетариат, такъв е класовият лозунг, който трябва да прониква и да определя решението на всеки тактически въпрос, всяка практическа стъпка на работническата партия във време на революцията.

Послесловие

Още веднъж за освобождението, още веднъж за новоискриството

Броевете 71—72 на «Освобождение» и 102—103 на «Искра» дадоха нов, извънредно богат материал по въпроса, на който ние посветихме параграф 8 на нашата брошура. Нямайки никаква възможност да използваме тук целия този богат материал, ние ще се спрем само върху най-главното: първо, върху това, какъв род «реализъм» в социалдемократията хвали така много «Освобождение» и защо то трябва така много да го хвали, второ, върху съотношението на понятията: революция и диктатура.

I. За какво буржоазнолибералните реалисти хвалят социалдемократическите «реалисти»?

Статиите «Разцеплението в руската социалдемократия» и «Тържеството на здравия смисъл» (кн. 72 на «Освобождение») представляват забележително ценно за съзнателните пролетарии съждение на представителите на либералната буржоазия за социалдемократията. Невъзможно е достатъчно силно да се препоръча на всеки социалдемократ да се запознае с тези статии в пълния им вид и *да обмисли* всяка тяхна фраза*. Ние ще възпроизведем преди всичко главните положения на двете статии:

«За страичния наблюдател — пише «Освобождение» — е доста трудно да схване реалния политически смисъл на разногласието, което разби социалдемократическата партия на две фракции. Определението на фракцията на «болшинството» като по-радикална и праволнейна, за разлика от «малцинството», което в интереса на работата допуска известни компромиси, не е напълно точно и във всеки случай не представлява изчерпваща характеристика. Поие

* В ръкописа по-нататък следва зачеркнатият текст: «Мнението на най-заклетите, най-силните (в съвременното общество) и на най-умните врагове на социалдемократията (от съвременните ѝ врагове) представява положително неоченим материал за политическа просвета на самите социалдемократи. *Ред.*»

традиционните догми на марксистката ортодоксия се спазват от фракцията на малцинството може би с още по-голяма ревност, отколкото от фракцията на Ленин. По-точна ни се вижда следната характеристика. Основното политическо настроение на «болшинството» е отвлеченият революционизъм, бунтарството, стремежът с всички възможни средства да се вдигне народната маса на въстание и от нейно име незабавно да се вземе властта; това до известна степен сближава «лениниците» със социалистите революционери и засенчва идеята за класовата борба в тяхното съзнание с идеята за общонародната руска революция; отричайки се на практика от много ограничености на социалдемократическата доктрина, «лениниците», от друга страна, са изцяло пропити от ограничеността на революционизма, отказват се от всяка друга практическа работа освен подготвянето на незабавно въстание, принципиално пренебрегват всички форми на легалната и полулегалната агитация и всички видове практически полезни компромиси с другите опозиционни течения. Напротив, малцинството, като държи здраво за догмата на марксизма, заедно с това запазва и реалистическите елементи на марксисткия мироглед. Основната идея на тази фракция е противопоставянето на интересите на «пролетариата» на интересите на буржоазията. Но, от друга страна, борбата на пролетариата се мисли — разбира се, в известни граници, които се диктуват от непоколебимите догми на социалдемократията — реалистически трезво, с ясно съзнание за всички конкретни условия и задачи на тази борба. Двете фракции провеждат основното си гледище не напълно последователно, тъй като те са свързани в своето идейно-политическо творчество от строгите формули на социалдемократическия катехизис, които пречат на «лениниците» да станат праволинейни бунтари по примера поне на някои социалисти революционери, а на «искристите» — да станат практически ръководители на реалното политическо движение на работническата класа».

И след като привежда по-нататък съдържанието на главните резолюции, авторът от «Освобождение» с няколко конкретни бележки по повод на тях пояснява общите си «мисли». В сравнение с III конгрес, казва той, «конференцията на малцинството съвсем иначе се отнася към въоръженото въстание». «Във връзка с отношението към въоръженото въстание» е и различие в резолюциите за времешното правителство. «Също такава разногласие проличава и в отношението към професионалните работнически съюзи. В своите резолюции «лениниците» не казват дори нито дума за тази най-важна изходна точка за политическото възпитание и организиране на работническата класа. Напротив, малцинството е изработило твърде сериозна резолюция.» По отношение на либералите двете фракции са, така да се каже, единодушни, но III конгрес «повтаря почти дословно резолюцията на Плеханов за отношението към либералите, приета на II конгрес, и отхвърля приетата от същия конгрес по-благосклонна към либералите резолюция на Старовер». При общата еднородност на резолюциите на конгреса и на конференцията по селското движение «болшинството» повече подчертава идеята за революционната конфискация на помещическите и т. н. земи, докато «малцинството» иска да направи основа на агитацията си искането за демократически държавни и административни реформи».

Най-последно «Освобождение» цитира от бр. 100 на «Искра» една меншевишка резолюция, главната точка на която гласи: «Предвид на това, че сега само нелегалната работа не може да осигури достатъчно участие на масата в партийния живот и отчасти води към противопоставяне масата, като такава, на партията, като нелегална организация, необходимо е последната да вземе в ръцете си ръководенето чрез работниците на професионалната борба на легална почва, като строго свързва тая борба със социалдемократическите задачи.» По повод на тази резолюция «Освобождение» се провиква: «Ние горещо поздравяваме тази резолюция като тържество на здравия смисъл, като тактическо просветление на известна част от социалдемократическата партия.»

Сега читателят има пред себе си всички съществени съждения на «Освобождение». Ще бъде най-голяма грешка, разбира се, да се смятат тези съждения за верни в смисъл на съответствие с обективната истина. Всеки социалдемократ лесно ще открие в тях на всяка крачка грешки. Би било наивност да се забравя, че всички тези съждения са пропити изцяло от интересите и разбиранията на либералната буржоазия, че те в този смисъл са напълно пристрастни и тенденциозни. Те отразяват възгледите на социалдемократията също така, както вдлъбнатото или изпъкнало огледало отразява предметите. Но още по-голяма грешка би било да се забравя, че тези буржоазно изопачени съждения отразяват в края на краищата действителните интереси на буржоазията, която като класа несъмнено вярно разбира какви тенденции в социалдемократията са за нея, за буржоазията, изгодни, близки, родствени, симпатични и какви — вредни, далечни, чужди, антипатични. Буржоазният философ или буржоазният публицист никога не ще разбере правилно социалдемократията, нито меншевишката, нито болшевишката социалдемократия. Но ако той е поне що-годе умен публицист, класовият му инстинкт не ще го излъже и значението за буржоазията на едно или друго течение в социалдемократията той винаги ще схване всъщност вярно, макар и да го изобрази превратно. Затова класовият инстинкт на нашия враг, неговото класово съждение всякога заслужава най-сериозното внимание на всеки съзнателен пролетарий.

А какво ни говори с устата на освободенците класовият инстинкт на руската буржоазия?

Той съвсем определено изразява удоволствието си по повод тенденциите на новоискриството, хвалейки го за неговия реализъм, за трезвостта му, за победата на здра-

вия смисъл, сериозността на неговите резолюции, тактичeskото поясняване, практичността му и т. н. — и неудоволствието си по повод тенденциите на III конгрес, порицавайки го за ограничеността му, революционизма, бунтарството, отричането на практически полезните компромиси и т. н. Класовият инстинкт на буржоазията ѝ подсказва тъкмо онова, което неведнъж с най-точни данни бе доказано в нашата литература, а именно: че новискристите представляват опортюнистическото, а техните противници — революционното крило в съвременната руска социалдемокрация. Либералите не могат да не съчувствуват на тенденциите на първото, не могат да не порицават тенденциите на второто. Либералите, като идеолози на буржоазията, прекрасно разбират, че за буржоазията е изгодна «практичността, трезвостта, сериозността» на работническата класа, т. е. фактичeskото ограничаване полето на нейната дейност в рамките на капитализма, реформите, професионалната борба и т. н. За буржоазията е опасна и страшна «революционерската ограниченост» на пролетариата и стремежът му в името на своите класови задачи да играе ръководната роля в общонародната руска революция.

Че действително е такъв смисълът на думата «реализъм» в освободенското ѝ значение, се вижда между другото от предишното ѝ употребяване от «Освобождение» и от г. Струве. Самата «Искра» не можеше да не признае *това* значение на освободенския «реализъм». Спомнете си например статията «Време е!» в притурката към бр. 73—74 на «Искра». Авторът на тази статия (последователен изразител на възгледите на «блатото» във втория конгрес на Руската социалдемократическа работническа партия) открито изрази мнението си, че на конгреса Акимов е изиграл по-скоро ролята на призрак на опортюнизма, отколкото на негов действителен представител». И редакцията на «Искра» беше принудена веднага да поправи автора на статията «Време е!», като заяви в бележка:

«С това мнение не можем да се съгласим. Върху програмните възгледи на др. Акимов лежи явният печат на опортюнизма, което и критикът от «Освобождение» признава — в един от последните му броеве, — като отбелязва, че др. Акимов се присъединява към «реалистическото — чети: ревизионистическото — направление»*.

* В ръкописа по-нататък следва: «(Сравни «Услужливият либерал», Изд. «Вперед»). (Вж. Съч., т. 7., стр. 493—496). *Ред.*

И така, «Искра» сама прекрасно знае, че освободенският «реализъм» е именно опортюнизъм и нищо друго. Ако сега, нападайки «либералния реализъм» (бр. 102 на «Искра»), «Искра» премълчава как *либералите я похвалиха* за нейния реализъм, то това премълчаване се обяснява с обстоятелството, че такива похвали са по-лоши от всякакви порицания. Такива похвали (не случайно и не за пръв път изказани от «Освобождение») доказват фактически родството на либералния реализъм с ония тенденции на социалдемократическия «реализъм» (чети: опортюнизъм), които прозират във всяка резолюция на новоискристите поради погрешността на цялата им тактическа позиция.

Всъщност руската буржоазия е вече напълно разкрила своята непоследователност и корист в «общонародната» революция, разкрила ги е и с разсъжденията на господин Струве, и с целия тон и съдържание на масата либерални вестници, и с характера на политическите действия на маса земци, на маса интелегенти, изобщо на всякакви привърженици на г-да Трубецкой, Петрункевич, Родичев и К^о. Буржоазията, разбира се, не всякога разбира ясно, но общо взето тя превъзходно схваща с класовия си усет, че, от една страна, пролетариатът и «народът» са полезни за *нейната* революция като пушечно месо, като таран против самодържавието, но че, от друга страна, пролетариатът и революционните селяни са страшно опасни за нея в случай, че те удържат «решителна победа над царизма» и доведат демократическата революция докрай. Затова буржоазията с всички сили се стреми пролетариатът да се задоволи със «скромна» роля в революцията, да бъде по-трезвен, по-практичен, по-реалистичен и дейността му да се определя от принципа: «да не би да се отметне буржоазията».

Интелигентните буржоа прекрасно знаят, че те не могат да избягнат работническото движение. Затова те съвсем не се обявяват против работническото движение, съвсем не против класовата борба на пролетариата — не, те дори всячески правят реверанси пред свободата на стачките, културната класова борба, като разбират работническото движение и класовата борба в брентановски или хирш-дункеровски смисъл. С други думи, те са напълно готови «да отстъпят» на работниците (фактически вече почти извоюваната от самите работници) свобода на

стачките и съюзите, стига само работниците да се откажат от «бунтарството», от «тясното революционерство» от враждебността към «практически полезните компромиси», от претенциите и стремежите си да наложат върху «общонародната руска революция» печата на *своята* класова борба, печата на пролетарската последователност, на пролетарската решителност; на «плебейското якобинство». Затова интеллигентните буржоа в цяла Русия по хиляди начини и пътища — с книги*, лекции, речи, беседи и пр. и пр. — се стараят с всички сили да внушат на работниците идеите за (буржоазната) трезвеност, (либералната) практичност, (опортюнистическия) реализъм, (бrentановската) класова борба, (хирш-дункеровите) професионални съюзи⁴⁷ и пр. Последните два лозунга са особено удобни за буржоата от «конституционно-демократическата» или «освобожденска» партия, защото по външност те съвпадат с марксистките, защото при малко премълчаване и малко изопачаване лесно е да се смесят със социалдемократическите, даже понякога да минат за социалдемократически. Ето например легалният либерален вестник «Рассвет»⁴⁸ (за който ще се постараем да поговорим някак си по-подробно с читателите на «Пролетарий») пише често такива «смели» неща за класовата борба, за възможното измамване на пролетариата от буржоазията, за работническото движение, са самодейността на пролетариата и т. н., че един невнимателен читател и неразвит работник лесно ще вземат неговия «социалдемократизъм» за чиста монета. А всъщност това е буржоазна фалшификация под формата на социалдемократизъм, опортюнистическо изопачаване и извращаване на понятието класова борба.

В основата на цялата тая гигантска (по своята широта на въздействие върху масите) буржоазна фалшификация лежи тенденцията да се сведе работническото движение предимно до професионално движение, да се задържи то по-далече от самостоятелната (т. е. революционната и насочена към демократическата диктатура) политика, «да се засенчи в тяхното, на работниците, съзнание идеята за общонародната руска революция с идеята за класовата борба».

Както вижда читателят, ние обърнахме с главата на-

* Сравни: Прокопович: «Рабочий вопрос в России».

долу формулировката на «Освобождение». Това е превъзходна формулировка, която прекрасно изразява двата възгледа върху ролята на пролетариата в демократическата революция, буржоазния възглед и социалдемократическия възглед. Буржоазията иска да сведе пролетариата само до професионалното движение и с това «да засенчи в съзнанието му идеята за общонародната руска революция с идеята (*брентановската*) за класовата борба» — напълно в духа на бернщайнианските автори на «Средо»-то, които засенчваха в съзнанието на работниците идеята за политическата борба с идеята за «чисто работническото» движение. Социалдемократията пък иска, напротив, да развие класовата борба на пролетариата до такава степен, че той да вземе ръководно участие в общонародната руска революция, т. е. да доведе тази революция до демократическата диктатура на пролетариата и зеляните.

Революцията у нас е общонародна — казва буржоазията на пролетариата. — Затова ти, като отделна класа, трябва да се ограничиш със своята класова борба — трябва в името на «здравия смисъл» да насочиш главното си внимание върху професионалните съюзи и тяхното легализиране — трябва да смяташ именно тези професионални съюзи като «най-важна изходна точка за политическото си възпитание и организиране» — трябва в революционен момент да изработваш предимно «сериозни» резолюции като новоискристка — трябва да се отнасяш внимателно към резолюциите, които са «по-благосклонни към либералите» — трябва да предпочиташ ръководители, които имат тенденцията да станат «практически ръководители на реалното политическо движение на работническата класа» — трябва «да пазиш реалистическите елементи на марксисткия мироглед» (ако ти, за съжаление, си се вече заразил от «строгите формули» на този, «ненаучен» катехизис).

Революцията у нас е общонародна — казва социалдемократията на пролетариата. — Затова ти трябва, като най-прогресивна и единствена докрай революционна класа, да се стремиш не само към най-енергично, но и ръководно участие в нея. Затова ти не трябва да се затваряш в тясно разбраните рамки на класовата борба, предимно в смисъл на професионално движение, а, напротив, да се стремиш да разшириш рамките и съдържанието на

своята класова борба *до обхващането* в тези рамки не само на *всички* задачи на истинската, демократическа, общо-народна руска революция, но и на задачите на по-нататъшната социалистическа революция. Затова, без да пренебрегваш професионалното движение, без да се отказваш да използваш и най-малкия простор на легалността, ти трябва в епохата на революцията на първо място да издигнеш задачите на въоръженото въстание, обръщането на революционна армия и революционно правителство като единствени пътища към пълната победа на народа над царизма, към извоюване на демократическа република и истинска политическа свобода.

Излишно е да се говори каква половинчата, непоследователна и естествено симпатична на буржоазията позиция заеха по този въпрос новоискристките резолюции поради тяхната погрешна «линия».

II. Ново «задълбочаване» на въпроса от др. Мартинов

Да преминем към Мартиновите статии в броеве 102 и 103 на «Искра». От само себе си се разбира, че ние не ще отговаряме на опитите на Мартинов да докаже неверността на нашето и правилността на своето тълкуване на редица цитати от Енгелс и Маркс. Тези опити са толкова несериозни, извъртанията на Мартинов са така очевидни, въпросът е така ясен, че ще бъде неинтересно да се спираме още един път върху него. Всеки мислещ читател сам ще се ориентира лесно в несложните хитрости на Мартиновото отстъпление по цялата линия, особено когато излезе пълният превод на Енгелсовата брошура «Бакунинци на работа» и брошурата на Маркс «Обръщението на ръководството на Съюза на комунистите» от март 1850 г.⁴⁹, които се готвят за печат от група сътрудници на «Пролетарий». Достатъчен е само един цитат от статията на Мартинов, за да стане очевидно за читателя неговото отстъпление.

«Искра» «признава» — пише Мартинов в бр. 103 — «учредяването на временно правителство като един от възможните и целесъобразни пътища за развитие на революцията и отрича целесъобразността на участието на

социалдемократите в *буржоазното* временно правителство именно в интерес на пълното бъдещо завладяване на държавната машина за социалистическия преврат». С други думи: «Искра» признава сега, че са безсмислени всичките ѝ страхове относно отговорността на революционното правителство за държавната хазна и банките, относно опасността и невъзможността да се вземат в свои ръце «затворите» и т. н. «Искра» само бърка, както и по-рано, като смесва демократическата със социалистическата диктатура. Бъркотията е неизбежна като прикритие на отстъплението.

Но сред обърканите хора около новата «Искра» Мартинов изпква като объркан от първа степен, като талантиво объркан, ако е позволено така да се изразим. Обърквайки въпроса със своите напъни да го «задълбочи», той при това почти винаги «измисля» нови формулировки, които великолепно осветляват всичката фалшивост на заетата от него позиция. Спомнете си как в епохата на икономизма той «задълбочаваше» Плеханов и творчески създаде формулата: «икономическа борба против господарите и против правителството». Трудно е да се посочи в цялата литература на икономистите по-сполучлив израз на целия фалш на това направление. Така е и сега. Мартинов усърдно служи на новата «Искра» и почти всеки път, когато взема думата, той ни дава нов и великолепен материал за оценка на фалшивата новоискристка позиция. В брой 102 той пише, че Ленин «незабелязано е подменил понятията революция и диктатура» (стр. 3, колона 2).

Към това обвинение се свеждат всъщност всички обвинения на новоискристите срещу нас. И колко сме благодарни ние на Мартинов за това обвинение! Каква неоценима услуга ни оказва той в борбата против новоискриството, като ни дава такава формулировка на обвинението! Наистина, ние трябва да молим редакцията на «Искра» по-често да пуска Мартинов против нас за «задълбочаване» нападките срещу «Пролетарий» и за «истинско-принципната» им формулировка. Защото колкото по-принципно Мартинов се мъчи да разсъждава, толкова по-лошо излиза у него и толкова по-ясно той показва недостатъците в новоискриството, толкова по-сполучливо извършва върху себе си и върху приятелите си полезна педагогическа операция: *reductio ad absurdum* (довеждане до абсурд принципите на новата «Искра»).

«Вперед» и «Пролетарий» «подменят» понятията революция и диктатура. «Искра» не иска такава «подмяна». Именно така, уважаеми др. Мартинов! Вие, без да искате, сте казали голяма истина. Вие потвърдихте с *новата* формулировка нашето твърдение, че «Искра» се влачи в опашката на революцията, заплита се в освободенската формулировка на нейните задачи, а «Вперед» и «Пролетарий» дават лозунги, които водят демократическата революция напред.

Не ви ли е ясно това, др. Мартинов? Поради важността на въпроса ще се потрудим да ви дадем подробно разяснение.

Буржоазният характер на демократическата революция се проявява между другото в това, че цяла редица обществени класи, групи и слоеве, които стоят напълно върху почвата на признаването на частната собственост и стоковото стопанство и са неспособни да излязат от тези рамки, идват по силата на нещата до признаване негодността на самодържавието и на целия крепостнически строй изобщо и се присъединяват към искането за свобода. При това буржоазният характер на *тази* свобода, искана от «обществото» и защищавана от помещиците и капиталистите с поток от думи (и само думи!), излиза наяве все по-ясно и по-ясно. Заедно с това все по-нагледна става и коренната разлика между работническата и буржоазната борба за свобода, между пролетарския и либералния демократизъм. Работническата класа и нейните съзнателни представители вървят напред и тласкат напред тази борба, като не само не се боят да я доведат докрай, но се стремят много по-далече от най-далечния край на демократическата революция. Буржоазията е непоследователна и користолюбива, като възприема лозунгите за свобода само непълно и лицемерно. Всички опити да се определят със специална черта, със специално изработени «пунктове» (като пунктовете в резолюцията на Старовер или на конференциите) границите, зад които започва това лицемерие на буржоазните приятели на свободата или, ако искате, това предателство към свободата от нейните буржоазни приятели, са неминуемо осъдени на неуспех, защото буржоазията, която е поставена между два огъня (самодържавието и пролетариата), е способна по хиляди пътища и начини да мени позицията и лозунгите си, като се приспособява педя вляво и педя вдясно, като постоянно се пазари и

търгува. Задачата на пролетарския демократизъм се състои не в измислянето на такива мъртви «пунктове», а в неуморимата критика на развиващото се политическо положение, в изобличаването на все по-нови и по-нови, непредвидени по-рано, непоследователности и измени на буржоазията.

Спомнете си историята на политическите изказвания на г. Струве в нелегалната литература, историята на войната, която социалдемокрацията водеше срещу него, и вие ще видите нагледно осъществяването на тия задачи от социалдемокрацията, поборницата за пролетарски демократизъм. Г-н Струве започна с чисто шиповския лозунг: «права и властно земство» (виж моята статия в «Заря»⁵⁰: «Преследвачите на земството и ханибаловците на либерализма»^{*}). Социалдемокрацията го изобличаваше и тласкаше към определено-конституционалистическа програма. Когато тези «тласъци» подействуваха благодарение на особено бързото развитие на революционните събития, борбата се насочи към *следващия* въпрос на демократизма: не само конституция изобщо, но непременно всеобщо, пряко и равно избирателно право при тайно гласоподаване. Когато ние «превзехме» от «неприятеля» и тази нова позиция (приемането на всеобщото избирателно право от «Съюза за освобождение»), ние започнахме да наблягаме по-нататък, като показвахме лицемерието и фалша на двукамарната система, непълнотата на признаването от освободенците на всеобщото избирателно право, като посочвахме в техния *монархизъм* търговския характер на техния демократизъм, или с други думи, *проиграването* на интересите на великата руска революция от тези освободенски герои на паричната кесия.

Най-последно, дивата упоритост на самодържавието, гигантският прогрес на гражданската война, безизходността на положението, до което монархистите доведоха Русия, започнаха да пробиват и най-закостенелите глави. Революцията ставаше *факт*. За признаването на революцията не се изискваше вече да бъдеш революционер. Самодържавното правителство фактически се разлагаше и се разлага пред очите на всички. Както правилно забеляза един либерал в легалния печат (г. Гредескул), съз-

^{*} Вж. Съч. Т. 5, с. 21—73.

даде се фактическo неподчинение към това правителство. При всичката си привидна сила самодържавието се оказва безсилно, събитията на развиващата се революция започнаха просто да изместват настрана този приживе разлагащ се паразитен организъм. Принудени да градят своята дейност (или, по-вярно казано, своите политически гешефти) върху почвата на дадените, фактически създаващи се отношения, либералните буржоа започнаха да *съзнават необходимостта да признаят революцията*. Те правят това не защото са революционери, а въпреки че не са революционери. Те правят това от нужда и против волята си, виждайки със злоба успехите на революцията, обвинявайки в революционност самодържавието, което не иска сделки, а иска борба не на живот, а на смърт. Търгаши по природа, те ненавиждат борбата и революцията, но обстоятелствата ги принуждават да застанат върху почвата на революцията, понеже друга почва под краката си нямат.

Ние присъствуваме на високо поучително и много комично зрелище. Проститутките на буржоазния либерализъм се опитват да си надянат тогата на революционността. Освобожденците — *risum tepeatis, amici!** — освобожденците започват да говорят от името на революцията! Освобожденците започват да уверяват, че те «не се боят от революцията» (г. Струве в бр. 72 на «Освобождение»!!! Освобожденците предявяват претенцията «да застанат начело на революцията»!!!

Това е извънредно знаменателно явление, което характеризира не само прогреса на буржоазния либерализъм, но още повече прогреса на реалните успехи на революционното движение, което ги *принуди* да го признаят. Даже буржоазията започва да чувствава, че е по-изгодно да застане върху почвата на революцията — дотолкова е разклатено самодържавието. Но, от друга страна, това явление, което свидетелствува за подема на цялото движение на ново, по-високо стъпало, поставя пред нас също така нови и също така по-високи задачи. Независимо от личната добросъвестност на един или друг идеолог на буржоазията признаването на революцията от буржоазията не може да бъде искрено. Буржоазията не може да не донесе със себе си користолюбие, непоследователност,

* — не бързайте да се смеете, господа!

търгашество и дребните реакционни хитрини и в този висш стадий на движението. Ние трябва сега *иначе* да формулираме най-близките конкретни задачи на революцията в името на нашата програма и в развитие на нашата програма. Онова, което вчера бе достатъчно, *днес е недостатъчно*. Вчера може би беше достатъчно, като прогресивен демократически лозунг, искането за признаване на революцията. Сега това е малко. Революцията принуди даже господин Струве да я признае. Сега от прогресивната класа се иска да определи точно *самото съдържание* на насъщните и неотложни задачи на тази революция. Принавайки революцията, господа струвевци веднага отново и отново показват магарешките си уши и пак запяват старата песенчица за възможността за мирен изход, за това, че *Николай* ще повика господа освободенците да дойдат на власт, и т. н. и т. н. Господа освободенците признават революцията, за да могат толкова по-безопасно за себе си да ескамотират тази революция; да я предадат. Наша работа е сега да посочим на пролетариата и на целия народ недостатъчността на лозунга «революция», да покажем необходимостта от ясно и недвусмислено, последователно и решително определение *на самото съдържание* на революцията. А такова определение именно представлява лозунгът, който единствено може правилно да изрази «решителната победа» на революцията; лозунгът: революционна демократическа диктатура на пролетариата и селяните⁵¹.

Злоупотребата с думите е най-обикновено явление в политиката. Например «социалисти» неведнъж наричаха себе си и привържениците на английския буржоазен либерализъм («сега ние всички сме социалисти» — «We all are socialists now», каза Харкърт), и привържениците на Бисмарк, и приятелите на папа Лъв XIII. Думата «революция» също тъй е напълно удобна за злоупотребяване с нея, а на известен стадий от развитието на движението такава злоупотреба е неизбежна. Когато г. Струве заговори от името на революцията, ние неволно си спомнихме за Тиер. Няколко дни преди февруарската революция това чудовищно джудже, този идеален изразител на политическата продажност на буржоазията, подуши приближаването на народната буря. И той заяви от парламентарната трибуна, че *принадлежи към партията на революцията!* (Вж. «Гражданската война във Франция»

от Маркс⁵²). Политическото значение на освободенското преминаване към партията на революцията *изцяло е тъждествено* с това «преминаване» на Тиер. Когато руските тиеровци заговориха, че те принадлежат към партията на революцията, това значи, че лозунгът революция стана недостатъчен, нищо неговорещ, неопределящ никакви задачи, защото революцията стана факт и на нейна страна почнаха изведнъж да минават най-разнородни елементи.

Всъщност, що е революция от марксистко гледище? Насилствено разрушаване на остарялата политическа надстройка, чието противоречие с новите производствени отношения е предизвикало в известен момент нейния крах. Противоречието на самодържавието с целия капиталистически строй на Русия, с всички нужди за нейното буржоазнодемократическо развитие предизвика сега толкова посилен крах, колкото по-дълго време това противоречие изкуствено се задържаше. Надстройката се пука по всички шевове, поддава се на напор, слабее. На народа се налага сам, в лицето на представителите на най-различните класи и групи, да си изгради нова надстройка. В известен момент на развитието негодността на старата надстройка става ясна за всички. Всички признават революцията. Сега задачата се състои в това, да се определи кои именно класи и как именно трябва да изградят нова надстройка. Без такова определение лозунгът революция в сегашния момент е празен и безсъдържателен, тъй като слабостта на самодържавието прави «революционери» и великите князе, и «Московские Ведомости»⁵³! Без такова определение не може и дума да става за прогресивни демократически задачи на прогресивната класа. А това определение е именно лозунгът: демократическа диктатура на пролетариата и селяните. Този лозунг определя и класите, върху които могат и трябва да се опрат новите «строители» на новата надстройка, и нейния характер («демократическа» диктатура за разлика от социалистическата), и начините за изграждането (диктатура, т. е. насилствено смазване на насилствената съпротива, въоръжаване на революционните класи на народа). Който не признава сега този лозунг за революциондемократическа диктатура, лозунга за революционна армия, за революционно правителство, за революционни селски комитети, той или безнадеждно не разбира задачите на революцията, не умее да определи нейните нови и висши, издигани от сегашния

момент задачи, или пък лъже народа, предава революцията, като злоупотребява с лозунга «революция».

Първи случай — др. Мартинов и неговите приятели. Втори случай — г. Струве и цялата «конституционно-демократическа» земска партия.

Др. Мартинов беше толкова досетлив и остроумен, че повдигна обвинение за «подменяне» на понятията революция и диктатура тъкмо когато развитието на революцията поиска да се определят нейните задачи с лозунга за диктатура! Др. Мартинов фактически пак имаше нещастieto да остане в опашката, да закъса на предпоследното стъпало, *да се окаже на нивото на освободенството*, защото именно на освободенската политическа позиция, т. е. на интересите на либералната монархическа буржоазия, съответствува сега признаването на «революцията» (на думи) и нежеланието да се признае демократическата диктатура на пролетариата и селяните (т. е. революцията на дело). Либералната буржоазия се изказва сега чрез устата на г. Струве за революцията. Съзнателният пролетариат иска чрез устата на революционните социалдемократи диктатура на пролетариата и селяните. И тук се намесва в спора мъдрецът от новата «Искра», викайки: не смейте да «подменят» понятията революция и диктатура! Е, нима не е истина, че фалшът на позицията на новоискристите ги осъжда да се влачат постоянно в опашката на освободенството?

Ние показахме, че по въпроса за признаването на демократизма освободенците (не без влиянието на насърчителните подтиквания на социалдемократията) се изкачват стъпало по стъпало нагоре. Отначало в нашия спор с тях стоеше въпросът: шиповщина (права и властно земство) или конституционализъм? След това — ограничени избори или всеобщо избирателно право? По-нататък: признаване на революцията или търговска сделка със самодържавието? Накрая, сега: признаване на революцията без диктатура на пролетариата и селяните или признаване искането за диктатура на тези класи в демократическата революция? Възможно и вероятно е, че господа освободенците (все едно сегашните или техните приемници от лявото крило на буржоазната демокрация) ще се изкачат на още едно стъпало, т. е. ще признаят след време (може би тогава, когато др. Мартинов се изкачи на още едно стъпало) и лозунга за диктатурата. Това даже

неизбежно ще бъде така, ако руската революция успешно тръгне напред и стигне до решителна победа. Каква ще бъде тогава позицията на социалдемократията? Пълната победа на сегашната революция ще бъде край на демократическия преврат и начало на решителната борба за социалистическия преврат. Осъществяването на исканията на сегашните селяни, пълният разгром на реакцията, извоюването на демократическата република ще бъде пълен край на революционността на буржоазията и дори на дребната буржоазия, ще бъде начало на истинската борба на пролетариата за социализъм. Колкото по-пълен бъде демократическият преврат, толкова по-скоро, по-широко, по-чисто и по-решително ще се разгърне тази нова борба. Лозунгът за «демократическа» диктатура именно изразява исторически ограничения характер на сегашната революция и необходимостта от нова борба върху основата на новите порядки за пълното освобождение на работническата класа от всякакво потисничество и всяка експлоатация. С други думи: когато демократическата буржоазия или дребната буржоазия се изкачи на още едно стъпало, когато стане факт не само революцията, а и пълната победа на революцията — тогава ние ще «заменим» (може би при ужасните вопли на новите бъдещи мартиновци) лозунга за демократическа диктатура с лозунга за социалистическа диктатура на пролетариата, т. е. за пълния социалистически преврат.

III. Вулгарно-буржоазното изобразяване на диктатурата и схващането на Маркс за нея

Меринг разказва в бележките си към издадените от него статии на Маркс от 1848 г. в «Нов рейнски вестник», че буржоазната литература между другото правела следния упрек на този вестник. «Нов рейнски вестник» уж искал «незабавното въвеждане на диктатурата като единствено средство за осъществяване на демокрацията» (Marx' Nachlass, том III, стр. 53)⁶⁴. От вулгарно-буржоазно гледище понятието диктатура и понятието демокрация се взаимно изключват. Като не разбира теорията за класовата борба, привикнал да вижда на политическата арена само дребни свади между разни кръгчета и котерии на

буржоазията, под понятието диктатура буржоата разбира отнемането на всички свободи и гаранции на демокрацията, всякакъв произвол и всякаква злоупотреба с властта в интерес лично на диктатора. Всъщност именно това вулгарно-буржоазно гледище проличава и у нашия Мартинов, който в заключението на своя «нов поход» в новата «Искра» обяснява пристрастието на «Вперед» и «Пролетарий» към лозунга диктатура с това, че Ленин «страстно желае да си опита щастието» («Искра», бр. 103, стр. 3, колона 2). Това прелестно обяснение е изцяло на висотата на буржоазните обвинения срещу «Нов рейнски вестник» в проповядване на диктатура. Следователно Маркс също беше изобличаван — само че не от «социалдемократите», а от буржоазните либерали! — в «подменяне» на понятията революция и диктатура. За да разясним на Мартинов понятието класова диктатура за разлика от диктатурата на една личност и задачите на демократическата диктатура за разлика от социалистическата, не ще бъде безполезно да се спрем върху възгледите на «Нов рейнски вестник».

«Всяко временно държавно устройство — пише «Нов рейнски вестник» от 14 септември 1848 г. — след революцията изисква диктатура, и при това енергична диктатура. Ние още от самото начало упреквахме Кампхаузен (шеф на правителството след 18 март 1848 г.), че той не действува диктаторски, че не разтури и не изхвърли веднага остатъците на старите институции. И ето в това време, когато г. Кампхаузен се приспиваше с конституционни илюзии, разбитата партия (т. е. партията на реакцията) укрепи своите позиции в бюрокрацията и в армията и започна дори да се осмелява да излиза ту тук, ту там на открита борба.»⁶⁶

В тези думи — правилно казва Меринг — е резюмирано в кратки изводи онова, което подробно развиваше «Нов рейнски вестник» в дългите статии за правителството на Кампхаузен. А какво ни говорят тия думи на Маркс? Че временното революционно правителство *трябва* да действува диктаторски (извод, който «Искра» никак не може да разбере, бягайки от лозунга диктатура); че задачата на тая диктатура е да унищожи остатъците на старите институции (именно това, което е посочено ясно в резолюцията на III конгрес на РСДРП за борбата с контрареволуцията и което, както посочихме по-горе, е

изпуснато в резолюцията на конференцията). Най-после трето, от тия думи следва, че Маркс бичуваше буржоазните демократи за «конституционните илюзии» в епохата на революция и открита гражданска война. Какъв е смисълът на тези думи, се вижда особено нагледно от статията в «Нов рейнски вестник» от 6 юни 1848 г. «Учредителното народно събрание — пише Маркс — трябва да бъде преди всичко активно, революционно активно събрание. А Франкфуртското събрание се занимава с ученически упражнения по парламентаризъм и предоставя на правителството да действа. Да допуснем, че тоя събор от учени след зряло обсъждане успее да изработи най-добър дневен ред и най-добра конституция. Каква полза ще има от най-добрия дневен ред и от най-добрата конституция, ако в това време германските правителства са поставили вече на дневен ред щика?»⁶⁶

Ето какъв е смисълът на лозунга диктатура. Оттук може да се види как би се отнесъл Маркс към резолюциите, които наричат «решението да се организира учредително събрание» решаваща победа или които апелират «да си останем партия на крайната революционна опозиция»!

Големите въпроси в живота на народите се решават само със сила. Самите реакционни класи прибегват обикновено първи към насилието, към гражданската война, те «поставят на дневен ред щика», както направи това руското самодържавие и продължава да го прави систематично и неотклонно навсякъде и навред, като се почне от 9 януари. А щом такова положение е вече създадено, щом щикът действително е застанал начело на политическия дневен ред, щом въстанието се е оказало необходимо и неотложно, тогава конституционните илюзии и ученическите упражнения по парламентаризъм се превръщат само в прикритие на буржоазното предателство спрямо революцията, в прикритие на това, как буржоазията «се отмята» от революцията. Действително революционната класа трябва да издигне тогава именно лозунга за диктатура.

По въпроса за задачите на тая диктатура Маркс още в «Нов рейнски вестник» писа: «Националното събрание би трябвало да действа диктаторски срещу реакционните попълзновения на отживелите правителства и тогава то би си извоювало в мнението на народа такава сила, в коя-

то биха се счупили всички щикове. . . А това събрание изморява германския народ с отегчителни приказки, вместо да го увлече след себе си или то да бъде увлечено от него.»⁵⁷ Националното събрание — според Маркс — би трябвало «да отстрани от фактически съществуващия строй в Германия всичко, което противоречи на принципа на пълновластието на народа», след това «да затвърди революционната основа, върху която то стои, да запази завоюваното от революцията пълновластие на народа от всякакви нападения.»⁵⁸

Следователно задачите, които Маркс поставил в 1848 г. пред революционното правителство или пред диктатурата, по своето съдържание се свеждали преди всичко към *демократическия* преврат: защита от контрареволуцията и фактическо премахване на всичко, което противоречи на пълновластието на народа. А това не е нищо друго освен революционндемократическа диктатура.

Сега по-нататък: кои класи са можели и трябвало, според Маркс, да осъществят тази задача (да прокарат на дело докрай принципа на пълновластието на народа и да отбият атаките на контрареволуцията?). Маркс говори за «народа». Но ние знаем, че той всякога се е борил безпощадно против дребнобуржоазните илюзии за единството на «народа» и за липсата на класова борба вътре в народа. Като употребява думата «народ», Маркс с тая дума не замазва различията между класите, а обединява определени елементи, способни да доведат революцията докрай.

След победата на берлинския пролетариат на '8 март — пише «Нов рейнски вестник» — резултатите от революцията се оказаха двойки: «От една страна, народно въоръжаване, право на сдружаване, фактически извоювано пълновластие на народа; от друга страна, запазване на монархията и правителството на Кампхаузен — Ханземан, т. е. правителство на представителите на едрата буржоазия. По такъв начин революцията завърши с два вида резултати, които неизбежно трябваше да дойдат до разрыв. Народът победи; той извоюва свобода, която имаше решително демократичен характер, но непосредственото господство премина не в негови ръце, а в ръцете на едрата буржоазия. С една дума, революцията не бе доведена докрай. Народът предостави на представителите на едрата буржоазия образуването на правителство, а тези предста-

вители на едрата буржоазия веднага доказаха своите стремежи с това, че предложиха съюз на старопруското дворянство и на бюрокрацията. В правителството влязоха Арним, Каниц и Шверин.

Едрата буржоазия, антиреволюционна от самото начало, сключи отбранителен и нападателен съюз с реакцията от страх пред народа, т. е. пред работниците и демократическата буржоазия» (курсивът е наш)⁵⁹.

И така, за решителната победа на революцията не е достатъчно не само «решението за създаване на учредително събрание», но дори и действителното му свикване! Дори след една частична победа във въоръжената борба (победата на берлинските работници над войската на 18 март 1848 г.) е възможна «незавършена», «недоведена докрай» революция. Но от какво зависи довеждането ѝ докрай? От това, в чии ръце ще премине непосредственото господство: в ръцете на петрункевичевци и родичевци, т. е. на кампхаузеневци и ханземановци ли, или в ръцете на народа, т. е. на работниците и демократическата буржоазия. В първия случай буржоазията ще има властта, а пролетариатът — «свободата на критиката», свободата «да си остане партия на крайната революционна опозиция». Буржоазията веднага след победата ще сключи съюз с реакцията (това неизбежно би станало и в Русия, ако например петербургските работници удържат само частична победа в уличния бой с войските и оставят господата петрункевичевци и К⁰ да образуват правителство). Във втория случай би била възможна революционнорепубликанската диктатура, т. е. пълна победа на революцията.

Остава да се определи по-точно какво всъщност разбира Маркс под «демократическа буржоазия» (*demokratische Burgerschaft*), която заедно с работниците той нарича народ в противоположност на едрата буржоазия?

Ясен отговор на този въпрос ни дава следното място от статията в «Нов рейнски вестник» от 29 юли 1948 г. «...Германската революция от 1848 г. е само пародия на френската революция от 1789 г.

На 4 август 1789 г., три седмици след превземането на Бастилията, френският народ само за един ден премахна всички феодални повинности.

На 11 юли 1848 г., четири месеца след мартенските

барикади, феодалните повинности се наложиха на германския народ. *Teste Griekе cum Hansemanno**.

Френската буржоазия от 1789 г. нито за миг не изостави своите съюзници, селяните. Тя знаеше, че основата на нейното господство беше премахването на феодализма в селото, създаването на свободна земевладелска (*grundbesitzenden*) селска класа.

Германската буржоазия от 1848 г. без всякакво гризене на съвестта предава селяните, своите най-естествени съюзници, които са плът от нейната плът и без които тя е безсилна срещу дворянството.

Запазване на феодалните права, санкционирането им под формата на (илюзорен) откуп — такъв е резултатът от германската революция в 1848 г. «Планината родила мишка.»⁶⁰

Това е твърде поучително място, което ни дава четири важни положения: 1) Незавършената германска революция се различава от завършената френска революция по това, че буржоазията измени не само на демократизма изобщо, но и на селяните по-специално. 2) Основата на пълното осъществяване на демократическия преврат е създаването на свободната класа на селяните. 3) Създаването на такава класа значи премахване на феодалните повинности, разрушаване на феодализма, но съвсем не още социалистически преврат. 4) Селяните са «най-естествените» съюзници на буржоазията, именно на демократическата буржоазия. без която тя е «безсилна» срещу реакцията.

Със съответни изменения на конкретните национални особености, с поставяне крепостничеството на мястото на феодализма всички тия положения са изцяло приложими и към Русия от 1905 г. Несъмнено е, че извличайки поуки от осветления от Маркс опит на Германия, ние не можем

* «Свидетели: г. Гирке заедно с г. Ханземан». Ханземан — министър от партията на едрата буржоазия (по руски: Трубецкой или Родичев и др. т.). Гирке — министър на земеделието в правителството на Ханземан, който бе изработил проект, «смел» проект уж за «безвъзмездно» «премахване на феодалните повинности», а в действителност за премахване дребните и незначителните, но за запазване или откупване на по-съществените тегоби. Г-н Гирке — това е нещо като руските г-да каблуковци, мануиловци, херценштейновци и други такива буржоазиолиберални приятели на селяка, които искат «разширение на земевладението на селяните», но не искат да обидят помещиците,

да дойдем до никакъв друг лозунг за решителната победа на революцията освен: революционндемократическа диктатура на пролетариата и селяните. Несъмнено е, че главните съставни части на оня «народ», който Маркс в 1848 г. противопостави на съпротивяващата се реакция и на предателската буржоазия, са пролетариатът и селяните. Несъмнено е, че и у нас, в Русия, либералната буржоазия и господа освободенците предават и ще предават селяните, т. е. ще се отърват с лъжереформа, и в решителната борба между помещиците и селяните ще застанат на страната на помещиците. Само пролетариатът е способен да поддържа селяните докрай в тази борба. Несъмнено е, най-после, че и у нас, в Русия, успехът на селската борба, т. е. преминаването на всичката земя в ръцете на селяните, ще означава пълен демократически преврат, явявайки се социална опора на доведената докрай революция, а съвсем не социалистически преврат и не «социализация», за която приказват идеолозите на дребната буржоазия, социалистите-революционери. Успехът на селското въстание, победата на демократическата революция само ще разчистят пътя за действителната и решителна борба за социализъм върху основата на демократическата република. Селяните като земевладелска класа ще изиграят в тази борба същата предателска, неустойчива роля, каквато сега играе буржоазията в борбата за демокрация. Да се забравя това, значи да се забравя социализмът, да мамим себе си и другите относно истинските интереси и задачи на пролетариата.

За да не оставим празнота при излагане възгледите на Маркс от 1848 г., необходимо е да отбележим едно съществено различие на тогавашната германска социалдемократия (или комунистическа партия на пролетариата, казано на тогавашен език) от съвременната руска социалдемократия. Да дадем думата на Меринг:

«Нов рейнски вестник» — се появи на политическата арена като «орган на демокрацията». Не може да не се види червената нишка, която преминава през всичките му статии. Но непосредствено той защитаваше повече интересите на буржоазната революция против абсолютизма и феодализма, отколкото интересите на пролетариата против интересите на буржоазията. За отделно работническо движение във време на революцията ще намерите малко материал в неговите колони, макар че — това не

трябва да се забравя — наред с него излизаше два пъти седмично специален орган на Кьолнския работнически съюз⁶¹ под редакцията на Мол и Шапер. Във всеки случай на съвременния читател се хвърля в очи фактът, колко малко интерес е отделял «Нов рейнски вестник» за тогавашното германско работническо движение, макар че неговият най-способен деец, Стефан Борн, се е учил от Маркс и Енгелс в Париж и Брюксел и в 1848 г. е сътрудничел от Берлин в техния вестник. Борн разказва в своите «Спомени», че Маркс и Енгелс никога нито с една дума не са изразявали неодобрение на неговата работническа агитация. Но по-късните изявления на Енгелс правят вероятно предположението, че те са били недоволни, най-малко, от начините на тая агитация. Тяхното недоволство е било основателно дотолкова, доколкото Борн е бил принуден да прави много отстъпки на още съвсем неразвитото в по-голямата част на Германия класово съзнание на пролетариата, отстъпки, които не издържат критика от гледището на «Комунистическия манифест». Тяхното недоволство е било неоснователно дотолкова, доколкото Борн все пак е умее да държи водената от него агитация на сравнително голяма висота. . . Без съмнение Маркс и Енгелс бяха исторически и политически прави, като виждаха най-важния интерес на работническата класа преди всичко във възможно по-голямото подтикване на буржоазната революция. . . Въпреки това забележително доказателство, как елементарният инстинкт на работническото движение умее да изправя концепциите на най-гениалните мислители, е фактът, че те през април 1849 г. се изказаха за отделна работническа организация и решиха да участвуват в работническия конгрес, който се подготвяше особено от източноелбския (Източна Пруссия) пролетариат».⁶²

И така, едва през април 1849 г., след като почти цяла година излизал революционният вестник («Нов рейнски вестник» започнал да излиза на 1 юни 1848 г.), Маркс и Енгелс се изказали за отделна работническа организация! Дотогава те ръководели просто «орган на демокрацията», несвързан чрез никакви организационни връзки със самостоятелна работническа партия! Този факт — чудовищен и невероятен от нашето съвременно гледище — ни показва ясно колко грамадно е различието между тогавашната германска и сегашната руска социалдемократическа работническа партия. Този факт ни показва колко

пъти по-слабо са били проявени в германската демократическа революция (поради изостаналостта на Германия в 1848 г. както в икономическо, така и в политическо отношение — държавната разпокъсаност) пролетарските черти на движението, пролетарската струя в него. Това не трябва да се забравя (както забравя това например Плеханов*), когато оценяваме многократните изявления на Маркс в тази и малко по-късната епоха за необходимостта от самостоятелно организиране на партията на пролетариата. Само въз основа на опита на демократическата революция почти година след това Маркс направил практически този извод: толкова еснафска, дребнобуржоазна е била тогава цялата атмосфера в Германия. За нас този извод е вече отдавнашна и трайна придобивка от полувековния опит на международната социалдемократия — придобивка, с която ние *започнахме* организирането на Руската социалдемократическа работническа партия. У нас например не може и дума да става за оставяне революционните вестници на пролетариата във от социалдемократическата партия на пролетариата, та дори за минута да могат да излизат просто като «органи на демократията».

Но противоположността, която едва започнала да се проявява между Маркс и Стефан Борн, съществува у нас в толкова по-развит вид, колкото по-мощно се откроява пролетарската струя в демократическия поток на нашата революция. Като говори за вероятното недоволство на Маркс и Енгелс от агитацията на Стефан Борн, Меринг се изразява прекалено меко и уклончиво. Ето какво пише Енгелс за Борн в 1885 г. (в предговора към «*Enthüllungen über den Kommunistenprozess*» zu Köln. Zürich. 1885**):

Членовете на «Съюза на комунистите»⁶³ навсякъде стояха начело на крайното демократическо движение, като с това доказваха, че съюзът бе отлична школа за революционна дейност. «Словослагателят Стефан Борн, бивш деен член на Съюза в Брюксел и Париж, основа в Берлин «работническо братство» («*Arbeiterverbrüderung*»), което се разпространи широко и продължи да съществува до 1850 г. Борн, талантлив млад човек, твърде прибърза

* Текстът в скобите в печатните издания беше изпуснат. *Ред.*

** — «Разобличения по кьолнския процес срещу комунистите». Цюрих, 1885 *Ред.*

обаче да излезе като политически деец. Той се «побратимяваше» с най-разнородна сбирщина (Kreti und Plethi), стига само да събере около себе си тълпа. Той съвсем не беше от онези хора, които са способни да внесат единство в противоречивите стремежи, да внесат светлина в хаоса. Затова в официалните публикации на неговото братство постоянно се срещаше бъркотия и смесване на възгледите на «Комунистическия манифест» с цеховите възпоминания и пожелания, с откъслечи от възгледите на Луи Блан и Прудон, със защита на протекционизма и т. н., с една дума, тия хора искаха да угодят на всички (Allen alles sein). *Те се занимаваха предимно с организиране на стачки, професионални съюзи, производителни кооперации, като забравяха, че задачата бе преди всичко чрез политическата победа да си завоюват най-напред такова поприще, на което само можеха трайно и сигурно да се осъществят такива неща (курсивът е наш).* И ето, когато победите на реакцията принудиха водачите на това братство да почувствуват необходимостта от пряко участие в революционната борба, тогава, от само себе си се разбира, групираната около тях неразвита маса ги напусна. Борн взе участие в дрезденското въстание през май 1849 г. и се спаси по щастлива случайност. А работническото братство се задържа настрана от голямото политическо движение на пролетариата като обособен съюз, съществуващ повече на книга и играещ толкова второстепенна роля, че реакцията намери за необходимо да го разтури едва в 1850 г., а секциите му — едва след много години. Борн (истинското име на Борн е Buttermilch)* не можа да стане политически деец, а се оказа дребен швейцарски професор, който сега превежда не Маркс на цехов език, а добродушния Ренан на сладичък немски език.»⁶⁶

Ето как преценяваше Енгелс двете тактики на социал-демократията в демократическата революция!

Нашите новоискристи също напират към «икономизма» с такова неразумно усърдие, че заслужават похвалите на монархическата буржоазия за «проясняването» си.

* Когато превеждах Енгелс, аз допуснах тук в първото издание грешка, като взех думата Buttermilch (кисело мляко. *Ред.*) не за собствено име, а за нарицателно. Тази грешка, разбира се, достави неособено голямо удоволствие на меншевиките. Колцов писа, че аз съм «задълбочил Енгелс» (препечатано в сборника «За две

Те също събират около себе си пъстра публика, като ласкаят «икономистите» и демагогски привличат неразвитата маса с лозунгите за «самодейност», «демократизъм», «автономия» и пр. и т. н. Техните работнически съюзи също съществуват често само в страниците на хлестаковската нова «Искра». Техните лозунги и резолюции разкриват също такова неразбиране задачите «на великото политическо движение на пролетариата».

Написано през юни – юли 1905 г.

*Напечатано през юли 1905 г. в Женева
като отделна книга, издадена от ЦК
на РСДРП*

*В. И. Ленин
Съчинения. Т. 9, с. 1—134*

години»). Плеханов и сега напомня за тая грешка в «Товариш»⁶⁴ — с една дума, намерен бе прекрасен повод да се потули въпросът за двете тенденции в работническото движение в 48-а година в Германия, тенденцията на Борн (сродна с тази на нашите «икономисти») и марксистката тенденция. Да се използва грешката на опонента, макар и по въпроса за името на Борн, това е повече от естествено. Но чрез поправки в превсда да се потулва същността на въпроса за двете тактики — значи да бъдеш безсилен по същността на спора. (Бележка на автора към изданието от 1907 г. Ред.)

Статии

Трите източника и трите съставни части на марксизма¹

Учението на Маркс предизвиква срещу себе си в целия цивилизован свят най-голяма вражда и омраза от цялата буржоазна (и казионна, и либерална) наука, която вижда в марксизма нещо подобно на «вредна секта». Друго отношение не може и да се очаква, тъй като «безпристрастна» социална наука не може да има в едно общество, построено върху класовата борба. Така или иначе, но *цялата* казионна и либерална наука *защитава* наемното робство, а марксизмът е обявил безпощадна война на това робство. Да се очаква безпристрастна наука в обществото на наемно робство — това е такава глупава наивност, както да се очаква безпристрастие от фабрикантите по въпроса, не следва ли да се увеличи заплатата на работниците, като се намали печалбата на капитала.

Но не само това. Историята на философията и историята на социалната наука показват напълно ясно, че в марксизма няма нищо подобно на «сектантство» в смисъл на някакво затворено, закостеняло учение, възникнало в *страни* от главния път на развитието на световната цивилизация. Напротив, цялата гениалност на Маркс се състои именно в това, че той даде отговор на въпросите, които прогресивната мисъл на човечеството беше вече

поставила. Неговото учение възникна като пряко и непосредствено *продължение* на учението на най-великите представители на философията, политическата икономия и социализма.

Учението на Маркс е всесилно, защото е вярно. То е пълно и стройно, даващо на хората цялостен миросглед, непримирим с каквото и да е суеверие, с каквато и да е реакция, с каквато и да е защита на буржоазния гнет. То е законен наследник на най-доброто, което е създало човечеството през ХІХ в. в лицето на немската философия, английската политическа икономия, френския социализъм.

На тези три източника и заедно с това съставни части на марксизма ние накратко и ще се спрем.

I

Философията на марксизма е материализмът. В течение на цялата най-нова история на Европа и особено в края на ХVІІІ в. във Франция, където се разви решителната битка против всякаква средновековна вектория, против крепостничеството в институтите и в идеите, материализмът се оказа единствената последователна философия, вярна на всички учения на природните науки, враждебна на суеверията, лицемерието и др. подобни. Затова враговете на демокрацията се стараеха с всички сили да «опровергаят», да подкрепят, да оклеветят материализма и защитаваха различните форми на философския идеализъм, който винаги се свежда, така или иначе, към защита или поддръжка на религията.

Маркс и Енгелс по най-решителен начин защитаваха философския материализъм и нееднократно разясняваха дълбоката погрешност на всякакви отклонения от тази основа. Най-ясно и подробно са изложени техните възгледи в съчиненията на Енгелс: «Лудвиг Фойербах» и «Опровержение-Дюринг», които — подобно на «Комунистическия манифест» — са настолна книга на всеки съзнателен работник.

Но Маркс не се спря на материализма на ХVІІІ в., а тласна философията напред. Той я обогати с придобивките на немската класическа философия, особено на системата на Хегел, която на свой ред доведе до материализма на Фойербах. Главната от тези придобивки беше диа-

лектиката, т. е. учението за развитието в неговия най-пълноценен, дълбок и свободен от едностранчивост вид, учението за относителността на човешкото знание, което ни дава отражение на вечно развиващата се материя. Най-новите открития на естествознанието — радиот, електроните, превръщането на елементите — потвърдиха забележително диалектическият материализъм на Маркс въпреки ученията на буржоазните философи с техните «нови» възвръщания към стария и гнил идеализъм.

Като задълбочаваше и развиваше философския материализъм, Маркс го доведе докрай, разпространи неговото познание на природата върху познанието на *човешкото общество*. Историческият материализъм на Маркс е най-голямото завоевание на научната мисъл. Хаосът и произволът, които царяха дотогава във възгледите върху историята и върху политиката, се смениха с поразително цялостна и стройна научна теория, която показва как от един строй на обществения живот се развива, вследствие разрастването на производителните сили, друг, по-висш — от крепостничеството например израства капитализмът.

Както познанието на човека отразява съществуващата независимо от него природа, т. е. развиващата се материя, така *общественото познание* на човека (т. е. различните възгледи, философски, религиозни, политически учения и т. н.) отразява *икономическия строй* на обществото. Политическите институти са надстройка над икономическата основа. Ние виждаме например как различните политически форми на съвременните европейски държави служат за закрепване господството на буржоазията над пролетариата.

Философията на Маркс е завършен философски материализъм, който даде на човечеството, а особено на работническата класа, могъщи средства за познание.

II

Като прие, че икономическият строй е основата, на която се издига политическата надстройка, Маркс отдели най-голямо внимание на изучаването на този икономически строй. Главният труд на Маркс — «Капиталът» — е посветен на изучаването икономическия строй на съвременното, т. е. капиталистическото общество.

Класическата политическа икономия преди Маркс се

създаде в Англия — най-развитата капиталистическа страна. Адам Смит и Давид Рикардо, изследвайки икономическия строй, сложиха началото на *трудова теория за стойността*. Маркс продължи тяхното дело. Той обоснова строго и разви последователно тази теория. Той показва, че стойността на всяка стока се определя от количеството обществено-необходимо работно време, което отива за произвеждането на стоката.

Там, където буржоазните икономисти виждаха отношение между вещи (размяна на стока срещу стока), Маркс разкри *отношение между хората*. Размяната на стоки изразява връзката между отделните производители при посредничеството на пазара. *Парите* означават, че тази връзка става все по-тясна, съединявайки неразривно в едно цяло целия стопански живот на отделните производители. *Капиталът* означава по-нататъшно развитие на тази връзка: стока става работната сила на човека. Наемният работник продава своята работна сила на господаря на земята, на фабриките, на оръдията на труда. Една част от работния ден работникът употребява, за да покрие разходите за своята и за семейството си издръжка (работната заплата), а през другата част на деня работникът се труди даром, като създава *принадена стойност* за капиталиста, източник на печалбата, източник на богатството на капиталистическата класа.

Учението за принадлежната стойност е крайъгълният камък на икономическата теория на Маркс.

Капиталът, създаден от труда на работника, души работника, като разорява дребните стопани и създава армията на безработните. Победата на едрото производство в индустрията се вижда веднага, но и в земеделието виждаме същото явление: надмощието на едрото капиталистическо земеделие се увеличава, расте употребата на машините, стопанството на селянина попада в примката на паричния капитал, запада и се разорява под гнета на изостаналата техника. В земеделието формите на пропадането на дребното производство са други, но самото му пропадане е безспорен факт.

Като разорява дребното производство, капиталът води към увеличение на производителността на труда и към създаване монополно положение на съюзите на големите капиталисти. Самото производство става все по-обществено — стотици хиляди и милиони работници се свърз-

ват в планомерен стопански организъм, а продуктът на общия труд се присвоява от шепа капиталисти. Растат анархията в производството, кризите, бясната борба за пазар, несигурността на съществуването на масата от населението.

Като увеличава зависимостта на работниците от капитала, капиталистическият строй създава великата мощ на обединения труд.

Маркс проследи развитието на капитализма от първите зародиши на стоковото стопанство, от простата размяна до неговите висши форми, до едрото производство.

И опитът на всички капиталистически страни, както старите, така и новите, показва нагледно с всяка измината година на все по-голям и по-голям брой работници правилността на това учение на Маркс.

Капитализмът победи в целия свят, но тази победа е само преддверие на победата на труда над капитала.

III

Когато беше съборено крепостничеството и на божия свят се появи «свободното» капиталистическо общество, изведнъж се разкри, че тази свобода означава нова система на потискане и експлоатация на трудещите се. Различните социалистически учения започнаха да възникват веднага като отражение на този гнет и протест срещу него. Но първоначалният социализъм беше *утопичният социализъм*. Той критикуваше капиталистическото общество, осъждаше го, проклинаше го, мечтаеше за неговото унищожение, фантазираше за по-добър строй, убеждаваше богатите в безнравствеността на експлоатацията.

Но утопичният социализъм не можа да посочи действителния изход. Той не умееше нито да разясни същността на наемното робство при капитализма, нито да открие законите на развитието на последния, нито да открие оная *обществена сила*, която е способна да стане творец на новото общество.

Между това бурните революции, с които бе придружено падането на феодализма, на крепостничеството навсякъде в Европа и особено във Франция, разкриваха все по-нагледно *борбата на класите* като основа на цялото развитие и негова движеща сила.

Нито една победа на политическата свобода над класата

на крепостниците не е извоювана без отчаяна съпротива. Нито една капиталистическа страна не се е изградила върху повече или по-малко свободна демократична основа без борба на живот или смърт между различните класи на капиталистическото общество.

Гениалността на Маркс се състои в това, че той съумя пръв от всички да направи отгук и да прокара последователно онзи извод, на който световната история учи. Този извод е учението за класовата борба.

Хората всякога са били и всякога ще бъдат глупави жертви на измамата и самоизмамата в политиката, докато не се научат да търсят зад всевъзможните нравствени, религиозни, политически, социални фрази, заявления, обещания *интересите* на тези или онези класи. Привържениците на реформата и подобренията всякога ще бъдат подведени от защитниците на старото, докато не разберат, че всеки стар институт, колкото див и гнил да изглежда той, се крепи от едни или други господстващи класи. А за да се сломи съпротивата на тези класи, има *само едно* средство: да се намерят, просветят и организират за борба такива сили в самото окръжаващо ни общество, които могат — и по своето обществено положение *трябва* — да образуват силата, способна да помете старото и създаде новото.

Само философският материализъм на Маркс посочи на пролетариата изхода от духовното робство, в което са живели дотогава всички потиснати класи. Само икономическата теория на Маркс разясни действителното положение на пролетариата в общия капиталистически строй.

В целия свят, от Америка до Япония и от Швеция до Южна Африка, самостоятелните организации на пролетариата се умножават. Той се просвещава и възпитава, водейки своята класова борба, избавя се от предрасъдъците на буржоазното общество, сплотява се все по-тясно и се учи да измерва величината на своите успехи, закалява своите сили и расте неудържимо.

Карл Маркс

(Кратък биографичен очерк с изложение
на марксизма)

Предговор

Излизащата сега в отделен отпечатък статия за Карл Маркс написах в 1913 г. (доколкото помня) за речника на Гранат. В края на статията беше приложено доста подробно указание на литературата за Маркс, предимно чужда. То е изпуснато в настоящото издание. След това редакцията на речника от своя страна изхвърли по цензурни съображения края на статията за Маркс, посветен на изложението на неговата революционна тактика. За съжаление, аз съм лишен от възможността да възпроизведа тук този край, тъй като черновката остана някъде из моите книжа в Краков или в Швейцария. Помня само, че в този край на статията аз привеждах между другото онова място от писмото на Маркс до Енгелс от 16. IV. 1856 г., където Маркс пише: «Цялата работа в Германия ще зависи от възможността да се подкрепи пролетарската революция с един вид второ издание на селската война. Тогава работата ще бъде отлична.» Ето кое не разбраха през 1905 година нашите меншевики, които сега стигнаха до пълна измяна на социализма, до преминаване на страната на буржоазията.

Н. Ленин

Москва, 14. V. 1918 г.

*Напечатано в 1918 г. в брошурата:
Н. Ленин. «Карл Маркс». Изд.
«Прибой», Москва»*

Печата се по ръкописа

Карл Маркс е роден на 5 май нов стил 18'8 г. в гр. Трир (Рейнска Прусия). Баща му е бил адвокат, евреин, приел протестантството в 1824 г. Семейството е било възможно, културно, но не революционно. След завършването на гимназия в Трир Маркс постъпва в университета, отначало в Бон, след това в Берлин, като изучава правните науки, но най-вече история и философия. Завършва университета в 1841 г., като представя университетска дисертация за философията на Епикур. По своите възгледи Маркс тогава е още хегелианец-идеалист. В Берлин той се числи към кръжока на «левите хегелианци» (Бруно Бауер и др.), които се стремели да правят атеистични и революционни изводи от философията на Хегел.³

След завършването на университета Маркс се преселва в Бон, разчитайки да стане професор. Но реакционната политика на правителството, което в 1832 г. отнема катедрата на Лудвиг Фойербах и в 1836 г. пак отказва да го пусне в университета, а в 1841 г. отнема правото на младия професор Бруно Бауер да чете лекции в Бон, заставя Маркс да се откаже от научната кариера. Развитието на възгледите на лявото хегелианство в Германия по това време върви твърде бързо напред. Лудвиг Фойербах, особено от 1836 г., започва да критикува теологията и прави завои към материализма, който взема напълно връх у него в 1841 г. («Същност на християнството»); в 1843 г. излизат също неговите «Основни положения на философията на бъдещето». «Трябваше да преживеем освободителното действие на тия книги» — пише по-късно Енгелс за тия съчинения на Фойербах. «Ние» (т. е, левите хегелианци, в това число и Маркс) станахме изведнъж фойербахианци.* В това време рейнските радикални буржоа, които имат допирни точки с левите хегелианци, основават в Кьолн опозиционен вестник: «Рейнски вестник» (започнал да излиза от 1 януари 1842 г.). Маркс и Бруно Бауер биват поканени за главни сътрудници, а

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 279.

през октомври 1842 г. Маркс става главен редактор и се преселва от Бон в Кьолн. Революционндемократичното направление на вестника при редакторството на Маркс става все по-определено и правителството отначало подлага вестника на двойна и тройна цензура, а след това решава да го спре съвсем от 1 януари 1843 г. Наложило се Маркс към тази дата да напусне редакторството, но и неговото излизане не спасява вестника и той бива спрян през март 1843 г. От най-значителните статии на Маркс в «Рейнски вестник» Енгелс отбелязва, освен посочените по-долу (вж *Литература*⁴), още и статията за положението на селяните-лозари в долината на Мозел⁵. Вестникарската работа показва на Маркс, че е недостатъчно запознат с политическата икономия, и той усърдно се заема да я изучи.

През 1843 г. Маркс се оженва в Кройцнах за Джени фон Вестфален, негова другарка от детинство, за която той бил сгоден още като студент. Жена му била от пруско реакционно дворянско семейство. Нейният по-голям брат бил министър на вътрешните работи в Прусия в една от най-реакционните епохи, 1850—1858 г. През есента на 1843 г. Маркс отива в Париж, за да издава в чужбина заедно с Арнолд Руге (1802—1880; ляв хегелианец; 1825—1830 в затвора; след 1848 г. емигрант; след 1866—1870 бисмаркианец) радикално списание. От това списание — «Немско-френски годишник»⁶ — излиза само първа книжка. То престава да излиза поради трудността на тайното му разпространение в Германия и поради разногласия с Руге. В статиите си в това списание Маркс се проявява вече като революционер, който провъзгласява «безпощадна критика на всичко съществуващо» и по-специално «критиката на оръжието»*, който апелира към *масите* и към *пролетариата*.

През септември 1844 г. в Париж идва за няколко дни Фридрих Енгелс, който оттогава става най-близкият приятел на Маркс. Те и двамата вземат най-горещо участие в тогавашния кипящ живот на революционните групи в Париж (особено значение имало учението на Прудон⁷, с когото Маркс решително си разчиства сметките в своята книга «Мизерия на философията»*, 1847 г.) и в остра борба с различните учения на дребнобуржоазния социализъм

* Маркс К. и Ф. Енгелс, Съч. Т. 4, с. 67—184.

изработват теорията и тактиката на революционния *пролетарски социализъм* или комунизма (марксизма). Виж съчиненията на Маркс от тая епоха, 1844—1848 г., по-долу: *Литература**. В 1845 г. Маркс по настояване на пруското правителство като опасен революционер, бива заставен да напусне Париж. Той отива в Брюксел. През пролетта на 1847 г. Маркс и Енгелс влизат в тайното пропагандистко дружество «Съюз на комунистите»⁸, вземат най-живо участие във втория конгрес на тоя съюз (ноември 1847 г. в Лондон) и по негово поръчение написват излезлия през февруари 1848 г. знаменит «Манифест на Комунистическата партия»^{**}. В това произведение с гениална яснота и яркост е очертан новият миросглед — последователният материализъм, който обхваща и областта на обществения живот, диалектиката като най-все-странно и дълбоко учение за развитието, теорията на класовата борба и световноисторическата революционна роля на пролетариата, творца на новото, комунистическото общество.

Когато избухва Февруарската революция през 1848 г.⁹, Маркс бива изгонен от Белгия. Той отива пак в Париж, а оттук, след мартенската революция¹⁰, отива в Германия, в Кьолн. От 1 юни 1848 г. до 19 май 1849 г. там излиза «Нов рейнски вестник»; главният му редактор е Маркс¹¹. Новата теория е бляскаво потвърдена от хода на революционните събития през 1848—1849 г., както по-късно я потвърждават и всички пролетарски и демократични движения във всичките страни на света. Победилата контрареволуция най-напред дава Маркс под съд (оправдан на 9 февруари 1849 г.), а след това го изгонва от Германия (16 май 1849 г.). Маркс отива най-напред в Париж, но и оттук бива прогонен след демонстрацията на 13 юли 1849 г.¹² и заминава за Лондон, където и живее до самата си смърт.

Условията на емигрантския живот, особено нагледно показани в кореспонденцията на Маркс с Енгелс (издадена в 1913 г.)¹³, са крайно тежки. Нуждата просто души Маркс и неговото семейство; без постоянната самоотвержена финансова подкрепа на Енгелс Маркс не само не би могъл да завърши «Капиталът», но и неминуемо би загинал под гнета на мизерията. Освен това преобладава-

* Ленин, В. И. Съч. Т. 21, с. 70.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 419—458.

щите учения и течения на дребнобуржоазния, изобщо на непролетарския социализъм принуждават Маркс постоянно да води безпощадна борба, понякога да отбива най-бесни и диви лични нападки («*Heug Vogt*»¹⁴). Отбягвайки емигрантските кръгове, Маркс в редица исторически работи (вж *Литература*) разработва своята материалистическа теория, като посвещава силите си главно на изучаването на политическата икономия. Маркс революционизира тази наука (вж по-долу *учението* на Маркс) в своите съчинения «Към критиката на политическата икономия» (1859) и «Капиталът» (т. I, 1867)*

Епохата на раздвижване на демократическите движения в края на 50-те и 60-те години отново извиква Маркс към практическа дейност. В 1864 г. (28 септември) в Лондон бива основан знаменитият I Интернационал, «международната работническа асоциация»¹⁵. Маркс е душата на тази асоциация, автор на първото негово «Обръщение»¹⁶ и на маса резолюции, изявления, манифести. Обединявайки работническото движение в различните страни, стремежи се да насочи в руслото на съвместната дейност различните форми на непролетарския, домарксов социализъм (Мацини¹⁷, Прудон, Бакунин¹⁸, английския либерален трейдюнионизъм¹⁹, ласалианските люшкания надясно в Германия²⁰ и др.), борейки се против теориите на всичките тия секти и школи, Маркс изковава единната тактика на пролетарската борба на работническата класа в различните страни. След падането на Парижката комуна (1871), която така дълбоко, вярно, бляскаво и *действено*, революционно оцени Маркс («Гражданската война във Франция» от 1871 г.**), и след разцепването на Интернационала от бакунистите съществуването му в Европа става невъзможно. След конгреса на Интернационала в Хага (1872) Маркс прокарва прехвърлянето на Генералния съвет на Интернационала в Ню-Йорк. Първият интернационал завършва своята историческа роля, като отстъпва място на епоха на неизмеримо по-голямо разрастване на работническото движение във всички страни на света, именно на епоха на негов растеж в *ширина*, на създаване *масови* социалистически работнически партии на базата на отделните национални държави.

Усилената работа в Интернационала и още по-усиле-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 13, с. 3—170, Т. 23, с. 1—775.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17, с. 315, 369.

ните теоретични занимания подкопават съвсем здравето на Маркс. Той продължава преработването на политическата икономия и завършването на «Капиталът», като събира маса нови материали и изучава редица езици (например руски), но болестта не му позволява да завърши «Капиталът». На 2 декември 1881 г. умира жена му. На 14 март 1883 г. Маркс тихо заспива навеки в своето кресло. Той е погребан заедно със своята жена в гробището Хайгейт в Лондон. От децата на Маркс няколко умрели в детска възраст в Лондон, когато семейството силно бедствувало. Трите дъщери били омъжени за социалисти от Англия и Франция: Елеонора Евелинг, Лаура Лафарг и Жени Лонге. Синът на последната членува във Френската социалистическа партия.

У ч е н и е т о н а М а р к с

Марксизмът е система от възгледите и учението на Маркс. Маркс е продължител и гениален завършител на трите главни идейни течения на XIX век, които принадлежат на трите най-напреднали страни на човечеството: класическата немска философия, класическата английска политическа икономия и френския социализъм във връзка с френските революционни учения изобщо. Признаната дори от противниците на Маркс забележителна последователност и цялостност на неговите възгледи, които дават в съвкупност съвременния материализъм и съвременния научен социализъм като теория и програма на работническото движение във всички цивилизовани страни на света, ни заставя, преди изложението на главното съдържание на марксизма, именно: на икономическото учение на Маркс, да дадем кратък очерк на неговия миросглед изобщо.

Философският материализъм

От 1844—1845 г., когато се формират възгледите на Маркс, той е материалист, по-специално привърженик на Л. Фойербах, виждайки и по-късно неговите слаби страни изключително в недостатъчната последователност и всестранност на неговия материализъм. Световноисто-

рическото, «представляващо епоха», значение на Фойербах Маркс вижда именно в решителното скъсване с идеализма на Хегел и в провъзгласяването на материализма, който още «в XVIII в., особено във Франция, е представлявал борба не само против съществуващите политически институти, а заедно с това и против религията и теологията, но и . . . против всякаква метафизика» (в смисъл на «пияна спекулация» за разлика от «трезвата философия») («Светото семейство» в «Литературно наследство»),* «За Хегел — пише Маркс — процесът на мисленето, който той под името идея превръща дори в самостоятелен субект, е демиург (творец, създател) на действителното. . . За мен пък, обратно, идеалното не е нищо друго освен материалното, присадено в човешката глава и преобразувано в нея» («Капиталът», I, Послеслов към второто издание).** В пълно съответствие с тази материалистическа философия на Маркс, излагайки я, Ф. Енгелс пише в «Анти Дюринг» (вж): — Маркс се запознал с това съчинение в ръкопис²¹ — «. . . Единството на света не се състои в неговото битие, а в неговата материалност, която се доказва от дългото и трудно развитие на философията и естествознанието. . . Движението е форма на съществуването на материята. Никъде и никога не е имало и не може да има материя без движение, движение без материя. . . Ако се запитаме. . . какво е мислене и познание, откъде се вземат те, ще видим, че те са продукти на човешкия мозък и че самият човек е продукт на природата, развил се в известна природна обстановка и заедно с нея. Поради това от само себе си се разбира, че продуктите на човешкия мозък, които в последна сметка са също продукти на природата, не противоречат на останалата връзка в природата, а ѝ съответствуват.» «Хегел бе идеалист, т. е. според него мислите на нашата глава не са отражение (Abbilder, копия, понякога Енгелс говори за «отпечатъци») повече или по-малко абстрактни, на действителните неща и процеси, а, напротив, нещата и тяхното развитие са за Хегел отражения на някаква идея, съществуваща някъде преди възникването на света.»*** В съчинението си «Лудвиг Фойербах», в което Ф. Енгелс излага своите и Марксовите възгледи за филосо-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 2, с. 135.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 25.

*** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 44,60,35—36. 25—26.

фията на Фойербах и което Енгелс дал за печат, след като предварително препроочел стария свой и Марксов ръкопис от 1844—1845 г. по въпроса за Хегел, Фойербах и материалистическото разбиране на историята, Енгелс пише: «Големият основен въпрос на всяка, а особено на най-новата философия е въпросът за отношението на мисленето към битието, на духа към природата. . . кое кое предшества: духът природата или природата духа. . . Философите са се разделили на два големи лагера според това, как са отговаряли на тоя въпрос. Ония, които са твърдели, че духът е съществувал преди природата, или които следователно така или иначе са признавали сътворението на света. . . образували идеалистическия лагер. А ония, които смятали за основно начало природата, спадат към различните школи на материализма.» Всяка друга употреба (философска) на понятията идеализъм и материализъм води само към бъркотия. Маркс отхвърля решително не само идеализма, който винаги така или иначе е свързан с религията, но и разпространеното, особено в днешно време, гледище на Юм и Кант, агностицизма²², критицизма, позитивизма в различните им видове — като смята подобна философия за «реакционна» отстъпка на идеализма и в най-добрия случай «срамежливо пропусчане през задната врата материализма, изгонван пред очите на публиката»*. Виж по тоя въпрос освен споменатите съчинения на Енгелс и Маркс писмото на последния до Енгелс от 12 декември 1866 г., където Маркс, като отбелязва «по-материалистическото» от обикновено изказване на известния природоизследовател Т. Хъксли и неговото признание, доколкото «ние действително наблюдаваме и мислим, ние не можем никога да напуснем почвата на материализма», упреква го, че оставя «отворена вратичка» към агностицизма, юмизма**. Особено трябва да се отбележи възгледът на Маркс върху отношението на свободата към необходимостта: «необходимостта е сляпа, докато не е осъзната. Свободата е съзнаване на необходимостта»*** (Енгелс в «Анти-Дюринг») = признаване обективната закономерност в природата и диалектичeskото превръщане на необходимостта в свобода (наравно с превръщането на непознатото, но познаваемо «нещо в себе

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 280, 281, 282.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 32, с. 185.

*** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20. с. 115.

си» в «нещо за нас», «същността на нещата» — в «явления»). За основен недостатък на «стария», в това число и на Фойербаховия (а още повече на «вулгарния», на Бюхнер-Фохт-Молешот) материализъм, Маркс и Енгелс смятат: (1) че този материализъм е «предимно механистичен», недържаш сметка за най-новото развитие на химията и биологията (а в наши дни би следвало още да се добави: на електрическата теория за материята); (2) че старият материализъм е неисторичен, недialeктичен (метафизичен в смисъл на антидialeктика), не прокарва последователно и всестранно гледището за развитието; (3) че те схващат «същността на човека» абстрактно, а не като «съвкупност от всички» (определени конкретно-исторически) «обществени отношения», и затова само «обясняват» света, докато въпросът е за неговото «изменение», т. е. не разбират значението на «революционната практическа дейност».

Диалектиката

Хегеловата диалектика, като най-всеностранно, богато по съдържание и дълбоко учение за развитието, Маркс и Енгелс считат за най-голямото постижение на класическата немска философия. Всяка друга формулировка на принципа за развитието, за еволюцията, те смятат за едностранчива, бедна откъм съдържание, обезобразяваща и осакатяваща действителния ход на развитието (често със скокове, катастрофи, революции) в природата и в обществото. «Ние с Маркс бяхме едва ли не единствените хора, поставили си за задача да се спаси» (от разгрома на идеализма и на хегелианството в това число) «съзнателната диалектика и да се пренесе в материалистическото разбиране на природата». «Природата е потвърждение на диалектиката, и именно най-новото природознание показва, че това потвърждение е извънредно богато» (това е писано преди откриването на радия, електроните, превръщането на елементите и т. н.), «натрупващо всекидневно маса материал и доказващо, че при последна сметка в природата всичко става диалектически, а не метафизически»*.

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 12, 24; Т. 19, с. 209.

«Великата основна мисъл — пише Енгелс, — че светът се състои не от готови, завършени предмети, а представлява съвкупност от процеси, в която предметите, които изглеждат неизменни, също както и правените от главата техни мислени снимки — понятията, се намират в непрекъснато изменение, ту възникват, ту се унищожават — тази велика основна мисъл от времето на Хегел насам до такава степен е влязла в общото съзнание, че едва ли някой би се заел да я оспорва в нейния общ вид. Но едно е да я признаваш на думи, друго е да я прилагаш във всеки отделен случай и във всяка дадена област на изследване.» «За диалектичката философия няма нищо веднъж завинаги установено, безусловно, свято. Върху всичко и във всичко тя вижда печата на неизбежното падане и нищо не може да устои пред нея освен непрекъснатият процес на възникване и унищожение, на безкрайно издигане от низшето към висшето. Самата тя е само просто отражение на този процес в мислещия мозък.» Така че диалектиката според Маркс е «наука за общите закони на движението както на външния свят, така и на човешкото мислене»*.

Тази, революционната, страна на Хегеловата философия възприе и разви Маркс. Диалектическият материализъм «не се нуждае от никаква философия, която да стои над другите науки». От предишната философия остава «учението за мисленето и неговите закони — формалната логика и диалектиката»**. А диалектиката, според разбирането на Маркс и също така според Хегел, включва в себе си онова, което днес наричат теория на познанието, гносеология, която трябва да разглежда своя предмет също така исторически, като изучава и обобщава произхода и развитието на познанието, преминаването от незнание към познание.

В наше време идеята за развитието, за еволюцията, е влязла почти изцяло в общественото съзнание, но по други пътища, не чрез философията на Хегел. Но тази идея във формулировката, която са ѝ дали Маркс и Енгелс, опрени на Хегел, е много по-всестранна, много по-богата по съдържание, отколкото общоразпространената идея за еволюцията. Развитие, което сякаш повтаря изминатите вече степени, но ги повтаря по-другояче, на по-висока база («отрицание на отрицанието»), развитие, така да се каже,

* К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 274, 299.

** К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 26.

по спирала, а не по права линия; — развитие скокообразно, катастрофично, революционно — «прекъсвания на постепеността; — превръщане на количеството в качество; — вътрешни импулси за развитие, произлизащи от противоречието, от сблъскването на различните сили и тенденции, които действуват върху дадено тяло или в границите на дадено явление или вътре в дадено общество; — взаимозависимост и най-тясна, неразривна връзка между *всички* страни на всяко явление (при което историята открива все нови и нови страни), връзка, която дава единен, закономерен световен процес на движението — такива са някои черти на диалектиката като по-съдържателно (от обикновеното) учение за развитието. (Ср. писмото на Маркс до Енгелс от 8 януари 1868 г. с надсмиването над «дървените трихотомии» на Щайн, които е нелепо да се смесват с материалистическата диалектика*.

Материалистическото разбиране на историята

Съзнаването на непоследователността, незавършеността, едностранчивостта на стария материализъм довеждат Маркс до убеждението, че е необходимо «да се съгласува науката за обществото с материалистическата основа и да се преустрои тя в съответствие с тая основа»**.

Ако материализмът изобщо обяснява съзнанието с битието, а не обратно, то, приложен към обществения живот на човечеството, той изисква да се обяснява *общественото* съзнание с *общественото* битие. «Технологията — казва Маркс («Капиталът», т. I) — разкрива активното отношение на човека към природата, непосредствения процес на производство на неговия живот, а заедно с това и неговите обществени условия за живот и произтичащите от тях духовни представи.»*** Цялостна формулировка на основните положения на материализма, приложен към човешкото общество и неговата история, Маркс дава в предговора към съчинението си «Към критиката на политическата икономия» в следните думи:

«В общественото производство на своя живот хората влизат в определени, необходими, независещи от тях-

* К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 32, с. 9.

** К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 287.

*** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 383.

ната воля отношения — производствени отношения, които отговарят на определена степен от развитието на техните материални производителни сили.

Съвкупността от тия производствени отношения съставя икономическата структура на обществото, реалната база, върху която се издига юридическата и политическата надстройка и на която отговарят определени форми на общественото съзнание. Начинът на производство на материалния живот обуславя процеса на обществения, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а, напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им. На известна степен от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения или — което е само юридически израз на същото — с онези отношения на собственост, в границите на които те са се развивали дотогава. От форми на развитието на производителните сили тези отношения се превръщат в техни окови. Тогава настъпва епоха на социална революция. С изменението на икономическата основа се извършва по-бавен или по-бърз преврат в цялата грамадна надстройка. При разглеждането на такива преврати необходимо е винаги да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с естественонаучна точност, и юридическите, политическите, религиозните, художествените или философските накратко — от идеологическите форми, в които хората съзнават тоя конфликт и се борят с него.

Както за отделния човек не може да се съди по това, което самият той мисли за себе си, така също за подобна епоха на преврат не може да се съди по нейното съзнание. Напротив, това съзнание трябва да се обясни, като се изхожда от противоречията в материалния живот, от съществуващия конфликт между обществените производителни сили и производствените отношения». . . «В общи черти азиатският, античният, феодалният и съвременният, буржоазен начин на производство могат да се определят като прогресивни епохи на икономическата обществена формация.»* (Ср. кратката формулировка на Маркс в писмото му до Енгелс от 7 юли 1866 г.: «Нашата теория за опреде-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 13, с. 8—9.

лянето на организацията на труда от средствата за производство».)*

Откриването на материалистическото разбиране на историята или по-точно последователното продължение, разпростиране на материализма върху областта на обществените явления премахна два главни недостатъка на по-раншните исторически теории. Първо, те в най-добрия случай разглеждаха само идейните мотиви на историческата дейност на хората, без да изследват онова, което поражда тия мотиви, без да долавят обективната закономерност в развитието на системата на обществените отношения, без да виждат корените на тези отношения в степента на развитието на материалното производство; второ, по-раншните теории не обхващаха тъкмо действието на *масите*, докато историческият материализъм пръв даде възможност да се изследват с естественоисторическа точност обществените условия на живот на масите и изменението на тия условия. Домарксовата «социология» и историография в *най-добрия* случай натрупваха сурови факти, откъслечно събрани, и изобразяваха отделни страни на историческия процес. Марксизмът посочи пътя към всеобхватното, всестранното изучаване на процеса на възникването, развитието и упадъка на общественоекономическите формации, като разглежда *съвкупността* на всички противоречиви тенденции, свеждайки ги към точно определими условия на живота и производството за различните обществени *класи*, премахвайки субективизма и произвола при избора на отделните «първенстващи» идеи или в тяхното тълкуване, разкривайки *корените* на всички без изключение идеи и на всички различни тенденции в състоянието на материалните производителни сили. Хората сами творят своята история, но кое определя мотивите на хората и именно на масите от хора, кое поражда сблъскването на противоречивите идеи и стремежи, каква е съвкупността на всички тия конфликти в цялата маса на човешките общества, какви са обективните условия на производство на материалния живот, които създават базата на цялата историческа дейност на хората, какъв е законът на развитието на тия условия — Маркс обърна внимание на всичко това и посочи пътя към науч-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 31, с. 196.

ното изучаване на историята като единен, закономерен в цялата своя грамадна разностранност и противоречивост процес.

Класовата борба

Това, че стремежите на едни членове на дадено общество са в разрез със стремежите на други негови членове, че общественият живот е изпълнен с противоречия, че историята ни показва борба между народите и обществата, а така също борба вътре в тях, а освен това и смяна на периоди на революция и на реакция, на мир и на войни, на застой и на бърз прогрес или упадък — тия факти са общоизвестни. Марксизмът даде ръководната нишка, която позволява да се открие закономерността в този привиден лабиринт и хаос, именно: теорията за класовата борба. Само изучаването на съвкупността от стремежите на всички членове на дадено общество или на група общества е в състояние да доведе до научно определяне на резултата от тия стремежи. А източникът на противоречивите стремежи е различието в положението и в жизнените условия на *класите*, на които се разпада всяко общество. «Историята на всички досегашни общества — пише Маркс в «Комунистическия манифест» (с изключение историята на първобитната община — добавя по-късно Енгелс) — е история на борбата на класите. Свободният и робът, патрицията и плебеят, феодалът и крепостният селянин, майсторът и калфата, накратко — потисникът и потиснатият — са били във вечен антагонизъм един спрямо друг, водили са непрекъсната, ту скрита, ту открита борба, която винаги е завършвала с революционното преустройство на цялата обществена сграда или с общата гибел на борещите се класи. . . Съвременното буржоазно общество, което произлезе из недрата на загиналото феодално общество, не премахна класовите противоречия. То само постави нови класи, нови условия на потисничество и нови форми на борба на мястото на старите. Но нашата епоха, епохата на буржоазията, се отличава с това, че опрости класовите противоречия: обществото все повече и повече се разделя на два големи враждебни лагера, на две големи, стоящи една срещу друга класи — буржоазия и пролетариат.» От времето на Великата френска ре-

волюция европейската история особено нагледно е разкривала в редица страни тази действителна подкладка на събитията — класовата борба. И още епохата на реставрацията във Франция издига редица историци (Тиери, Гизо, Миние, Тиер), които, като обобщават ставащото, не можеха да не признаят класовата борба като ключ за разбиране на цялата френска история. А най-новата епоха, епохата на пълната победа на буржоазията, на представителните институти, на широкото (ако не и всеобщо) избирателно право, на евтиния, проникващ в масите, всекидневен печат и т. н., епохата на могъщи и все по-широки съюзи на работниците и съюзи на работодателите и т. н. показва още по-нагледно (макар и понякога в много едностранчива, «мирна», «конституционна» форма) класовата борба като двигател на събитията. Следното място от «Комунистическия манифест» на Маркс ще ни покаже какви изисквания за обективен анализ на положението на всяка класа в съвременното общество във връзка с анализа на условията на развитието на всяка класа предявява Маркс към обществената наука: «От всички класи, които днес противостоят на буржоазията, само пролетариатът е действително революционна класа. Всички други класи стигат до упадък и се унищожават от развитието на едрата индустрия; а пролетариатът е неин собствен продукт. Средните съсловия: дребният индустриалец, дребният търговец, занаятчията и селянинът — всичките се борят с буржоазията, за да спасят от гибел своето съществуване като средни съсловия. Те следователно не са революционни, а консервативни. Дори нещо повече — те са реакционни: те се стремят да върнат назад колелото на историята. Ако те са революционни, то е дотолкова, доколкото им предстои да преминат в редовете на пролетариата, доколкото те защитават не настоящите, а бъдещите си интереси: доколкото изоставят своето собствено гледище, за да застанат на гледището на пролетариата.» В редица исторически съчинения (виж *Литература*) Маркс дава блестящи и дълбоки образци на материалистическа историография, на анализиране положението на *всяка* отделна класа и понякога на различни групи или слоеве вътре в класата, показвайки с очевидност защо и как «всяка класова борба е борба политическа»*. Приведеният от нас откъс

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 432.

илюстрира каква сложна мрежа от обществени отношения и *преходни* степени от една класа към друга, от миналото към бъдещето анализира Маркс, за да пресметне цялата равнодействаща на историческото развитие.

Най-дълбокото, всеобхватно и детайлно потвърждение и прилагане на теорията на Маркс е неговото икономическо учение.

Икономическото учение на Маркс

«Крайната цел на моето съчинение — казва Маркс в предисебра си към «Капиталът» — е откриването икономическия закон на движението на съвременното общество»*, т. е. на капиталистическото, буржоазното общество. Изследване на производствените отношения на даденото, исторически определено общество в тяхното пораждаване, развитие и упадък — такова е съдържанието на икономическото учение на Маркс. В капиталистическото общество господства производството на *стоки* и затова Маркс започва своя анализ с анализа на стоката.

Стойност

Стоката е, първо, вещь, която задоволява някаква човешка потребност; второ, тя е вещь, която се разменя за друга вещь. Полезността на една вещь я прави *потребителна стойност*. Разменната стойност (или просто стойността) е преди всичко отношението, пропорцията, при разменянето на известен брой потребителни стойности от един вид с известен брой потребителни стойности от друг вид. Всекидневният опит ни показва, че милиони и милиарди такива размени приравняват постоянно всички и всякакви, най-различни и несравними помежду им потребителни стойности една към друга. А кое е общото между тия различни вещи, които постоянно се приравняват една към друга в определена система обществени отношения? Общото помежду им е това, че те са *продукти на труда*. Като разменят продуктите, хората приравняват най-различни видове труд. Производството на стоки представ-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 12.

лява система от обществени отношения, при която отделните производители създават разнообразни продукти (обществено разделение на труда) и всички тия продукти се приравняват едни към други при размяната. Следователно общото, което се съдържа във всички стоки, е не конкретният труд на определен отрасъл на производството, не е труд от един вид, а *абстрактният* човешки труд, човешкият труд изобщо. Цялата работна сила на дадено общество, представена в сумата от стойностите на всички стоки, е една и съща човешка работна сила: милиардите факти на размяната доказват това. И следователно всяка отделна стока се представлява само от известна частица *обществено-необходимо* работно време. Величината на стойността се определя от количеството общественонеобходим труд или от работното време, общественонеобходимо за произвеждането на дадена стока, на дадена потребителна стойност. «Приравнявайки при размяната различните свои продукти един към друг, хората приравняват своите различни видове труд един към друг. Те не съзнават това, но те това вършат.»* Стойността е отношение между две лица, както е казал един стар икономист; той е трябвало само да добави: отношение, прикрито с вещна обвивка. Само от гледната точка на системата обществени производствени отношения на определена историческа обществена формация, и то отношения, които се проявяват в масовото, милиарди пъти повтарящо се явление на размяната, може да се разбере какво е стойността. «Като стойност стоките са само определени количества кристализирано работно време.»** След подробен анализ на двойствения характер на въплътения в стоките труд Маркс преминава към анализа на *формата на стойността и на парите*. Тук главната задача на Маркс е да изучи *произхода* на паричната форма на стойността, да изучи *историческия процес* на развитието на размяната, започвайки от отделните случайни актове на размяна (простата, отделната или случайната форма на стойността): дадено количество от една стока се разменя с дадено количество от друга стока) и стигайки до всеобщата форма на стойността, когато редица различни стоки се разменят с една и съща определена стока, и до паричната форма на стойността,

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 86—87.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 13, с. 18.

когато тая определена стока, всеобщият еквивалент, е златото. Представлявайки висш продукт на развитието на размяната и на стоковото производство, парите забуват, прикриват обществения характер на частните работи, обществената връзка между отделните производители свързани чрез пазара. Маркс подлага на извънредно подробен анализ различните функции на парите, при което и тук (както изобщо в първите глави на «Капиталът») е особено важно да се отбележи, че абстрактната и изглеждаща понякога чисто дедуктивна форма на изложението всъщност възпроизвежда гигантски фактически материал по история на развитието на размяната и стоковото производство. «Парите предполагат известна висота на стоковата размяна. Различните форми на парите — обикновен сток еквивалент или средство за обращение, или платежно средство, съкровище и световни пари — са указание според различните размери на приложение на една или друга функция, според сравнителното преобладаване на една от тях, за твърде различни степени на обществения процес на производството» («Капиталът», т. I).*

Принадена стойност

На известно стъпало от развитието на стоковото производство парите се превръщат в капитал. Формулата на стокообращението бе: С (стока) — П (пари) — С (стока), т. е. продаване на една стока за купуване на друга. Общата формула на капитала, напротив, е: П—С—П, т. е. купуване за продажба (с печалба). Това нарастване на първоначалната стойност на пуснатите в обращение пари Маркс нарича *принадена стойност*. Фактът, че парите «растат» в капиталистическия оборот, е общоизвестен. Именно този «растеж» превръща парите в *капитал* като особено, исторически определено, обществено производствено отношение. Принадената стойност не може да се породи от стокообращението, тъй като то познава само размяна на еквиваленти, не може да се породи и от добавка към цената, тъй като взаимните загуби и печалби на купувачи и продавачи биха се уравнили, а става дума

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 181.

именно за едно масово, средно, обществено явление, а не за индивидуално. За да получи принадена стойност, «притежателят на пари трябва да намери на пазара такава стока, самата потребителна стойност на която да притежава оригиналното свойство да бъде източник на стойност»*, такава стока, процесът на потреблението на която би бил същевременно и процес на създаване на стойността. И такава стока съществува. Това е работната сила на човека. Нейното потребление е трудът, а трудът създава стойността. Притежателят на пари купува работната сила по нейната стойност, определяна подобно стойността на всяка друга стока от общественонеобходимото работно време, нужно за нейното произвеждане (т. е. от стойността на издръжката на работника и на неговото семейство). Като купи работната сила, притежателят на парите има право да я употребява, т. е. да я накара да работи цял ден, да речем 12 часа. При това работникът за 6 часа («необходимото» работно време) създава продукт, който възстановява неговата издръжка, а през другите 6 часа («принадено» работно време) създава незаплатен от капиталиста «принаден» продукт или принадена стойност. Следователно от гледище на производствения процес е необходимо в капитала да се различават две части: постоянен капитал, изразходван за средства за производство (машини, оръдия на труда, суров материал и т. н.) — неговата стойност (наведнъж или на части) се пренася без изменение върху готовия продукт, — и променлив капитал, който се изразходва за работната сила. Стойността на този капитал не остава неизменна, а расте в процеса на труда, като създава принадена стойност. Поради това, за да се изрази степента на експлоатирването на работната сила от капитала, трябва да се сравнява принадлежната стойност не с целия капитал, а само с променливия капитал. Нормата на принадлежната стойност, както Маркс нарича това отношение, в нашия пример ще бъде $\frac{6}{12}$, т. е. 100%.

Историческата предпоставка за възникването на капитала е, първо, натрупването на известна парична сума в ръцете на отделни лица при сравнително високо равнище на развитие на стоковото производство изобщо и, второ, наличността на «свободен» в двойк смисъл работник:

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 178.

свободен от всякакви стеснения или ограничения в продаването на работната сила и свободен от земя и изобщо от средства за производство, работник без стопанство, «пролетарий», който няма от какво друго да съществува освен от продаване на работната си сила.

Увеличаването на принадлежната стойност е възможно по два основни начина: чрез удължаване на работния ден («абсолютна принадлежна стойност») и чрез намаляване на необходимия работен ден («относителна принадлежна стойност»). Като анализира първия начин, Маркс разкрива грандиозната картина на борбата на работническата класа за намаляване на работния ден и намесата на държавната власт за удължаване на работния ден (XIV—XVII в. и за неговото намаляване (фабричното законодателство в XIX в.). След появяването на «Капитала» историята на работническото движение във всички цивилизовани страни на света даде хиляди нови факти, които илюстрират тази картина.

Като анализира производството на относителната принадлежна стойност, Маркс изследва трите основни исторически стадия на повишаване производителността на труда при капитализма: 1) простата кооперация; 2) разделението на труда и манифактурата; 3) машините и едрата индустрия. Колко дълбоко е разкрил Маркс основните, типичните черти на развитието на капитализма, се вижда между другото от това, че изследванията на руското, тъй наречено «кустарно» производство дават най-богат материал за илюстриране на първите два от споменатите три стадия. А революционизиращото действие на едрата машинна индустрия, описано от Маркс в 1857 г., пролича в течение на изтеклото оттогава половин столетие в цяла редица «нови» страни (Русия, Япония и други).

По-нататък. Извънредно важен и нов е Марксовият анализ на натрупването на капитала, т. е. превръщането на част от принадлежната стойност в капитал, нейното употребяване не за личните нужди или прищевки на капиталиста, а за ново производство. Маркс посочи грешката на цялата по-раншна класическа политическа икономия (като се почне от Адам Смит), която смяташе, че цялата принадлежна стойност, която се превръща в капитал, отива за променлив капитал. Всъщност тя се разпада на средства за производство плюс променлив капитал. Грамадно значение в процеса на развитието на капитализма и на

превръщането му в социализъм има по-бързото нарастване на частта на постоянния капитал (в общата сума на капитала) в сравнение с частта на променливия капитал

Натрупването на капитала, като ускорява изместването на работниците от машината, като създава на единия полюс богатство, а на другия — мизерия, поражда и така наречената «резервна работническа армия», «относителен излишък» от работници или «капиталистическо свръхнаселение», което взема извънредно разнообразни форми и дава възможност на капитала да разширява извънредно бързо производството. Тази възможност във връзка с кредита и с натрупването на капитала в средства за производство дава между другото ключа за разбиране на *кризите* от свръхпроизводство, които в капиталистическите страни настъпват периодически, отначало средно всеки десет години, след това в по-продължителни и не толкова определени периоди. От натрупването на капитала върху базата на капитализма трябва да различаваме така нареченото първоначално натрупване: насилственото отделяне на работещия от средствата за производство, прогонването на селяните от земята, заграбването на общинските земи, системата на колониите и на държавните дългове, покровителствените мита и т. н. «Първоначалното натрупване» създава на единия полюс «свободния» пролетарий, а на другия — притежателя на парите, капиталиста.

«*Историческата тенденция на капиталистическото натрупване*» Маркс характеризира със следните знаменити думи: «Експроприацията на непосредствените производители се извършва с най-безпощаден вандализъм и под натиска на най-подли, най-мръсни, най-дребнави и най-диви страсти. Частната собственост, придобита с труда на собственика» (на селянина и на занаятчията), «основана, така да се каже, върху срастването на отделния, на независимия трудов индивид с неговите собствени оръдия и средства на труда, се измества от капиталистическата частна собственост, която почива върху експлоатацията на чужда, но формално свободна работна сила. . . Сега на експроприация подлежи не вече работещият, който има самостоятелно стопанство, а капиталистът, който експлоатира много работници. Тази експроприация се извършва по силата на иманентните закони на самото капиталистическо производство, по пътя на централиза-

цията на капиталите. Един капиталист съсипва много капиталисти. Заедно с тази централизация или експроприация на много капиталисти от малцина във все по-широки, в големи размери се развива кооперативната форма на процеса на труда, развива се съзнателното техническо приложение на науката, планомерната експлоатация на земята, превръщането на средствата на труда в такива средства на труда, които могат да се прилагат само колективно, икономизирането на всички средства за производство чрез тяхното употребяване като средства за производство на комбиниран обществен труд, въвличането на всички народи в мрежата на световния пазар, а заедно с това и интернационалният характер на капиталистическия режим. Наред с постоянното намаляване на броя на капиталистическите магнати, които узурпират и монополизират всички облаги от тоя преустройствен процес, расте масата на мизерията, потисничеството, робството, израждането, експлоатацията, но заедно с това расте и възмущението на работническата класа, която се обучава, обединява и организира от механизма на самия процес на капиталистическото производство. Монополът на капитала се превръща в окови за тоя начин на производство, който се израснал при него и под него. Централизацията на средствата за производство и обобществяването на труда достигат такава точка, когато те стават несъвместими с тяхната капиталистическа обвивка. Тя се пръсва. Удря часът на капиталистическата частна собственост. Експроприаторите ги експроприират» («Капиталът», т. I).*

Извънредно важен и нов е, по-нататък, даденият от Маркс във втория том на «Капиталът» анализ на възпроизводството на обществения капитал, взет като цяло. И тук Маркс взема не индивидуалното, а масовото явление, не отделна частица от икономиката на обществото, а целокупната икономика. Като поправя посочената по-горе грешка на класиците, Маркс разделя цялото обществено производство на два големи дяла: I) производство на средства за производство и II) производство на предмети за потребление, и разглежда подробно с помощта на взети от него цифрови примери, обръщението на целия обществен капитал като цяло както при производство в предиш-

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 762, 763—764.

ните размери, така и при натрупване. В III том на «Капиталът» е разрешен въпросът за образуването на средната норма на печалбата въз основа на закона за стойността. Грамадната крачка напред в икономическата наука, направена от Маркс, се състои в това, че анализът се извършва от гледище на масовите икономически явления, на цялата съвкупност на общественото стопанство, а не от гледище на отделните случаи или на външната повърхност на конкуренцията, с което се ограничава често вулгарната политическа икономия или съвременната «теория за пределната полезност». Най-напред Маркс анализира произхода на принадената стойност и след това преминава към нейното разпадане на печалба, лихва и поземлена рента. Печалбата е отношението на принадлежната стойност към целия вложен в предприятието капитал. Капиталът «с висок органически строеж» (т. е. преобладаване на постоянния капитал над променливия в размер по-висок от средния обществен) дава норма на печалба по-ниска от средната. Капиталът «с нисък органически строеж» — по-висок от средната. Конкуренцията между капиталите, свободното им преминаване от един отрасъл в друг и в двата случая свежда нормата на печалбата до средната. Сумата от стойностите на всички стоки в дадено общество съвпада със сумата на цените на стоките, но в отделните предприятия и в отделните отрасли на производството под влиянието на конкуренцията стоките се продават не по тяхната стойност, а по цени на производството (или на производствени цени), които се равняват на вложения капитал плюс средната печалба.

— Но такъв начин общоизвестният и безспорен факт — отклонението на цените от стойностите и равенството на печалбата — е напълно обяснен от Маркс въз основа на закона на стойността, тъй като сумата от стойностите на всички стоки съвпада със сумата от цените. Но свеждането на стойността (обществената) към (индивидуалните) става не по прост, непосредствен, а по твърде сложен път: напълно естествено е, че в едно общество от разединени стокпроизводители, свързани само чрез пазара, закономерността не може да се прояви другояче освен като средна, обществена, масова закономерност, при взаимното погасяване на индивидуалните отклонения в една или друга посока.

Увеличаването производителността на труда означава

по-бърз растеж на постоянния капитал в сравнение с променливия. А тъй като принадлежната стойност е функция само на променливия капитал, ясно е, че нормата на печалбата (отношението на принадлежната стойност към целия капитал, а не само към неговата променлива част) има тенденция към спадане. Маркс анализира подробно тази тенденция и редицата обстоятелства, които я прикриват или ѝ противодействуват. Без да предаваме извънредно интересните отдели на третия том, посветени на лихварския, търговския и паричния капитал, ние ще преминем към по-главното: към теорията за *поземлената рента*. Производствената цена на земеделските продукти, поради ограничеността на земната площ, която в капиталистическите страни е заета изцяло от отделни стопани, се определя от производствените разходи не при средна, а при най-лоша почва, не при средни, а при най-лоши условия за доставяне продуктите на пазара. Разликата между тази цена и производствената цена при най-добри почви (или при по-добри условия) дава различителната или *диференциалната* рента. Като я анализира подробно, като показва нейния произход при разлика в плодородността на отделните участъци земя, при разлика в размера на вложенията на капитал в земята, Маркс разкрива напълно (вж. също «Теории на принадлежната стойност», където особено внимание заслужава критиката на Родбертус) грешката на Рикардо, че диференциалната рента се получавала само при последователното преминаване от по-добри земи към по-лоши. Напротив, има и обратни преходи, има превръщане на един разред земя в друг (по-силата на прогреса на земеделската техника, на растежа на градовете и пр.) и прословутият «закон за намаляващото плодородие на почвата» е дълбока грешка, стоварване върху природата недостатъците, ограничеността и противоречията на капитализма. След това равенството на печалбата във всички отрасли на индустрията и на народното стопанство изобщо предполага пълна свобода на конкуренцията, свобода на преливането на капитала от един отрасъл в друг. А частната собственост върху земята създава монопол, който е спънка за това свободно преливане. По силата на този монопол продуктите на селското стопанство, което се отличава с по-нисък строеж на капитала и следователно с индивидуално по-висока норма на печалбата, не влизат в напълно свободния процес на изравняване

нормата на печалбата: собственикът на земята, като монополист, добива възможност да задържи цената над средната; а тая монополна цена поражда *абсолютната рента*. Диференциалната рента не може да бъде премахната при съществуването на капитализма, а абсолютната *може* — напр. при национализация на земята, при преминаването ѝ в собственост на държавата. Такова преминаване би означавало подравяне монопола на частните собственици, би означавало по-последователно, по-пълно протичане на свободната конкуренция в земеделието. И затова радикалните буржоа, отбелязва Маркс, неведнъж в историята са излизали с такова прогресивно буржоазно искане за национализация на земята, което обаче плаши мнозинството от буржоазията, понеже то твърде близко «засяга» и един друг, в наши дни особено важен и «чувствителен» монопол: монопола върху средствата за производство изобщо. (Забележително популярно, сбито и ясно е изложил самият Маркс своята теория за средната печалба на капитала и за абсолютната поземлена рента в писмото си до Енгелс от 2 август 1862 г. Виж «Преписка», т. III, стр. 77—81. Ср. също писмото от 9 август 1862 г., пак там, стр. 86—87.)* Към историята на поземлената рента е важно да се посочи и анализът на Маркс, който показва превръщането на отработъчната рента (когато селянинът със своя труд на помещическа земя създава принадлеен продукт) в рента, изразена в продукти или в натура (селянинът произвежда принадлекия продукт на своя земя, като го дава на помещика по силата на «извъникономическа принуда»), след това в парична рента (същата рента в натура, превърната в пари, «оброкът» в стара Русия, поради развитието на стоковото производство) и най-после в капиталистическа рента, когато на мястото на селянина в земеделието идва предприемачът, който обработва земята с помощта на наеман труд. Във връзка с тоя анализ на «генезиса на капиталистическата поземлена рента» трябва да отбележим редица дълбоки (и особено важни за изостаналите страни като Русия) мисли на Маркс за *еволюцията на капитализма в земеделието*. «Превръщането на натуралната рента в парична не само неизбежно се придружава, но дори се предшества от образуването на класата на безимотните надничари, които се наемат за пари. В

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 30, с. 215—219, 224—225.

периода на възникването на тая класа, когато тя се появява още само спорадично, у по-богатите, зъдължени с оброк селяни, естествено се развива обичаят да експлоатират за своя сметка селски наемни работници — точно така, както във феодално време заможните крепостни селяни сами от своя страна са държали крепостни. По такъв начин у тия селяни постепенно се развива възможността да натрупват известно имущество и да се превръщат сами в бъдещи капиталисти. Между старите притежатели на земя, които водят самостоятелно стопанство, възниква следователно един разсадник на капиталистически арендатори, чието развитие е обусловено от общото развитие на капиталистическото производство извън селското стопанство» («Капиталът», т. III², 332)*. . . «Експроприацията и прогонването от селото на част от селското население не само «освобождава» за индустриалния капитал работници, техните средства за живот, техните оръдия за труд, но и създава вътрешен пазар» («Капиталът», т. I², 778).** Обедняването и разоряването на селското население на свой ред играе роля в създаването на резервна работническа армия за капитала. Във всяка капиталистическа страна «една част от селското население се намира поради това постоянно в преходно състояние към превръщане в градско или манифактурно (т. е. неземеделско) население. Тоя извор на относителен излишък от население тече постоянно. . . Селският работник бива смъкнат до най-ниското равнище на работна заплата и той винаги стои с единия крак в блатото на пауперизма» («Капиталът», т. I², 668).*** Частната собственост на селянина върху земята, която той обработва, е основа на дребното производство и условие за неговото процъфтяване, за придобиването от него на класическа форма. Но това дребно производство е съвместимо само с тесните, примитивни рамки на производството и на обществото. При капитализма експлоатацията на селяните само по форма се различава от експлоатацията на индустриалния пролетариат. Експлоататорът е един и същ — капиталът. Отделните капиталисти експлоатират отделните селяни чрез ипотеки и лихварство; класата на капиталистите експлоатира класата на селяните чрез държавните данъци»

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 25, ч. II, с. 340—341.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 749—750.

*** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 651—652.

(«Класовата борба във Франция»)*, «Парцелът (малкото парче земя) на селянина е само предлог, който позволява на капиталиста да извлече от земята печалба, лихва и рента, като предоставя на самия земевладелец да си изкарва както може своята работна заплата.» («'8 брюмер»)** Обикновено селянинът дава на капиталистическото общество, т. е. на класата на капиталистите, даже част от своята работна заплата, като слиза «до нивото на ирландския арендатор — под вида на частен собственик» («Класовата борба във Франция»***). В какво се състои «една от причините за това, че в страните с преобладаващо дребно селско земевладение цената на житото е по-ниска, отколкото в страните с капиталистически начин на производство»? («Капиталът», т. III², стр. 340.) В това, че селянинът дава на обществото (т. е. на класата на капиталистите) даром част от принадлежния продукт. «Следователно такава ниска цена (на житото и на други селскостопански продукти) е следствие от бедността на производителите, а в никакъв случай не е резултат от производителността на техния труд» («Капиталът», т. III², стр. 340). Дребната поземлена собственост, нормалната форма на дребното производство се деградира, унищожава, загива при капитализма. «Дребната землена собственост по своята същност изключва: развитието на обществените производителни сили на труда, обществените форми на труда, обществената концентрация на капиталите, скотовъдството в крупни размери, все по-голямото и по-голямо прилагане на науката. Лихварството и данъчната система неизбежно водят навсякъде към нейното обедняване. Употребяването на капитала за купуване на земя отнема този капитал от употребяването му за култивирането на земята. Безкрайно раздробяване на средствата за производство и разединяване на самите производители.» (Кооперациите, т. е. сдруженията на дребните селяни, като играят извънредно прогресивна буржоазна роля, само отслабят тая тенденция, но не я премахват; не трябва също да се забравя, че тия кооперации дават много на заможните селяни и много малко, почти нищо, на масата бедни селяни, а освен това сдруженията сами стават експлоататори на наемен труд.) «Гигантско разхищаване на човешка

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 86—88.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 206—207.

*** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 86—87.

сила. Все по-голямото и по-голямо влошаване на условията за производство и поскъпването на средствата за производство е закон за парцелната (дребна) собственост.»* Капитализмът и в земеделието, както и в индустрията, преобразува процеса на производството само с цената на «мартирологията на производителите». «Разпръснатостта на селските работници върху големи пространства сломява тяхната съпротивителна сила, докато концентрацията на градските работници увеличава тая сила. В съвременното, капиталистическо земеделие, както и в съвременната индустрия, увеличаването на производителните сили на труда и голямата негова подвижност се изкупуват с цената на разрушаването и изтощаването на самата работна сила. Освен това всеки прогрес на капиталистическото земеделие е не само прогрес в изкуството да се ограбва работникът, но и в изкуството да се ограбва почвата. . . Капиталистическото производство следователно развива техниката и комбинирането на обществения процес на производството само по такъв начин, че то в същото време подравя източниците на всяко богатство: земята и работника («Капиталът», т. I, край на 13 глава).**.

Социализъм

От изложеното дотук се вижда, че неизбежността на превръщането на капиталистическото общество в социалистическо Маркс извежда изцяло и изключително от икономическия закон за движението на съвременното общество. Обобществяването на труда, което в хиляди форми върви все по-бързо и по-бързо напред и което през полустолетието, изтекло от смъртта на Маркс, се проявява особено нагледно в нарастването на едрото производство, картелите, синдикатите и тръстовете на капиталистите, както и в гигантското нарастване на размерите и мощта на финансовия капитал — ето главната материална основа за неизбежното настъпване на социализма. Интелектуален и морален двигател, физически изпълнител на това превръщане е възпитаваният от самия капитализъм пролетариат. Неговата борба с буржоазията, която се

* Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 25, ч. II, с. 349.

** Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 511—513.

проявява в различни и все по-богати по съдържание форми, става неизбежно политическа борба, насочена към завладяване на политическата власт от пролетариата («диктатура на пролетариата»). Обобществяването на производството не може да не доведе до преминаване на средствата за производство в собственост на обществото, до «експроприация на експроприаторите». Грамадно повишаване производителността на труда, намаляване на работния ден, заменяне на останките, на развалините на дребното, примитивното, раздробеното производство с колективния усъвършенствуван труд — ето преките последици от такъв преход. Капитализмът разкъсва окончателно връзката на земеделието с индустрията, но в същото време със своето висше развитие той готви новите елементи на тази връзка, съединяване на индустрията със земеделието върху почвата на съзнателното прилагане на науката и на комбинирането на колективния труд на новото разселване на човечеството (с унищожаването както на селската изоставеност, откъснатост от света, подивялост, така и на протиестественото струпване на гигантски маси в големите градове). Новата форма на семейството, новите условия в пълнолетието на жената и във възпитанието на подрастващите поколения се подготвят от висшите форми на съвременния капитализъм: женският и детският труд, разлагането на патриархалното семейство от капитализма придобиват неизбежно в съвременното общество най-ужасни, най-бедствени и отвратителни форми. Но при все това «едрата индустрия, като определя за жените, младежите и децата от двата пола решаваща роля в обществено-организирания процес на производството, извън сферата на домашното огнище, създава икономическата основа за по-висша форма на семейството и на отношенията между половете. Разбира се, еднакво нелепо е да се смята за абсолютна християнско-германската форма на семейството, както и древно-римската или древно-гръцката, или източната форма, които впрочем, във връзка една с друга, образуват единен исторически ред на развитие. Очевидно е, че съставянето на комбиниран работен персонал от лица от двата пола и от различна възраст, което в своята стихийна, груба капиталистическа форма, когато работникът съществува за процеса на производството а не процесът на производството за работника, е чумав източник на гибел и робство — при

съответни условия, напротив, ще се превърне неизбежно в източник на хуманно развитие» («Капиталът», т. I, край на 13 глава). Фабричната система ни показва «зародишите на възпитанието на бъдещата епоха, когато за всички деца над определена възраст производителният труд ще бъде съединен с обучението и гимнастиката не само като едно от средствата за увеличаване на общественото производство, но и като единствено средство за създаване на всестранно развити хора» (пак там).^{*} Върху същата историческа почва, не само в смисъл на обясняване миналото, но и в смисъл на безстрашно предвиждане на бъдещето и на смела практическа дейност за неговото осъществяване, Марксовият социализъм поставя и въпросите за националността и за държавата. Нациите са неизбежен продукт и неизбежна форма на буржоазната епоха на общественото развитие. И работническата класа не можеше да укрепне, да възмъжее, да се формира, без «да се изгради в пределите на нацията», без да бъде «национална» («макар съвсем не в оня смисъл в който разбира това буржоазията»). Но развитието на капитализма все повече и повече руши националните прегради, унищожава националната обособеност, на мястото на националните антагонизми поставя класовите. Затова напълно вярно е, че в развитите капиталистически страни «работниците нямат отечество» и че «съединяването на усилията» на работниците поне от цивилизованите страни «е едно от първите условия за освобождаване на пролетариата» («Комунистически манифест»)**^{*}. Държавата, това организирано насилие, е възникнала неизбежно на определено стъпало от развитието на обществото, когато обществото се е разделило на непримирими класи, когато то не е можело да е съществува без «власт», стояща сякаш над обществото и до известна степен обособена от него. Възникнала в класовите противоречия, държавата става «държава на най-силната, икономически господстваща класа, която с нейна помощ става и политически господстваща класа, и по такъв начин придобива нови средства за подчиняване и експлоатиране на потиснатата класа. Така античната държава е била преди всичко държава на робовладелците за държане в подчинение робите, фео-

^{*} Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 498—499.

^{**} Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 442—443.

далната държава е била орган на дворянството за подчиняване на крепостните селяни, а съвременната представителна държава е оръдие за експлоатиране на наемните работници от капиталистите» (Енгелс в «Произход на семейството, частната собственост и държавата», където той излага своите и Марксовите възгледи)*. Дори най-свободната и най-прогресивна форма на буржоазната държава, демократическата република, ни най-малко не премахва този факт, а само изменя неговата форма (връзките на правителството с борсата, подкупността — пряка или косвена — на чиновниците и печата и т. н.). Социализмът, като води към унищожаването на класите, същевременно води и към унищожаването на държавата. «Първият акт — пише Енгелс в «Анти-Дюринг», — с който държавата се проявява действително като представител на цялото общество — експроприацията на средствата за производство в полза на цялото общество, — ще бъде същевременно неин последен самостоятелен акт като държава. Намесата на държавната власт в обществените отношения ще става в една област след друга излишна и ще се прекрати сама по себе си. Управлението на хората ще се замени с управлението на вещите и с регулирането на производствения процес. Държавата не ще бъде «отменена», тя ще отмре**». «Обществото, което ще организира производството въз основа на свободни и равноправни асоциации на производителите, ще постави държавната машина там, където тогава ще ѝ бъде мястото: в музея за старини наред с вретеното и бронзовата брадва» (Енгелс в «Произход на семейството, частната собственост и държавата»)**.*

Най-после, по въпроса за отношенията на Марксовия социализъм към дребното селячество, което ще остане да съществува в епохата на експроприацията на експроприаторите, трябва да се посочи следното изказване на Енгелс, което изразява мислите на Маркс: «Когато ние завладеем държавната власт, не ще и помислим за насилствено експроприиране на дребните селяни (все едно със или без заплащане), както ще бъдем принудени да постъпим с едрите земевладелци. Нашата задача по отношение на

* Маркс, К., и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 169.

** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 289.

*** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 171.

дребните селяни ще се състои преди всичко в това — да превърнем тяхното частно производство и частна собственост в кооперативна, но не по насилствен път, а чрез пример и предлагане на обществена помощ за тази цел. И тогава ние ще имаме, разбира се, достатъчно средства, за да докажем на селянина всички предимства на такъв преход, предимства, които още отсега трябва да му бъдат разяснявани» (Енгелс: «К аграрному вопросу на Западе», изд. Алексеевой, стр. 17, руският прев. с грешки.²³ Оригиналът поместен в «Neue Zeit»²⁴).

Тактиката на класовата борба на пролетариата

Като изясни още в 1844—1845 г. един от основните недостатъци на стария материализъм, състоящ се в това, че той не умееше да разбере условията и да оцени значението на революционната практическа дейност, Маркс през целия си живот, наред с теоретическите занимания, отделя неотслабващо внимание на въпросите за тактиката на пролетариата в класовата борба. Грамаден материал в това отношение дават *всички* съчинения на Маркс и по-специално издадената в 1913 г. в четири тома негова кореспонденция с Енгелс. Този материал далеч още не е събран, не е сумиран, не е изучен и не е разработен. Затова ние трябва да се ограничим тук само с най-общи и кратки бележки, подчертавайки, че без *тази* страна на материализма Маркс правилно го смята за половинчат, едностранчив и безжизнен. Основната задача на тактиката на пролетариата Маркс определя в строго съответствие с всички основни изходни положения на своя материалистическо-диалектически мироглед. Само обективното изследване на цялата съвкупност от взаимоотношенията на всички класи без изключение в дадено общество, а следователно и изследването на обективната степен на развитието на това общество и на взаимоотношенията между него и другите общества, може да служи за опора на правилната тактика на прогресивната класа. При това всички класи и всички страни се разглеждат не в статичен, а в динамичен вид, т. е. не в неподвижно състояние, а в движение (чиито закони произтичат от икономическите условия на съществуването

на всяка класа). Движението на свой ред се разглежда не само от гледна точка на миналото, но и от гледна точка на бъдещето и при това не вулгарно, както го разбираха «еволюционистите», които виждаха само бавните изменения, а диалектически: «20 години са равни на един ден във великото историческо развитие — пише Маркс на Енгелс, — макар след това да могат да настъпят такива дни, в които се съсредоточават по 20 години» («Переписка», т. III, стр. 127)*. На всяка степен от развитието, във всеки момент тактиката на пролетариата трябва да държи сметка за тази обективно неизбежна диалектика на човешката история, като се използват, от една страна, епохите на политически застои или на бавно, така наречено «мирно» развитие за издигане на съзнанието, силата и боеспособността на прогресивната класа, а, от друга страна, като върши цялата работа на това използване по посока на «крайната цел» на движението на дадената класа и на създаване в нея способност за практическо разрешаване на великите задачи във великите дни, «които концентрират в себе си по 20 години». Две разсъждения на Маркс са особено важни по дадения въпрос: едното в «Мизерия на философията» по повод на икономическата борба и на икономическите организации на пролетариата, другото в «Комунистическия манифест» по повод на неговите политически задачи. Първото гласи: «Едрата индустрия струпа на едно място маса непознати един на друг хора. Конкуренцията разделя техните интереси. Но защитата на работната заплата — тоя общ интерес спрямо техния господар — ги обединява в една обща идея за съпротива, за коалиция. . . Коалициите, отначало изолирани, се формират в групи и за работниците защитата на своите съюзи срещу постоянно обединения капитал става по-необходима, отколкото защитата на работната заплата. . . В тази борба — същинска гражданска война — се обединяват и развиват всички елементи за бъдещата битка. Достигнала този пункт, коалицията придобива политически характер.»** Тук пред нас са програмата и тактиката на икономическата борба и на професионалното движение за няколко десетилетия, за цялата дълга епоха на подготвяне силите на пролетариата «за бъдещата битка». С това трябва да се съпоставят многократните посочвания от Маркс и

* Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 30, с. 277.

** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 182.

Енгелс примера на английското работническо движение — как индустриалното «процъфтяване» предизвиква опити: «да се подкупят работниците» (т. I, стр. 136. «Переписка с Енгелсом»)*, да се отвлекат те от борбата: как това процъфтяване изобщо «деморализира работниците» (II, стр. 218); как се «обуржоазява» английският пролетариат — «най-буржоазната от всички нации» (английската) «иска, види се, да докара в края на краищата работата дотам, че наред с буржоазията да има буржоазна аристокрация и буржоазен пролетариат» (II, стр. 290)**; как изчезва у него «революционната енергия» (III, стр. 124), как ще трябва да се чака повече или по-малко дълго време «за избавянето на английските работници от тяхното привидно буржоазно развратяване» (III, стр. 127); как на английското работническо движение липсва «огънят на чартистите»²⁵ (1866; III, стр. 305)***; как английските работнически водачи се създават по тип, представляващ нещо средно «между радикалния буржоа и работника» (за Холиоук, IV, стр. 209); как по силата на монопола на Англия и докато този монопол не изчезне, «нищо не може да се направи с британските работници» (IV, стр. 433)****. Тактиката на икономическата борба във връзка с общия ход (*и изход*) на работническото движение се разглежда тук от забележително широка, всестранна, диалектическа, истински революционна гледна точка.

«Комунистическият манифест» изтъкна основното положение на марксизма за тактиката на политическата борба: «Комунистите се борят в името на най-близките цели и интереси на работническата класа, но в същото време те бранят и бъдещето на движението.» В името на това в 1848 г. Маркс подкрепя в Полша партията на «аграрната революция», «същата тази партия, която в 1846 г. предизвиква Краковското въстание»*****. В Германия в 1848—1849 г. Маркс подкрепя крайната революционна демокрация и никога по-късно не се е отрекъл от това, което е казал тогава за тактиката. Той разглежда немската буржоазия като елемент, който «от самото начало бе скло-

* Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 27, с. 155.

** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 29, с. 189, 289.

*** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 30, с. 273—274, 277. Т. 31, с. 166.

**** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 32, с. 322; Т. 35, с. 16.

***** Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 457—458.

нен да измени на народа» (само съюзът със селячеството би могъл да даде на буржоазията цялостно осъществяване на нейните задачи) «и да влезе в компромис с коронованите представители на старото общество». Ето дадения от Маркс заключителен анализ на класовото положение на немската буржоазия в епохата на буржоазнодемократическата революция, анализ, който между другото е образец на материализъм, разглеждащ обществото в движение и при това не само откъм оная страна на движението, която е обърната назад». . . без вяра в себе си, без вяра в народа; мърмореща пред върховете, трепереща пред низините; . . . напласена от световната буря; никъде с енергия, навсякъде с плагиат; . . . без инициатива; . . . окаян старец, осъден в името на своите старчески интереси да ръководи първите младежки пориви на младия и здрав народ. . .» («Нов рейнски вестник», 1848 г., виж «Литературно наследство», т. III, стр. 212).^{*} Около 20 години по-късно в писмото си до Енгелс (т. III, стр. 224) Маркс обявява като причина за неуспеха на революцията в 1848 г.^{*} това, че буржоазията е предпочела мир с робство пред само перспективата на борба за свобода.^{**} Когато завършва епохата на революциите от 1848—1849 г., Маркс въстава против всякаква игра на революция (Шапер—Вилих и борбата с тях), като изисква умение да се работи в новата епоха, готвеща привидно «мирно» нови революции. В какъв дух иска Маркс да се води тази работа се вижда от следната негова оценка на положението в Германия през тъмното реакционно време на 1856 г.: «Всичко в Германия ще зависи от възможността да се подкрепи пролетарската революция с някакво второ издание на селската война («Переписка с Енгелсом». т. II, стр. 108).^{***} Докато демократическата (буржоазна) революция в Германия не е завършена, цялото внимание в тактиката на социалистическия пролетариат Маркс насочва към развитието на демократическата енергия на селячеството. Той смята, че Ласал е извършил «обективна измяна на работническото движение в полза на Прусия» (т. III, стр. 210) между другото именно и поради това, че Ласал се отнася примирително към земевладелците и към

^{*} Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 6, с. 117.

^{**} Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 31, с. 59.

^{***} Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 29, с. 36.

пруския национализъм. «Подло е — пише Енгелс в 1865 г. разменяйки мисли с Маркс по повод предстоящото им общо изявление в печата — в една земеделска страна да нападаш от името на индустриалните работници само буржоазията, като забравяш патриархалната «сопаджийска експлоатация» на селските работници от феодалното дворянство» (т. III, стр. 217).^{*} В периода 1864 — 1870 г., когато епохата на завършване на буржоазнодемократическата революция в Германия, епоха на борба на експлоаторските класи в Прусия и в Австрия за завършване по един или друг начин тая революция *от горе*, приближава своя край. Маркс не само осъжда Ласал, който кокетничи с Бисмарк, но и поправя Либкнехт, изпаднал в «австрофилство» и в защита на партикуляризма; Маркс изисква такава революционна тактика, която се бори еднакво безпощадно и с Бисмарк, и с австрофилите, тактика, която да не се нагажда към «победителя» — към пруския юнкер, а незабавно да възобновява революционната борба с него *и върху почвата*, създадена от пруските военни победи («Переписка с Енгелсом», т. III, стр. 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 4'8, 437, 440—441). В знаменитото обръщение на Интернационала от 9 септември 1870 г. Маркс предупреждава френския пролетариат против несвоевременно въстание^{**}, но когато то все пак избухва (1871 г.), Маркс с възторг приветствува революционната инициатива на масите, «щурмуващи небето» (писмото на Маркс до Кугелман).^{***} Поражението на революционната акция в тази ситуация, както и в много други, е от гледището на диалектическия материализъм на Маркс по-малко зло в общия ход и *изход* на пролетарската борба, отколкото изоставянето на заетата позиция, предаването без бой: такова предаване би деморализирало пролетариата, би подсекло неговата способност за борба. Напълно оценявайки използването на легалните средства за борба в епохата на политически застои и господство на буржоазната легалност, Маркс в 1877—1878 г., след като бива издаден изключителният закон против социалистите²⁶, рязко осъжда «революционната фраза» на Мост, но не по-малко, ако не и още по-рязко, се нахвърля против опор-

* Маркс. К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 31, с. 40, 49.

** Маркс. К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17, с. 279—280.

*** Маркс. К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 33, с. 176—177.

тюнизма, завладял тогава временно официалната социал-демократическа партия, не проявила веднага непоколебимост, твърдост, революционност, готовност да премине към нелегална борба в отговор на изключителния закон («Писъма Маркса к Енгелсу», т. IV, стр. 397, 404, 418, 422, 424. Ср. също писмата до Зорге²⁷).

Написано през юли—ноември 1914 г.

*В. И. Ленин.
Съчинения: Т. 21, с. 34—69.*

Историческата съдба на учението на Карл Маркс²⁸

Главното в учението на Маркс — това е изясняването на световноисторическата роля на пролетариата като строител на социалистическото общество. Потвърди ли ходът на събитията в целия свят това учение, след като то беше изложено от Маркс?

За пръв път Маркс го изложи в 1844 г. «Комунистическият манифест» на Маркс и Енгелс, който излезе в 1848 г., дава вече цялостно, системно, оставащо и до днес най-добро изложение на това учение. Световната история оттогава се дели ясно на три главни периода: 1) от революцията в 1848 г. до Парижката комуна (1871); 2) от Парижката комуна до руската революция (1905); 3) от руската революция.

Да хвърлим поглед върху съдбата на Марксовото учение във всеки от тези периоди.

I

В началото на първия период учението на Маркс съвсем не е господстващо. То е само една от извънредно многочислените фракции или течения на социализма. А господствуват такива форми на социализма, които в основата си са родствени на нашето народничество: неразбиране материалистическата основа на историческото движение, неумение да се определи ролята и значението на всяка класа на капиталистическото общество, прикриване на буржоазната същност на демократическите преобразования с разни привидно социалистически фрази за «народ», «справедливост», «право» и др. т.

Революцията от 1848 г. нанася смъртен удар на всички тези шумни, пъстри, кресливи форми на домарксовия социализъм. Революцията във всички страни показва в

действие различните класи на обществото. Разстрелите на работниците от републиканската буржоазия в юнските дни на 1848 г. в Париж окончателно определят, че социалистическа природа има *единствено* пролетариатът. Либералната буржоазия сто пъти повече се бои от самостоятелността на тази класа, отколкото от каквато щете реакция. Страхливият либерализъм пълзи пред последната. Селячеството се задоволява с премахването на остатъците на феодализма и преминава на страната на реда, колебаейки се само понякога между *работническата демокрация и буржоазния либерализъм*. Всички учения за нектласов социализъм и нектласова политика се оказват празни приказки.

Парижката комуна (1871) довършва това развитие на буржоазните преобразования; само на геройството на пролетариата дължи своето затвърдяване републиката, т. е. оная форма на държавно устройство, в която класовите отношения изпъкват в най-неприкрита форма.

Във всички други европейски страни по-забърканото и по-малко завършено развитие довежда все към същото оформило се буржоазно общество. Към края на първия период (1848—1871), период на бури и революции, домарксовият социализъм *умира*. Раждат се самостоятелни *пролетарски* партии: първият Интернационал (1864—1872) и германската социалдемокрация.

II

Вторият период (1872—1904) се отличава от първия с «мирен» характер, с това, че няма революции. Западът е свършил с буржоазните революции. Изтокът още не е дораснал до тях.

Западът встъпва във фазата на «мирната» подготовка към епохата на бъдещите преобразования. Навсякъде се формират в основата си пролетарски социалистически партии, които се учат да използват буржоазния парламентаризъм, да създават своя ежедневна преса, свои просветни учреждения, свои професионални съюзи, свои кооперативи. Учението на Маркс спечелва пълна победа и *се разпространява в ширина*. Бавно, но неотклонно върви напред процесът на подбиране и събиране силите на пролетариата, на подготовката му за бъдещите битки.

Диалектиката на историята е такава, че теоретическа-

та победа на марксизма заставя враговете му *да се пременят* като марксисти. Вътрешно изгнилият либерализъм се опитва да се съживи във вид на социалистически *опортюнизъм*. Периода на подготовка на силите за великите битки те тълкуват в смисъл на отказване от тези битки. Подобряването на положението на робите в борбата против наемното робство те разясняват в смисъл че робите трябва да продават за петаче своите права за свобода. Страхливо проповядват «социален мир» (т. е. мир с робовладението), отричане от класовата борба и т. н. Те имат много привърженици сред социалистическите парламентарни дейци, сред разните чиновници в работническото движение и сред «съчувстващата» интелигенция.

III

Не бяха успели опортюнистите да се нахвалят със «социалния мир» и с това, че при «демокрацията» бури не са необходими, когато се откри нов източник на най-големи световни бури в Азия. След руската революция последваха турската, персийската, китайската. Ние живеем сега тъкмо в епохата на тези бури и на тяхното «обратно отражение» върху Европа. Каквато и да бъде съдбата на великата китайска република, срещу която точат сега зъби разните «цивилизовани» хиени, никакви сили в света не ще възстановят старото крепостничество в Азия, не ще сметат от лицето на земята героичния демократизъм на народните маси в азиатските и полуазиатските страни.

Дългите отсрочки на решителната борба против капитализма в Европа довеждат до отчаяние и анархизъм някои хора, които не обръщат внимание на условията на подготовката и развитието на масовата борба. Ние виждаме сега колко късогледо и малодушно е анархическото отчаяние.

Не отчаяние, а бодрост трябва да се почерпи от факта на въвличането на осемстотинмилионна Азия в борбата за същите европейски идеали.

Азиатските революции ни показаха същата безхарактерност и подлост на либерализма, същото изключително значение на самостоятелността на демократическите маси, същото ясно разграничаване на пролетариата от всякакъв вид буржоазия. Който говори след опита и на Европа, и на Азия за *некласова* политика и за *некласов* социализъм,

заслужава просто да се постави в клетка и да се показва наред с някое австралийско кенгуру.

След Азия започна да се раздвижва — само че не по азиатски — и Европа. «Мирният» период от 1872—1904 г. отмина безвъзвратно във вечността. Скъпотията и гнетът на тръстовете предизвикват неவிжданo изостряне на икономическата борба, което размърда от мястото им даже най-развратените от либерализма английски работници. Пред очите ни зрее политическа криза даже в най-«твърдокаменната» буржоазно-юнкерска страна, Германия. Бесните въоръжения и империалистическата политика правят от съвременна Европа такъв «социален мир», който повече от всичко прилича на буре с барут. А разложението на *всички* буржоазни партии и узряването на пролетариата върви неотклонно напред.

След появяването на марксизма всяка от трите велики епохи на световната история му донасяше нови потвърждения и нови триумфи. Но още по-голям триумф ще донесе на марксизма като учение на пролетариата бъдещата историческа епоха.

*«Правда», бр. 50 от 1 март 1913 г.
Подпис: В. И*

*Съчинения. Т. 18, с. 593—596.
В. И. Ленин.*

Марксизмът и въстанието

Писмо до Централния комитет на РСДРП

Едно от най-злостните и едва ли не най-разпространено изопачаване на марксизма от господстващите «социалистически» партии е опортюнистическата лъжа, че подготовката на въстанието и изобщо отношението към въстанието като към изкуство било «бланкизъм».

Вождът на опортюнизма Бернщайн вече си спечели печалната слава с обвинението на марксизма в бланкизъм и сегашните опортюнисти всъщност нито на йота не подновяват и не «обогатяват» оскъдните «идеи» на Бернщайн, когато крещят за бланкизъм.

Да се обвиняват марксистите в бланкизъм за отношението им към въстанието като към изкуство! Може ли да има по-крещящо изопачаване на истината, когато нито един марксист не ще отрече, че именно Маркс по най-определен, точен и категоричен начин се изказва върху това, като нарече въстанието именно *изкуство*, казвайки, че към въстанието трябва да се отнасяме като към изкуство, че трябва *да се завоюва* първият успех и да се върви от успех към успех, без да се прекратява *настъплението* срещу врага, използвайки неговата обърканост и т. н. и т. н.²⁹

За да бъде успешно, въстанието трябва да се опира не на заговор, не на партия, а на прогресивната класа. Това — първо. Въстанието трябва да се опира на *революционния подем на народа*. Това — второ. Въстанието трябва да се опира на такъв *преломен пункт* в историята на нарастващата революция, когато активността на челните редове на народа е най-голяма, когато са най-силни *колебанията* в редовете на враговете и *в редовете на слабите, половичати, нерешителни приятели на революцията*. Това — трето. Ето именно с тези три условия в постановката на въпроса за въстанието се отличава *марксизмът от бланкизма*.

Но щом са налице тези условия, да се отказваме от отношението към въстанието като към *изкуство* значи да изменим на марксизма и да изменим на революцията.

За да докажем защо именно преживяваният от нас момент трябва да се признае за такъв, когато за партията е *задължително* да признае *въстанието* като поставено на дневен ред от хода на обективните събития и да се отнесе към въстанието като към *изкуство*, за да докажем това, ще бъде най-добре да употребим метода на сравнението и да съпоставим 3—4 юли със септемврийските дни.

На 3—4 юли би могло, без да сгрешим спрямо истината, да поставим въпроса така: би било по-правилно да вземем властта, защото иначе и без това враговете ще ни обвинят във въстание и ще се разправят с нас като с въстаници. Но от това не може да се направи заключение в полза на вземането на властта тогава, защото тогава нямаше обективни условия за победа на въстанието.

1) С нас не беше още класата, която е авангард на революцията.

С нас не беше още мнозинството от работниците и войниците в столиците. Сега ние го имаме и в двата Съвета. То е създадено *само* от историята на юли и август, от опита на «разправата» с болшевиките и от опита на корниловщината.

2) Нямаше тогава всенароден революционен подем. Сега, след корниловщината, той е налице. Провинцията и вземането на властта от Съветите на много места доказват това.

3) Нямаше тогава колебания в сериозен общополитически мащаб сред нашите врагове и сред половинчатата дребна буржоазия. Сега колебанията са колосални: нашият главен враг, съюзният и световният империализъм, защото «съюзниците» са начело на световния империализъм, *започна да се колебае* между войната до победа и сепаративния мир против Русия. Нашите дребнобуржоазни демократи, явно загубили болшинство сред народа, почнаха гигантски да се колебаят, като се отказаха от блока, т. е. от коалицията с кадетите.

4) Затова на 3—4 юли въстанието би било грешка: ние не бихме удържали властта нито физически, нито политически. Физически, въпреки че Питер беше в някои моменти в наши ръце, защото тогава нашите работници и войници не биха *се били*, не биха *умирали* за завземането

на Питер: нямаше такова «озверяване», такава кипяща ненавист *и към керенскиевци, и към церетелиевци* — черновци, нашите хора не бяха още закалени от опита на преследванията срещу болшевиките с участието на есерите и меншевиките.

Политически ние не бихме удържали властта на 3—4 юли, защото армията и провинцията *преди корниловщината* можеха да тръгнат и щяха да тръгнат против Питер.

Сега картината е съвсем друга.

С нас е болшинството на *класата*, авангардът на революцията, авангардът на народа, способен да увлече масите.

С нас е болшинството от народа, защото излизането на Чернов е далеч не единственият, а само най-важният, най-нагледният признак, че селяните *няма да получат земя* от блока на есерите (и от самите есери). А в това е ядката на общонародния характер на революцията.

С нас е изгодността на положението на партията, която твърдо знае своя път, при нечуваните колебания и на *целия империализъм*, и на целия блок на меншевиките и есерите.

С нас е *сигурната победа*, защото народът е вече съвсем близко до отчаянието, а ние даваме на целия народ сигурен изход, като показахме «през корниловските дни» значението на нашето ръководство пред целия народ, след това, като *предложихме* компромис на блокистите и *получихме отказ от тях* при положение на ни най-малко непрекратяващи се колебания от тяхна страна.

Най-голяма грешка би било да се мисли, че нашето предложение за компромис *още* не е отхвърлено, че Демократическото съвещание *още* може да го приеме. Компромисът се предлагаше от *партията на партиите*, иначе той не можеше да се предлага. *Партиите* го отхвърлиха. Демократическото съвещание е само *съвещание*, нищо повече. Не трябва да се забравя едно: в него не е представено *болшинството* от революционния народ — бедните и озлобени селяни. Това е съвещание на *малцинството от народа* — не бива да се забравя тази очевидна истина. Най-голяма грешка, най-голям парламентарен кретинизъм би било от наша страна да се отнесем към Демократическото съвещание като към парламент, защото даже *ако то би се обявило за парламент и за суверенен парламент на революцията*, все едно то *нищо не решава*: реше-

нието лежи *вън от него*, в работническите квартали на Питер и Москва.

Пред нас са налице всички обективни предпоставки за успешно въстание. Пред нас е извънредно изгодното положение, когато *само* нашата победа във въстанието ще сложи край на измъчилите народа колебания, това най-мъчително нещо в света; когато *само нашата* победа във въстанието ще *осуети* играта със сепаративния мир против революцията — ще я осуети с това, че ще предложи открито мир по-пълен, по-справедлив, по-близък, мир *в полза* на революцията.

Само нашата партия, най-сетне, като победи във въстанието, *може* да спаси Питер, защото ако нашето предложение за мир бъде отхвърлено и ние не получим даже примирие, тогава *ние* ставаме «оборонци», тогава *ние* ставаме *начело на военните партии*, ние ще бъдем *най-«военната»* партия, ние ще поведем действително революционна война. Ние ще отнемем всички хляб и всички обуца от капиталистите. Ние ще им оставим кори, ще ги обуем в цървули. Ние ще дадем всички хляб и всичките обуца на фронта.

И ние тогава ще защитим Питер.

Ресурсите за действително революционната война, както материални, така и духовни, в Русия са още безкрайно големи; 99 на 100 от шансовете са в полза на това, че *немците* ще *ни* дадат поне примирие. А да получим примирие сега — това значи вече да победим *целия свят!*

*

Съзнали безусловната необходимост на въстанието на работниците в Питер и Москва за спасението на революцията и за спасението от «сепаративна» подялба на Русия от империалистите от двете коалиции, ние трябва, първо, да приспособим към условията на нарастващото въстание своята политическа тактика в Съвещанието; второ, ние трябва да докажем, че не само на думи признаваме мисълта на Маркс за необходимостта да се отнесем към въстанието като към изкуство.

Ние трябва в Съвещанието незабавно да сплотим фракцията на болшевиките, без да ламтим за количество, без да се боим да оставим колебаещите се в лагера на колеба-

ещите се: те *там* са по-полезни за делото на революцията, отколкото в лагера на решителните и беззаветни борци.

Ние трябва да съставим кратка декларация на болшевиките, като подчертаем по най-рязък начин неуместността на дългите речи, неуместността на «речите» въобще, необходимостта от незабавно действие за спасяване на революцията, абсолютната необходимост от пълно скъсване с буржоазията, от пълно сменяване на цялото сегашно правителство, от пълно скъсване с англо-френските империалисти, готвещи «сепаративна» подялба на Русия, необходимостта от незабавно преминаване на цялата власт в ръцете на *революционната демокрация, възглавявана от революционния пролетариат.*

Нашата декларация трябва да бъде най-кратка и рязка формулировка на този извод във връзка с програмните проекти: мир на народите, земя на селяните, конфискуване на скандалните печалби и обуздаване на скандалното разваляне на производството от капиталистите.

Колкото по-кратка, колкото по-остра бъде декларацията, толкова по-добре. В нея трябва само ясно да се посочат още два много важни пункта: народът се измъчи от колебанията, народът е измъчен от нерешителността на есерите и меншевиките; ние скъсваме с тези *партии* окончателно, защото те измениха на революцията.

И друго: предлагайки веднага мир без анексии, скъсвайки веднага със съюзните империалисти и с всякакви империалисти, ние ще получим незабавно или примирие, или преминаване на целия революционен пролетариат на страната на отбраната и революционната демокрация ще поведе под негово ръководство действително справедлива, действително революционна война.

Като прочетем тази декларация, като призовем *да се решава*, а не да се говори, *да се действува*, а не да се пишат резолюции, ние трябва *да изпратим* цялата наша фракция *в заводите и в казармите*: там е нейното място, там е нервът на живота, там е източникът на спасението на революцията, там е двигателят на Демократическото съвещание.

Там ние трябва с пламенни, страстни речи да разясняваме нашата програма и да поставим въпроса така: или *пълното* ѝ приемане от Съвещанието, или въстание. Среден път няма. Да се чака не бива. Революцията загива.

Поставяйки въпроса така, съсредоточавайки цялата фракция в заводите и в казармите, *ние правилно ще изберем момента за започването на въстанието.*

А за да се отнесем към въстанието по марксистки, т. е. като към изкуство, ние в същото време, без да губим нито минута, трябва да организираме *щаб* на въстаническите отреди, да разпределим силите, да изпратим верните полкове на най-важните пунктове, да обкръжим Александрина, да завземем Петропавловка³⁰, да арестуваме генералния щаб и правителството, да пратим против юнкерите и дивата дивизия такива отреди, които са способни да загинат, но да не позволят на неприятеля да настъпи към центровете на града; ние трябва да мобилизираме въоръжените работници, да ги призовем към отчаян последен бой, да завземем веднага телеграфа и телефона, да настаним *нашия* щаб на въстанието в централната телефонна станция, да свържем с него чрез телефон всички заводи, всички полкове, всички пунктове на въоръжената борба и т. н.

Всичко това, разбира се, е само като пример, само за *иллюстрация* на това, че не може в преживявания момент да останем верни на марксизма, да останем верни на революцията, *без да се отнесем към въстанието като към изкуство.*

Н. Ленин

*Написано на 13—14 (26—27) септември
1917 г.*

*В. И. Ленин.
Съчинения Т. 26, с. 4—1*

*За пръв път напечатано в 1921 г. в
списание «Пролетарская Революция», бр. 2*

По повод на така наречения въпрос за пазарите³¹

I

Може ли у нас в Русия да се развива и напълно да се развие капитализъм, когато масата на народа е бедна и обеднява все повече? Защото за развиване на капитализъм е необходим широк вътрешен пазар, а разорението на селячеството подрива този пазар, застрашава да го ликвидира напълно и да направи невъзможно организирането на капиталистически отношения. Казват наистина, че превръщайки натуралното стопанство на нашите непосредствени производители в стоково, капитализмът по този начин си създава пазар, но мислимо ли е да се допусне, че за сметка на жалките останки от натуралното стопанство на полуопроселите селяни би могло да се развие у нас такова мощно капиталистическо производство, каквото виждаме на Запад? Не е ли ясно, че вече само вследствие на обедняването на масата нашият капитализъм представлява от себе си нещо безсилно и беспочвено, неспособно да обхване цялото производство на страната и да стане основа на нашето ообществено стопанство?

Такива са въпросите, които се поставят постоянно от нашата литература против руските марксисти; съображението за липсата на пазар е един от най-главните доводи против приложимостта на теорията на Маркс по отношение на Русия. На опровергаването на този довод е поставен, между прочем, рефератът *«Въпросът за пазарите»*, с анализирането на които ни предстои да се занимаем.

II

Като основна предпоставка за референта служи предположението за «ообщо и изключително господство на капиталистическото производство». Като изхожда от тази

предпоставка, референтът излага съдържанието на ХХІ глава от ІІ том на «Капиталът» (Отдел 3-и — «Възпроизводство и обръщение на целия обществен капитал»).

Маркс си поставя тук за задача да изследва по какъв начин общественото производство замества онази част на продукта, която служи за задоволяване личните нужди на работниците и капиталистите, и онази, която служи за образуване елементите на производителния капитал. Ето защо, докато в І том, при изследване производството и възпроизводството на *индивидуалния* капитал, бе възможно ограничаването с анализиране съставните части на капитала и на продукта според тяхната стойност — [стойността на продукта, както е показано в І том на «Капиталът», се състои от c (постоянен капитал) $+ v$ (променлив капитал) $+ m$ (принадена стойност)], — то тук вече е необходимо да се вземе под внимание разделението на продукта според неговия материален състав, защото онази част на продукта, която се състои от елементи на капитала, не може да служи за лично потребление, и обратно. Поради това Маркс дели цялото обществено производство — а следователно и целия обществен продукт — на две подразделения: І) производство на средства за производство, т. е. на елементи на производителния капитал — на стоки, които могат да отиват само за производствено потребление, и ІІ) производство на средства за потребление, т. е. на стоки, които отиват за лично потребление от класата на работниците и класата на капиталистите.

В основата на изследването се взема следната схема (арабските цифри означават единици ценност — милиони рубли например, а римските — указаните подразделения на общественото производство. Нормата на принадлежната стойност се взема за равна на 100%):

$$\begin{array}{l} \text{I } 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ m} = 6000 \text{ (Капитал} = 7500) \\ \text{II } 1500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3000 \text{ (Продукт} = 9000) \end{array}$$

Да предположим отначало, че имаме работа с просто възпроизводство, т. е. да допуснем, че производството не се разширява, остава си постоянно в предишните размери: това означава, че цялата свръхстойност³² се потребява от капиталистите непроизводително, разходва се за лични нужди, а не за натрупване. При това условие очевидно е, първо, че ІІ 500v и ІІ 500 m трябва да бъдат потребени от капиталистите и работниците от същото ІІ подразделение,

защото този продукт съществува във форма на средства за потребление, предназначени за задоволяване на лични нужди. По-нататък I 4000c в своята натурална форма трябва да бъдат потребени от капиталистите от същото I подразделение, тъй като условието, размерите на производството да останат неизменни, изисква запазване на следващата година на същия капитал за производство на средства за производство; следователно, възстановяването на тази част на капитала също не представлява никаква трудност; съответна част от продукта, съществуваща в натурална форма на въглища, желязо, машини и т. н., ще бъде обменена между капиталистите, които се занимават с производство на средства за производство, и ще послужи за тях, както по-рано, като постоянен капитал. Остават по този начин I (v + m) и II c. I 1000 v + I 1000 m са продукт, който съществува във форма на средства за производство, а II 2000 c — във форма на средства за потребление. Работниците и капиталистите от I подразделение (при условие на просто възпроизводство, т. е. на потребление на цялата свръхстойност) трябва да потребят средства за потребление на стойност 2000[1000(v) + 1000(m)]. Капиталистите от II подразделение, за да имат възможност да продължават производството в предишните размери, трябва да придобият средства за производство за 2000, за да възстановят своя постоянен капитал (2000 II c). Ясно е отгук, че Iv + Im трябва да бъдат обменени срещу IIc, тъй като без това е невъзможно производство в предишните размери. Условие за простото възпроизводство е равенството на сумата на променливия капитал и свръхстойността на I подразделение с постоянния капитал на II подразделение: I (v + m) = II c. С други думи, този закон може да бъде формулиран така: сумата на *цялата* новопроизведена в течение на годината стойност (в двете подразделения) трябва да се равнява на общата стойност на продукта, съществуващ във форма на средства за потребление: I (v + m) + II(v + m) = II(c + v + m).

В действителност, разбира се, просто възпроизводство не може да съществува както поради това, че производството на цялото общество не може да остава всяка година в предишните размери, така и поради това, че натрупването е закон на капиталистическите отношения. Затова нека разгледаме по какъв начин се извършва общественото производство в разширяващи се размери или натрупва-

нето. При натрупването само част от свръхстойността се потребява от капиталистите за лични нужди, а друга част се потребява производително, т. е. превръща се в елементи на производителния капитал за разширяване на производството. Поради това при натрупването равенство между $I(v+m)$ и IIc е невъзможно: необходимо е $I(v+m)$ да бъде по-голямо от IIc , та част от свръхстойността в I подразделение (Im) да не бъде обменена срещу средства за потребление, а да послужи за разширяване на производството. И така получаваме:

А. Схема на просто възпроизводство:

$$\begin{array}{l} I \quad 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ m} \quad 6000 \\ II \quad 2000 \text{ c} + 500 \text{ v} + 500 \text{ m} \quad 3000 \end{array}$$

$$I(v+m) = IIc$$

Б. Изходна схема за натрупване:

$$\begin{array}{l} I \quad 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ m} = 6000 \\ II \quad 1500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3000 \end{array}$$

$$I(v+m) > IIc$$

Да видим сега по какъв начин трябва да се извършва общественото производство при условие на натрупване.

Първа година

$$\begin{array}{l} I \quad 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ m} = 6000 \\ II \quad 1500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3000 \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{Капитал} = 7500 \\ \text{Продукт} = 9000 \end{array} \right.$$

$I(1000v+500m)$ се обменяват срещу $II 1500 \text{ c}$ (както и при простото възпроизводство).

$I 500 \text{ m}$ се натрупват, т. е. отиват за разширяване на производството, превръщат се в *капитал*. Ако приемем предишното деление на постоянен и променлив капитал, ще получим:

$$I \quad 500 \text{ m} = 400 \text{ c} + 100 \text{ v}$$

Добавъчният постоянен капитал ($400c$) е налице в самия продукт I (негова натурална форма са средствата за производство); а добавъчният променлив капитал ($100v$) трябва да бъде получен от капиталистите от II подразделение, които, следователно, също трябва да натрупват: те обменят част от своята свръхстойност ($II 100m$) срещу

средства за производство (I 100v) и ще превърнат тези средства за производство в добавъчен постоянен капитал. Следователно, техният постоянен капитал ще се увеличи от 1500 с на 1600 с; за обработването му е необходима добавъчна работна сила — 50v, — които се вземат също пак от свръхстойността на капиталистите от II подразделение.

Присъединявайки добавъчния капитал в I и във II подразделение към първоначалния, получаваме следното разделение на продукта:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4400 \text{ с} + 1100 \text{ v} + (500 \text{ m}) = 6000 \\ \text{II } 1600 \text{ с} + 800 \text{ v} + (600 \text{ m}) = 3000 \end{array}$$

Поставената в скоби свръхстойност означава потребителния фонд на капиталистите, т. е. онази част от свръхстойността, която отива не за натрупване, а за личните нужди на капиталистите.

Ако производството се извършва както по-преди, то в края на годината ще получим:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4400 \text{ с} + 1100 \text{ v} + 1100 \text{ m} = 6600 \text{ } \left\{ \begin{array}{l} \text{Капитал} = 7900 \\ \text{Продукт} = 9800 \end{array} \right. \\ \text{II } 1600 \text{ с} + 800 \text{ v} + 800 \text{ m} = 3200 \end{array}$$

I(1100v + 550m) се обменяват срещу II 1650 с, при което добавъчните 50 с се вземат от 800 II m [при което увеличението на с с 50 предизвиква увеличение на v с 25].

По-нататък 550 Im се натрупват както по-преди:

$$\begin{array}{l} 550 \text{ I m} = 440 \text{ с} + 110 \text{ v} \\ 165 \text{ II m} = 110 \text{ с} + 55 \text{ v} \end{array}$$

Присъединявайки сега към първоначалния капитал добавъчния [към I 4400с — 440с; към I 1100v — 110v. Към II 1600с — 50с и 110с; а към II 800v — 25v — 55v], получаваме:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4840 \text{ с} + 1210 \text{ v} + (550 \text{ m}) = 6600 \\ \text{II } 1760 \text{ с} + 880 \text{ v} + (560 \text{ m}) = 3200 \end{array}$$

При по-нататъшно движение на производството ще получим:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4840 \text{ с} + 1210 \text{ v} + 1210 \text{ m} = 7260 \text{ } \left\{ \begin{array}{l} \text{Капитал} = 8690 \\ \text{Продукт} = 10780 \end{array} \right. \\ \text{II } 1760 \text{ с} + 880 \text{ v} + 880 \text{ m} = 3520 \end{array}$$

Ето — в най-съществени черти — резултатите от изследванията на Маркс по въпроса за възпроизводството на целия обществен капитал. Тези изследвания (необходимо е предварително да се условим) са предадени тук в най-сбит вид; изпуснати са твърде много неща, подробно анализирани от Маркс — например паричното обръщение, възстановяването на основния капитал, изхабяван постепенно, и т. н., — тъй като всичко това няма пряко отношение към разглеждания въпрос.

III

Какви изводи прави референтът от тези изследвания на Маркс? За съжаление, той не дава напълно точна и определена формулировка на своите изводи, така че се налага сами да заключаваме за тях по някои бележки, не напълно хармониращи помежду си. Така например ние четем:

«Ние видяхме тук — казва референтът — по какъв начин се извършва натрупването в I подразделение, в производството на средства за производство за средства за производство. . . това натрупване се извършва независимо както от движението на производството на предмети за потребление, така от самото лично потребление, чието и да бъде то» (лист 15/3).

Разбира се, за «независимост» на натрупването от производството на средства за потребление не може да се говори, ако ще би и поради това, че за разширяване на производството е необходим нов променлив капитал, а следователно и предмети за потребление; авторът вероятно е искал с този израз просто да подчертае тази особеност на схемата, че възпроизводството на I с — на постоянния капитал в I подразделение — се извършва без обменяване с II подразделение, т. е. ежегодно в обществото известна част, да кажем, от въглищата се произвежда за добиване пак на въглища. Разбира се, това производство (на въглища за добиване на въглища) чрез редица по-нататъшни обменявания ще се свърже с производството на предмети за потребление — иначе не биха могли да съществуват нито собствениците на каменовъглени мини, нито техните работници.

На друго място референтът се изразява вече значително по-слабо: «Г л а в н о т о движение на капиталистическото натрупване — казва той — се извършва и се е извършвало (с изключение на много ранните периоди) независимо от

каквито и да било непосредствени производители, независимо от личното потребление на какъвто и да било слой от населението» (л. 8). Тук вече се посочва само преобладаването на производството на средства за производство над производството на предмети за потребление в историческото развитие на капитализма. Подобно указание се повтаря още веднъж: «Ако за капиталистическото общество е типично, от една страна, натрупването за натрупването, производителното потребление, а не личното, то, от друга страна, за него е *типично* именно производството на средства за производство за средства за производство» (л. 21/2). Ако авторът с тези указания е искал да каже, че капиталистическото общество се отличава от другите, предшествуващи го икономически организации, именно с развитието на машините и необходимите за тях предмети (въглища, желязо и т. н.), то това е свършено вярно. По висота на техниката капиталистическото общество стои по-високо от всички други, а прогресът на техниката се изразява именно в това, че човешкият труд все повече и повече отстъпва на заден план пред труда на машините.

Ето защо, вместо да се занимаваме с критика срещу недостатъчно ясните изказвания на референта, по-добре е да се обърнем направо към Маркс и да видим може ли от тази теория да се направи извод за «преобладаване» на I подразделение над II и в какъв смисъл трябва да разбираме това преобладаване.

От гореприведената схема на Маркс не може да се направи никакъв извод за преобладаване на I подразделение над II: и двете се развиват там паралелно. Но тази схема не взема под внимание именно техническия прогрес. Както е доказано от Маркс в I том на «Капиталът», техническият прогрес се изразява в това, че отношението на променливия капитал към постоянния $\frac{v}{c}$ постепенно се намалява, докато в схемата това отношение е прието за неизменно.

Ясно е вече от само себе си, че ако се внесе това изменение в схемата, ще се получи по-бързо увеличаване на средствата за производство в сравнение с предметите за потребление. Все пак, струва ми се, не ще бъде излишно да приведем това пресмятане, първо, за нагледност и, второ, за предотвратяване на възможни неправилни изводи от тази предпоставка,

[В следващата по-долу таблица нормата на натрупване е взета за неизменна: половината от свръхстойността се натрупва и половината се потребява лично.]

[Следващата по-долу схема може да се изпусне и да се премине направо към изводите от нея на след. стр. Буква *д.* означава добавъчния капитал, който отива за разширяване на производството, т. е. натрупваната част от свръхстойността.]

1-а	I	4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000...	v : (c+v) = 20,0%
година)	II	1500 c + 750 v + 750 m = 3000....,,	„ „ 33,3%
	I	(1000 v + 500 m) = II 1500 c	
	д. I	500 m = 450 c + 50 v.... „	„ $\frac{1}{10}$
	д. II	60 m = \swarrow 50 c + 10 v.... „	„ „ $\frac{1}{6}$
	I	4450 c + 1050 v + (500 m) = 6000	
	II	1550 c + 760 v + (690 m) = 3000	
<hr/>			
2-а	I	4450 c + 1050 v + 1050 m = 6550... „	„ „ 19,2%
година)	II	1550 c + 760 v + 750 m = 3070... „	„ „ 32,0%
	I	(1050 v + 525 m) = II 1575 c	
		II (1550 c + 25 m)	
	д. II	28 m = \swarrow 25 c + 3 v... „	„ „ ок. $\frac{1}{9}$
	д. I	525 m = 500 c + 25 v.... „	„ „ ок. $\frac{1}{21}$
	д. II	28 m = \swarrow 25 c + 3 v.... „	„ „ ок. $\frac{1}{9}$
	I	4950 + 1075 v + (525 m) = 6550	
	II	2602 + 766 v + (702 m) = 3070	
<hr/>			
3-а	I	4950 c + 1075 v + 1075 m = 7100... „	„ „ 17,8%
година)	II	1602 c + 766 v + 766 m = 3134... „	„ „ 32,3%
	I	(1075 v + 537 $\frac{1}{2}$ m) = II 1612 $\frac{1}{2}$ c	
		II (1602 c + 10 $\frac{1}{2}$ m)	
	д. II	11 $\frac{1}{2}$ m = \swarrow 10 $\frac{1}{2}$ c + 1 v.... „	„ „ ок. $\frac{1}{12}$
	д. I	537 $\frac{1}{2}$ m = 517 $\frac{1}{2}$ c + 20 v... „	„ „ ок. $\frac{1}{26}$
	д. II	22 m = \swarrow 20 c + 2 v..... „	„ „ $\frac{1}{11}$

$$I \quad 5467\frac{1}{2} c + 1095 v + (537\frac{1}{2} m) = 7100$$

$$II \quad 1634\frac{1}{2} c + 769 v + (730\frac{1}{2} m) = 3134$$

4-а година) I $5467\frac{1}{2} c + 1095 v + 1095 m = 7657\frac{1}{2}$ 16,7%

II $1634\frac{1}{2} c + 769 v + 769 m = 3175\frac{1}{2}$ 32,0%

и така нататък.

Да съпоставим сега изводите от тази схема относно увеличаването на различните части на обществения продукт:

	Средства за производство за средства		Средства за производство за средства		Средства за потребление		Целият обществен продукт	
	за производство	в %	за потребление	в %		в %		в %
1-ва година	4 000	100	2 000	100	3 000	100	9 000	100
2-ра година	4 450	111,25	2 100	105	3 070	102	9 620	107
3-а година	4 950	123,75	2 150	107,5	3 134	104	10 234	114
4-а година	5 467 $\frac{1}{2}$	136,7	2 190	109,5	3 172	106	10 828 $\frac{1}{2}$	120

Виждаме по този начин, че най-бързо се увеличава производството на средства за производство за средства за производство, сетне производството на средства за производство за средства за потребление и най-бавно производството на средства за потребление. До този извод би могло да се дойде и без изследванията на Маркс във II том на «Капиталът» въз основа на закона, че постоянният капитал има тенденция да се увеличава по-бързо от променливия: положението, че най-бързо растат средствата за производство, е просто перифразиране на този закон с оглед на цялото обществено производство.

Но може би следва да направим още една крачка напред? Ако ние приемахме, че отношението v към $c+v$

постоянно се намалява, то защо да не приемем, че v става равно на нула, че същото количество работници остава достатъчно за по-голямо количество средства за производство? Тогава натрупваната част от свръхстойността ще се присъединява направо към постоянния капитал в I подразделение и увеличаването на общественото производство ще става изключително за сметка на средствата за производство за средства за производство при пълен застои на II* подразделение**.

Разбира се, това би било вече злоупотребление със схеми, понеже такъв извод е основан върху невероятни предположения и поради това е неправилен. Допустимо ли е, че прогресът на техниката, който намалява отношението на v към c , ще се изрази само в I подразделение, като остави II в пълен застои? Съобразно ли е със законите на капиталистическото общество, което *изисква* от всеки капиталист разширяване на предприятието под страх от гибел, във II подразделение съвсем да не става натрупване?

И така единствено правилният извод, който може да се направи от гореизложените изследвания на Маркс, ще бъде изводът, че в *капиталистическото общество производството на средства за производство се увеличава по-бързо, отколкото производството на средства за потребление*. Както вече казахме, този извод е пряко следствие на общественото положение, че капиталистическото производство създава неизмеримо по-високоразвита техника в сравнение с предишните времена***.

* Аз не искам да кажа, че подобно явление е абсолютно невъзможно като отделен случай. Но нали тук става дума не за казуси, а за общ закон за развитието на капиталистическото общество.

** За пояснение ще покажа чрез схема за какво става дума:

$$\begin{aligned} I & 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000 \\ II & 1500 c + 750 v + 750 m = 3000 \\ I & (1000 v + 500 m) = II 1500 c \\ I & 500 m \text{ се натрупват, като се присъединяват към } I 4000 c: \\ I & 4500 c + 1000 v + (500 m) = 6000 \\ II & 1500 c + 750 v + 750 m = 3000 \\ I & 4500 c + 1000 v + 1000 m = 6500 \\ II & 1500 c + 750 v + 750 m = 3000 \\ I & (1000 v + 500 m) = II 1500 c \\ I & 500 m \text{ се натрупват както по-преди и т. н.} \end{aligned}$$

*** Затова изложеният извод може да бъде формулиран и малко по-иначе: в капиталистическото общество увеличаването на произ-

Маркс — специално по този въпрос — се изказва с пълна определеност само на едно място, и това място потвърждава напълно правилността на направената формулировка:

«Различието на капиталистическото общество от диваците се състои не в това, в което го вижда Сениор — че привилегия и особеност именно на дивака е такова изразходване на своя труд, което не му дава никакви продукти, които да могат да се превърнат в доход, т. е. в средства за потребление, — а различието се състои в това, че

а) капиталистическото общество изразходва повечето [Nota bene* от намиращото се на негово разположение годишно работно време за производство на средства за производство (ergo** — на постоянен капитал), които не могат да станат доход нито във форма на работна заплата, нито във форма на свръхстойност, но могат да функционират само в качеството на капитал.» («Das Kapital», II Bd., Seite 436).

IV

Пита се сега, какво отношение има изложената теория към «прословутия въпрос за пазарите»? Защото тя изхожда от предположението за «общо и изключително господство на капиталистическия начин на производство», а «въпросът» се състои именно в това, «възможно ли е» в Русия пълно развитие на капитализма. Наистина тази теория внася поправка в обикновената представа за развитието на капитализма, но очевидно е, че изясняването на това, как се развива капитализмът *изобщо*, ни най-малко още не придвижва напред въпроса за «възможността» (и необходимостта) на развитие на капитализма в Русия.

Референтът обаче не се ограничава с излагане теорията на Маркс за хода на цялото обществено производство, организирано капиталистически. Той посочва необходи-

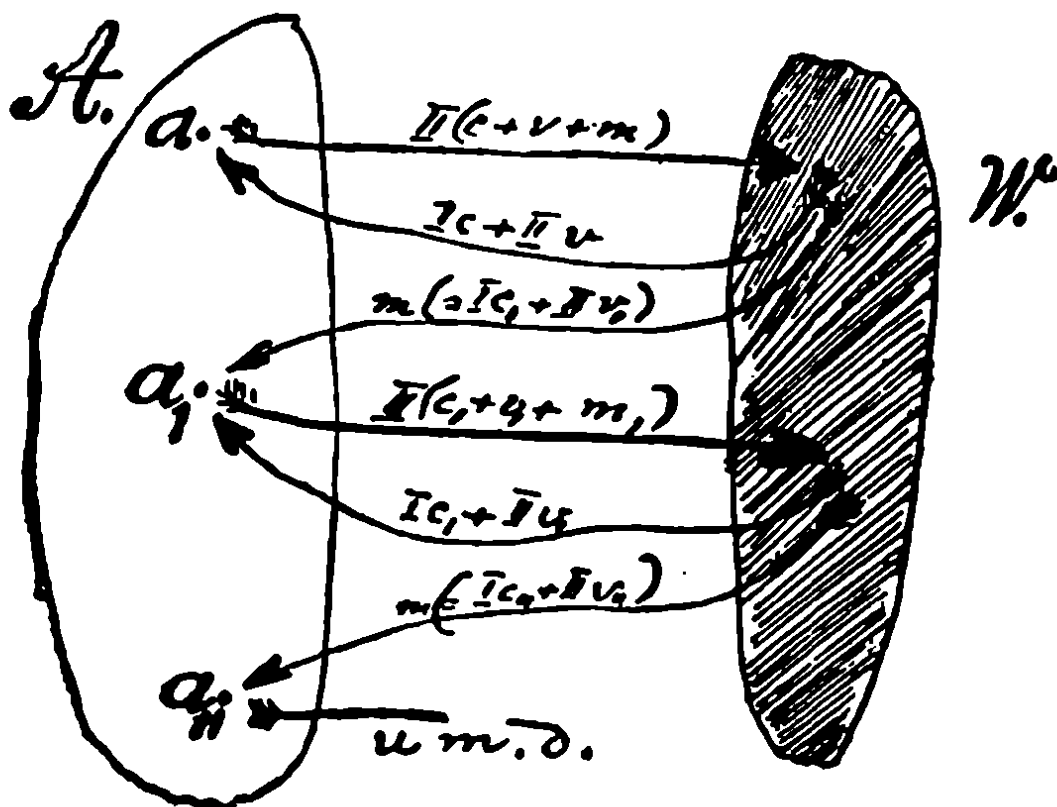
водството (а следователно и на «пазара») може да става или за сметка на увеличаване на предметите за потребление, или — и то главно — за сметка на прогреса на техниката, т. е. на изтикването на ръчния труд от машинния — тъй като изменението на отношението на *ъ* към *с* изразява от себе си именно намалението на ролята на ръчния труд,

* — Забележете. *Ред.*

** — Следователно. *Ред.*

ността да различаваме «два съществено различни момента в натрупването на капитала: 1) развитието на капиталистическото производство в ширина, когато то обхваща вече готови сфери на труда, изтласквайки натуралното стопанство, и се разширява за сметка на последното; и 2) развитието на капиталистическото производство, ако може така да се изразим, в дълбочина, когато неговото разширяване се извършва независимо от натуралното стопанство, т. е. при общо и изключително господство на капиталистическия начин на производство». Без да се впускаме засега в критика на това разделение, да преминем направо към разглеждане на това, какво разбира авторът под развитие на капитализма в ширина: изясняването на този процес, който се състои в заменяването на натуралното стопанство с капиталистическо, трябва да ни покаже по какъв начин руският капитализъм «ще обхване цялата страна».

Референтът илюстрира развитието на капитализма в ширина със следната схема:

A — капиталисти; W — непосредствени производители,
a, a₁, a₁₁ — капиталистически предприятия.
Стрелките сочат движението на обменяваните стоки.
c, v, m — съставни части на стойността на стоките.
I, II — натурална форма на стоките: I — средства за производство; II — средства за потребление.

«Същественото различие на местата A и W — казва референтът — се състои в това, че в A са производителите-капиталисти, които потребяват своята свръхстойност производително, а във W — непосредствените производители, които потребяват своята свръхстойност (аз разбирам тук излишък от ценността на продукта над стойността на средствата за производство и на необходимите средства за препитание) непроизводително.

Нека проследим по схемата стрелките и лесно ще видим как капиталистическото производство в A се развива за сметка на потреблението във W , завладявайки го постепенно. «Продуктът на капиталистическото предприятие a се изпраща на «непосредствените производители във форма на предмети за потребление; в замяна срещу него «непосредствените производители» връщат постоянния капитал (c) във форма на средства за производство и променливия капитал (v) във форма на средства за потребление, а свръхстойността (v) във форма на елементи на допълнителния производителен капитал: $c_1 + v_1$. Този капитал служи за основаване на ново капиталистическо предприятие a_1 , което точно по същия начин изпраща своя продукт във форма на предмети за потребление на «непосредствените производители» и така нататък. «От приведената схема за развитието на капитализма в ширина следва, че цялото производство се намира в най-тясна зависимост от потреблението на «външните» пазари, от потреблението на масите (при което от обща гледна точка решително все едно е къде се намират тези маси — под носа на капиталистите ли, или някъде отвъд океана). Очевидно е, че разширението на производството в A , т. е. развитието на капитализма в тази посока, ще се завърши, щом всички непосредствени производители във W се превърнат в стокпроизводители, понеже, както видяхме по-горе, всяко ново предприятие (или разширение на старо) предвижда нов кръг потребители W . Общоразпространената представа — казва в заключение референтът — за капиталистическото натрупване, т. е. за капиталистическото възпроизводство в разширени размери, се ограничава само с подобен възглед за нещата, без да подозира за развитието на капиталистическото производство в дълбочина, независимо от каквито и да било страни с непосредствени производители, т. е. независимо от така наречените външни пазари.»

От всичко изложено можем да се съгласим само с това, че тази представа за развитието на капитализма в ширина и илюстриращата го схема се намира в пълно съответствие с общоразпространените, народническите възгледи по този въпрос.

Наистина трудно е да се изобрази по-релефно и по-нагледно цялата нелепост и безсъдържателност на общоразпространените възгледи, отколкото това е направено в приведената схема.

«Общоразпространената представа» винаги е гледала на нашия капитализъм като на нещо откъснато от «народния строй», стоящо вън от него — точно тъй, както това е изобразено в схемата: от нея съвсем не се вижда в какво се състои връзката между двете «места» — капиталистическото и народното. Защо стоките, изпращани от A , намират пласмент във W ? От какво се предизвиква превръщането на натуралното стопанство във W в стоково? Общоразпространеният възглед никога не е давал отговор на тези въпроси, гледайки на обмяната като на някаква случайност, а не като на известна *стопанска система*.

Сетне, общоразпространеният възглед никога не е давал *обяснение* откъде и по какъв начин е възникнал нашият капитализъм — също тъй, както не обяснява това и схемата: работата се представя така, сякаш капиталистите са дошли отнякъде отвън, а не из средата на същите тези «непосредствени производители». Остава си непонятно откъде капиталистите намират «свободни работници», необходими за предприятията a , a_1 и т. н. Всеки знае, че в действителност тези работници се вземат именно измежду «непосредствените производители», но от схемата не се вижда ни най-малко, щото стокото производство, обхващайки «мястото» W , да създава там контингент свободни работници.

С една дума, тази схема — точно както и разпространеният възглед — не обяснява абсолютно нищо за явленията на нашите капиталистически порядки и поради това не е годна за нищо. Целта, заради която тя е съставена — поясняване как капитализмът се развива за сметка на натуралното стопанство, обхващайки цялата страна, — съвсем не се постига чрез нея, понеже, както вижда и самият референт — «ако се придържаме последователно към разглеждания възглед, необходимо е да заключим, че

работата съвсем не може да стигне до повсеместно развитие на капиталистическия начин на производство».

Остава само да се учудваме след всичко това, че авторът, макар и отчасти, се присъединява сам към този възглед, като казва, че «капитализмът действително (?) се е развивал през периодите на своето младенчество по такъв извънредно лесен (sic!?) начин (извънредно лесен, тъй като тук се завладяват готови клонове на труда), отчасти той се развива в това направление и сега (??), доколкото на земното кълбо още съществуват остатъци от натурално стопанство и доколкото населението се увеличава».

Всъщност това не е «извънредно лесен» начин на развитие на капитализма, а е чисто и просто — «извънредно лесен начин на разбиране» на процеса, дотолкова «извънредно лесен», че по-правилно е да го наречем пълно неразбиране. Руските народници от всички нюанси и до ден днешен се занимават с тези «извънредно лесни» похвати: без да помислят никога да *обяснят* по какъв начин е възникнал нашият капитализъм и по какъв начин той функционира, те се ограничават със съпоставяне на «болното място» на нашите порядки, на капитализма, със «здравото» — с непосредствените производители, с «народа»; първото се поставя отляво, второто — отдясно, и цялото дълбокомислие завършва със сантиментални фрази относно това, кое е «вредно» и кое е «полезно» за «човешкото общежитие».

V

За да поправим гореприведената схема, необходимо е да започнем с изясняване съдържанието на онези понятия, за които става дума. Под стоково производство се разбира такава организация на общественото стопанство, когато продуктите се произвеждат от отделни, обособени производители, при което всеки се специализира за изработване на един какъв да е продукт, така че за задоволяване на обществените нужди е необходима покупно-продажба на продукти (ставащи по силата на това стоки) на пазара. Под капитализъм се разбира онзи стадий на развитие на стоковото производство, когато стока стават вече не само

* — тъй! ? Ред.

продуктите на човешкия труд, но и самата работна сила на човека. По този начин в историческото развитие на капитализма са важни два момента: 1) превръщането на натуралното стопанство на непосредствените производители в стоково и 2) превръщането на стоковото стопанство в капиталистическо. Първото превръщане се извършва по силата на това, че се появява общественото разделение на труда — специализацията на обособените [N B: това е непременно условие за стоково стопанство], на отделните производители по упражняване само на един клон на промишлеността. Второто превръщане се извършва по силата на това, че отделните производители, като произвеждат всеки отделно стоки за пазара, застават в отношение на конкуренция: всеки се стреми да продаде по-скъпо, да купи по-евтино и като необходим резултат се явява засилване на силния и пропадане на слабия, обогатяване на малцинството и разоряване на масата, което води към превръщане на самостоятелните производители в наемни работници и на множеството дребни заведения в малък брой едри. Следователно схемата трябва да бъде съставена така, че да покаже и двата тези момента в развитието на капитализма и онези изменения, които това развитие извършва във величината на пазара, т.е. в количеството на продуктите, превръщащи се в стоки.

Схемата на стр. 196—197 е съставена именно според този план: абстрахирани са всички странични обстоятелства, т. е. приети са за неизменни (например количеството на населението, производителността на труда и много други неща), за да се проанализира влиянието върху пазара *единствено само* на посочените моменти от развитието на капитализма.

Да анализираме сега тази схема, показваща последователните изменения в системата на стопанството на общината, която се състои от 6 производители. В схемата са приведени 6 периода, изразяващи стадията на превръщане натуралното стопанство в капиталистическо.

1-ви период. Имаме 6 производители, от които всеки изразходва своя труд и в 3-те промишлени клонове (в *a*, в *b* и в *c*). Получаваният продукт (9 при всеки производител: $a + b + c = 9$) се изразходва за собствени нужди в своето собствено стопанство. Поради това ние имаме чист вид натурално стопанство; на пазара продукти съвсем не постъпват.

2-ри период. 1-ият производител променя произво-

Пояснения към схемата:
I—II . . . — VI — про-
изводители.

а. в. с — промиш-
лени клонове (например
земеделие, добивна и об-
работвателна промишле-
ност).

$a=v=c=3$. Величи-
ната на стойността на
продуктите $a=v=c$ е
равна на 3 (на три еди-
ници от стойността), от
които 1 се пада на свръх-
стойността.*

В графата «пазар»
се означава величината
на стойността на прода-
ваните (и купуваните)
продукти; в скоби е
поставена величината на
стойността на продава-
ната (и купуваната) ра-
ботна сила (= р. с.).

Стрелките, които
отиват от един произво-
дител към друг, означа-
ват, че I-ят е наеман ра-
ботник при втория

Предполага се про-
сто възпроизводство: ця-
лвата свръхстойност се
потребява от капитални-
стите непроеизводително.

* Оная част от стойност
та, която замества постоянния
капитал, е приета за неиз-
менна и затова е изоставена.

Произво- дители	Производство			Всичко	Натурално потребление	
	промиш- лени клонове					
	а	в	с			
1.	I	а	в	с	9	9
	II	а	в	с	9	9
	III	а	в	с	9	9
	IV	а	в	с	9	9
	V	а	в	с	9	9
	VI	а	в	с	9	9
	Сбор	6а	6в	6с	54	54
3.	I	а	—	2с	9	6
	II	а	2в	—	9	6
	III	а	—	2с	9	6
	IV	а	2в	—	9	6
	V	а	—	2с	9	6
	VI	а	2	—	9	6
	Сбор	6а	6в	6с	54	36
5.	I	2а	—	6с	24	11
	II	1/2а	—	—	1 1/2	1 1/2
	III	1/2а	—	—	1 1/2	1 1/2
	IV	2а	6в	—	24	11
	V	1/2а	—	—	1 1/2	1 1/2
	VI	1/2а	—	—	1 1/2	1 1/2
	Сбор	6а	6в	6с	54	28

П а з а р		Произво- дители	Производ- ство				Всичко	Натурално потребление	П а з а р	
Продава	Купува		промш- ленн клонове			Продава			Купува	
			а	в	с					
—	—	I	а	—	2с	9	6	3	3	
—	—	II	а	$\frac{6}{5}в$	$\frac{4}{5}с$	9	$8\frac{2}{5}$	$\frac{3}{5}$	$\frac{3}{5}$	
—	—	III	а	$\frac{6}{5}в$	$\frac{4}{5}с$	9	$8\frac{2}{5}$	$\frac{3}{5}$	$\frac{3}{5}$	
—	—	IV	а	$\frac{6}{5}в$	$\frac{4}{5}с$	9	$8\frac{2}{5}$	$\frac{3}{5}$	$\frac{3}{5}$	
—	—	V	а	$\frac{6}{5}в$	$\frac{4}{5}с$	9	$8\frac{2}{5}$	$\frac{3}{5}$	$\frac{3}{5}$	
—	—	VI	а	$\frac{6}{5}в$	$\frac{4}{5}с$	9	$8\frac{2}{5}$	$\frac{3}{5}$	$\frac{3}{5}$	
—	—	Сбор	6а	6в	6с	54	48	6	6	

2.

3	3	I	а		6с	21	10	11	3 (+8 р. с.)
3	3	II	а	→		3	3	(4 р. с.)	4
3	3	III	а	→		3	3	(4 р. с.)	4
3	3	IV	а	→	6в	21	10	11	3 (+8 р. с.)
3	3	V	а	→		3	3	(4 р. с.)	4
3	3	VI	а	→		3	3	(4 р. с.)	4
18	18	Сбор	6а	6в	6с	54	34	22 (+16 р. с.)	22 (+16 р. с.)

4.

13	3 (+10 р. с.)	I	6а	↑	—	18	6	12	6 (+6 р. с.)
(5 р. с.)	5	II	↑	—	—	—	—	(6 р. с.)	6
(5 р. с.)	5	III	—	6в	↑	18	6	12	6 (+6 р. с.)
13	3 (+10 р. с.)	IV	→	—	—	—	—	(6 р. с.)	6
(5 р. с.)	5	V	—	—	6с	18	6	12	6 (+6 р. с.)
(5 р. с.)	5	VI	→	—	—	—	—	(6 р. с.)	6
26 (+20 р. с.)	26 (+20 р. с.)	Сбор	6а	6в	6с	54	18	36 (+18 р. с.)	36 (+18 р. с.)

6.

дителността на своя труд: той изоставя промишлеността ϑ и изразходва времето, което по-преди е бивало употребявано в този промишлен клон, в промишлеността c . По силата на такава специализация на единия производител останалите намаляват производството c , тъй като от 1-ия стопанин е произведен излишък спрямо собственото потребление, и засилват производството ϑ , за да произведат продукти за 1-ия производител. Възникналото разделение на труда неизбежно води до стоково производство: 1-ият производител продава $1c$ и купува 1ϑ , останалите производители продават 1ϑ (всеки от 5-те по $1/5\vartheta$) и купуват $1c$ (всеки по $1/5c$); на пазара постъпва количество продукт със стойност 6. Величината на пазара съответствува точно на степента на специализирането на обществения труд: специализирало се е производството на едно c ($1c=3$) и на едно ϑ ($1\vartheta=3$), т. е. на една девета част от цялото обществено производство [$18c(=a=\vartheta)$], и на пазара е постъпила $1/9$ от целия обществен продукт.

3-и период. Разделението на труда се движи по-нататък, като обхваща напълно промишлените клонове ϑ и c : трима от производителите се занимават само с промишлеността ϑ , трима — само с промишлеността c . Всеки продава $1c$ (или 1ϑ), т. е. 3 единици стойност, и купува също 3 — 1ϑ (или $1c$). Това засилване разделението на труда води до разрастване на пазара, на който сега вече постъпват 18 единици стойност. Величината на пазара пак съответствува точно на степента на специализирането (= на разделението на обществения труд: специализирало се е производството 3ϑ и $3c$, т. е. $1/3$ от общественото производство, и на пазара постъпва $1/3$ от обществения продукт.

4-ят период изобразява вече капиталистическото производство: процесът на преобразуване на стоковото производство в капиталистическо не е влязъл в схемата и затова трябва да бъде описан отделно.

През предишния период всеки производител се е явявал вече като стокопроизводител (в промишлените области ϑ и c , за които само и става дума): всеки производител отделно, изолирано, независимо от другите производители е произвеждал за пазара, величината на който не е била, разбира се, известна нито на одного от тях. Това отношение на обособени производители, които работят за общия пазар, се нарича конкуренция. От само себе си е ясно, че равновесие между производството и потреблението (пред-

лагането и търсенето) при тези условия се постига само чрез редица колебания. По-изкусният, предприемчивият, силният производител ще се засили още повече вследствие на тези колебания — слабият и неизкусният ще бъде смачкан от тях. Обогатяване на малък брой личности и обедняване на масата — такива са неизбежните последици от закона на конкуренцията. Работата се свършва с това, че разорилите се производители губят стопанската си самостоятелност и постъпват като наемни работници в разширеното заведение на своя щастлив съперник. Именно това положение е и изобразено в схемата. Промислените клонове *v* и *c*, разпределени по-преди между всички 6 производители, сега са се концентрирали в ръцете на 2-та производители (1-я и IV-я). Останалите производители работят при тях като наемници и получават вече не целия продукт на своя труд, а без свръхстойността, присвоявана от господаря [ще припомня, че свръхстойността, по предположение, е равна на $\frac{1}{3}$ от продукта, така че произвеждащият $2v (=6)$ ще получи от господаря $\frac{2}{3}$ — т. е. 4]. В резултат на това получаваме засилване разделението на труда — и разрастване на пазара, на който постъпват вече 22, въпреки че «масата» е «обедняла»; — производителите, които са станали (отчасти) наемни работници, получават от целия продукт вече не по 9, а само по 7 — 3 получава той от самостоятелното стопанство (земяделското — промишленост *a*) и 4 от наемен труд (от производството $2v$ или $2c$). Тези производители, явяващи се вече в по-голяма степен наемни работници, отколкото самостоятелни стопани, са загубили възможността да изнасят на пазара какъвто и да било продукт на своя труд, тъй като тяхното разорение им е отнело средствата за производство, необходими за изработване на продукта. На тях им се е наложило да прибегват до «припечелвания», т. е. да изнасят на пазара своята работна сила и за получените от продаването на тази нова стока пари да купуват необходимия за себе си продукт.

От схемата се вижда, че производителите II и III, V и VI продават всеки работна сила за 4 единици стойност и купуват за същата сума предмети за потребление. Що се отнася до производителите-капиталисти, I и IV, то всеки от тях произвежда продукт за 21; от това той сам консумира $10[3(=a)+3(=c \text{ или } v)+4$ (свръхстойността от $2c$ или $2v$)] и продава 11; а купува той стоки за $3(c \text{ или } v)+8$ (работната сила).

В този случай, необходимо е да отбележим, ние не получаваме абсолютно съответствие между степента на специализирането на обществения труд (специализирало се е производството 5*v* и 5*c*, т. е. на сума 30) и величината на пазара (22) — но тази неправилност на схемата зависи от приемането на простото възпроизводство*, т. е. липсата на натрупване, поради което се и оказа, че свръхстойността, взимана от работниците (по 4 — от всеки капиталист), се потребява цялата *в натура*. Тъй като липсата на натрупване е невъзможна в капиталистическото общество, то по-долу ще бъде направена съответната поправка.

5-и период. Разложението на стокопроизводителите се е разпространило и върху земеделската промишленост (*a*): наемните работници не са могли да продължават да поддържат своето стопанство, работейки главно в чужди промишлени заведения, и са се разорили: останаха са им само жалки останки от земеделското стопанство в размер $\frac{1}{2}$ от предишното количество (което, по наше предположение, е било тъкмо достатъчно за покриване нуждите на семейството) — също тъй, както сегашните посевни площи на грамадна маса наши селяни-«земеделци» представляват от себе си само жалки трохи от самостоятелното земеделско стопанство. Промишлеността *a* е започнала също тъй да се концентрира в незначителен брой едри заведения. Тъй като наемните работници сега не са в състояние вече да минат със собствен хляб, то работната заплата, която се е понижавала от самостоятелното земеделско стопанство на работниците, се увеличава, като дава на работника парични средства за купуване на хляб (макар и в по-малко количество, отколкото е потребявал той, когато самият е бил стопанин): сега работникът сам произвежда $\frac{1}{2}(=\frac{1}{2}a)$ и прикупва 1, като получава $2\frac{1}{2}$ вместо предишните 3(=*a*). Господарите-капиталисти, които са присъединили към своите промишлени заведения разширено земеделско стопанство, произвеждат сега по $2a(=6)$, от които 2 преминават към работниците във вид на работна заплата, а $1(\frac{1}{3}a)$ — свръхстойността — се взема от тях. развитието на капитализма, изобразявано от тази схема, се придружава от «обедняване» на «народа» (работниците потребяват всичко вече само по $6\frac{1}{2}$, а не по 7, както през 4-я период) и от разрастване на пазара, на който постъпват вече 26.

* Това се отнася еднакво и до 5-ия, и до 6-ия период.

«Упадъкът на земеделското стопанство» на по-голямата част от производителите е предизвикал не намаление, а увеличение на пазара на земеделските продукти.

6-и период. Завършване специализирането на занятията, т. е. разделението на обществения труд. Всички промишлени клонове са се отделили и са станали специалност на отделни производители. Наемните работници са загубили напълно самостоятелното си стопанство и съществуват вече изключително чрез наеман труд. Резултатът е пак същият: развитие на капитализма [самостоятелното стопанство за себе си е изтикано окончателно], «обедняване на масата» [макар работната заплата и да се е увеличила, но потреблението се е намалило при работниците от $6\frac{1}{2}$ на 6: те произвеждат по 9 (3 а, 3 в, 3 с) и $\frac{1}{3}$ отива у господаря като свръхстойност] и по-нататъшно разрастване на пазара, на който постъпват сега вече $\frac{2}{3}$ от обществения продукт (36).

VI

Да направим сега изводите, произтичащи от приведената схема.

Първият извод се състои в това, че понятието «пазар» е съвсем неотделимо от понятието обществено разделение на труда — тази, както казва Маркс, «обща основа на всяко стоково [а следователно — ще добавим от себе си — и капиталистическо] производство». «Пазарът» се явява там и дотолкова, където и доколкото се появява обществено разделение на труда и стоково производство. Величината на пазара е неразривно свързана със степента на специализирането на обществения труд.

«Стоката придобива всеобща, обществено-призната еквивалентна форма само в качеството на пари, а парите се намират в чужд джоб. За да ги измъкне оттам, стоката трябва да бъде преди всичко потребителна стойност за притежателя на пари и, следователно, трудът, употребен за произвеждането на тази стока, трябва да бъде изразходван в обществено-полезна форма, с други думи, *трябва да се яви като член на общественото разделение на труда*. Но разделението на труда представлява от себе си естествено израсъл производствен организъм, тъканите на който са се сплитали и продължават да се сплитат зад гърба на стокопроизводителите. Възможно е стоката да представ-

лява продукт на нов вид труд, предназначен да задоволява нововъзникнала потребност или със своето появяване за пръв път да създаде нова потребност. *Някое особено действие в процеса на труда — което до вчера е било едно от многото функции на един и същ. стокопроизводител — днес може би се откъсва от този процес, става самостоятелно и именно по силата на това изпраща своя частичен продукт в качеството на самостоятелна стока на пазара* («Das Kapital», I Bd., S 85. Курсивът е мой).

По този начин пределите за развиване на пазара при съществуването на капиталистическото общество се поставят от пределите на специализацията на обществения труд. А тази специализация по самата си същина е безкрайна — също както и развитието на техниката. За да се повиши производителността на човешкия труд, насочен например към изготвяне на каквато и да е частичка от целия продукт, необходимо е производството на тази частичка да се специализира, да стане особено производство, което има работа с масов продукт и поради това допуска (и предизвиква) прилагане на машини и т. н. Това, от една страна. А, от друга страна, прогресът на техниката в капиталистическото общество се състои в обобществяването на труда, а това обобществяване необходимо изисква специализация на различните функции на производствения процес, превръщане на тези функции от раздробени, единични, повтарящи се по особен начин във всяко заведение, заето с това производство — в обобществени, съсредоточили се в едно ново заведение и нагодени за задоволяване потребностите на цялото общество. Ще приведа пример.

«Напоследък в Северноамериканските щати дървообработващите заводи все повече и повече се специализират, «възникват заводи за изработване, например, изключително дръжки на брадви или дръжки за метли, или разтегателни маси. . . Машинното дело е в безспирен напредък, постоянно се изобретяват нови машини, които опростяват и поевтиняват известна страна на производството. . . Всеки клон например на мебелното дело се е превърнал в специалност, изисква специални машини и специални работници. . . В екипажното дело* наплати на колелета се правят в специални заводи (Мисури, Арканзас, Тенеси), спици на колелета — в Индиана и Охайо, главини — също

* Изработка на леки коли. Бел. пр.

така в специални заводи в Кентуки и Илиноис. Всички тези отделни части се купуват от специални заводи, чиято специалност е — цели колелета. По този начин цяла десетка заводи участвуват в изготвянето на някакъв евтин екипаж (г. Тверской: «Десет години в Америка». «Вестник Европы», 1893, 1. — Цитирам по Ник.—он³³, стр. 91, бел. 1).

Оттук се вижда до каква степен неправилно е твърдението, че разрастването на пазара в капиталистическото общество, което разрастване се предизвиква от специализацията на обществения труд, трябва по необходимост да се завърши, щом като всички натурални производители се превърнат в стокопроизводители. Руското екипажно производство отдавна вече се е превърнало в стоково, но някакви си наплати на колелета се правят все още във всяко екипажно (или за колелета) заведение отделно; техниката е ниска, производството е раздробено сред масата производители. Прогресът на техниката трябва по необходимост да повлече след себе си специализация на различните части на производството, тяхното обобществяване и, следователно, увеличение на пазара.

Тук трябва да направим уговорка. Всичко изложено ни най-малко не води до отрицание на положението, че капиталистическата нация не може да съществува без външни пазари. При капиталистическото производство равновесие между производството и потреблението се постига само чрез редица колебания; колкото по-едро е производството, колкото по-широк е кръгът на производителите, с оглед на които то е разчетено, толкова по-силни са тези колебания. Ясно е поради това, че когато буржоазното производство е достигнало висока степен на развитие, за него вече е невъзможно да се удържи в рамките на националната държава: конкуренцията принуждава капиталистите все повече да разширяват производството и да намират за себе си външни пазари за масово пласиране на продукта. Очевидно е, че необходимостта от външни пазари за капиталистическата нация също толкова малко нарушава закона, че пазарът е прост израз на общественото разделение на труда при стоковото стопанство и че, следователно, той може да се разраства също тъй безкрайно, както и разделениято на труда — колкото малко кризите нарушават закона за стойността. Воплите за пазари се появиха в руската литература едва тогава, когато нашето

капиталистическо производство в известни свои клонове (например памучната промишленост) достигна пълно развитие, обхвана почти целия вътрешен пазар и се установи в малко на брой грамадни предприятия. Че материалната основа на приказките и «въпросите» за пазарите са именно интересите на нашата едра капиталистическа промишленост — като най-добро доказателство за това служи фактът, че никой още в нашата литература не е пророкувал гибелта на нашата занаятчийска промишленост вследствие изчезване на «пазарите», макар че занаятчийската промишленост произвежда ценности за повече от милиард рубли и работи за същия този обедняващ «народ». Воплите за гибел на нашата индустрия поради липса на пазари не са нищо друго освен съшита с бели конци маневра на нашите капиталисти, които по този начин упражняват натиск върху политиката, отъждествяват (в скромно съзнание за своето «безсилие») интересите на своя джоб с интересите на «страната» и се оказват способни да тласнат правителството по пътя на завоевателната колониална политика, да го въвлекат дори във война заради охраняването на такива «държавни» интереси. Нужна е именно цялата бездънна пропаст на народническия утопизъм и народническата наивност, за да бъдат приемани воплите за пазари — тези крокодилски сълзи на напълно укрепналата и успяла вече да се самозабрави буржоазия — за доказателство на «безсилието» на нашия капитализъм!

Вторият извод се състои в това, че «обедняването на масата на народа» (този постоянен член на всички народнически разсъждения по въпроса за пазара) не само не пречатства за развитието на капитализма, а, напротив, именно изразява от себе си неговото развитие, явява се като условие на капитализма и го засилва. За капитализма е нужен «свободен работник» и обедняването се състои именно в това, че дребните производители се превръщат в наемни работници. Това обедняване на масата се придружава от обогатяване на малък брой експлоататори, разорението и упадъкът на дребните заведения се придружава от засилване и развитие на по-едрите и двата процеса съдействуват за разрастване на пазара: «обеднелият» селянин, който по-преди е съществувал от своето стопанство, сега живее от «припечелвания», т. е. от продаване на своята работна сила; той е принуден сега да си купува необходимите предмети за потребление (макар и в по-малко

количество и по-лошо качество); от друга страна, средствата за производство, от които се освобождава този селянин, се концентрират в ръцете на малцинството, превръщат се в *капитал* и произведенният продукт постъпва вече на пазара. Само с това се и обяснява явлението, че масовото експроприиране на нашето селячество през следреформената епоха се придружаваше не от намаление, а от увеличение на общата производителност на страната* и от разрастване на вътрешния пазар: общоизвестен факт е, че се увеличи грамадно производството на едрите фабриканти и заводи, че значително се разпространиха кустарните занаяти — и едните, и другите работят главно за вътрешния пазар, — също така се увеличи и количеството зърнени храни, които се намираха в обръщение на вътрешните пазари (развитието на търговията на зърнени храни вътре в страната).

Третият извод — за значението на производството на средства за производство — изисква внасяне на поправка в схемата. Както вече бе отбелязано, тази схема съвсем не претендира за изобразяване на целия процес на развитието на капитализма, а само за изобразяване на това, как се отразява върху пазара заменяването на натуралното

* Това може да се види спорно може би само по отношение на земеделската промишленост. «Зърненото производство се намира в абсолютен застой», казва например г. Н—он. Той прави този извод, като се основава на данните за 8 години (1871—1878 г.). Да погледнем данните за по-продължителен период: 8-годишният, разбира се, е твърде малък. Да сравним данните за 60-те години [«Военно-стат. сборник». 1871], 70-те [данните на Н—он] и 80-те [«Сборник сведений о Россий». 1890]. Данните се отнасят за 50 губ. на Европейска Русия и обхващат всички храни, включително и картофите.

за Средни годишни	Посеяно	Събрано	Урожай сам	Население (хиляди)
	хиляди четвъртини (без семената)			
1864—1866 г. (3)	71 696 100	151 840 100	3,12	61 421 100 (1867 г.)
1871—1878 г. (8)	71 378 99,5	195 024 128,4	3,73	76 594 124,7 (1876 г.)
1883—1887 г. (5)	80 293 111,9	254 914 167,8	4,17	85 395 139,0 (1886 г.)

стопанство със стоково и на това последното с капиталистическо. Именно поради това там бе абстрахирано натрупването. Между това в действителност капиталистическото общество не може да съществува, без да натрупва, тъй като конкуренцията принуждава всеки капиталист, под заплахата от разорение, да разширява производството. Такова разширено производство бе изобразено и в схемата: I-ят производител например в течение на промеждутъка между 3-я и 4-я период е разширил своето производство с тройно: от 2 с на 6 с; по-преди той е работил в заведението сам — сега с двама наемни работници. Ясно е, че това разширение на производството не е могло да стане без натрупване: било е необходимо построяване на специална работилница за няколко души, придобиване на оръдия за производство в по-голям размер, закупуване на суровини в по-голямо количество и мн. др. Същото е приложимо и за IV производител, който е разширил производството в. Това разширение на отделни заведения, концентрацията на производството по необходимост е трябвало да предизвика (или да засили — това е все едно) производството на средства за производство за капиталистите: машини, желязо, въглища и т. н. Концентрацията на производството е увеличила производителността на труда, заменила е ръчния труд с машинен и е изхвърлила навън известен брой работници. От друга страна, развивало се е и производството на тези машини и на други средства за производство, превръщани от капиталистите в постоянен капитал, който започва сега да нараства по-бързо от променливия. Ако бихме сравнили например период 4-и с 6-и, то би се получило нарастване на производството на средства за производство 1 1/2 пъти (тъй като в I-ия случай имаме 2 капиталистически предприятия, които изискват увеличение на постоянния капитал, а в последния — 3): ако бихме сравнили това нарастване с нарастването на производството на предмети за потребление, ние бихме получили онова именно по-бързо нарастване на производството на средства за производство, за което говорихме по-горе.

Целият смисъл и цялото значение на този закон за по-бързо увеличение на средствата за производство се състои именно само в това, че заменяването на ръчния труд с машинен — изобщо прогресът на техниката при машинната индустрия — изисква засилено развитие на произ-

водствата за добиване на въглища и желязо, тези истински «средства за производство за средства за производство». Че референтът не е разбрал смисъла на този закон и зад схемите, изобразяващи процеса, е пропуснал да види действителното съдържание на процеса, това се вижда ясно от следното негово изявление: «Отстрани такова производство на средства за производство за средства за производство изглежда съвсем нелепо, но нали и [Sic] плюшкинското събиране на пари за пари е било процес също тъй (?!) съвършено нелеп. Защото нито едните, нито другият не знаят какво вършат.» Народниците именно се и силят да докажат същото това — нелепостта на руския капитализъм, който разорявал народа, но не давал по-висока организация на производството. Разбира се, това са приказки. В заменяването на ръчния труд с машинен няма нищо «нелепо»; напротив, в това се и състои цялата прогресивна работа на човешката техника. Колкото повече се развива техниката, толкова повече бива изтласкван ръчният труд на човека, който бива заменяван от редица все по-сложни и по-сложни машини: в общото производство на страната все по-голямо място заемат машините и необходимото за тяхното изработване предмети*.

Тези три извода е необходимо да допълним с още две забележки.

Първо, изложеното ни най-малко не отрича онова «противоречие в капиталистическия начин на производство», за което Маркс говори със следните думи: «Работниците в качеството на купувачи на стоки са важни за пазара. Но капиталистическото общество има тенденция да ограничава заплатата им като на продавачи на своята стока — работната сила — с минимум цена.» («Kapital», Bd. II, S. 303, № 32*). По-горе бе вече посочено, че в капиталистическото общество не може да не се разраства

* Ясно е поради това, че да разделяме развитието на капитализма на развитие в ширина и — в дълбочина е неправилно: цялото развитие се извършва еднакво за сметка на разделението на труда; «съществена» разлика между тези моменти няма. А действително съществуващото помежду им различие се свежда към различните стадии на техническия прогрес. Низшите стадии на развитие на капиталистическата техника — простата кооперация и мануфактурата — не познават още производство на средства за производство за средства за производство: то възниква и достига грамадно развитие едва при висшия стадий — едрата машинна индустрия.

** «Капиталът», т. II, стр. 303, бел. 32. *Ред.*

и онази част на общественото производство, която произвежда предмети за потребление. развитието на производството на средства за производство само отлага посоченото противоречие, но не го унищожава. То може да бъде премахнато само с премахването на самия капиталистически начин на производство. От само себе си се разбира обаче, че да се вижда в това противоречие препятствие за пълното развитие на капитализма в Русия (както обичат да правят това народниците) — е вече съвсем нелепо; — впрочем това е вече достатъчно разяснено от схемата.

Второ, при разглеждане на съотношението между разрастването на капитализма и на «пазара» е невъзможно да се изпускат изпредвид безспорната истина, че развитието на капитализма неизбежно влече след себе си повдигане нивото на потребностите на цялото население и на работническия пролетариат. Това повдигане се обуславя изобщо от увеличението на обмяната на продукти, което довежда до по-чест допир между жителите от града и селото, от различни географски местности и т. н. До същото довежда и сплотеността, сгруппираността на работническия пролетариат, която повдига неговата съзнателност и неговото чувство на човешко достойнство и му дава възможност за успешна борба против хищническите тенденции на капиталистическите порядки. Този закон за увеличение на потребностите се прояви с пълна сила в историята на Европа — да сравним например френския пролетарий от края на XVIII и края на XIX век или английски работник от 1840-те години* и съвременния. Същият този закон проявява своето действие и в Русия: бързото развитие на стоковото стопанство и на капитализма в следреформената епоха предизвика и повдигане нивото на потребностите на «селячеството»; селяните започнаха да живеят по-«чисто» (по отношение на облекло, жилище и т. н.). Че това несъмнено прогресивно явление трябва да бъде поставено в кредит именно на руския капитализъм и на нищо друго — това се доказва ако ще би и от общоизвестния факт (отбелязан от всички изследователи на нашите кустари и на селското стопанство изобщо), че селяните от промишлените местности живеят много по-«чисто» от селяните,

* Ср. Fr. Engels (Фр. Енгелс, *Моск. ред*). «Положението на работническата класа в Англия през 1844 година». Това е състояние на най-ужасна и мръсна мизерия (в буквалното значение на думата) и на пълен упадък на чувството за човешко достойнство.

които се занимават само със земеделие и почти не са загнати от капитализма. Разбира се, това явление изпъква преди всичко и най-лесно във възприемането на чисто външната, показната страна на «цивилизацията», но само отявлени реакционери като г. В. В. са способни да оплакват това явление и да не виждат в него нищо освен «упадък».

VII

За да разберем в какво собствено се състои «въпросът за пазарите», най-добре е да сравним народническата и марксистическата представа за процеса, илюстрирана от схемите 1-а (за обмяната между капиталистите от мястото А и непосредствените производители от мястото W) и 2-а (за превръщането на натуралното стопанство на б-те производители в капиталистическо).

Ако приемем 1-та схема — ние не ще можем да си обясним нищо. Защо се развива капитализмът? откъде възниква той? Той се представя като някаква «случайност», неговото възникване се приписва или на това, че «ние сме вървели не по правилен път». . . или на «насаждане» от началството. Защо «обеднява масата»? — на това пак не дава отговор схемата и народниците, вместо отговор, се отърват със сантиментални фрази за «осветения от вековете строй», за отклонение от правилния път и други такива глупости, на които е тъй изобретателен знаменитият «субективен метод в социологията».

Неумението да се обясни капитализмът и предпочитането на утопите пред изучаването и обясняването на действителността води до това, че се отрича значението и силата на капитализма. Това е сякаш някакъв безнадеждно болен, който няма отде да почерпи сили за развитие. И ние ще внесем в положението на този болен нищожно, почти недоловимо подобрене, ако кажем, че той може да се развива за сметка на производството на «средства за производство за средства за производство». Защото за това е нужно развитие на техниката на капитализма*, а «ние виждаме», че именно това развитие и не съществува. За това е нужно капитализмът да обхване цялата

* Т. е. заменяне на дребните промишлени единици с едри, изтласкване на ръчния труд от машинен.

страна, а ние виждаме, че «до повсеместно развитие на капитализма работата съвсем не може да дойде».

Напротив, ако приемем 2-та схема, на нас вече нито развитието на капитализма, нито обедняването на народа не ще ни се покаже като случайност. Това са необходими спътници на разрастването на стоковото стопанство, основано върху разделението на обществения труд. Въпросът за пазара изчезва напълно, тъй като пазарът не е нищо друго освен израз на това разделение на труда и на стоковото производство. Развитието на капитализма се представлява вече не само като възможно [което в най-добрия случай* референтът би могъл да докаже], но и като необходимо, тъй като техническият прогрес, щом вече общественото стопанство е основано върху разделението на труда и върху стоковата форма на продукта, не може да не води към засилване и задълбочаване на капитализма.

Пита се сега, защо пък следва да се приеме именно вторият възглед?, в какво се състои критерият за неговата правилност?

Във фактите на съвременната руска икономическа действителност.

Център на тежестта във 2-та схема е преходът от стоковото стопанство към капиталистическо, разпадането на стокопроизводителите на капиталисти и пролетариат. И ако ние се обърнем към явленията на съвременното обществено стопанство на Русия, ще видим, че главно място заема именно *разпадането* на нашите дребни производители. Вземем ли селяните-земеделци — ще се окаже, че, от една страна, селяните масово изоставят земята си, губят стопанската си самостоятелност, превръщат се в пролетарии, от друга страна, селяните разширяват постоянно орниците и преминават към подобрена култура. От една страна, селяните губят земеделския си инвентар (жив и мъртъв) — от друга страна, селяните се снабдяват с подобрен инвентар, започват да се сдобиват с машини и т. н. [Ср. В. В. «Прогресивни течения в селското стопанство»]. От една страна, селяните изоставят земята си, продават участъците си, дават ги под наем — от друга страна, пак селяните взимат участъци под наем и с жадност купуват частни земи. Всичко това са общоизвестни,

* Т. е. в случай че той би оценил правилно и би разбрал вярно значението на производството на средства за производство.

много отдавна установени факти*, единственото *обяснение* на които се заключава в законите на стоковото стопанство, което разлага и нашето «общинно» селячество на буржоазия и пролетариат. Ако вземем занаятчиите — ще се окаже, че през следреформената епоха не само са възниквали нови занаяти и са се развивали по-бързо старите [това явление е резултат на току-що посоченото разпадане на земеделското селячество, резултат на прогресиращото обществено разделение на труда**], но освен това голям брой занаятчици все повече и повече обедняваха, изпадаха в мизерия и губеха стопанската си самостоятелност, докато незначително малцинство се обогатяваха за сметка на тази маса, натрупваха огромни капитали, превръщаха се в прекупвачи, които заграбваха в свои ръце пазара и организираха в края на краищата, в грамадното мнозинство на нашите кустарни занаяти, съвършено вече капиталистическа *домашна система на едро производство*.

Наличността на тези две полярни течения сред нашите дребни производители показва нагледно, че капитализмът и обедняването на масата не само не се изключват помежду си, а, напротив, взаимно се обуславят — и неопровержимо доказва, че капитализмът вече понастоящем представлява основният фон на стопанския живот на Русия.

Ето защо не ще бъде парадокс, ако се каже, че разрешението на «въпроса за пазарите» лежи именно във факта на разпадането на селячеството.

Не може да не се забележи също така, че вече в самата (обикновена) постановка на прословутия «въпрос за пазарите» се крият редица нелепости. Обикновената формулировка (виж § 1) чисто и просто е построена върху най-невероятни предположения — че стопанските порядки на обществото могат да се изграждат или да се унищожават по волята на някаква си група лица — «интелигенция» или «правителство» (защото иначе не би трябвало и да се пита така: «може» ли да се развие капитализъм? «трябва» ли Русия да мине през капитализъм? «следва ли да се запази общината? и т. н.) — че капитализмът се изключва от обедняването на народа — че пазарът е нещо

* Самите селяни твърде сполучливо са нарекли този процес «разселячване». (Виж «Сельскохозяйственный обзор Нижегород. губ. за 1892 год.» Н. — Н. 1893. (Вып. изд.) III, стр. 186—187.)

** В игнорирането на това явление се състои една от най-големите теоретически грешки на г. Николай—он.

отделно и независимо от капитализма, някакво особено условие на неговото развитие.

Без да коригираме тези нелепости, невъзможно е да разрешим въпроса.

Да си представим наистина, че някой би намислил на въпроса: «може ли в Русия да се развива капитализъм, когато масата на народа е бедна и обеднява все повече?», да отговоря по следния начин: «Да, може, защото капитализмът ще се развива не за сметка на предметите за потребление, а за сметка на средствата за производство.» Очевидно е, че в основата на такъв отговор лежи съвършено вярната мисъл, че увеличението на общата производителност на капиталистическата нация става главно за сметка на средствата за производство (т. е. повече за сметка на средствата за производство, отколкото на предметите за потребление), но още по-очевидно е, че такъв отговор не може нито на йота да придвижи напред решението на въпроса, както не може да се получи правилен извод от силогизъм, ако е вярна малката предпоставка, но е нелепа голямата. Такъв отговор (повтарям още веднъж) вече предполага, че капитализмът се развива, обхваща цялата страна, преминава във висш технически стадий (едра машинна индустрия), докато въпросът именно е и построен върху отричането на възможността за развиване на капитализъм и за заменяване на дребната форма на производство с едра.

«Въпросът за пазарите» трябва да бъде свален от сферата на безплодните спекулации относно «възможно» и «потребно» върху почвата на действителността, върху почвата на изучаването и *обясняването* на това, как се формират руските стопански порядки и защо те се формират именно така, а не иначе.

Ще се огранича с привеждане на някои примери от материала, с който разполагам, за да покажа конкретно какъв именно род данни лежат в основата на предшестващото изложение.

За да покажа разпадането на дребните производители и наличността в тяхната среда не само на процес на обедняване, но и на процес на изграждане на едро (сравнително), буржоазно стопанство, ще приведа данни за три чисто земеделски околии на Европейска Русия, които принадлежат към различни губернии: за Днепровска околия, Таврическа губерния, Новоузенска околия, Самарска губерния и Камишинска околия, Саратовска губерния. Дан-

ните са взети от земкостатистическите сборници. За предотвратяване на възможни указания на нетипичност на избраните околии (в нашите покрайнини, които почти не са запознати с крепостното право и в значителна степен са заселени вече при следреформени «свободни» порядки, разпадането действително е направило по-бързи стъпки, отколкото в центъра) ще кажа следното:

1) От трите материкови околии на Таврическа губерния Днепровска е избрана поради това, че тя е изцяло руска [0,6% колонистки дворове] и е населена със селяни-общинници.

2) За Новоузенска околия са взети данни само за руското (общинното) население [Виж «Сборник статистических сведений по Новоузенскому уезду», с. 432—439. Руската а], при което не са включени така наречените «хуторяни»*, т. е. онези от селяните-общинници, които са напуснали общината и са се заселили отделно върху купена или арендувана земя. Присъединяването на тези истински представители на фермерското стопанство значително би засилило разложението.

3) За Камишинска околия са взети данни само за великоруското (общинното) население.

Групировката е извършена в сборниците — за Днепровска околия — според количеството на десетините посевна площ на двор, а в останалите според количеството ак работния добитък.

Към *бедната* група са отнесени дворовете — в Днепровска околия — несеещи и с посевна площ до 10 дес. на двор; в Новоузенска и Камишинска околия — дворовете без работен добитък и с 1 глава работен добитък. Към *средната* — дворовете с посевна площ 10—25 дес. на двор в Днепровска околия; в Новоузенска околия дворовете с 2—4 глави работен добитък; в Камишинска околия — дворовете с 2—3 глави работен добитък. Към *заяжданата* група дворовете с посевна площ повече от 25 дес. (Днепровска околия) или имащи работен добитък повече от 4 глави на двор (Новоузенска околия) и повече от 3 (Камишинска околия).

* Наистина 2294 хуторяни имат 123 252 дес. посевна площ (т. е. по 53 дес. средно на 1 стопанин). Те имат 2662 наемни работници (и 234 работнички). Коня и волове имат 40 000. Твърде много усъвършенствувани оръдия: виж стр. 453 на «Сборник статистических сведений по Новоузенскому уезду».

Група селян по стателност	Днепровска околия						Новоузенска околия						Камишинска околия					
	Брой на двоповете	%	Брой на десе-тните посе-на площ	%	На I двор Десет. по-севна площ	в %	Брой на двоповете	%	Брой на десе-тните посе-на площ	%	На I двор Десет. по-севна площ	в %	Брой на двоповете	%	Брой на десе-тните посе-на площ	%	На I двор Десет. по-севна площ	
Бедна група	7 880	40	38 439	11	4,8	10 504	37	36 007	8	3,4	9 313	54	29 194	20	3,1	29 194	20	3,1
Средна група	8 234	42	137 344	43	16,6	10 757	38	128 986	29	12	4 980	29	52 735	35	10,6	52 735	35	10,6
Замож-на група	3 643	18	150 614	46	41,3	7 014	25	284 069	63	40,5	2 881	17	67 844	45	23,6	67 844	45	23,6
Общо	19 757	100	326 397	100	17,8	28 275	100	449 062	100	15,9	17 174	100	149 703	100	8,7	149 703	100	8,7

10,9

7,75

5,7

От тези данни ясно се вижда, че в нашето земеделско и общинно селячество се извършва процес не на обедняване и разорение изобщо, а процес на разпадане на буржоазия и пролетариат. Грамадна маса селяни (бедната група) — около $1/2$ средно — губи стопанската си самостоятелност. В нейни ръце се намира вече само нищожна частичка от цялото земеделско стопанство на местните селяни — някакви си 13 % (средно) от посевната площ; на двор се пада 3—4 десетини посевна площ. За да съдим относно това, какво означава такава посевна площ, ще кажем, че в Таврическа губерния на селски двор — за да съществува изключително чрез самостоятелно земеделско стопанство, без да прибегва до така наречени «припечелвания» — са необходими 17—18 дес*. посевна площ. Ясно е, че представителите на низшата група съществуват вече в много по-голяма степен не от своето стопанство, а от припечелвания, т. е. от продаване на своята работна сила. И ако ние се обърнем към по-подробни данни, характеризиращи положението на селяните от тази група, ще видим че именно тя доставя най-голям контингент изоставили стопанството си, отстъпващи дяловете си, лишени от работен инвентар и преминаващи към припечелвания. Селячеството от тази група — това са представителите на нашия селски пролетариат.

Но, от друга страна, от самите тези селяни общинници се отделя съвсем друга група с диаметрално противоположен характер. Селяните от висшата група имат посеvни площи, които надминават 7—10 пъти посеvните площи на низшата група. Ако сравним тези посеvни площи (23—40 дес. на двор) с онова «нормално» количество десетини посеvна площ, с което семейството може да съществува охолно само със своето земеделско стопанство, ще видим, че те надминават тези последните 2—3 пъти. Ясно е, че това селячество се занимава със земеделие вече за получаване на доход, за търговия със зърнени храни. То натрупва значителни спестявания и ги употребява за подобряване на стопанството и повдигане на културата, снабдява се например със селскостопански машини и подобрени оръдия: например в Новоузенска околия изобщо 14% от стопаните имат подобрени земеделски оръдия; а що се от-

* В Самарска и Саратовска губ. тази норма ще бъде по-ниска около един път и половина — поради по-малката заможност на местното население.

нася до селяните от висшата група — 42% от стопаните имат подобрени оръдия (така че в дял на селяните от висшата група се падат 75% от цялото количество дворове за околията с подобрени земеделски оръдия) и в техни ръце са съсредоточени 82% от всички налични у «селячеството» подобрени оръдия*. Със свои собствени работни сили селяните от висшата група не могат вече да се справят със своите посевни площи и поради това прибъгват до наемане на работници: например в Новоузенска околия 35% от стопаните от висшата група държат постоянни наемни работници (без да смятаме онези, които се наемат например при жътва, и т. н.); същото е и в Днепровска околия. С една дума, селяните от висшата група представляват вече от себе си несъмнено буржоазия. Тяхната сила се основава вече не на ограбване на други производители (както силата на лихварите и «кулаците»), а на самостоятелна организация** на производството; в ръцете на тази група, която представлява едва $\frac{1}{6}$ част от селячеството, е съсредоточена повече от $\frac{1}{2}$ от посевната площ [аз вземам общата средна величина за 3-те околии]. Ако вземем под внимание, че производителността на труда (т. е. реколтите) при тези селяни е неизмерно по-висока, отколкото при човъркащите земята пролетарии от низшата група — то не може да не се направи изводът, че главният двигател на зърненото производство е селската буржоазия.

А какво влияние по необходимост е трябвало да окаже това разделяне на селячеството на буржоазия и пролетариат [народниците не виждат в този процес нищо освен «обедняване на масата»] върху величината на «пазара», т. е. върху величината на онази част от зърнените храни, която се превръща в *стока*? Ясно е, че тази част по необходимост е трябвало да нарасне значително, тъй като голямото количество зърнени храни при селяните от висшата група е превишавало далеч техните собствени нужди и е отивало на пазара; от друга страна, представителите на низшата група по необходимост е трябвало да прикупуват зърнени храни с онези парични средства, които те са припечелвали.

За да приведем точни данни по този въпрос, ще ни се

* Всичко за околията селячеството има 5724 подобрени оръдия.

** Основана, разбира се, също на ограбване, само че вече не на самостоятелни производители, а на работници.

наложи вече да се обърнем не към земкостатистическите сборници, а към съчинението на В. Е. Постников: «Южно-русское крестьянское хозяйство» («Южноруското селско стопанство». — *Ред.*). Постников описва, според данните на земската статистика, селското стопанство на 3-те материкови околии на Таврическа губерния (Бердянска, Мелитополска и Днепровска) и анализира това стопанство по различните групи селяни [разделени на 6 категории според величината на посевната площ: 1) несеещи; 2) сеещи до 5 дес.; 3) — от 5 до 10 дес.; 4) 10—25 дес.; 5) 25—50 дес. и 6) повече от 50 дес.]. Като изследва отношението на различните групи към пазара, авторът дели посевната площ на всяко земеделско стопанство на следните 4 части: 1) *стопанска площ* — така Постников нарича онази част от посевната площ, която дава семена, необходими за посев; 2) *хранителна площ* — дава зърнени храни за изхранване на работническото семейство и на работещите; 3) *кърмна площ* — дава кърма за работния добитък и, най-сетне, 4) *търговска* или *пазарна* площ — дава продукт, превръщан в стока, отчуждаван на пазара. Ясно е, че само последната площ дава *паришен* доход, а останалите — натурален, т. е. дават продукт, потребяван в самото стопанство.

Като пресмята величината на всяка от тези площи в различните посевни групи на селячеството, Постников дава следната таблица: (вж. табл. на стр. 218).

Ние виждаме от тези данни, че колкото по-едро става стопанството, толкова повече то придобива стоков характер, толкова по-голяма част от зърнените храни произвежда за продажба [12—36—52—61% по групи]. Главните посевчици, селяните от 2-те висши групи (те имат повече от $\frac{1}{2}$ от цялата посевна площ), отчуждават повече от половината от целия свой земеделски продукт [52 или 61%].

Ако нямаше разделяне на селячеството на буржоазия и пролетарнат, ако, с други думи, посевната площ би била разпределена между всички «селяни» «уравнително», тогава *всички* селяни биха принадлежали към средната група (сееща 10—25 дес.) и на пазара биха постъпвали само 36% от всички зърнени храни, т. е. продуктът от 518 136 посевни десетини (36% от 1 439 267 = 518 136). А сега, както се вижда от таблицата, на пазара отиват 42% от всички зърнени храни, продукт от 608 869 десетини. По този начин «обедняването на масата», пълният

	Пада се от 100 дес. посев за площ				Получава се парич. дох.		В 3-те околни на Таврич. губерния		Средна величина на посевната площ във всяка група
	Стопанска	Хранителна	Кръвна	Търговска	на 1 дес. пос. площ	на 1 двор	Количество на десетинките по-сenna площ	От тях под търговска площ	
При сеещи до 5 д.	6	90,7	42,3	-39	—	—	34070	—	3,5 д.
" 5—10 "	6	44,7	37,5	+11,8	3,77	30	140426	16851	8
" 10—25 "	6	27,5	30	36,5	11,68	191	540093	194433	16,4
" 25—50 "	6	17,0	25	52	16,64	574	494095	256929	34,5
повече от 50 "	6	12,0	21	61	19,52	1500	230583	140656	75
Общо	6			42			1439267	608869	17—18 дес.

Бележка към таблицата:

- 1) Постников не дава последната колонка; тя е изчислена от мен.
- 2) Величината на паричния доход Постников определя, като предполага, че цялата търговска площ е засята с пшеница, и като пресмята средната добизнос и средната ценност на зърнените храни.

упадък на стопанството при 40% от селяните (бедната група, т. е. сеещата до 10 дес.), образуването на селски пролетариат — е довело до това, че на пазара е бил хвърлен продукт от 90 хил.* десетини посевна площ.

Аз съвсем не искам да кажа, че увеличаването на «пазара» вследствие разпадането на селячеството се е ограничавало с това. Далеч не. Ние видяхме например, че селяните се обзавеждат с подобни оръдия, т. е. превръщат своите спестявания в «производство на средства за производство». Ние видяхме, че на пазара освен зърнени храни е постъпила и друга стока — работната сила на човека. Аз не споменавам за всичко това само поради туй, че приведох този пример с тясна и специална цел: да покажа, че у нас, в Русия, действително то обедняване на масата води до засилване на стоковото и капиталистическото стопанство. Нарочно избрах такъв продукт като зърнените храни, които навсякъде и винаги най-късно и най-бавно се вълечат в стоковото обръщение. Затова и бе взета изключително земеделска местност.

Ще взема сега друг пример, отнасящ се до чисто промишлена област, до Московска губерния. Селското стопанство е описано от земските статистици в VI и VII том на «Сборник статистических сведений по Московской губернии», които съдържат редица превъзходни очерки на кустар-занаяти. Ще се огранича с привеждане едно място от очерка «Кружевной промысел» («Дантелен занаят». — Бел. пр.)**, което обяснява по какъв начин и защо през следреформената епоха особено бързо са се развивали селските занаяти.

Дантеленият занаят е възникнал през 20-те години на сегашния век в 2 съседни села във Вороновска община. Подолска околия. «През 1840-те години той бавно започва да се разпространява из другите съседни села, макар и все още да не обхваща голям район. Затова пък като се почне от 60-те години, особено през последните 3—4 години, бързо се разпространява из околността.

* 90 733 дес. — 6,3% от цялата посевна площ.

** „Сборник стат. свед. по Моск. губ.“ Отдел хозяйственной статистики. Т. VI, вып. II. Промыслы Московской губернии, вып. II. Москва, 1880. („Сборник статистически сведения за Московска губерния“. Отдел стопанска статистика. Т. VI, изд. II. Занаяти в Московска губерния, изд. II. Москва, 1880).

От 32-те селища, в които понастоящем съществува занаятът, той е възникнал:

- в 2 селища — през 1820 г.
- „ 4 „ — „ 1840 г.
- „ 5 „ — „ 1860-те години
- „ 7 „ — „ 1870—1875 г.
- „ 14 „ — „ 1876—1879 г.

«Ако вникнем в причините, които пораждат такова явление — казва авторът на очерка, — т. е. явление на извънредно, бързо разпространение на занаята именно през последните години, то ние ще видим, че, от една страна. през това време условията на селския бит значително са се влошили, а, от друга страна, нуждите на населението — на онази негова част, която се намира в по-благоприятни условия — значително са се увеличили.»

За потвърждение на това авторът заимствува от Московската земска статистика следните данни, които аз привеждам във форма на таблица* (виж стр. 221).

«Тези цифри — продължава авторът — красноречиво говорят, че *общото* количество коне, крави и дребен добитък в тази община се е увеличило, но това увеличение на благосъстоянието се е паднало на отделни личности, именно на категорията стопани, които имат по 2—3 и повече коня. . .

. . . Ние следователно виждаме, че наред с увеличаването броя на селяните, които нямат нито крави, нито коне, се увеличава броят и на онези, които престават да обработват земя: няма добитък, няма и достатъчно количество тор; земята се изтощава, не си струва тя да бъде засявана; за да може човек да изхрани себе си, семейството си, за да не умре от глад, не е достатъчно само мъжете да упражняват занаят — та те са го упражнявали и по-преди през свободното от земеделска работа време, — нужно е и други членове на семейството да търсят странична работа за припечелване. . .

. . . Приведените от нас цифрови данни в таблиците ни посочиха и друго явление; в тези села и селца се е *увеличил* и броят на хората, които имат 2—3 коня, крави. Следователно, благосъстоянието на тези селяни се е уве-

* Аз изпуснах данните за разпределението на кравите (изводът е същият) и добавих процентни изчисления.

Вороновска община. Подолски околия

Във Вороновска община	Брой на стопаните		Брой на конете на стопаните		Брой на наделните стопани		Невъзвращени на заем зърн. хр.											
	Количество		На 100 д. об. п са се падали		Всячко													
	коне	кравн	коне	кравн	лично	под наем												
През 1869 г. е имало	1,473	1,472	22	22	30	276	567	298	70	22	567	596	210	100	1,068	900	92	75
						22%	46%	24%	6%	2%	39%	40%	14%	7%		84%	9%	
През 1877 г. е имало	1,607	1,726	25	27	38	319	465	313	95	52	465	626	285	231	1,166	965	5	196
						26%	37%	25%	8%	4%	29%	39%	18%	14%		82,5%	0,5%	

* Аз изпусих данните за разпределението на кравите (изводът е същият) и добавих проценти изчисления.

личило, а между това в същото време ние заявихме, че «всички жени и деца в еди кое си село без изключение упражняват занаят». С какво да си обясним подобно явление? . . . За да си изясним това явление, ще ни се наложи да видим какъв живот живеят тези села, да се запознаем по-отблизо с тяхната домашна обстановка и тогава може би да си изясним от какво се предизвиква този силен стремеж към производство на стока за пазара.

Ние тук, разбира се, не ще започнем подробно да изследваме при какви щастливи обстоятелства от средата на селското население се отделят малко по малко по-силни личности и семейства, вследствие на какви условия се създава тяхното благосъстояние и вследствие на какви обществени условия това благосъстояние, веднъж появило се, може бързо да се увеличи и се увеличава дотолкова, че значително отделя една част от жителите на селото от друга. Достатъчно е да проследим този процес, посочвайки едно от най-обикновените явления в земеделското село. В селото даден селянин минава между своите съселяни за здрав, силен, трезв, работещ човек, той има голямо семейство, все повече синове, отличаващи се със също такава здраво телосложение и добри наклонности, живеят те всички заедно, не се делят; получават надел за 4 — 5 души. Ясно е, че за обработването му все пак не се изисква целият наличен брой ръце. И ето, 2—3 сина упражняват страничен поминък в своето село или вън от него постоянно и само на сенокос за кратко време зарязват този поминък и помагат на семейството в полската работа. Припечелката на отделните членове на семейството не се раздробява, а представлява общо притежание; при благоприятни останали условия той значително надминава разхода за задоволяване нуждите на семейството. Възниква спестяване, вследствие на което семейството е в състояние да упражнява занаят при по-добри условия; може да купува суров материал с налични пари от първа ръка, произведената стока да продава тогава, когато тя има добра цена, може да мине без посредничеството на различни «раздавачи» на материал, търговци и търговки и други подобни.

Възниква възможността да се пренаеме някой и друг работник или да се раздава работа по домове на бедни селяни, които са загубили възможността свършено самостоятелно да вършат някаква работа. По силата на тези и

Други подобни условия приведено от нас силно семейство има възможност да получава печалба не само от свой собствен труд. Тук ние, разбира се, не засягаме случаите, когато из средата на такива семейства се развиват личности, известни под името кулаци, тузове, а разглеждаме само най-обикновени явления сред селското население. Таблиците, поместени във II том на Сборника и в свитък I на том VI, показват ясно как успоредно с влошаването на положението на една част от селячеството възниква в повечето случаи увеличение на благосъстоянието на друга малка негова част или на отделни членове.

Спред това, доколкото упражняването на занаят се разпространява, сношенията с външния свят, с града, в дадения случай с Москва, стават по-чести и някои московски порядки малко по малко проникват в село и се проявяват отначало именно в тези по-заможни семейства. Внасят се самоварът, необходимите стъклени и фаянсови съдове, «по-чисто» облекло. Докато тази чистота на облеклото при мужика отначало се проявява в това, че той вместо цървули ще обуе ботуши, то при жените пантофките и ботушките довършват, така да се каже, по-чистите дрехи: те преди всичко се увличат от ярки, пъстри басми, кърпи, вълнени шалове с шарки и др. п. прелести. . .

. . . В селското семейство «от памтивека» е обичай жената да облича мъжа, себе си и децата. . . Докато са сеели свой лен, ставало е нужда по-малко да харчат пари за купуване на материал и предмети, необходими за облеклото, и тези пари се получавали от продажба на кокошки, яйца, гъби, ягоди, останало чиле конци или излишно парче платно. Останалото всичко се е произвеждало в къщи. Именно с тези условия, т. е. с домашното производство на всички онези произведения, които са били изисквани от селянките, и с обстоятелството, че за това е отивало цялото им свободно от полска работа време, се обяснява в дадения случай извънредно бавното развитие на дантеленя занаят в селищата на Вороновска община. Дантели са се плели предимно от момичетата от по-осигурените или по-многобройните семейства, в които не е било необходимо всички налични женски ръце да бъдат заети с предене на лен, с тъкане на платно. Но евтините басми, хасетата малко по малко са започнали да изместват платното: към това са се прибавили и другите условия: ту лен не ще се роди, ту ще ѝ се поиска да ушие на мъжа си червена ру-

башка от купешки плат и за себе си по-гиздав сукман, и ето малко по малко се измества или доста силно се ограничава обичаят да се тъкат в къщи различни платна, кърпи за селски дрехи. И дрехите сами се променят, отчасти под влиянието на изместването на домашно произведените платове и заменянето им с платове, произведени във фабриките. . .

. . . С това се обяснява необходимостта за мнозинството на населението да се стреми към производство на стока за пазара и привличането дори и на детски ръце в такова производство.»

Този простодушен разказ на внимателен наблюдател нагледно показва по какъв начин се извършва сред нашата селска маса процесът на разделение на обществения труд, как това води към засилване на стоковото производство [а следователно и на пазара] и как това стоково производство от само себе си, т. е. по силата на самите онези отношения, в които то поставя производителя към пазара, довежда до това, че «най-обикновено явление» става покупко-продажбата на човешка работна сила.

VIII

В заключение може би не ще бъде излишно да илюстрираме спорния въпрос — доста вече, струва ни се, отрупан с абстракции, схеми и формули — чрез анализиране разсъжденията на един от най-новите и най-видните представители на «общоприетите възгледи».

Аз говоря за г. Николай—он*.

Най-голямото «препятствие» за развитието на капитализма в Русия той вижда в «свиването» на вътрешния пазар, в «намаляването» на покупателната способност на селяните. Капитализирането на занаятите — казва той — е изместило домашното производство на изделия; на селянина се е наложило да си купува дрехи. За да се сбодие за тази цел с пари, селянинът е прибегнал до засилено разораване на земи и поради недостатъчността на наделите е разширил това разораване далеч отвъд пределите, предпоставяни от разумното стопанство; той е повдигнал до безобразни размери плащането на арендни земи — и в

* Разбира се, не може да става и дума тук за анализиране на цялото негово съчинение — за това е нужен специален труд, — а само за анализиране на *един* от неговите любими аргументи.

края на крайщата се е разорил. Капитализмът сам си е изкопал гроб, довел е «народното стопанство» до страшната криза от 1891 г. и . . . е дошъл до застой, нямайки под себе си почва, не бидейки в състояние да продължава «да върви по същия път». Съзнала, че «ние сме се отклонили от осветения от вековете народен строй», Русия и очаква сега. . . разпорежданията на началството относно «присаждане на едрото производство към общината».

В какво се състои нелепостта на тази «вечно нова» (за руските народници) теория?

В това ли, че нейният автор не разбира значението на «производството на средства за производство за средства за производство»? Разбира се, не. Г-н Ник—он познава добре този закон и споменава дори за това, че той се е проявил и у нас (стр. 186, 203—204). Наистина по силата на своята способност сам да се оборва чрез противоречия, той понякога (срв. стр. 123) забравя за този закон, но ясно е, че изправянето на подобни противоречия ни най-малко не би поправило основното (гореприведеното) разсъждение на автора.

Нелепостта на неговата теория се състои в това, че той не може да обясни нашия капитализъм и строи своите разсъждения за него върху най-чисти фикции.

«Селячеството», което се е разорило от изместването на домашните продукти с фабрични, г. Ник—он разглежда като нещо еднородно, солидарно вътре в себе си, реагиращо на всякакви жизнени явления като един човек.

Нищо подобно в действителност не съществува. Стоковото производство не би могло да възникне в Русия, ако не съществуваше обособеност на производителните единици (селски дворове), и всеки знае, че нашият селянин всъщност стопанисва всеки поотделно и независимо от другите; води производство на продукти, постъпващи в негова частна собственост, лично на свой риск и отговорност; влиза в сношение с «пазара» поединично.

Да видим как стои работата при «селячеството».

«Нуждаейки се от пари, селянинът разширява прекомерно орната земя и се разорява.»

Но да разширява орната земя е в състояние само състоятелният селянин, който има семена за посев, достатъчно количество жив и мъртъв инвентар. *Такива* селяни (а те, както се знае, са малцинство) действително увеличават посевните площи и разширяват своето стопанство до та-

кива предели, че дори не могат да се справят с тях без помощта на работещи. А мнозинството от селяните съвсем не са в състояние да задоволят нуждата от пари чрез разширяване на стопанството, нямайки никакви запаси, нито достатъчно средства за производство. *Такъв* селянин, за да се сдобие с пари, минава към «припечелвания», т. е. изнася на пазара вече не своя продукт, а своята работна сила. Преминаването към припечелвания, естествено, води след себе си по-нататъшен упадък на земеделското стопанство и този селянини свършва с това, че дава под наем своя надел на богатия съобщинник, който окръглява своето стопанство и, разбира се, не сам потребява продукта от наетия надел, а го изпраща на *пазара*. Получава се «обедняване на народа», нарастване на капитализма и увеличаване на пазара. Но това не е всичко. Нашият богат селянин, зает напълно със своето разширено земеделско стопанство, не може вече както по-преди да произвежда сам за себе си — да речем обувки: за него е по-изгодно да ги купи. Що се отнася до обеднелия селянин, за него също така става нужда да прибегва до покупни обувки: той не може да ги произвежда в своето стопанство по простата причина, че няма вече свое стопанство. Възниква търсене на обувки и предлагане на зърнени храни, произведени в излишък от състоятелния мужик, който умилява г. В. В. с прогресивната насока на своето стопанство. Съседите-занаятчи, произвеждащи обувки, се оказват в също такава положение, в което са били досега земеделците: за да купят зърнени храни, каквито се получават твърде малко от западащото стопанство, трябва да разширят производството. И пак, разбира се, разширява производството само такъв занаятчия, у когото са се появили спестявания, т. е. представителят на малцинството; той получава възможност да принаеме работници или да раздава домашна работа на бедните селяни. А представителите на мнозинството от занаятчиите не могат и да мислят за разширяване на заведението: те ще бъдат радостни, ако им «даде работа» забогателият прекупвач, т. е. ако те успеят да намерят купувач на своята единствена стока — работната сила. Получава се отново обедняване на народа, нарастване на капитализма и увеличаване на пазара; дава се нов тласък за по-нататъшно развитие и задълбочаване на общественото разделение на труда. Къде ще свърши това движение? Никой не ще може да каже това, също

както и това, откъде е започнало то; но това не е и важно. Важното е това, че ние имаме пред себе си един жив органически процес, процес на развитие на стоковото стъпанство и нарастване на капитализма. «Разселячването» в селото показва пред нас началото на този процес, неговото зараждане, неговите ранни стадии; крупният капитализъм в градовете показва пред нас края на този процес, неговите тенденции. Опитайте се да разкъсате тези явления, опитайте се да ги разглеждате отделно и независимо едно от друго — и вие не ще можете в своето разсъждение да свържете двата края, не ще можете да обясните нито едното, нито другото явление, нито обедняването на народа, нито нарастването на капитализма.

При това обаче по-често се случва така, че авторите на подобни разсъждения без начало и без край, не умеейки да обяснят процеса, прекъсват изследването с декларация, че едното от двете еднакво непонятни за тях явления [и то, разбира се, вече именно онова, което противоречи на «нравствено развитото чувство на критически мислещата личност»], е «нелепо», «случайно», «виси във въздуха».

Всъщност, разбира се, «висят във въздуха» само техните собствени разсъждения.

Написано през есента на 1893 г.

*За пръв път напечатано през 1937 г.
списание «Большевик», брой 21*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. I, с. 67—120.*

Партийна организация и партийна литература

Новите условия на социалдемократическата работа, създали се в Русия след Октомврийската революция, поставиха на дневен ред въпроса за партийната литература. Различието между нелегалния и легалния печат, това печално наследство от епохата на крепостническа, самодържавна Русия, започна да изчезва. Но то още не е изчезнало, далеч не. Лицемерното правителство на нашия министър-председател все още безчинствува до такава степен, че «Известия Совета Рабочих Депутатов»³⁴ се печата «нелегално»; но от глупавите опити да се забрани онова, на което правителството не е в състояние да попречи, не се получава нищо друго освен позор за правителството, освен нови морални удари върху него.

При съществуването на различие между нелегалния и легалния печат въпросът за партийния и непартийния печат се разрешаваше много просто и много фалшиво, уродливо. Целият нелегален печат бе партиен, издаваше се от организациите, ръководеше се от групи, тъй или иначе свързани с групи от практики партийни дейци. Целият легален печат бе непартиен — понеже партийността бе под възбрана, — но «тежнееше» към една или друга партия. Неизбежни бяха уродливи съюзи, ненормални «съжителства», фалшиви прикрития; с принудените недомлъвки на хората, които желяеха да изразят партийните възгледи, се смесваше недомислието или страхливостта на мисълта на онези, които не бяха дорасли до тези възгледи, които всъщност не бяха хора на партията.

Проклето време на езоповска реч, на литературно нископоклонство, на робски език, на идейно крепостничество! Пролетариатът тури край на тази гнусота, от която се задъхваше всичко живо и ново в Русия. Но засега пролетариатът извоюва за Русия само половина свобода.

Революцията още не е завършена. Ако царизмът *вече* не е в състояние да победи революцията, то революцията *още не е* в състояние да победи царизма. И ние живеем в такова време, когато навсякъде и във всичко се проявява това противоестественно съчетание на открита, честна, откровена, последователна партийност с подмолна, прикрита «дипломатична», извратлива «легалност». Това противоестественно съчетание се отразява и върху нашия вестник: колкото и да остроумничи г. Гучков, като говори за социалдемократическа тирания, която забранявала да се издават либерално-буржоазни, умерени вестници, фактът обаче все пак си остава факт — централният орган на Руската социалдемократическа работническа партия, «Пролетарий»³⁶, все си остава зад вратата на *самодържавно-полицейска* Русия.

Тъй или иначе, но половината революция налага на всички ни да се заемем незабавно с ново уреждане на нещата. Сега литературата може — дори «легално» — да бъде 9/10 партийна. Литературата трябва да стане партийна. В противовес на буржоазните нрави, в противовес на буржоазния предприемачески, търгашески печат, в противовес на буржоазния литературен кариеризъм и индивидуализъм, на «господарския анархизъм» и на стремежа за печалби — социалистическият пролетариат трябва да издигне принципа на *партийната литература*, да развие този принцип и да го прокара в живота във възможно по-пълна и цялостна форма.

В какво се състои този принцип на партийната литература? Не само в това, че за социалистическия пролетариат литературното дело не може да бъде средство за печалба на отделни лица или групи, то не може да бъде изобщо индивидуална работа, независима от общото пролетарско дело. Долу безпартийните литератори! Долу литераторите свръхчовеци! Литературната работа трябва да стане *част* от общопролетарското дело, «колелце и винтче» на един единен, огромен социалдемократически механизъм, привеждан в движение от целия съзнателен авангард на цялата работническа класа. Литературната работа трябва да стане съставна част на организираната планомерна, обединена социалдемократическа партийна работа.

«Всяко сравнение куца», казва германската пословица. Куца и моето сравнение на литературата с винтчето,

на живото движение с механизма. Ще се намерят дори, може би, истерични интелегенти, които ще нададат вопли във връзка с това сравнение, което принижавало, умъртвявало, «бюрократизирано» свободната идейна борба, свободата на критиката, свободата на литературното творчество и т. н. и т. н. Всъщност подобни вопли биха били само израз на буржоазно-интелигентски индивидуализъм. Безспорно е, че литературната работа най-малко се поддава на механическо уравниване; на нивелиране, на господство на мнозинството над малцинството. Безспорно е, че в тази работа трябва безусловно да се осигури по-голям простор на личната инициатива, на индивидуалните склонности, простор на мисълта и въображението, на формата и съдържанието. Всичко това е безспорно, но всичко това доказва само, че литературната част на партийното дело на пролетариата не може да бъде шаблонно отъждествявана с другите части на пролетарското партийно дело. Всичко това съвсем не опровергава оня чужд и странен за буржоазията и за буржоазната демокрация принцип, че литературната работа трябва непременно и обязательно да стане неразривно свързана с останалите части част от социалдемократическата партийна работа. Вестниците трябва да станат органи на различните партийни организации. Литераторите трябва непременно да влязат в партийните организации. Издателствата и складовете, магазините и читалните, библиотеките и разните търговии с книги — всичко това трябва да стане партийно, подотчетно. За цялата тази работа организираният социалистически пролетариат трябва да следи, да я контролира цялата, в цялата тази работа, без никакво изключение, да внася живата струя на живото пролетарско дело, като по този начин отнема всякаква почва на стария, полуобломовски, полутъргашески руски принцип: писателят пописва, читателят почитва.

Ние няма да речем, разбира се, че това преустройство на литературната работа, измърсена от азиатската цензура и от европейската буржоазия, би могло да се извърши изведнъж. Далеч сме от мисълта да проповядваме някаква си еднообразна система или решение на задачата с няколко постановления. Не, за схематизъм в тази област най-малко може да става дума. Работата се състои в това — цялата наша партия, целият съзнателен социалдемократически пролетариат в цяла Русия да осъзнае

тази нова задача, ясно да я постави и навсякъде да се заеме с нейното разрешение. Излизайки от плена на крепостническата цензура, ние не искаме да изпаднем и няма да изпаднем в плен на буржоазно-търгашеските литературни отношения. Ние искаме да създадем и ще създадем свободен печат не само в полицейски смисъл, но също така и в смисъл на свобода от капитала, на свобода от кариеризма; — нещо повече: също така и в смисъл на свобода от буржоазно-анархическия индивидуализъм.

Тези последни думи може да се сторят парадокс или насмешка над читателите. Как! ще започне да крещи, може би, някой интелгент, пламенен привърженик на свободата. Как! Вие искате да подчините на колективността такава деликатна, индивидуална работа като литературното творчество! Вие искате работниците с мнозинство на гласовете да решават въпросите на науката, на философията, на естетиката! Вие отричате абсолютната свобода на абсолютно-индивидуалното идейно творчество!

— Успокойте се, господа! Първо, става дума за партийната литература и за подчиняването ѝ на партиен контрол. Всеки е свободен да пише и говори всичко, каквото си иска, без ни най-малки ограничения. Но всеки свободен съюз (в това число и партията) е свободен също да изгони такива членове, които използват партийната фирма, за да проповядват антипартийни възгледи. Свободата на словото и на печата трябва да бъде пълна. Но, разбира се, и свободата на съюзите трябва да бъде пълна. Аз съм длъжен в името на свободата на словото да ти дам пълно право да крещиш, да лъжеш и да пишеш каквото си искаш. Но и ти си длъжен в името на свободата на съюзите да ми дадеш право да сключвам или да развалям съюз с хора, които говорят еди-що си и еди-що си. Партията е доброволен съюз, който неминуемо би се разпаднал, отначало идейно, а после и материално, ако не би се очиствал от членове, които проповядват антипартийни възгледи. А за определяне границите между партийното и антипартийното служи партийната програма, служат тактическите резолюции на партията и нейният устав, служи, най-после, целият опит на международната социалдемократия, на международните доброволни съюзи на пролетариата, който постоянно е включвал в своите партии отделни елементи или течения не напълно последователни, не съвсем чисто марксистки, не съвсем правилни, но и постоянно е

предприемал периодически «прочиствания» на своята партия. Така ще бъде и у нас, господа привърженици на буржоазната «свобода на критиката», *вътре* в партията: сега партията у нас става изведнъж масова, сега ние преживяваме рязък преход към открита организация, сега при нас неминуемо ще дойдат мнозина непоследователни (от марксистка гледна точка) хора, може би дори някои християни, може би дори някои мистици. Нашите стомаси са здрави, ние сме твърдокаменни марксисти. Ние ще сме-лем тези непоследователни хора. Свободата на мисълта и свободата на критиката вътре в партията никога не ще ни накарат да забравим свободата на групирането на хората в свободни съюзи, наричани партии.

Второ, господа буржоазни индивидуалисти, ние трябва да ви кажем, че вашите думи за абсолютна свобода са само лицемерие. В общество, основано върху властта на парите, в общество, в което трудещите се маси мизерствуват, а шепа богаташи паразитствуват, не може да има реална и действителна «свобода». Независими ли сте вие от вашия буржоазен издател, господин писателю? от вашата буржоазна публика, която изисква от вас порнография в рамки и картини, проституция под формата на «допълнение» към «светото» сценично изкуство? Та тази абсолютна свобода е буржоазна или анархическа фраза (защото като миروглед анархизмът е обърната наопаки буржоазност). Да живееш в общество и да си независим от обществото е невъзможно. Независимостта на буржоазния писател, художник, актриса е само замаскирана (или лицемерно маскирана) зависимост от паричната кесия, от подкупа, от издръжката.

И ние, социалистите, разобличаваме това лицемерие, смъкваме фалшивите фирми — не за да получим некласова литература и изкуство (това ще бъде възможно едва в социалистическото безкласово общество), а за да противопоставим на лицемерно-свободната, а всъщност свързана с буржоазията, литература действително свободната, *открито* свързана с пролетариата литература.

Това ще бъде свободна литература, защото не користта и не кариерата, а идеята за социализма и съчувствието към трудещите се ще вербуват нови и нови сили в нейните редици. Това ще бъде свободна литература, защото тя ще служи не на преситената героиня, не на скучаещите и страдащите от затлъстяване «горни десет хиляди», а

на милионите и десетките милиони трудещи се, които са цветът на страната, нейната сила, нейното бъдеще. Това ще бъде свободна литература, която ще оплодотворява последната дума на революционната мисъл на човечеството с опита и живата дейност на социалистическия пролетариат, която ще създава постоянно взаимодействие между опита на миналото (научния социализъм, който завърши развитието на социализма от неговите примитивни, утопически форми) и опита на настоящето (сегашната борба на другарите работници).

На работа, другари! Пред нас стои трудна и нова, но велика и благородна задача — да организираме обширното, разностранното, разнообразното литературно дело в тясна и неразривна връзка със социалдемократическото работническо движение. Цялата социалдемократическа литература трябва да стане партийна. Всички вестници, списания, издателства и т. н. трябва да се заловят незабавно с реорганизационна работа, с подготвяне на такова положение, при което те биха влизали изцяло върху едни или други начала в едни или други партийни организации. Само тогава «социалдемократическата» литература ще стане действително такава; само тогава тя ще съумее да изпълни своя дълг, само тогава тя ще съумее и в рамките на буржоазното общество да се изтръгне от робската зависимост от буржоазията и да се слее с движението на истински прогресивната и докрай революционна класа.

*«Новая Жизнь», брой 12,
13 ноември 1905 г.
Подпис: Н. Ленин*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 10, с. 31—37.*

Работническата класа и националният въпрос

Русия е пѣстра в национално отношение страна. Правителствената политика, политиката на помещиците, подкрепяни от буржоазията, е пропита изцяло от черносотнически национализъм.

Тази политика е насочена със своето острие против *болшинството* от народите в Русия, които съставят *болшинството* на нейното население. А заедно с това надига глава буржоазният национализъм на другите нации (полската, еврейската, украинската, грузинската и т. н.), стараяйки се да отвлече работническата класа чрез национална борба или чрез борба за национална култура от нейните велики световни задачи.

Националният въпрос иска ясна постановка и решение от страна на всички съзнателни работници.

Когато буржоазията се бореше за свобода заедно с народа, заедно с трудещите се, тя защитаваше пълната свобода и пълното равноправие на нациите. Напредналите страни, Швейцария, Белгия, Норвегия и др., ни дават образец за това, как мирно си живеят заедно или мирно се отделят една от друга свободните нации при истински демократически строй.

Сега буржоазията се бои от работниците, търси съюз с пуришкевичевци, с реакцията, предава демократизма, защитава угнетяването или неравноправието на нациите, развърщава работниците с *националистически* лозунги.

Само пролетариатът защитава в наши дни истинската свобода на нациите и единството на работниците от всички нации.

За да могат разните нации да живеят заедно свободно и мирно или да се разделят (когато това им е по-удобно), образувайки разни държави, за това е необходим пълен демократизъм, защитаван от работническата класа. Нито

една привилегия нито за една нация, нито за един език! Ни най-малко потискане, ни най-малка несправедливост към националното малцинство! — ето принципите на работническата демокрация.

Капиталистите и помешчиците желаят на всяка цена да разединят работниците от разните нации, а силните на света си живеят великолепно заедно като акционери на «доходни» милионни «предприятия» (като ленските мини) — и православните, и евреите, и русите, и германците, и поляците, и украинците, всички, които имат *капитал*, дружно експлоатират работниците от всички нации.

Съзнателните работници са за *пълното единство* на работниците от всички нации във всички и всякакви просветителни, професионални, политически и т. н. работнически организации. Нека господа кадетите да се позорят с отричане или намаляване равноправието на украинците. Нека буржоазията от всички нации да се утешава с лъжливите фрази за национална култура, за национални задачи и т. н. и др. т.

Работниците не ще се оставят да бъдат разединени с никакви сладки думи за национална култура или «национално-културна автономия». Работниците от всички нации ще защитават дружно, заедно, в общи организации, пълната свобода и пълното равноправие — залог за истинска култура.

Работниците създават в целия свят своя, интернационална култура, която отдавна подготвяха проповедниците на свободата и враговете на потисничеството. На стария свят, на света на националното потисничество, на националните ежби или националното обособяване работниците противопоставят новия свят на единството на трудещите се от всички нации, в който няма място нито за една привилегия, нито за най-малкото потискане на човек от човека.

«Правда», бр. 106, 10 май 1917 г.

В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 19, с. 76—77.

Из статията

За значението на войнствуващия материализъм³⁶

Искам да се спра на някои въпроси, които по-отблизо определят съдържанието и програмата на работата, обявена от редакцията на списанието в увода към бр. 1—2.

В този увод се казва, че не всички, които са се обединили около списанието «Под Знаменем Марксизма», са комунисти, но всички са последователни материалисти. Аз мисля, че този съюз на комунисти с некомунисти е абсолютно необходим и определя правилно задачите на списанието. Една от най-големите и опасни грешки на комунистите (както и изобщо на революционерите, които извършиха успешно началото на великата революция) е представата, че революцията може да се извърши само от революционерите. Напротив, за успеха на всяка сериозна революционна работа е необходимо да разберем и да съумеем да претворим в живота, че революционерите са способни да изиграят само ролята на авангард на действително жизнеспособната и прогресивна класа. Авангардът само тогава изпълнява задачата си на авангард, когато умее да не се откъсва от ръководената от него маса, а действително да води напред цялата маса. Без съюза с некомунистите в най-различните области на дейност не може да става и дума за никакво успешно комунистическо строителство.

Това се отнася и до онази работа в защита на материализма и марксизма, с която се е заело списанието «Под Знаменем Марксизма». В главните течения на прогресивната обществена мисъл в Русия съществува, за щастие, солидна материалистическа традиция. Като не говорим вече за Г. В. Плеханов, достатъчно е да споменем Чернишевски, от когото днешните народници (народни социа-

листи, с-р. и т. н.) отстъпваха нерядко назад в тичането по модни реакционни философски учения, като се поддаваха на фалшивия блясък на «последната дума» на европейската наука и не умееха да открият под този фалшив блясък една или друга разновидност на прислужничество на буржоазията, на нейните предразсъдъци и буржоазна реакционност.

Във всеки случай у нас, в Русия, има още — и ще има несъмнено доста дълго — материалисти от лагера на некомунистите и наш безусловен дълг е да привличаме към съвместна работа всички привърженици на последователния и войнствуващ материализъм в борбата с философската реакция и с философските предразсъдъци на така нареченото «образовано общество». Дицген-баща, който не трябва да се смесва с неговото колкото претенциозно, толкова неудачно синче-литератор, изрази правилно, точно и ясно основното гледище на марксизма по отношение на философските течения, които господствуват в буржоазните страни и се ползват с внимание в средата на техните учени и публицисти, като каза, че професорите по философия в съвременното общество в повечето случаи на дело не са нищо друго освен «дипломирани лакеи на попщината».³⁷

Нашите руски интелегенти, които обичат да се смятат прогресивни, както впрочем и техните събратя във всички останали страни, никак не обичат да се пренася въпросът в плоскостта на оценката, която е дадена с думите на Дицген. Но те не обичат това, защото истината им бode очите. Достатъчно е малко да се замислим върху държавата и върху общоикономическата, и върху битовата и всякаква друга зависимост на днешните образовани хора от господстващата буржоазия, за да разберем абсолютната правилност на рязката характеристика на Дицген. Достатъчно е да си спомним грамадното множество модни философски течения, които така често възникват в европейските страни, като почнем, да речем, от ония, които бяха свързани с откритието на радия, и свършим с ония, които сега се стремят да се уловят за Айнщайн — за да си представим връзката между класовите интереси и класовата позиция на буржоазията, поддръжката от нейна страна на всякакви форми на религии и идейното съдържание на модните философски направления.

От посоченото се вижда, че списанието, което иска да

бъде орган на войнствуващия материализъм, трябва да бъде боен орган, първо, в смисъл на неотклонно разобличаване и преследване на всички съвременни «дипломирани лакеи на попщината», все едно дали излизат като представители на официалната наука или като свободни стрелци, наричащи се «демократически леви или идейно-социалистически» публицисти.

Такова списание трябва да бъде, второ, орган на войнствуващия атеизъм. Ние имаме ведомства или най-малко държавни учреждения, които ръководят тази работа. Но тази работа се ръководи крайно вяло, крайно незадоволително, като се намира видимо под гнета на общите условия на нашия истински руски (макар и съветски) бюрократизъм. Затова извънредно съществено е в допълнение на работата на съответните държавни учреждения и за нейното изправяне и оживяване списанието, което се посвещава на задачата да стане орган на войнствуващия материализъм, да води неуморна атеистична пропаганда и борба. Трябва внимателно да се следи цялата съответна литература на всички езици, като се превежда или най-малко изнася в резюме всичко по-ценно в тази област.

Енгелс отдавна съветваше водачите на съвременния пролетариат да се превежда за масово разпространение сред народа боевата атеистична литература от края на XVIII век*. За наш срам ние досега не сме направили това (едно от многобройните доказателства, че в революционна епоха е много по-лесно да се завоюва властта, отколкото да се съумее правилно да се използва тази власт). Понякога оправдават тази наша вялост, бездейност и неумение с всякакви «високопарни» съображения: например, че старата атеистическа литература от XVIII век била остаряла, ненаучна, наивна и т. н. Няма нищо по-лошо от подобни лъженаучни софизми, които прикриват или педантство, или пълно неразбиране на марксизма. Разбира се, в атеистическите произведения на революционерите от XVIII век ще се намерят немалко и ненаучни, и наивни неща. Но никой не пречи на издателите на тия съчинения да ги съкратят и да ги снабдят с кратки послеслови с посочване прогреса на научната критика на религията, направен от човечеството от края на XVIII век насам, с посочване съответните най-нови съчинения и т. н. Би било

* Маркс, К. и Ф. Енгелс. Т. 18, с. 516.

най-голямата и най-лоша грешка, която може да направи един марксист, да се мисли, че многомилionните народни (особено селските и занаятчийските) маси, осъдени от цялото днешно общество на тъмнина, невежество и предразсъдъци, могат да се измъкнат от тази тъмнина само по правата линия на чисто марксистката просвета. На тия маси е необходимо да се даде най-разнообразен атеистично-пропаганден материал, да се запознаят с факти от най-различни области на живота, да се пристъпи към тях и от една, и от друга страна, за да се заинтересуват, да се пробудят от религиозния сън, да се разтърсят от най-различни страни, по най-различни начини и т. н.

Бойката, живата, талантливата, остроумно и открито нападаща господстващата попщина публицистика на старите атеисти от XVIII век много често ще се окаже хиляди пъти по-подходяща да събуди хората от религиозния сън, отколкото скучните, сухи, неилюстрирани почти с никакви умело подбрани факти преразказвания на марксизма, които преобладават в нашата литература и които (няма защо да си крием греха) често изопачават марксизма. Всички по-големи произведения на Маркс и Енгелс са преведени у нас. Няма решително никакви основания да се страхуваме, че старият атеизъм и старият материализъм ще останат у нас недопълнени с поправките, които са внесли Маркс и Енгелс. Най-важното — именно това забравят най-често нашите уж марксисти, а най-често осакатяващи марксизма комунисти, — това е да можем да събудим в още съвсем неразвитите маси интерес към съзнателно отношение спрямо религиозните въпроси и съзнателна критика на религията.

От друга страна, погледнете представителите на съвременната научна критика на религиите. Почти винаги тези представители на образованата буржоазия «допълват» своето собствено опровержение на религиозните предразсъдъци с такива разсъждения, които изведнъж ги изобличават като идейни роби на буржоазията, като «дипломирани лакеи на попщината».

Два примера. Проф. Р. Ю. Випер издаде в 19'8 г. книжката: «Возникновение христианства» (изд. «Фарос» — Москва). Като преразказва главните резултати на съвременната наука, авторът не само не воюва с предразсъдъците и с лъжата, които съставляват оръжието на църквата като политическа организация, не само заобикаля

тези въпроси, но изказва направо смешната и свръхреакционната претенция да се издигне над двете «крайности»: и идеалистическата, и материалистическата. Това е прислужничество на господстващата буржоазия, която изразходва в целия свят стотици милиони рубли от печалбите, които е изстискала от трудещите се, за поддръжка на религията.

Известният немски учен Артур Дреус, като оборва в своята книга «Митът за Христа» религиозните предразсъдъци и приказки, като доказва, че не е съществувал никакъв Христос, в края на книгата се изказва в полза на религията, само че обновена, пречистена, изхитрена, годна да се противопоставя на «всекидневно все повече и повече засилващия се натуралистически поток» (стр. 238, IV немско издание, 1910 год.). Това е откровен, съзнателен реакционер, който открито помага на експлоататорите да заменят старите и изгнили религиозни предразсъдъци с новички, още по-гадни и подли предразсъдъци.

Това не значи, че не би трябвало да се преведе Дреус.

Това значи, че комунистите и всички последователни материалисти трябва, като осъществяват в известна степен своя съюз с прогресивната част на буржоазията, неотклонно да я изобличават, когато тя изпада в реакционност. Това значи, че да отбягваме съюза с представителите на буржоазията от XVIII век, т. е. от епохата, когато тя е била революционна, би значило да изменяме на марксизма и материализма, защото «съюзът» с дреусовци в една или друга форма, в една или друга степен е задължителен за нас в борбата с господстващото религиозно мракобесие.

Списанието «Под Знаменем Марксизма», което иска да бъде орган на войнстващия материализъм, трябва да отделя много място на атеистическата пропаганда, на прегледа на съответната литература и на запълването на грамадните празноти в работата на нашата държава в тази област. Особено важно е използването на онези книги и брошури, които съдържат много конкретни факти и съпоставки, посочващи връзката на класовите интереси и класовите организации на днешната буржоазия с организациите на религиозните институти и на религиозната пропаганда³⁸.

Извънредно важни са всички материали, които се отнасят до Съединените американски щати, в които по-малко се проявява официалната, държавната връзка между религията и капитала. Но затова пък ни става още по-ясно,

че така наричаната «съвременна демокрация» (пред която тъй глупаво си разбиват главата меншевиките, есерите и отчасти анархистите и т. н.) не представлява нищо друго освен свобода да се проповядва онова, което е изгодно на буржоазията, а за нея е изгодно да се проповядват най-реакционни идеи, религия, мракобесие, защита на експлоататорите и т. н.

Надявам се, че списанието, което иска да бъде орган на войнстващия материализъм, ще дава на нашата четяща публика прегледи на атеистическата литература с характеристика за какъв кръг читатели и в какво отношение биха могли да бъдат подходящи едни или други произведения и с указание какво е излязло у нас (за излезли трябва да се смятат само сносните преводи, а те не са много) и какво трябва още да се издаде.

* * *

Освен съюза с последователните материалисти, които не принадлежат към комунистическата партия, не помалко, ако не по-важен за работата, която войнстващият материализъм трябва да извърши, е съюзът с представителите на съвременното естествознание, които клонят към материализма и не се боят да го защитават и проповядват срещу господстващите в така нареченото «образовано общество» модни философски залитания към идеализма и скептицизма.

Поместената в 1—2 книжка на списанието «Под Знаменем Марксизма» статия на А. Тимирязев за теорията на относителността на Айнщайн позволява да се надяваме, че списанието ще успее да осъществи и този втори съюз. Трябва да се обърне на него по-голямо внимание. Трябва да се помни, че именно от прелома, който преживява съвременното естествознание, ще се родят навсякъде реакционни философски школи и школички, направления и направления. Затова да се следят въпросите, които се повдигат от най-новата революция в областта на естествознанието, и да се привличат към тази работа във философското списание естественици — това е задача, без разрешението на която войнстващият материализъм не може да бъде в никакъв случай нито войнстващ, нито материализъм. Ако Тимирязев в първия брой на списанието трябваше да направи уговорка, че за теорията на Айн-

щайн, който сам по думите на Тимирязев не води никакъв активен поход срещу основите на материализма, са се хванали вече грамадна маса представители на буржоазната интелигенция от всички страни, то това се отнася не само до Айнщайн, а до цяла редица, ако не до мнозинството от великите реформатори на естествознанието, като се почне от края на ХІХ век.

И за да не се отнесем към подобно явление несъзнателно, ние трябва да разберем, че без солидно философско обосноваване никакви естествени науки, никакъв материализъм не може да издържи борбата срещу натиска на буржоазните идеи и възстановяването на буржоазния мироглед. За да издържи тази борба и да я доведе докрай с пълен успех, естественикът трябва да бъде съвременен материалист, съзнателен последовател на онзи материализъм, представител на който е Маркс, т. е. трябва да бъде диалектически материалист. За да постигнат тази цел, сътрудниците на списанието «Под Знаменем Марксизма» трябва да организират систематическо изучаване диалектиката на Хегел от материалистическа гледна точка, т. е. диалектиката, която Маркс прилага на практика и в своя «Капитал», и в своите исторически и политически трудове и я прилага с такъв успех, че сега всеки ден на пробуждане на нови класи за живот и за борба в Изтока (Япония, Индия, Китай) — т. е. на ония стотици милиони от човечеството, които съставляват по-голямата част от населението на земята и които със своето историческо бездействие и със своя исторически сън са обуславяли досега застоя и гниенето в много напреднали държави на Европа, — всеки ден на пробуждане за живот на нови народи и нови класи все повече и повече потвърждава марксизма.

Разбира се, такова изучаване, такова тълкуване и такава пропаганда на Хегеловата диалектика е твърде трудна работа и несъмнено първите опити в това отношение ще бъдат свързани с грешки. Но не греша само онзи, който нищо не прави. Като се опираме на това, как Маркс прилага материалистически разбраната диалектика на Хегел, ние можем и трябва да разработваме тази диалектика от всички страни, да печатаме в списанието извадки от главните съчинения на Хегел, да ги обясняваме материалистически, като коментираме образците на приложение на диалектиката в съчиненията на Маркс, а също така ония образци на диалектиката в областта на иконо-

мическите и политическите отношения, каквито образци дава необикновено много най-новата история, особено съвременната империалистическа война и революцията. Групата редактори и сътрудници на списанието «Под Знаменем Марксизма» трябва да бъде според мен особен род «дружество на материалистическите приятели на Хегеловата диалектика». Съвременните естественици ще намерят (ако умеят да търсят и ако ние се научим да им помагаме) в материалистическото тълкуване на Хегеловата диалектика редица отговори на ония философски въпроси, които се поставят от революцията в естествознанието и по които «се подхлъзват» към реакцията интелигентските поклонници на буржоазната мода.

Материализмът не може да бъде войнстващ материализъм, ако не си постави такава задача и не я изпълнява систематично. Той ще си остане, казано с думите на Щедрин, не толкова сражаващ се, колкото сразяван. Без това големите естественици все тъй често, както досега, ще са безпомощни в своите философски изводи и обобщения. Защото естествознанието напредва така бързо, преживява периода на толкова дълбок революционен прелом във всички области, че то в никакъв случай не може да мине без философски изводи.

В заключение ще приведа пример, който не се отнася към философската област, но във всеки случай се отнася към областта на обществените въпроси, на които списанието «Под Знаменем Марксизма» също така иска да отдели внимание.

Това е един от примерите как съвременната лъженаука всъщност служи за проводник на най-груби и най-гнусни реакционни възгледи.

Неотдавна ми бе изпратено списанието «Экономист»³⁹ кн. 1 (1922 г.), издавано от XI отдел на «Руското техническо дружество». Младият комунист, който ми изпрати това списание (вероятно без да е имал време да се запознае със съдържанието на списанието), непредпазливо се отзовава извънредно съчувствено за списанието. В действителност списанието е орган, не знам доколко съзнателно, на съвременните крепостници, прикриващи се, разбира се, под мантията на научност, демократизъм и т. н.

Някой си г. И. А. Сорокин помества в това списание обширни уж «социологически» изследвания «За влиянието на войната». Учената статия е изпъстрена с учени позо-

вавания върху «социологическите» трудове на автора и на неговите многобройни учители и колеги от чужбина. Ето каква е неговата ученост:

На стр. 83 чета:

«На 10 000 брака в Петроград се падат днес 92,2 развода — фантастична цифра, при това от 100 разтрогнати брака 51,1 са имали продължителност по-малко от една година, 11% — по-малко от един месец, 22% — по-малко от два месеца, 41 % — по-малко от 3—6 месеца, и само 26% — повече от шест месеца. Тия цифри говорят, че съвременният легален брак е форма, която скрива всъщност извънбрачните полови отношения и която дава възможност на любителите на «ягодата» «законно» да задоволяват своите апетити.» («Экономист», кн. 1, стр. 83).

Няма съмнение, че и този господин, и това руско техническо дружество, което издава списанието и помества в него подобни разсъждения, се причисляват към последователите на демокрацията и ще смятат за най-голямо оскърбление, ако ги нарекат това, което са в действителност, т. е. — крепостници, реакционери, «дипломирани лакеи на попщината».

Най-слабото запознаване със законодателството на буржоазните страни по отношение на брака, развода и извънбрачните деца, както и с фактическото положение на работата в това отношение, ще покаже на всеки човек, който се интересува от този въпрос, че съвременната буржоазна демокрация, дори във всички най-демократични буржоазни републики, се проявява в това отношение именно крепостнически към жената и към извънбрачните деца.

Това не пречи, разбира се, на меншевиките, есерите и на част от анархистите, и на всички съществуващи партии на Запад да продължават да крещат за демокрация и за нейното нарушение от болшевиките. В действителност именно болшевишката революция е единствената последователнодемократическа революция по отношение към такива въпроси като тези за брака, развода и положението на извънбрачните деца. А това е въпрос, който засяга най-непосредствено интересите на повече от половината от населението във всяка страна. Само болшевишката революция за пръв път, въпреки грамадния брой предхождащи я и наричащи себе си демократически буржоазни революции, проведе решителна борба в казаното отношение както против реакционността и крепостничеството, така и против обикновеното лицемерие на управляващите и имотни класи.

Ако на г. Сорокин 92 развода на 10 000 брака изглеждат фантастична цифра, остава да се предположи, че или авторът е живял и се е възпитавал в някакъв дотолкова изолиран от живота манастир, че едва ли някой ще повярва в съществуването на подобен манастир, или че тоя автор изопачава истината в угода на реакцията и буржоазията. Всеки човек, поне малко запознат с обществените условия в буржоазните страни, знае, че фактическото число на фактическите разводи (разбира се, не на санкционирани от църквата и закона) е навсякъде неизмеримо по-голямо. Русия в това отношение се отличава от другите страни само с това, че нейните закони не осветяват лицемерието и безправното положение на жената и нейното дете, а открито и от името на държавната власт обявяват системна война против всякакво лицемерие и всякакво безправие.

На марксистското списание се налага да води война и против подобни съвременни «образовани» крепостници. Вероятно немалка част от тях получават у нас дори държавни пари и са на държавна служба за просвещаване на младежта, макар че за тази цел те са удобни толкова, колкото всеизвестни морално паднали хора биха били удобни за ролята на надзорници в учебни заведения за малолетни.

Работническата класа в Русия успя да завоюва властта, но не се е научила още да си служи с нея, защото в противен случай отдавна би препратила подобни преподаватели и членове на научни дружества вежливичко в страните на буржоазната «демокрация». Там е истинското място на подобни крепители на крепостничеството.

Ще се научи, стига да има желание да се учи.

12. III. 1922.

«Под Знаменем Марксизма: кн. 3, март 1922 г.
Подпис: Н. Ленин

В. И. Ленин
Съчинения. Т. 38, с.
221—231

Из "Философски тетрадки"

Конспект на книгата на Фойербах „Лекции за същността на религията“¹

«Така наречените спекулативни философи са . . . ония, философи, които приспособяват не своите понятия към нещата, а, напротив, нещата към своите понятия» (31) [5 9]**

107 i. f. [583] . . . «Природата е първоначално, първо и последно същество . . . 111 [583] . . . «За мене . . . във философията . . . сетивното е първото; но първо не само в смисъла на спекулативната философия, в която първото означава това, зад пределите на което трябва да се излезе, а първо в смисъл на неизводимото от нещо друго, съществуващо и истинно чрез самото себе си».

cf.* Marx
und
Engels 2

сетивно-
то . . . първото,
само по себе си
съществуващо
и истинно

* — confer — сравни. *Ред.*

** Страниците на цитираните от В. И. Ленин книги са посочени по следния начин: в кръгли скоби е посочена страницата на оригинала, в квадратни — страницата на последното руско издание на съответните книги. За «История на философията» на Хегел — съответното българско издание. *Бел. ред.*

времето и света

... «Не е ли времето само форма на света, начин, по който следват една след друга отделните същности и явления на света? Как следователно аз мога да приписвам на света начало във времето? (145) [616]

битие във
нас = неза-
висимо от
мисленето

Искат да представят бога като същество, съществуващо във нас. Но няма с това не признават тъкмо истината 'на сетивното битие? «не се ли признава (със самото това), че няма никакво битие във нас от сетивното битие? Нима имаме друг признак, друг критерий за съществуване във нас, съществуване независимо от мисленето, освен сетивността?» (148) [618]

NB
природата във,
независимо от
материята = бог

... «Природата... обособена от нейната материалност и телесност... е бог»... (149) [619—620]

времето във
от временните
неща = бог

... «Дори у Хегел материята възниква не само в пространството и времето, но и от пространството и времето»... (150) [621]... «Непонятно е също защо времето, отделено от временните неща, да не може да бъде отъждествено с бога». (151) [621]

време и
пространство

... «В действителност е точно обратното... не нещата предполагат съществуването на пространството и времето, а, обратно, пространството и времето предполагат нещата, защото пространството или протяжността предполага нещо протяжно, а времето — движението; тъй като времето е само понятие, производно от движението — предполага нещо, което се движи. Всичко е пространствено и временно»... (151—152) [622]

«Въпросът, сътворил ли е бог света . . . е въпрос за отношението на духа към сетивността» (152) [623] — най-важният и най-трудният въпрос на философията, цялата история на философията се върти около този въпрос 153 [623] . . .

«Аз не отричам . . . мъдростта, доброто, красотата; аз отричам само, че те, в качеството си на тези родови понятия, са същества, било то във вид на богове, или свойства на бога, или Платоновидни идеи, или самополагащи се хегеловски понятия» . . . (158) [628] — те съществуват само като свойства на хората.

. . . «Ние нямаме никакво основание да си въобразяваме, че ако човекът имаше повече сетива или органи, той би познавал и повече свойства или неща на природата. Няма нищо повече във външния свят както в неорганическата, така и в органическата природа. Човекът има тъкмо толкова сетива, колкото именно са необходими, за да възприема света в неговата цялостност, в неговата съвкупност.» (163) [632—633]

важно срещу агностицизма

Възникването на телесния свят от духа, от бога довежда до създаване на света от нищо — «защото откъде духът взема материята, телесните вещества, ако не от нищото?» (199) [664]

«Повърхностен е възгледът и твърдението, че религията е съвсем безразлична за живота, именно за обществе-

cf. Engels
idem в «Лудвиг
Фойербах»³

(материализъм)
contra* теологията и идеализма (в теорията)

Ако човек
имаше повече
сетива, би ли
открил
повече неща
в света?
Не.

NB

* — срещу. Ред.

ния, политическия живот.» (281) [733
Аз и грош не ще дам за такава поли-
тическа свобода, която оставя човека
роб на религията. (281) [733]

какво е
обективното?
(според)
Фойербах)

В религиозните представи «имаме...
примери как изобщо човек превръща
субективното в обективно, т. е. прави
в нещо съществуващо в ън от мисле-
нето, представата, въображението това,
което съществува само в неговото ми-
слене, в представата, въображението»...
(328) [773]

Entleibter
Geist* =
бог

«Така християните изтръгват духа,
душата на човека от тялото и правят
този изтръгнат, лишен от тяло дух
свой бог». (322) [777]

Sinnlich,
physisch**
(забележи-
телно при-
равняване!)

«Човек няма никаква представа, ни-
какво понятие за някаква друга дей-
ствителност, друго съществуване ос-
вен сетивното, физическото»... (334)
[779]

NB

«Ако не се срамуват да допускат
произхода на сетивния, материалния
своят от мисленето или волята на ня-
какъв дух, ако не се срамуват да твър-
дят, че нещата се мислят не затова,
защото съществуват, а съществуват
затова, защото се мислят, нека не се
срамуват също да допускат техния
произход от думата, нека не се сра-
муват да твърдят, че не думите съще-
ствуват затова, защото съществуват не-
щата, а че нещата съществуват само
благодарение на думите» 341—342
[785—786]

* — лишеният от тяло дух. *Ред.*

** — сетивен. физически. *Ред.*

«Достатъчно е само да хвърлим поглед върху историята! Кога започва нова епоха в историята? Навсякъде само тогава, когато потиснатата маса или мнозинството издига своя напълно законен егоизъм срещу изключителния егоизъм на нацията или кастата, когато класи от хора (sic!) или цели нации, удържали победа над високомерната надменност на господстващото малцинство, излизат от жалкото и потиснато състояние на пролетариата на светлината на историческата славна дейност. Така и егоизмът на потиснатото сега мнозинство от човечеството трябва да осъществи и ще осъществи своето право и ще начене нова епоха на историята.

Стр. 402—411 [838—847] — *п р е в ъ з х о д н о*, философско (и същевременно просто и ясно) обяснение на същината на религията.

«Тайната на религията е в края на краищата само тайна на съчетаването на съзнанието с несъзнателното, на волята с произволното в едно и също същество». (402) [839] *Аз* и *Не-аз* са неразривно свързани в човека. «Човек не разбира и не понася собствената си дълбочина и поради това разцепва своето същество на «Аз» без «Не-аз», което той нарича бог, и на «Не-аз», без «Аз», което той нарича природа.» (406) [842]

Стр. 408 [544] — превъзходен цитат от Сенека (срещу атеистите), че те правели природата бог. Моли се! — работи!⁶ (стр. 411) [846]

Природата е бог в религията, но природата като *Gedankenwesen*,* «Тай-

* — мисловна същност. *Ред.*

NB

NB

Наченка на историческия материализъм, ср. Чернишевски⁴

NB

«Социализмът» на Фойербах

NB

NB

NB

ната на религията е «тъждествеността на субективното и обективното», т. е. единството на човешката и природната същност, но отличаваща се при това от действителната същност на природата и човечеството.» (411) [847]

Sehr gut!*

«Бездънно е човешкото невежество и безгранична е човешката сила на въображението; природната сила, лишена, благодарение на невежеството, от своята основа, а благодарение на фантазията — от своите граници, е божественото всемогъщество..» (414) [849]

Sehrgut!

забележително място!

... «Обективната същност като субективна, същността на природата като различна от природата, като човешка същност, същността на човека като различна от човека, като нечовешка същност — ето какво е божественото същество, ето какво е същността на религията, ето какво е тайната на мистиката и спекулацията» . . . (415) [850]

Спекулацията у Фойербах = идеалистическа философия NB.

NB
дълбоко вярно!
NB

«Човекът отделя в мисленето прилагателното от съществителното, свойството от същността . . . И метафизическият бог не е нищо друго освен кратко изброяване или съвкупност на най-общи свойства, извлечени от природата, които обаче човекът отново превръща — именно с това отделяне от сетивната същност, от материята на природата — посредством силата на въображението в самостоятелен субект или същество.» (417) [852]

Същата роля играе *Логиката* ((418) [852—853])—явно е, че се има предвид Хегел) — която превръща *das Sein, das Wesen*** в особена реалност — «колко

* — Много добре! Ред.

** — битието, същността, Ред.

неразумно е да желаеш да превърнеш метафизическото съществуване във физическо, субективното съществуване в обективно, логическото или абстрактното съществуване отново в нелогическо, действително съществуване!» (418) [853]

... «И така, съществува ли вечен разрыв и противоречие между битието и мисленето?» Да, само в главата; а в действителност това противоречие е още отдавна разрешено, само че, наистина, по начин, който съответствува на действителността, а не на твоите училищни понятия, а именно — разрешено е посредством не по-малко от пет сетива». (418) [853]

[435] [868—869] «Главата е палатата на представителите на вселената» — и когато главата ни е натъпкана с абстракции, *Gattungsbegriffen**, ние естествено извеждаме (*abteilen*) «отделното из общото, т. е. ... природата от бога».

... Интересен е отговорът, даден на критиците (на Фойербах) професор *von Schaden*** (448—449) [880—881] и *Schaller****. (449—450—463) [882—883—894]

... «Та аз поставям определено на мястото на бигието природага, на мястото на мисленето — човека», т. е. не абстракцията, а конкретното — — — *die dramatische Psychologie*****. (449) [882]

Забележително (срещу Хегел и идеализма)

прелестно казано!

NB

Отделното и общото = природата и бог

NB

«битие и природа», «мислене и човек»

* — родови понятия. *Ред.*
** — фон Шаден. *Ред.*
*** — Шалер. *Ред.*
**** — драматическата психология. *Ред.*

Ето защо терминът на Фойербах и Чернишевски «антропологически принцип» във философията⁶ е *тесен*. И антропологическият принцип, и натурализмът са само неточни, слаби описания на *материализма*.

bien dit!

«Иезуитизмът е несъзнателният оригинал и идеал на нашите спекулативни философи». (455) [888]

Към въпроса
за основите
на философския
материализъм

«Мисленето полага дискретното на действителността като непрекъснато, безкрайната многократност на живота като тъждествено еднократно. Познанието на съществената, незаличимата разлика между мисленето и живота (или действителността) е начало на всяка премъдрост в мисленето и в живота. Тук само различаването е истинската връзка.» (458) [890]

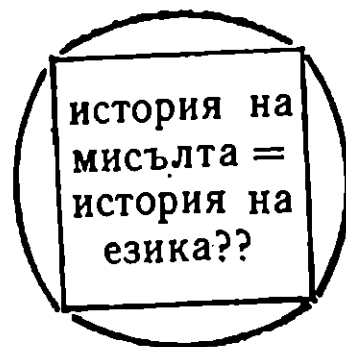
Конспект на книгата на Хегел „Науката логика“⁷

Движението на съзнанието «както развитието на целия живот на природата и духа» почива върху «естеството на чистите същности, които съставляват съдържанието на логиката» (Natur der reinen Wesenheiten*).

Характерно!

Да се преобърне: логиката и теорията на познанието трябва да бъде изведена из «развитието на целия живот на природата и духа».

Връзката на мисленето с езика (между другото китайския език и неговата неразвитост: 11 [7]), образуването на съществителните и глаголите. (11) [7] В немски език понякога думите имат «entgegengesetzte Bedeutung»** (12) [7] (не само «различни», но и *противоположни*) — «радост за мисълта» . . .

И за формите на мисълта (Denkformen) не може да се каже, че те ни служат, защото те преминават «през всички наши представи», те са «общото като такова».

Обективизъм: категориите на мисленето не са помагало на човека, а израз на закономерностите и на природата, и на човека — ср. по-нататък противопоставянето на

* — естеството на чистите същности *Ред.*

** — «противоположно значение» *Ред.*

— «субективното мислене» и «обективното понятие на самата същина на нещата». Ние не можем «да излезем зад пределите на природата на нещата». (16) [11]

Ding an sich* у Кант е *празна абстракция*, а Хегел изисква абстракции, които съответствуват *der Sache*** : «*der objective Begriff der Dinge die Sache selbst ausmachth*»***, съответстващи — казано материалистически — на действителното задълбочаване на нашето познание на света.

Логиката е учение не за външните форми на мисленето, а за законите на развитието на «всички материални, природни и духовни неща», т. е. на развитието на цялото конкретно съдържание на света и на неговото познание, т. е. резултат, сума, извод на *историята* на познанието на света.

«Инстинктивното действие» (*instinkt-artiges Tun*) «се разпилява в безкрайно разнообразния материал». Обратно, «интелигентното и съзнателно действие» отделя «съдържанието на движещия мотив (*den Inhalt des Treibenden*) «от непосредственото единство със субекта в предметност пред него» (пред субекта).

«В тази мрежа се завързват тук и там по-здрави възли, които служат за опорни и насочващи точки на неговия»

на духа или субекта | «живот и съзнание» . . . (18) [12—13]

* — Нашето в себе си. *Ред.*

** — на същността. *Ред.*

*** — «обективното понятие за нещата съставлява самата им същност». *Ред.*

Как да разберем това?

Пред човека съществува *мрежа* от природни явления. Инстинктивният човек, дивакът, не отделя себе си от природата. Съзнателният човек отделя, категориите са стъпалца на отделянето, т. е. на познанието на света, възлови точки в мрежата, които помагат да я познаваме и овладяваме.

И на стр. (22) [15] в началото предметът на логиката е изразен с думите: . . . «Entwicklung des Denkens in seiner Notwendigkeit».

Категориите трябва да се *изведат* а не да се вземат произволно или механически) (не «разказвайки», не «уверявайки», а *доказвайки*) (24) [17], изхождайки от най-простите основни (битие, нищо, ставане (das Werden)) (без да се взимат други) — тук в тях «цялото развитие е в този зародиш». (23) [17]

40 [32] Методът на философията трябва да бъде неин собствен (*не* на математиката, *contra* Spinoza, Wolff und Andere*).

40—41 [33] «Защото методът е съзнаване на формата на вътрешното самодвижение на нейното съдържание»

«развитие» на
мисленето
в неговата
необходимост

NB

#

Не е ли същата мисъл, че е обективна и видимостта, защото в нея се съдържа *една от страните* на *обективния свят*? Не само We-

* — *против* Спиноза, Волф и други. Ред.

sen*, но и Schein са обективни. Различието на субективното от обективното съществува, **НО И ТО ИМА СВОИТЕ ГРАНИЦИ.**

Диалектическо =

= «да се обхванат противоположностите в тяхното единство»...

тънко
и
дълбоко!

(45) [37] Логиката прилича на граматиката по това, че за начеващия това е едно, за знаещия езика (и езиките) и духа на езика — друго. «Тя е нещо друго за оня, който само пристъпва към нея и изобщо към науките, и нещо друго за оня, който се връща към нея от тях».

Тогава логиката дава «същността на това богатство» (des Reichtums der Weltvorstellung**), «вътрешната природа на духа и света»... (46) [38]

ср. «Капиталът»

«Не само абстрактно всеобщото, но такова всеобщо, което обхваща и богатството на особеното» (47) [38]

Прекрасна формула: «Не само абстрактно всеобщото, но такова всеобщо, което въплътява в себе си богатството на особеното, индивидуалното, отделното» (цялото богатство на особеното и отделното!)|| Très bien)***

хубаво сравнение
(материалистическо)

«— Така както едно и също нравствено изречение в устата на юношата, макар той и да го разбира съвсем правилно, е лишено от значението и обема, които то има в ума на богатия с житейски опит мъж, който изразява в него цялата сила на присъщото му съдържание.

* — същност. *Ред.*

** — богатството на представата за света. *Ред.*

*** — Много добре! *Ред.*

Така и логическото само тогава получава своята истинска оценка, когато то се явява резултат от опита на науките; тогава то се представя на духа като обща истина, която стои не *наред* с другите предмети и реалности, като *отделно* знание, а като съставляващо същността на цялото това останало съдържание» . . . (47) [38—39]

«Системата на логиката е царство на сенките» 47 [39], свободно от «всички сетивни конкретности» . . .

(50) [41] — . . . «не абстрактно, мъртво, неподвижно, а конкретно» . . .

Характерно! Духът и същността на диалектиката!

«резултат от
опита на нау-
ките»

NB

(«Същност»)
«съществено
съдържание
на всички
други знания»

Първа книга

Учение за битието

(60) [50] . . . «*Няма* (курсивът е на Хегел) нищо нито на небето, нито в природата, нито в духа, нито където и да било, което да не съдържа заедно и непосредствеността, и опосредствуването» . . .

NB

1) Небе — природа — дух. Махни небето: материализъм

2) Всичко е *vermittelt!* = опосредствувано, свързано в едно, свързано с преходи. Махни небето — закономерната връзка на *целия* световен (*процес*).

127 [115] — **Ding an sich*** е «много проста абстракция». Изглежда като мъдрост изречението, че ние не знаем какво са нещата в себе си.

* — Нещото в себе си. *Ред.*

NB

Нещото в себе си е абстракция от всякакво определение *Sein-für-Anderes** | от всяко отношение към друго|, т. е. нищо. Следователно нещото в себе си «не е нищо друго освен лишена от истинност, празна абстракция».

Sehr gut!!**
Ако питаме, какво са нещата в себе си, so ist in die Frage gedankenloser Weise die Unmöglichkeit der Beantwortung gelegt***
... (127) [116]

Това е много дълбоко: нещото в себе си и превръщането му в нещо за другите (ср. Енгелс⁸). Нещото в себе си *изобщо* е празна, безжизнена абстракция. В живота в движение всичко *бива* както «в себе си», така и «за другите» в отношение към другото, превръщайки се от едно състояние в друго.

Диалектиката е учение за това, как могат да бъдат и как биват (как стават) *тържественни противоположности* — при какви условия те биват тържествени, превръщайки се една в друга — защо човешкият ум не трябва да взема тези противоположности като мъртви, застинали, а като живи, условни, подвижни, превръщащи се една в друга. En lisant Hegel . . . ****

NB

Остроумно и умно! Хегел анализира понятията, които обикнове-

** — битие за друго. *Ред.*

*** — Много добре! *Ред.*

**** — то във въпроса необмислено вече се крие невъзможността да се и отговори. *Ред.*

***** — Четейки Хегел. *Ред.*

но изглеждат мъртви, и показва, че в тях *има* движение. Краен? Значи, който *се движи* към края! Нещо? — значи *не това*, което е другото. Битие изобщо? — значи такава неопределеност, че битие = небитие. Всестранната, универсална гъвкавост на понятията, гъвкавост, която стига до тъждество на противоположностите — ето къде е същината. Тази гъвкавост, приложена субективно = еклектика и софистика. Гъвкавостта, приложена *обективно*, т. е. отразяваща всестранността на материалния процес и неговото единство, е диалектика, е правилно отражение на вечното развитие на света.

мисли за диалектиката
en lisant
Hegel

143 [132] — Казват, че разумът има своите граници. «В това твърдение прозира липсата на съзнание за това, че именно чрез определянето на нещо като преди вече се излиза зад този предел».

sehr gut!

148 [137] . . . «Природата на самото крайно се състои в това, да превъзмогва себе си, да отрича своето отрицание и да става безкрайно» . . . Не външна (fremde) сила (Gewalt) (149) [137] превръща крайното в безкрайно, а неговата (на крайното) природа (seine Natur).

Диалектика
на самите неща,
на самата природа,
на самия ход
на събитията

158—159 [147]: . . . «Единството на крайното и безкрайното не е тяхно външно съпоставяне, или пък несъответно, противоположно на тяхното определение съединение, в което биха били свързани разделените и противоположни, са-

Да се приложи
към атомите
versus електроните.

Изобщо без-
крайност на
материята
в дълбо-
чина . . .

NB :
Selbstbewe-
gung *

мостоятелни едно относно друго и сле-
дователно несъвместими съществуващи,
а всяко е в самото себе си това един-
ство и всяко е само *снемане* на само-
то себе си, при което нито едното
няма пред другото предимството на
битие в себе си и на утвърдително на-
лично битие. Както беше показано
преди, крайността е само излизане във
от себе си; ето защо в нея се съдър-
жа безкрайността, другото на самата
нея . . . »

Едното — старинният принцип на
*Атомоу*** (и пустотата). Пустотата се смя-
та за *Quell der Bewegung****. (185) [173]
не само в смисъл, че мястото не е
заето, но и *enthält***** «по-дълбоката
мисъл, че в отрицателното изобщо се
крие основанието за ставането, безпо-
койството на самодвижението». (186)
[173]

183 [170]: «Идеалността на битието за
себе си като тоталност се пре-
върща в реалност, и именно като
най-здрава, най-отвлечена, като
едно».

Мътна вода . . .

Мисълта за превръщането на
идеалното в реално е *дълбока*: мно-
го важна за историята. Но и в лич-
ния живот на човека се вижда, че
тук има много истина. Срещу вул-
гарния материализъм. *NB*. Разли-
ката на идеалното от материалното
също не е безусловна, не е *übersch-
wenglich******.

- * — самодвижение. *Ред.*
- ** — атом (неделимото). *Ред.*
- *** — източник на движението. *Ред.*
- **** — съдържа. *Ред.*
- ***** — прекомерна. *Ред.*

«Древният скептицизъм не отбягваше труда да изтъква противоречието или антиномията във всички понятия, които той е намирал в науката».

Анализирайки Кант твърде придирчиво (и остроумно), Хегел стига до извода, че Кант просто повтаря в изводите казаното в предпоставките, именно повтаря, че има категория *Kontinuität** и категория *Diskretion***.

А оттук произтича само, «че истината е свойствена не на едно от тези определения, взето отделно, а само на тяхното единство. Такова е истинското им диалектическо разглеждане, както и техният истински резултат». (226) [214]

Между другото, сполучлива бележка:

«Колкото по-богати с определеност, а с това и с отношения стават мислите, толкова, от една страна, по-заплетено, а, от друга страна, по-произволно и лишено от смисъл става тяхното изобразяване в такива форми като числата.» (248—249) [236] ((Оценка на мислите: богатство с определения и следователно с отношения.))

283 [271]: Безкрайното в математиката. Досега оправданието се състои *само в правилността на резултатите* («welche aus sonstigen Gründen erwiesen ist»****) ... а не в яснотата на предмета confer*****

Енгелс⁹.

- * — непрекъснатост. *Ред.*
- ** — дискретност. *Ред.*
- *** — Истинска диалектика. *Ред.*
- **** — «доказана от други основания». *Ред.*
- ***** — сравни. *Ред.*

Ролята на скептицизма в историята на философията

Wahrhafte
Dialektik***

NB

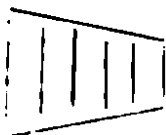
«Възлова линия на отношенията на мярата» (Knotenlinie von Maßverhältnissen) — преминавания на количеството в качество . . . Постепенност и *скокове*.

NB

NB

И пак, *стр. 448* [432], че постепенността нищо не обяснява без скокове.

Прекъсвания на постепенността

Abbrechen der Allmählichkeit, *стр. (450)* [434]

Скокове!

Скокове!

«Казват, че в природата няма скокове; и обикновената представа, ако желае да разбере произхода и унищожението, предполага, както беше споменато, че ще ги разбере, като ги представя като постепенно възникване или изчезване. Но вече бе показано, че измененията на битието са изобщо не само преход на една величина в друга, но преминаване на качествено в количествено, и, обратно, ставане друго, което представлява прекъсване на постепенността и качествено друго, в противоположност на предшествувалото съществуване. Водата чрез охлаждане не става постепенно твърда, така че да стане най-напред като желе и постепенно да се втвърдява до консистенцията на леда, но става изведнъж твърда; след като достигне вече температурата на замръзването, тя, ако остава в покой, може още да запазва течното си състояние, но най-малкото сътресение я привежда в твърдо състояние.

Предположението за постепенността на възникването се основава на пред-

ставата, че уж възникващото съществува вече сетивно или изобщо в действителност, но не може още да бъде възприемано само поради своята малка величина; също както в основата на предположението за постепенността на изчезването лежи представата, че небитието или другото, което заема мястото на изчезващото, също съществува, но още е незабележимо; — и при това съществува не в смисъл, че това друго се съдържа в даденото друго в себе си, а в смисъл, че то има място като съществуване, само че незабележимо. С това възникването и унищожението изобщо се снемат, или иначе казано, съществуващото в себе си, вътрешното, в което нещото е преди своето съществуване, се превръща в малка величина на външното съществуване, а съществената разлика или разликата на понятията — във външно, просто различие по величина. — Да се прави понятно възникването или унищожението с предположението за постепенност на изменението значи да се изпада в скука, свойствена на тавтологията. При това се предполага, че възникващото или унищожавашото се предварително съществува вече в готов вид и изменението се превръща в проста промяна на външното различие, благодарение на което в действителност се и получава тавтология.

Същност

Теория на
познанието

«и ъ т»

«Истината на битието е същността». (З)* [455]** Такава е 1-та фраза, която звучи от край до край идеалистически, като мистика. Но веднага след това започва, тъй да се каже, свеж ветрец. «Битието е непосредственото. Тъй като знанието иска да познае истината*** на това, какво е битие *в себе си и за себе си*, то не се спира» (*не се спира NB*) «на непосредственото и неговите определения, а *прониква (NB)* през (*NB*) него с предположението, че *зад* (курсивът е на Хегел) това битие има още нещо друго освен самото битие, че този заден план съставлява истината на битието. Това познание е опосредствувано знание, тъй като то не се намира непосредствено при същността и в същността, но започва от другото, от битието, и трябва да измине предварителен път, пътя на излизането зад битието, или по-правилно, на навлизане в него» . . .

т. е. несъщественото, привидното, повърхностното по-често изчезва, не се държи така «плътно», не «стои здраво» така, както «същността». Etwa****: движението на реката —

* Hegel, Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. *Ред.*

** Гегел, Сочинения, т. V. М., 1937. *Ред.*

*** Тук трябва да кажем, че Хегел неведнъж се е подсмивал [ср. цитираното по-горе място за постепенността] над думата (и понятието) erklären, обяснение, вероятно противопоставяйки на метафизическото решение веднъж завинаги («обясниха»!) вечния процес на все по-дълбокото и по-дълбоко познание. Ср. том III, стр. 463[447]: «може да бъде познат или, както се казва, обяснен».

**** — например. *Ред.*

паяната отгоре и дълбоките течения долу. Но и паяната е израз на същността!

Привидността е (1) нищото, несъществуващото (Nichtigkeit), което съществува — (2) битието като момент

«По този начин привидността е самата същност, но същността в известна определеност, при това така, че последната е само момент от същността, а същността е явление на себе си вътре в самата себе си». (14) [466]

Привидното е същност в *едно* от нейните определения, в една от нейните страни, в един от нейните моменти. *Същността* изглежда това и това. Привидността е явление (Schei-пеп) на самата същност в самата себе си.

И така и тук Хегел обвинява Кант в субективизъм. Това *N.B.* Хегел е за «обективната значимост» (sit venia verbo*) на привидността, на «непосредствено даденото» |герминът «дадено» е обикновен у Хегел изобщо, и тук виж стр. 21 i. f. [473]; стр. 22[474]. По-дребните философи спорят дали да вземат за основа същността или непосредствено даденото (Кант, Юм, всички махисти). Хегел вместо *или* поставя *и*, обяснявайки конкретното съдържание на това «и».

* да бъде позволено да кажем. *Ред.*

истина
и
обект

съществуващо
само по себе си

«Истината като знание, което се съгласува с **обекта**, също е положително, но тя е това равенство със себе си само дотолкова, доколкото знанието се е отнесло отрицателно към другото, **пронизало е със себе си обекта** и е снело отрицанието, което той представлява. Заблуддението е нещо положително като мнение, знаещо себе си и упорствувашо в това, че не е съществуващо само по себе си. А незнанието е или нещо безразлично към истината и заблуддението и със самото това не е определено, нито като положително, нито като отрицателно, така че неговото определение като някакво отсъствие принадлежи на външната рефлексия; или пък като обективно, като собствено определение на някакво свойство, то е подбуда, насочена срещу себе си — отрицателно, съдържащо в себе си положително направление. —

Бележка 2. «Закон за изключеното трето».

Хегел привежда следното положение за изключеното трето: «Нещо е или А, или не-А; трето няма» (66) [518] и «анализира». Ако с това се посочва, че «alles ein Entgegengesetztes ist»*, че всичко има свое положително и свое отрицателно определение, тогава — добре. Но ако се разбира, както обикновено разбират, че от всички предикати или даденият, или неговото небитие, тогава е «тривиално»!! Духът . . . е сладък, несладък? зелен, незелен? Определението трябва да отива към определеност, а в тази тривиалност то отива към нищо.

* — «всичко е противоположно». Ред.

И след това — иронизира Хегел — казват: трето няма. Има трето в самата тая теза, самото *A* е третото, защото *A* може да бъде и + *A* и — *A*. «И така самото нещо е онова трето, което трябвало да бъде изключено». (67) [519]

Това е остроумно и вярно. Всяка конкретна вещ, всяко конкретно нещо стои в различни и често противоречиви отношения към всичко останало, *ergo**, бива самото то и друго.

«Но един от основните предразсъдъци на съществуващата досега логика и на обикновената представа се състои в това, че противоречието не било толкова съществено и иманентно определение, както тъждеството; обаче ако вече става дума за йерархия и ние трябва да запазим и двете определения като самостоятелни, то противоречието би следвало да се смята за нещо по-дълбоко и съществено. Защото противоположно на него тъждеството е определение само на простото непосредствено, на мъртвото битие: а противоречието е *корен на всяко движение и жизненост*; само доколкото нещо има противоречие в самото себе си, то *се движи, има импулс и дейност*.

. . . По такъв начин нещото е жизнено само доколкото съдържа в себе си противоречие и е именно оная сила, която е в състояние да вмества в себе си и да издържа това противоречие.

* — следователно. *Ред.*

Ако пък нещо съществувашо не е в състояние в своето положително определение заедно с това да премине в своето отрицателно и да удържи едното в другото, ако то не е способно да има противоречие в самото себе си, това нещо не е живо единство, не е основание, а загива чрез противоречието.

NB

(1) Обикновената представа схваща различието и противоречието, но не прехода от едното към другото, а *това е най-важното*.

(2) Остроумие и ум.

Остроумието схваща противоречието, *изказва* го, привежда нещата в отношение едно към друго, заставя «понятието да проблясва през противоречието», но не *изразява* понятията на нещата и техните отношения.

(3) Мислещият разум (умът) заостря притъпеното различие на различното, простото разнообразие на представите, до *съществено* различие, до *противоположност*. Само издигнати на върха на противоречието, разнообразията стават подвижни (gegant) и живи по отношение на едно към друго — придобиват оная негативност, която е *вътрешната пулсация на самодвижението и жизнеността*.

. . . «Не трябва да се пита по какъв начин формата се свързва със същността, защото първата е само сияние

на последната в самата себе си, при-
съща (sic!) на нея собствена рефлекс-
сия» . . . (81) [532—533]

Формата е съществена. Същност-
та е оформена. Така или иначе в
зависимост и от същността . . .

«Материята трябва да бъде офор-
мена, а формата трябва да се мате-
риализира» . . . (84—86) [535]

«Това, което се явява като дейност
на формата, е по-нататък в същата
степен собствено движение на самата
материя» . . . (84—86) [537]

NB

. . . «И едното, и другото, дейст-
вието на формата и движението на ма-
терията, е едно и също . . . Материя-
та, като такава, е определена или не-
обходимо има известна форма, а фор-
мата е просто материална, устойчива
форма.» (86) [538]

If I'm not mistaken, there is much
mysticism and leeres* педантизъм у
Хегъл в тези изводи, но гениална
е основната идея: за всемирната,
всестранна жива връзка на всичко
с всичко и отражението на тази
връзка — materialistisch auf den
Kopf gestellter Hegel — в понятията
на човека, които трябва да бъдат
също одялани, окършени, гъвкави,
подвижни, релативни, взаимносвър-
зани, единни в противоположности-
те, за да обхванат света. Продъл-
жението на делото на Хегел и Маркс
трябва да се състои в *диалекти-
ческата* обработка на историята
на човешката мисъл, наука и тех-
ника.

А «чисто логи-
ческата» обра-
ботка? Das fällt
zusammen***. То-
ва трябва да
съвпада, както
индукцията и
дедукцията в
«Капиталът»

* — Ако не греша, тук има много мистицизъм и празен. *Ред.*

** — материалистически — обърнатият надолу с главата
Хегел. *Ред.*

*** — това съвпада. *Ред.*

Често у Хегел думата «момент» в смисъл на момент на връзката, на момент в сцеплението

Реката и капките в тази река. Положението на всяка капка, нейното отношение към другите; нейната връзка с другите: посоката на нейното движение; скорост; линия на движението — права, крива, кръгла etc., — нагоре, надолу. Сумата на движението. Понятията, като *равносметка* на отделните страни на движението, на отделните капки (= «на нещата»), на отделните «струи» etc. Ето à peu près* картината на света според Логиката на Хегел — разбира се, минус бога и абсолюта.

«Ако са налице всички условия на известно нещо, то се осъществява» . . . (116) [568]

Много добре! за какво е тук абсолютната идея и идеализмът?

Забавно е това «извеждане» на . . . съществуването . . .

И пак . . . за съществуването на бога! Бедният този бог, веднага щом се спомене думата съществуване, и той се обижда.

Същността = срещу субективизма и разрива между нещото в себе си и явленията

«Съществената недостатъчност на тази гледна точка, на която се спира посочената философия, се състои в това, че тя упорито се държи за абстрактното нещо в себе си като за някакво окончателно определение и противопоставя нещото в себе си на рефлексията или на определеността и многообразието на свойствата; докато в действителност нещото в себе си по същина

* — приблизително. Ред.

има тази външна рефлексия в самото нещо и се определя като нещо, което има свои собствени определения, свойства, вследствие на което абстракцията на нещото, по силата на която то е чисто нещо в себе си, се оказва неистинно определение.» (132) [584]

«Тази съхраняваща се устойчивост, която явлението притежава в закона»... [149) [600]

«Законът е рефлексия на явлението в твърдеството със себе си.» (149) [601]
Законът е идентичното в явленията: отражение на явлението в идентичността му със самото себе си».

... «Това твърдество, основата на явлението, която представлява законът, е собствен момент на явлението... (150) [602] Затова законът не е откъснат за явлението, а е *непосредствено присъщ* на последното; царството на законите е *спокойното* (курсивът е на Хегел) отражение на съществуващия или явяващия се свят»...

Това е забележително материалистическо и забележително сполучливо (с думата, «*ruhig*»*) определение. Законът взема спокойното — и поради това законът, всеки закон, е тесен, непълен, приблизителен.

NB
Законът е трайното (оставащото) в явлението

(Законът е идентичното в явлението)

NB
Законът = спокойното отражение на явленията
NB

* — «спокойно». Ред.

N B
Законът
е съще-
ствено
явление

«Съществуването се възвръща в закона като в свое основание: явлението съдържа в себе си едното и другото, простото основание и разлагащото движение на явяващата се вселена, съществеността на което съставлява основанието.» «Законът е следователно *същественото* явление.» (150) [602]

Ergo, законът и същността са понятия еднородни (едноразредни), или по-точно, едностепенни, изразяващи задълбочаване на познанието на явленията, на света etc. от човека.

NB
(Законът е отражение на същественото в движението на универсума)

Движение на универсума в явленията (Bewegung des erscheinenden Universums), в съществеността на това движение е законът.

(явление, цялостност, тоталност) ((законът = част))

«Царството на законите е *намиращото се в покой* съдържание на явлението; а явлението е същото това съдържание, което обаче се представя в безпокойна смяна и като рефлексия в другото . . . ето защо явлението по отношение на закона е *цялостност*, защото то съдържа в себе си закона *и още нещо повече* — именно момента на самодвижещата се форма.» (151) [602—603]

(Явлението е по-богато от закона)

По въпроса за «възможността» Хегел отбелязва пустотата на тази категория и в *Енциклопедията* казва: «Дали нещо е възможно или невъзможно, това зависи от съдържанието, т. е. от цялата съвкупност на моментите на действителността, която

в своето разгръщане се оказва необходимост» (Енциклопедия, том VI, стр. 287* [242],** § 143. Прибавката).

„Цялостност, съвкупност на моментите на действителността, която в своето разгръщане се оказва необходимост».

Разгръщането на цялата съвкупност на моментите на действителността $NB =$ същност на диалектическото познание.

Ib. стр. 301 [253] «*Субстанцията е важно стъпало в процеса на развитието на идеята*» . . .

Чети: важно стъпало в процеса на развитието на човешкото познание на природата и материята.

От една страна, трябва да се задълбочи познаването на материята до познание (до понятие) на субстанцията, за да се намерят причините на явленията. От друга страна, действителното познание на причината е задълбочаване на познанието от външността на явленията към субстанцията. Примери от двояк вид би трябвало да пояснят това: 1) из историята на природознанието и 2) из историята на философията. По-точно: тук трябва да има не примери» — *comparaison n'est pas raison****, — а *квинтесенция* на едната и другата история + на историята на техниката.

* *Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. Ред.*

** *Гегел. Сочинения, т. I, М. — Л., 1930. Ред.*

*** — сравнението не е доказателство. *Ред.*

« . . . Действието не съдържа . . . изобщо нищо, което не би се съдържало в причината» . . . (226) [677], und *umgekehrt** . . .

Причината и следствието, ergo, са само моменти на всемирната взаимозависимост, на връзката (универсалната), на взаимосцеплението на събитията, само звена във веригата на развитието на материята.

NB:

«Едно и също нещо се оказва в един случай причина, в друг — действие, там като своеобразна устойчивост, тук като положеност или определение на някое друго». (227) [678]

NB

NB Всестранността и всеобхватният характер на световната връзка е само едностранчиво, откъслечно и непълно изразявана от каузалността.

Каузалността, както обикновено я разбираме, е само малка частичка от всемирната връзка, но (материалистическа добавка) частичка не от субективната, а от обективно-реалната връзка.

«Но чрез движението на определено отношение на причинност сега се е получило това, че причината не само угасва в действието, а с това угасва и действието — както във формалната причинност, — но че причината в своето угасване, в действието

* — и обратно. *Ред.*

отново възниква и че действието, изчезвайки в причината, по същия начин възниква отново в нея. Всяко от тези определения унищожават себе си в своето полагане и полагат себе си в своето унищожение; това не е външно преминаване на причинността от един субстрат към някой друг, а това тяхно ставане други е заедно с това тяхното собствено полагане. Следователно причинността предполага или обуславя сама себе си». (235) [686]

„Движението на отношението на каузалността“ = всъщност: на движение на материята respective движението на историята, което може да бъде схващано, усвоявано в своята вътрешна връзка до една или друга степен на широта или дълбочина . . .

«Непосредствено взаимодействието се представя като взаимна причинност на предпоставени, обуславящи се една друга субстанции; всяка по отношение към другата е едновременно и активна, и пасивна субстанция». (240) [691]

«Във взаимодействието първоначалната причинност се представя като някакво възникване из нейното отрицание, пасивността, и като изчезване в нея, като някакво ставане . . .

. . . В това съвпадение необходимостта и причинността следователно са изчезнали; те съдържат в себе си и едното, и другото, непосредственото тждество като **връзка и отношение** и абсолютната **субстанционалност на различените**, следователно тяхната абсолютна случайност; съдържат в себе си първоначалното

„връзка и отношение“

„единство на
субстанцията
в различното“

отношение,
посредство

необходимостта
не изчезва, ста-
вайки свобода

единство на субстанциалните различия, следователно абсолютното противоречие. Необходимостта е битието, *тъй като* то е; единството на битието със самото себе си, което има себе си за *основание*; но, обратно, *тъй като* то има някакво основание, то не е битие, а само *видимост, отношение* или *опосредствуване*. Причинността е този положен преход на първоначалното битие, на причината във видимост или проста положеност и, обратно, на положеността в първоначалност; но самото тъждество на битието и видимостта е и вътрешната необходимост. Тази вътрешност или това битие в себе си снемат движението на причинността; с това се губи субстанциалността на намиращите се в отношение страни и се разкрива необходимостта. Необходимостта става свобода не затова, че изчезва, а затова, че се проявява само още по-вътрешното ѝ тъждество». (241 — 242) [692—693]

Когато четеш Хегел за каузалността, на пръв поглед изглежда странно защо той така сравнително малко се е спрял на тази любима на кантианците тема. Защо? Та затова, защото за него каузалността е само *едно* от определенията на универсалната връзка, която той е обхванал много по-дълбоко и по-всеотстранно още преди, *в цялото* си изложение, подчертавайки *винаги* и от самото начало тази връзка, взаимните преходи etc. etc. Много поучително би било да се съпоставят „*напъните*“ на неоемпиризма (respectively на „физическия идеализъм“) с решенията, по-точно с диалектическия метод на Хегел.

Да се отбележи още, че в *Енциклопедията* Хегел подчертава недостатъчността и пустотата на *голото* понятие „взаимодействие“.

... Ако се спрем на това — да разглеждаме дадено съдържание само от гледна точка на взаимодействието, такъв начин на разглеждане всъщност ще бъде съвсем безсмислен. В този случай ще имаме работа само със сухия факт и отново остава незадоволено искането за опосредствуване, в което именно преди всичко се състои въпросът, когато се прилага отношението на причинност. При по-близко разглеждане недостатъкът в прилагането на отношението на взаимодействие се заключава в това, че това отношение, вместо да бъде еквивалент на разбиране (понятие) самото трябва да бъде разбрано. А за да разберем отношението на взаимодействие, ние не трябва да оставяме двете страни на отношението като непосредствено дадени: но както беше показано в двата предидущи параграфа, трябва да ги признаем за моменти на третото, по-високо определение, което именно е понятието. Така например, ако смятаме нравите на спартанския народ за следствие на неговия обществен строй и, обратно,

NB обществения строй за следствие на нравите, може би ще имаме правилен възглед върху историята на този народ, но това разбиране не дава все пак никакво окончателно удовлетворение, тъй като с помощта на такова обяснение ние не ще разберем нито неговия обществен строй, нито неговите нрави. Това ще може да се разбере само когато постигнем, че двете страни на отношението, както и всички други осо-

само „взаимодействие“ =
пустота

искане на посредство (връзка), ето за какво става дума при прилагане отношението на причинност.

NB

„всички отделни страни“ и цялото („Begriff“*)

* — «понятие». Ред.

бени страни, които са влезли в живота и историята на спартанския народ произтичат от понятието, което е лежало в основата на всички тях». (308—309) [259—260]

В края на втория том на Логиката, том IV, стр. 243 [694]*, при преминаване към „понятието“ се дава определение: «понятие, царството на субективността или свободата» . . .

NB Свобода = субективност,
(„или“)
цел, съзнание, стремеж
NB

Трета книга:

Субективна логика или учение за понятието

От съзерца-
ние към поз-
наване на
обективната
реалност . . .

. . . «Какъвто е той» (der Gegenstand**) . . . «в мисленето, такъв е началото в себе си и за себе си; когато е в съзерцанието или представата, той е явление» (16) [15] . . . (Хегел издига идеализма на Кант от субективен в обективен и аболютен) . . .

След това — **ГЛАВНОТО** —

„Навечерие“ на
„превръщането
на обективния
идеализъм в
материализъм

. . . «Тук . . . на понятието трябва да се гледа не като на акт на самосъзнателния разсъдък, не като на субективен разсъдък, а като на понятие в себе си и за себе си, образуващо **СТЪПАЛО КАКТО НА ПРИРОДАТА, ТАКА И НА ДУХА. ЖИВОТЪТ ИЛИ ОРГАНИЧЕСКАТА ПРИРОДА Е ТОВА СТЪПАЛО НА ПРИРОДАТА, НА КОЕТО СЕ ЯВЯВА ПОНЯТИЕТО.**» (18) [16]

* В квадратните скоби са посочени страниците на книгата: *Гегелъ. Сочинения, т. V, М., 1937. Ред.*

** — предметът. *Ред.*

«Това е само понятие» — така казват обикновено, противопоставяйки на понятието като нещо по-превъзходно не само идеята, но и сетивното, пространственото и временното осезателно съществуване. По този начин абстрактното се смята за по-нищожно от конкретното, тъй като от него се отхвърляло толкова много такъв вид материя. Абстрахирането получава според това мнение значението, че от конкретното се отделя само за *наша субективна употреба* един или друг признак така, че при изпускане на толкова много други свойства и особености на предмета същите не губят нищо от своята ценност и своето достойнство, а се разглеждат като реалното, само че отгътък, на другата страна, и запазват както преди пълното си значение, и само *немоцта* на разсъдъка довежда според този възглед до това, че му е невъзможно да вмести в себе си цялото това богатство и се налага да се задоволява с бедната абстракция. Но ако даденият материал на съзерцанието и многообразието на представата се признават за реални в противоположност на мисленото и понятието, това е такова гледище, отричането на което служи не само за условие на философствването, но се предполага още от религията; защото как са възможни потребността от нея и нейният смисъл, щом беглото и повърхностно явление на сетивното и единичното още се смята за истина? ... Ето защо на абстрахиращото мислене следва да се гледа не просто като на отстраняване на сетивния материал, който при това не търпи никакъв ущърб в своята реалност, а то е по-скоро снемане на последната и свеждането

Кант умалжава
силата на
разума

по-последова-
телният идеа-
лист се хваща
за бога!

й, като просто явление, до същественото, което се проявява само в понятието». (19—21) [17—18]

Хегел е напълно прав *по същество* срещу Кант. Мисленето, възхождайки от конкретното към абстрактното, не се отдалечава — ако то е *правилно* (NB) (а Кант, както и всички философи, говори за правилното мислене) — *от истината*, а се приближава до нея. Абстракцията на *материята*, на природния закон, абстракцията на *стойността* и т. н., с една дума, *всички* научни (правилни, сериозни, неглупави) абстракции отразяват природата *по-дълбоко, по-вярно, по-пълно*. От живото съзерцание към абстрактното мислене *и от него към практиката* — такъв е диалектическият път на познанието на *истината*, на познанието на обективната реалност. Кант принизява знанието, за да очисти мястото на вярата: Хегел възвишава знанието, уверявайки, че знанието е знание на бога. Материалистът възвишава знанието на материята, на природата, отпращайки в помийната яма бога и философската сволоч, която го защитава.

явлението е проява на същността

Освен това вече беше споменато, че, напротив, именно в понятието е снето онова многообразие, което е свойствено на съзерцанието в противоположност на понятието, и че чрез понятието предметът е върнат към своята, неслучайна същественост; последната се проявява в явлението и поради това явлението не е просто нещо лишено от същност, а проява на същността». (24—25) [21—22]

. . . «Ако в логическите форми не се вижда дори нищо освен формални функции на мисленето, то и в такъв случай би заслужавало да се изследва в каква степен те сами за себе си съответствуват на истината. Логика, която не са занимава с това, може да изявява претенция най-много за значение на *естественоисторическо описание на явленията на мисленето* в такъв вид, в който те са налице». (30—31 [27] (В това била безсмъртната заслуга на Аристотел), но необходимо е да вървим по-нататък . . . (31) [27]

?

?

И така, не само описанието на *формите* на мисленето и не само *естественоисторическо описание на явленията на мисленето* (по какво се отличава това от описанието на *формите*??), но и *съответствие с истината*, т. е.?? квинтесенция или, по-просто, резултати и изводи от историята на мисълта?? У Хегел тук има идеалистическа неяснота и недоизказаност. *Мистика*.

Не психологията, не феноменологията на духа, А логиката = на въпрос за истината

В такова разбиране логиката съвпада с теорията на познанието. Това изобщо е много важен въпрос.

Срв. Енциклопедия, том VI, стр. 319* [I, 267]**: «Но всъщност те» (die logischen Formen***), «напротив, като форми на понятието съставляват *живия дух на действителното*» . . .

общи закони на движението на света и мисленето

* Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. Ред.
** Гегелъ. Сочинения, т. I, М. — Л, 1930. Ред.
*** — логическите форми. Ред.

Диалектическото движение на „пo-
нятието“ — от чисто „формално“ по-
нятиe в началo — към *съждението*
(Urteil), след това — към *заклучението*
(Schluss) и — най-после към превръ-
щането от субективността на понятието
в негова *обективност*. (34—35)* [30]**

Първата отличителна черта на по-
нятието е — *общност* (Allgemeinheit).
NB: Понятието е произлязло от *същ-*
ността, която е произлязла от *бити-*
ето.

En lisant...
These parts of
the work
should be cal-
led: a best
means for
getting a head-
ache!****

По-нататъшното развитие на *общо-*
то, *особеното* (Besonderes) и *отделно-*
то (Einzelnes) е във висша степен об-
страктно и „*abstrus*“***.

Куно Фишер излага тези „аб-
струзни“ разсъждения много лошо,
каго взема *по-лесното* — примери
от *Енциклопедията*, като до-
бавя пошлости (срещу френската ре-
волюция. Куно Фишер, том 8, 1901,
стр. 530) etc., но като не посочва
на читателя как да търси ключа към
трудните преходи, отсенки, преливи,
отливи на Хегеловите абстрактни
понятия.

Или това *все*
пак е дан на
старата, фор-
мална логи-
ка? Да! и
още дан —
дан на ми-
стицизма =
идеализма

Както се вижда, и тук главното
за Хегел е *да набележи преходи-*
те. От известна гледна точка, при
известни условия общото е отделно,
отделното е общо. Не само (1) *връз-*
ка, и връзка неразривна, на всич-
ки понятия и съждения, а (2) *пре-*
ходи на едното в другото, и не само
преходи, но и (3) *тъждество на*

* Hegel. Werke, Bb. V. Berlin, 1834 Red.

** Hegel. Сочинения, т. VI, М., 1939 Red.

*** — тъмно. Red.

**** — При четене . . . Тези части на труда трябва да бъдат
наречени: най-добро средство за получаване на главобол! Red.

противоположностите — ето какво е главното за Хегел. Но това само «проблясва» през мъглата на изложението — архи- «abstrus». История на мисълта от гледна точка на развитието и прилагането на общите понятия и категории на Логиката — voilà ce qu'il faut!***

Voilà* изобилие на определения» и Begriffbestimmungen** в тази част на «Логиката»!

Привеждайки на стр. 125 [112] «знаменитото» заключение — «всички хора са смъртни, Кай е човек, следователно е смъртен», — Хегел остроумно прибавя: «Когато слушаш да се привежда такова умозаклучение, веднага изпаднаш в скука» — това произлизло от «inplätzen Form»**** — и прави дълбоката забележка:

Вярно!

«Всички неща са умозаклучение, някакво общо, свързано чрез особеното с единичното; но, разбира се, те не са цяло, което се състои от три изречения. (126) [112]

«Всички неща са заключения»...
NB

Много добре! Най-обикновените логически «фигури» — (всичко това в § за «първа фигура на заключението») са школно размазани, sit venia verbo****, най-обикновени отношения на нещата.

- * — Ето. *Ред.*
- ** — определения на понятията. *Ред.*
- *** — ето какво трябва! *Ред.*
- **** — «безползната форма». *Ред.*
- ***** — да бъде позволено да кажем така. *Ред.*

Анализът на заключенията у Хегел (E. — B. — A., Eins*; Besonderes**; Allgemeines***, B. — E. — A. etc.) напомня, че в I глава Маркс подражава на Хегел.

За Кант

Между другото:

«Кантовите антиномии на разума се състоят не в нещо друго, а в това, че в единия случай като основание се слага едното определение на понятието, а в другия — със също такава необходимост — другото» . . . (128—129)[115]

<p>Към Хегел би трябвало да се върнем за разглеждане крачка по крачка на която и да било разпространена логика и теорията на познанието на един кантианец и т. п.</p>	<p><i>N B:</i> Umkeh- gen****: Маркс <i>приложи</i> диалекти- ката на Хегел в нейната рационал- на форма към поли- тическата икономия</p>	<p>Образуването на (абстрактните) понятия и операциите с тях вече включват в себе си представата, убеждението, с <i>ъзнанието</i> за закономерност на обективна връзка на света. Да се обособява каузалността от тая връзка е нелепо. Да се отрича обективността на понятията, обективността на общото в отделното и в особеното, е невъзможно. Следователно Хегел е много по-дълбок от Кант и др., проследявайки в движението на понятията отражението на движението на обективния свят. Както простата форма на стойността, отделният акт на размяната на една,</p>	<p><i>N B</i> Към въпроса за истинското значение на Хегеловата Логика</p>
---	---	---	--

* — единично. *Ред.*
** — особено. *Ред.*
*** — общо. *Ред.*
**** — да се обърне. *Ред.*

дадена, стока срещу друга, вече включва в себе си в неразгърнатата форма всички главни противоречия на капитализма — така дори най-простото обобщение, първото и най-просто образуване на понятията (съжденията, заключенията etc.) означава познание от човека на все по-дълбоката и по-дълбока обективна връзка на света. Тук трябва да се търси истинският смисъл, значението и ролята на Хегеловата Логика. Това NB.

Към въпроса за критиката на съвременното кантианство, махизма и т. п.:

Два афоризма:

1. Плеханов критикува кантианството (и агностицизма изобщо), повече от вулгарно-материалистическа, отколкото от диалектикоматериалистическа гледна точка, доколкото той само а *limine** *отхвърля* техните разсъждения, а не *поправя* (както Хегел поправя Кант) тези разсъждения, като ги задълбочава, обобщава и разширява, показвайки *връзката и преходите* на всички и всякакви понятия.

2. Марксистите критикуваха (в началото на XX век) кантианците и юмистите повече по фойербаховски (и по бюхнеровски), отколкото по хегеловски.

... «Опитът, основан на индукцията, се признава за значим, *макар* възприятието по общо признание да *не е*

* — от прага. Ред.

завършено; може обаче само да се предполага, че не може да се намери никакво противопоказание срещу този опит, доколкото той е истинен в себе си и за себе си». (154) [139]

Това място в §: «Заклучение на индукцията». Най-простата истина, получена по най-прост, индуктивен път, винаги е непълна, защото опитът винаги е незавършен. Ег:о: връзка на индукцията с аналогията — с *догадката* (научното предвиждане), относителност на всяко знание и абсолютно съдържание във всяка крачка на познанието напред.

Афоризъм: Не може да се разбере напълно «Капиталът» на Маркс и особено неговата I глава, без да се прощудира и да се разбере цялата Логика на Хегел. Следователно никой от марксистите не е разбрал Маркс след $1/2$ век!

афоризъм.

Преминаването на заключението по аналогия (за аналогията) към заключение за необходимостта — на заключението по индукция — в заключение по аналогия, — на заключението от общото към частното — към* заключение от частното към общото, — излагане на *връзката* и *преходите* връзката е именно преходи, ето задачата на Хегел. Хегел действително *доказва*, че логическите форми и закони не са празна обвивка, а *отражение* на обективния свят. Поточно, не доказва, а *гениално отгатна*.

* в ръкописа липсва думата «в» (към) — *Ред.*

herauszuziehen könt — so die „ganzheit“ „unmittelbar sein“

„Hegel Logik“

Alle Dinge sind der Kluft, ein Allgemeines, das „durch die Besonderheit mit der Einzelheit zusammengefallen ist; aber freilich sie sind nicht aus drei letzten Begriffen des Ganzen“ (126).

Dr. ... (Cicero ... „ganzheit“ ... „unmittelbar sein“ ... „Besonderheit“ ... „Einzelheit“ ... „zusammengefallen“ ... „freilich“ ... „sind“ ... „aus drei letzten Begriffen“ ... „des Ganzen“)

O Natur

Dr. ...

Die ... Natur ... in ...

Praxis (Arbeit) ...

Dr. ...

В *Енциклопедията* Хегел бележи, че разделянето на *разсъдъка* и *разума*, на *понятията* от единия и другия вид трябва да бъде разбирано така,

«че именно нашата дейност или се спира само на отрицателната и абстрактна форма на понятието, или го разбира според истинската му природа като заедно с това положително и конкретно. Така например, ако разгледаме понятието свобода като абстрактна противоположност на необходимостта, това е само разсъдъчно понятие за свободата: обаче истинското и разумно понятие за свободата съдържа в себе си необходимостта като снета». (Стр. 347—348, т. VI)* [1, 290]**.

Абстрактни и конкретни понятия

свобода и необходимост

«Обективният смисъл на фигурите на умозаключението се състои изобщо в това, че всичко разумно се оказва тройко умозаключение, и именно така, че всеки от неговите членове заема място както на крайност, така и на опосредствуваша среда. Така именно стои работата и с трите члена на философската наука, т. е. с логическата идея, природата и духа. Тук в началото природата е среден, съединителен член. Природата, тази непосредствена цялостност, се разгръща в двата крайни члена — в логическата идея и в духа».

NB

NB

«Природата, тази непосредствена цялостност, се разгръща в логическата идея и в духа». Логиката е учение за познанието. Е теория на

* Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. *Ред.*

** Гегелъ. Сочинения, т. I. М. — Л., 1930. *Ред.*

NB:
Хегел „само“
обожествява
тази „логи-
ческа идея“,
закономер-
ност, об-
щност

познанието. Познанието е отража-
ване на природата от човека. Но
това не е просто, не е непосредст-
вено, не е цялостно отражение, а
процес на редица абстракции, фор-
мирования, образувания на понятия-
та, закони etc., които понятия,
закони etc. (мисленето, науката =
«логическа идея») именно *обхващат*
условно, приблизително универсал-
ната закономерност на вечно дви-
жещата се и развиваща се природа.
Тук *действително*, обективно има
три члена: 1) природа; 2) познание
на човека = **МОЗЪК** на човека (като
висш продукт на същата тази при-
рода) и 3) форма на отражението на
природата в познанието на човека,
тая форма е именно понятия, зако-
ни, категории etc. Човек не може
да обхване = да отрази = да от-
образи природата, *цялата*, напълно,
нейната „непосредствена цялост-
ност“, той може само *вечно* да се
приближава към това, създавайки
абстракции, понятия, закони, науч-
на картина на света и т. н. и т. п.

NB

«Но духът е дух, само бидейки
опосредствуван от природата» . . .
«Именно духът познава в природата
логическата идея и по такъв начин
възвишава природата към нейната
същност» . . .

«Логическата идея е «абсолютна суб-
станция както на духа, така и на при-
родата, всеобщото, всепроникващото».
(353—354) [295]

В обикновената логика* формали-
стично отделят мисленето от обектив-
ността:

* Думата «логика» в ръкописа е съединена със стрелка с ду-
мата «тук» в следващия по-долу цитат из Хегел *Ред*.

«Мисленето се признава тук само за чисто субективна и формална дейност, а обективното, противоположно на мисленето, се смята за нещо устойчиво и дадено само по себе си. Но този дуализъм не е истинен и безсмислено е да се вземат определенията на субективността и обективността така просто, без да се пита за техния произход»... (359—360) [300]. Всъщност обаче субективността е само стъпало на развитието от битието и същността — а след това тази субективност диалектически «разкъсва своя предел» и чрез умозаклучението се разкрива в обективност». (360) [300]

Много дълбоко и умно! Законите на логиката са отражение на обективното в субективното съзнание на човека.

...«Превратно е да се разглеждат субективността и обективността като някаква трайна и абстрактна противоположност. И двете са напълно диалектични»... (367) [306]

NB

(Логика) V, 178* [VI, 161—162]**:

Двойно значение на обективността: ... «оказва се, че и обективността има двойко значение — значение на нещо противостоящо на самостоятелното понятие, но също и значение на нещо, съществуващо в себе си и за себе си»... (178) [161]

обективност

... «Познанието на истината се полага в познанието на обекта, какъвто е като обект, свободен от примеса на субективната рефлексия»... (178) [162]

познание на обекта

* *Hegel. Werke. Bd. V, Berlin, 1834. Red.*

** *Гегель. Сочинения, т. VI, М., 1339. Red.*

това сближе-
ние е много
важно

Понятието *закон* се сближава тук с
понятията: „ред“ (Ordnung), еднород-
ност (Gleichförmigkeit); необходимост;
„душа“ der objektiven Totalität*;
„принцип на самодвижението“.

Хегел:

«Целта се оказа *трети* член по отношение на
механизма и химизма; тя
е тяхната истина. Тъй като
тя самата се намира още
вътре в сферата на обек-
тивността или непосред-
ствеността на цялостното
понятие, тя още изпитва
въздействието на външ-
ността като такава и на
нея ѝ противостои няка-
къв обективен свят, с кой-
то тя е в съотношение.
От тази страна при раз-
глеждането от нас целево
съотношение, което е вън-
шно съотношение, все още
се проявява механическа-
та причинност, която об-
хваща изобщо и химизма,
но се проявява като под-
чинена нему, като снета
сама по себе си.» (216—
217) [196]

... «Оттук става явна
природата на подчинено-
стта на двете предидущи
форми на обективния про-
цес; това друго, което се
намира в тях в безкрай-
ния прогрес, е отначало
положеното външно за
тях понятие, което е и

*Материалистиче-
ската диалектика:*

Законите на външния
свят, на природата, под-
разделени на *механи-
чески* и *химически*
(това е много важно), са
основи на *целесъобразна-
та* дейност на човека.

Човекът в своята прак-
тическа дейност има пред
себе си обективния свят,
зависи от него, от него
определя своята дейност.

От тази страна, от стра-
ната на практическата
(целеполагащата) дейност
на човека, механическата
(и химическата) причин-
ност на света (на приро-
дата) се явява като че ли
нещо *външно*, като че ли
второстепенно, като че ли
прикрито.

2. форми на *обек-
тивния процес*: приро-
дата (механическа и хи-
мическа) и *целеполагащата*
дейност на човека. Съот-
ношение на тези форми.
Целите на човека в нача-
лото изглеждат чужди
(„други“) по отношение
на природата. Съзнанието
на човека, науката („der
Begriff“), отразява същ-

* — на обективната цялостност. *Ред.*

целта; не само понятието е тяхна субстанция, но и външността е съществен за тях, съставляващ тяхната определеност момент. Така механическата или химическата техника по своя характер, който се състои в това, че тя е определена отвън, сама се отдава в служба на отношението на целта, което сега именно трябва да бъде разгледано по-отблизо.» (217) [197]

ността, субстанцията и природата, но същественно това съзнание външно по отношение и природата (което не съпада изведнъж и прост с нея).

МЕХАНИЧЕСКАТА И ХИМИЧЕСКАТА ТЕХНИКА служи на целите на човека именно поради това, че нейният характер (същина) се състои в определянето ѝ от външните условия (от природните закони).

В СВОИТЕ ОРЪДИЯ ЧОВЕК ПРИТЕЖАВА ВЛАСТ НАД ВЪНШНАТА ПРИРОДА, ДОКАТО В СВОИТЕ ЦЕЛИ ТОЙ ПО-СКОРО Е ПОДЧИНЕН (226) [205]

||| Хегел и историческият материализъм

ИСТОРИЧЕСКИЯТ МАТЕРИАЛИЗЪМ КАТО ЕДНО ОТ ПРИЛОЖЕНИЯТА И РАЗВИТИЯТА НА ГЕНИАЛНИТЕ ИДЕИ — НА ЗЪРНАТА, КОИТО СЕ НАМИРАТ В ЗАРОДИШ У ХЕГЕЛ.

Когато Хегел се старее — понякога дори: се мъчи и напъва — да подведе целесъобразната дейност на човека под категориите на логиката, като казва, че тази дейност е „заключение“ (Schluß), че субектът (човекът) играе ролята на също такъв „член“ в логическата „фигура“ на „заключението“ и т. п. — ТОВА НЕ Е САМО ПРЕСИЛВАНЕ, НЕ Е САМО ИГРА. ТУК ИМА МНОГО ДЪЛБОКО СЪДЪРЖАНИЕ, ЧИСТО МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКО. ТРЯБВА ДА СЕ ПРЕОБЪРНЕ: ПРАКТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА

КАТЕГОРИИТЕ НА ЛОГИКАТА И ЧОВЕШКАТА ПРАКТИКА

NB

ЧОВЕКА МИЛИАРДИ ПЪТИ Е ТРЯБВАЛО ДА ДОВЕЖДА СЪЗНАНИЕТО НА ЧОВЕКА ДО ПОВТАРЯНЕ НА РАЗЛИЧНИТЕ ЛОГИЧЕСКИ ФИГУРИ, ЗА ДА МОГАТ ТЕЗИ ФИГУРИ ДА ПОЛУЧАТ ЗНАЧЕНИЕТО НА АКСИОМИ. ТОВА NOTA BENE.

ОТ СУБЕКТИВНОТО ПОНЯТИЕ И СУБЕКТИВНАТА ЦЕЛ КЪМ ОБЕКТИВНАТА ИСТИНА

Забележително: към „идеята“ като съпадение на понятието с обекта, към идеята като към *истина* Хегел се приближава *чрез* практическата, целесъобразна дейност на човека. Плътно приближаване към това, че със своята *практика* човекът доказва обективната правилност на своите идеи, понятия, знания, науки.

«Идеята е адекватно понятие, *обективно-истинното* или истинното като такова.» (236) [214]

Изобщо уводът към III отдел („Идеята“) на II част от „*Логиката*“ („Субективна логика“) (т. V, стр. 236—243 [VI, 214—221])

NB и съответстващите §§ на Енциклопедията (§§ 213—215) — ЕДВА ЛИ НЕ СА НАЙ-ХУБАВОТО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИАЛЕКТИКАТА. Пак тук е забележително гениално показано съпадението, така да се каже, на логиката и гносеологията.

Изразът „идея“ се употребява и в смисъл на проста представа. Кант.

Хегел срещу Кант

«Кант отново изиска да бъде върнат на израза *идея* неговият смисъл на понятие на разума. — А поня-

тието на разума трябва според Кант да бъде понятие на безусловното, а по отношение на явленията — да бъде трансцендентно, тъй като то няма никаква адекватна на него емпирична употреба. Понятията на разума според Кант служат за постигане, а понятията на разсъдъка — за разбиране на възприятията. — В действителност обаче, ако последните са действително понятия, то те са понятия — чрез тях се извършва разумното постигане» . . . (236) [214]

срещу трансцендентното в смисъл на отделяне на истината (обективната) от емпирията

très bien!*

Виж още по-долу за Кант

Не е правилно също така да се смята идеята за нещо „недействително“ — както се казва: *«това са само идеи»*.

«Ако мислите са нещо само субективно и случайно, то, разбира се, те нямат никаква по-нататъшна ценност, но в това отношение те не стоят по-ниско от временните и случайни *действителности*, които също нямат друга по-нататъшна ценност освен ценността на случайности и явления. Ако пък приемат, че идеята, обратно, няма ценността на истина поради това, че тя е *трансцендентна* по отношение на явленията, че в сетивния свят не може да бъде даден никакъв съвпадащ с нея предмет, това трябва да се смята за странно недоразумение, тъй като тук отказват на идеята обективна значимост затова, защото не ѝ било стигало именно това, което съставлява явлениято — *неистинното битие* на обективния свят.» (237—238) [215]

très bien!

* — много добре. *Ред.*

«Тя» (die Idee) «е, първо, проста истина, тъждество на понятието и обективността като общо... (242) [219]

... «Второ, тя е отношение на съществуващата за себе си субективност на простото понятие и неговата различна от нея обективност; първата е по същина *стремеж* да се унищожи това отделяне...

... «Като това отношение идеята е процес, насочен към разделянето си на индивидуалност и на нейната неорганическа природа, към подчиняване на последната отново под властта на субекта и към възвръщане към първата проста всеобщност. Тъждеството на идеята със самата себе си е единно с *процеса*; мисълта, която освобождава действителността от видимостта на безцелната променливост и я прави да блясва като *идея*, трябва да представя тази истина на действителността не като мъртъв покой, не като прост *образ*, смътен, без *стремеж* и движение, не като някакъв гений или число, или абстрактна мисъл; идеята по-силата на свободата, която понятието постига

Идеята (чети: познанието на човека) е съвпадение (съгласуваност) на понятието и обективността („общото“). Това — 1-о.

2-о, идеята е **ОТНОШЕНИЕ** на съществуващата за себе си (=мнимо самостоятелна) субективност (=на човека) към *различната* (от тази идея) обективност...

Субективността е **СТРЕМЕЖ** да се унищожи това отделяне (на идеята от обекта).

Идеята*, познанието е процес на потъване (на ума) в неорганическата природа за подчиняването ѝ под властта на субекта и за обобщаване (познаване на общото в нейните явления)...

Съвпадението на мисълта с обекта е **ПРОЦЕС**: мисълта (=човекът) не трябва да си представя истината във вид на мъртъв покой, във вид на проста картина (образ), бледен (смътен), без *стремеж*, без движение, като гений, като число, като абстрактна мисъл.

Идеята съдържа в себе си и най-силното противоречие, покоят (за мисленето на човека) се състои в твърдостта и уве-

* — Думата «идея» в ръкописа е задраскана. Ред.

NB

В нея, съдържа в себе си също *най-рязко противоречие*; нейният покой се състои в непоклатимостта и увереността, с които тя вечно произвежда това противоречие и вечно го преодолява и съвпада в него със самата себе си»...¹⁰

реността, с която той вечно създава (това противоречие на мисълта с обекта) и вечно го преодолява...

Познанието е вечно, безкрайно приближаване на мисленето към обекта. *Отражението* на природата в мисълта на човека трябва да се разбира не „мъртво“, не „абстрактно“, *не без движение не без противоречия*, а във вечен *процес* на движение, на възникване¹ на противоречия и на разрешаването им.

NB

«Идеята е... идея за *истината* и *доброто*, като *познаване* и *воля*... Процесът на това крайно познаване и (NB) *действие* (NB) превръща първоначално абстрактната всеобщност в цялостност, вследствие на което тя става *пълна обективност*» (243) [220]

Идеята е *познаване* и *стремеж* (искане) [на човека]... Процесът (на преходното, крайното, (ограниченото) познание и *действие* превръща абстрактните понятия в *завършена обективност*.

СЪЩО В ЕНЦИКЛОПЕДИЯТА (ТОМ VI*)

Енциклопедия, § 213 (стр. 385 [1,321])**

... «Идеята е *истината*; защото истината се състои в това, че обективността съответствува на понятието... Но и *всичко* действително, доколкото то е нещо истинско, е идеята... Единич-

Отделното битие (предметът, явлението etc.) е (само) *едната страна* на идеята (истината). За истината са нужни и другите страни на *действителността*, които също

* Hegel. Werke, Bd. VI. Berlin, 1840. *Ред.*

** Гегелъ. Сочинения, т. I, М.—Л., 1930. *Ред.*

ното битие представлява само някоя страна на идеята; ето защо на последната са нужни и други действителности, които също така се явяват като обособени и привидно самостоятелни; само във всички тях заедно и в *тяхното съотношение* се реализира понятието. Единичното, взето само по себе си, не съответствува на своето понятие; тази ограниченост на неговото налично битие съставлява неговата крайност и води към неговата гибел» . . .

само изглеждат самостоятелни и отделни (*besonders für sich bestehende**). Само в *тяхната съвкупност* (*zusammen*) и в *тяхното отношение* (*Beziehung*) се реализира истината.

Хегел гениално е *отгатнал* диалектиката на нещата (явленията, света, *природата*) в диалектиката на понятията #

Съвкупността на всички страни на явлението, действителността и техните (взаимо) отношения — ето от какво се образува истината. Отношенията (= преходите = противоречията) на понятията = главното съдържание на логиката, при което тези понятия (и техните отношения, преходи, противоречия) са показани като отражения на обективния свят. Диалектиката на нещата създава диалектиката на идеите, а не обратното.

именно
ОТГАТНАЛ,
не повече

Този афоризъм би трябвало да се изрази по-популярно, без думата диалектика: приблизително така: Хегел гениално е *отгатнал* в смяната, взаимозависимостта на *всички* понятия, в *тъждеството на техните противоположности*, в *преходите* на едно понятие в друго, във вечната смяна, в движението на понятията **ИМЕННО ТАКОВА ОТНОШЕНИЕ НА НЕЩАТА, НА ПРИРОДАТА.**

* — съществуващите обособено за себе си. Ред.

В какво
се състои
Диалекти-
ката?

=
взаимозависимост на понятията
» на всички понятия
без изключение
преминавания на понятията от
едно в друго
» на всички понятия
без изключение

=NB
Всяко поня-
тие се нами-
ра в известно
отноше-
ние, в из-
вестна връз-
ка с *всички*
останали

относителност на противоположността ме-
жду понятията . . .
тъждество на противоположностите между
понятията.

Моменти на познанието (= на „идея-
та“) на природата от човека, его
какво са категорните на логиката.

«На разсъдка не му струва голям труд да покаже, че всичко, изказвано за идеята, е вътрешно *противоречиво*. Обаче по всички точки нему може да се въздаде същата монета или, поточно, вече му е въздадено в идеята със същата монета; — последното е работа на разума, която, разбира се, не е така лесна, както работата на разсъдка. — Докато разсъдъкът показва, че идеята противоречи сама на себе си, затова защото например субективното е само субективно, а обективното е противоположно на него; че битието е нещо съвсем различно от понятието и поради това не може да бъде извлечено от него: че крайното е също така само крайно и е права противоположност на безкрайното, следователно не може да бъде тъждествено с последното, и т. н. по отношение на всички определения, — то логиката показва обратното, противоположното, именно, че субективното, кое-

то е само субективно, крайното, което е само крайно, безкрайното, което трябва да бъде само безкрайно, и т. н. не притежават истинност, противоречат сами на себе си и преминават в своята противоположност; така този преход и единството, в което крайностите са заключени като снети, като някаква видимост или моменти, се разкриват като истина на тези крайности. (388) [323—324]

NB

Абстракциите и „конкретното единство“ на противоположностите.

Прекрасен пример: най-прост и най-ясен

Диалектика на понятията и материалистическите ѝ корени

Диалектиката не е в разсъдъка на човека, а в „идеята“, т. е. в обективната действителност.

«Когато разсъдъкът критикува идеята, той изпада в двойно недоразумение. Първо, крайните термини на идеята — те могат да бъдат изразени в каквато щете форма, — доколкото са дадени в единството на идеята, се вземат от него още в смисъла и определението, в което те не се заключават в конкретното ѝ единство, а като абстракции, намиращи се още вън от идеята. Не по-малко е неговото» (на Verstand*) «неразбиране на *сътношението* им дори тогава, когато то вече е явно положено; така например той изпуска из предвид дори *природата на връзката в съждението*, която показва, че *единичното*, субектът, е *също толкова и не единично, а общо*. — Второ, разсъдъкът смята *своята* рефлексия, според която тъждествената със себе си идея съдържа в себе си отрицание на самата себе си, противоречието — за *външна* рефлексия, която не се съдържа в самата идея. Обаче всъщност това не е мъдрост, присъща на разсъдъка, а *самата идея е диалектика*, която вечно отделя и отличава тъждественото от различното, субективното от обективното, крайното

* — разсъдъка. Ред.

„вечен
живот“ =
диалектика

от безкрайното, душата от тялото —
и само дотолкова тя *е вечно твор-*
чество, вечна жизненост и вечен
дух... (389) [324]

Идеята е „истината“ (стр. 385 [320—321] § 213). Идеята, т. е. *исти-*
ната като процес — защото исти-
ната е *процес*, — преминава три
стъпала в своето *развитие* (Entwick-
lung): 1) живот; 2) процес на поз-
нание, влючващ *практиката* на чо-
века и *техниката* (виж по-горе), —
3) стъпало на абсолютната идея
(т. е. на пълната истина).

Животът ражда мозъка. В чо-
вешкия мозък се отразява природа-
та. Проверявайки и прилагайки в
своята практика и в техниката пра-
вилността на тия отражения, човек
стига до обективната истина.

... «би трябвало да се влючи в ло-
гиката всяка наука, защото всяка нау-
ка е дотолкова приложна логика, до-
колкото тя (науката) се състои в усвоя-
ване на своя предмет във формите на
мисли и понятия.» [221]

Мисълта да се влючи *живо-*
тът в логиката е понятна — и
гениална — от гледна точка на *про-*
цеса на отражението на обектив-
ния свят в съзнанието (най-напред
в индивидуалното) на човека и про-
верка на това съзнание (отражение)
от практиката — виж:

... «Ето защо първоначалното *съж-*
дение за живота се състои в това, че
той отделя себе си, като индивидуален
субект, от обективността»... (248) [224]

Истината е про-
цес. От субек-
тивната идея
човек отива към
обективната ис-
тина *през*
„практиката“
и *техниката*).

всяка наука
е приложна
логика

животът = ин-
дивидуалният
субект отделя
себе си от
обективното

Енциклопедия, § 219:... «Покоряваната от живото същество неорганическа природа претърпява това, защото в себе си тя е същото, което е животът за себе си.»

Да се преобърне = чист материализъм. Превъзходно, дълбоко, вярно! И още NB: доказва крайната правилност и сполучливост на термините „an sich“ и „für sich“!!!*

Субективното съзнание и неговото потъване в обективността

... «Неговата» (des Begriffs**) «реалност изобщо е формата на неговото налично битие; целият въпрос се състои в определението на тази форма; на нея се основава различието между това, което понятието е в себе си или като субективно, и това, което то е като потънало в обективността, и след това в идеята на живота.» (263) [238]

В какво Хегел вижда скептицизма на Юм в Кант?

Както изглежда, Хегел вижда тук скептицизъм в това, че Юм и Кант не виждат в „явленията“ *явяващото се* нещо в себе си, откъсват явлението от обективната истина, съмняват се в обективността на познанието, откъсват (weglassen) alles Empirische*** от Ding an sich...**** И Хегел продължава:

Не може да се разбере въвн от процеса на разбирането (на познанието, конкретното изучаване etc.)

¶ ### ... «Без съмнение следва да се съгласим с това, че нито за Аз, нито за каквото и да било, дори за понятието, ние нямаме ни най-малкото понятие, докато не го постигаме в понятието, а се спираме на простата, неподвижна *представа* и *название*». (266) [240]

- * — «в себе си» и «за себе си»!!! Ред.
- ** — на понятието. Ред.
- *** — всичко емпирично. Ред.
- **** — нещото в себе си, Ред.

Логическите понятия са субективни, докато остават „абстрактни“, в своята абстрактна форма, но същевременно изразяват и нещата в себе си. Природата е и конкретна, и абстрактна, и явление, и същност, и миг, и отношение. Човешките понятия са субективни в своята абстрактност, откъснатост, но са обективни като цяло, в процеса, в резултата, в тенденцията, в източника.

Теоретическото познание трябва да даде обекта в неговата необходимост, в неговите всестранни отношения, в неговото противоречиво движение *an-und für-sich**. Но човешкото понятие „окончателно“ хваща, улавя тази обективна истина на познанието, овладява я само когато понятието, става „битие за себе си“ в смисъл на практика. Т. е. практиката на човека и човечеството е проверка, критерий за обективността на познанието. Такава ли е мисълта на Хегел? Към това трябва да се върнем.

Всичко това е в главата «Идея на познанието» (II глава) — в преминаването към „абсолютната идея“ (III глава) — т. е. несъмнено практиката стои у Хегел като звено в анализа на процеса на познанието и именно като преход към обективната („абсолютната“ според Хегел) истина. Маркс следователно се приближава непосредствено до Хегел, въвеждайки критерия на практиката в теорията на познанието: виж тезисите за Фойербах¹¹.

* — в себе си и за себе си. *Ред.*

Хегел
за практиката
и обективността
на познанието

Практиката в теорията на познанието:

(320) [289] «Като субективно то» (der Begriff) «отново предполага някакво съществуващо в себе си инобитие; то е *стремеж* за реализиране на себе си, цел, която иска чрез самата себе си да си даде обективност в обективния свят и да се изпълни. В теоретическата идея субективното понятие, като общо, само по себе си лишено от определение, противостои на обективния свят, из който то черпи за себе си определено съдържание и пълнеж. А в практическата идея това понятие, като действително, противостои на действителното; но увереността в себе си, присъща на субекта в неговото в себе си и за себе си определено битие, е увереност в своята действителност и в *недействителността* на света; . . .

.....

Alias*

Съзнанието на човека не само отразява обективния свят, но и го създава.

Понятието (=човекът), като субективно, отново предполага съществуващо само в себе си инобитие (независима от човека природа). Това понятие (=човек) е *стремеж* за реализиране на себе си, за даване на себе си обективност чрез самото себе си в обективния свят и за осъществяване (изпълнение) на себе си.

В теоретическата идея (в областта на теорията) субективното понятие (познанието?), като общо и лишено само по себе си от определеност, противостои на обективния свят, из който то черпи определено съдържание и пълнеж.

В практическата идея (в областта на практиката) това понятие противостои като действително (действащо?) на действителното.

Увереността в себе си, която субектът тук извед-
нъж вместо „понятие“
има в своето само в себе си и само

* — другояче, с други думи. *Ред.*

за себе си битие, като определен субект, е увереност в своята действителност и в *недействителността* на света.

т. е. че светът не задоволява човека и човекът решава да го измени със своето действие.

... «Тази съдържаща се в понятието, равна на него и включваща в себе си изискването на единичната външна действителност, определеност е *доброто*. То се явява с достойнството на нещо абсолютно, тъй като то е целостността на понятието вътре в себе си, обективното, едновременно във формата на свободната единичност и субективност. Тази идея стои *по-горе от идеята на разгледаното познание*, защото има достойнството не само на общото, а също и на *просто действителното* (320—321) [290]

... «Дейността на целта е насочена поради това не към себе си, за да приеме в себе си и да усвои някое дадено опре-

Същина:

„Доброто“ е „изискване на външната действителност“, т. е. под „добро“ се разбира човешката *практика* = изискване (1) и *външна* действителност (2).

Практиката стои по-горе от (теоретическото) познание, защото тя има не само достойнството на всеобщността, но и на непосредствената действителност.

„Дейността на целта е насочена не към самата себе си...

а към това — посредством унищожаването на

Деление, но по-скоро е насочена към това — да положи своето собствено определение и да си придаде реалност във формата на външна действителност посредством снемане на определенията на външния свят» (321) [290]...

определени (страни, черти, явления) на *външния свят да даде реалност на себе си във формата на външна действителност*...

NB

NB

„Обективният свят“ „върви по свой собствен път“ и човешката практика, имайки пред себе си този обективен свят, среща „затруднения в осъществяването“ на целта, дори се натъква на «невъзможност»...

Nota bene

Познанието... намира пред себе си истински съществуващото като налична действителност, независимо от субективните мнения (Setzen)* (Това е чист материализъм!). Волята на човека, неговата практика, сама пречатства на постигането на своята цел... с това, че отделя себе си от познанието и не признава външната действителност за истински съществуваща (за обективна истина). Необходимо е *съединяване на познанието и практиката*.

NB

„Заклучение на действуването“... За Хегел *действието*, практиката, е *логическо „заклучение“*, фигура на логиката. И това е истина! Разбира се, не в смисъл, че фигурата на логиката има за свое инобитие практиката на човека (= абсолютният идеализъм), а *vice versa*:

* — полагане. Ред.

практиката на човека, повтаряйки се милиарди пъти, се закрепва в съзнанието на човека чрез фигурите на логиката. Тези фигури имат устойчивостта на предразсъдък, аксиоматичен характер именно (и само) по силата на това милиардно повторение.

NB

1-ва предпоставка: *благата цел* (субективната цел) *ver-*
sus действително-
стта („външната действителност“)

2-ра предпоставка: *външно средство* (оръдие), (обективното)

3-а предпоставка, сиреч извод: съвпадение на субективното и обективното, проверка на субективните идеи, критерий на обективната истина.

Неизпълнението на целите (на човешката дейност) има за причина (Grund) това, че реалността се приема за несъществуващо (nichtig), че не се признава нейната (на реалността) обективна действителност.

NB:

NB

Дейността на човека, който си е съставил обективна картина за света, **ИЗМЕНЯ**, външната действителност, унищожава нейната определеност (=изменя едни или други нейни страни, качества), и по такъв начин отнема от нея чертите на привидността, външността и нищожността, прави я съществуваща сама в себе си и сама за себе си (=обективно истинна).

NB

+ ... «С това изобщо се сменя изтъкнатата предпоставка, именно определението на доброто като някаква **само субективна** и ограничена по своето съдържание цел, необходимостта да се реализира последната едва чрез субективната дейност и самата тази дейност. **В резултата** опосредствуването сменя самото себе си; резултатът е една непосредственост, която не е възстановяване на предпоставката, а обратно — нейна сметост. Със самото това идеята на в себе си и за себе си определеното понятие е положена вече *не само в действащия субект*, но също и като непосредствена действителност, и обратно, последната, както тя е **в познанието**, е положена като **истински съществуваща обективност**.» (326) [295]

Резултатът от действието е проверка на субективното познание и критерий на **ИСТИНСКИ-СЪЩЕСТВУВАЩАТА ОБЕКТИВНОСТ**.

Едно от определенията на диалектиката

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des *Urteils*, wodurch das anfängliche Allgemeine aus ihm selbst als das *Andere* seiner sich bestimmt, ist das *dialektische* zu nennen“ ... (336) [304] (+ виж следващата стр.)*

„Този толкова синтетичен, колкото и аналитичен момент на **създението**, по силата на който (момент) първоначалната общност **общото понятие** се определя само из себе си като друго по отношение на себе си, трябва да бъде наречен диалектически.“

* — В ръкописа от скобката започва стрелка, която сочи абзаца «Диалектиката е ...» (Виж Съч. Т., 33, с. 215). *Ред.*

Определението не е от ясните!!!

1) Определение на понятието само из себе си [*самото* нещо трябва да бъде разглеждано в неговите отношения и в неговото развитие];

2) противоречивост в самото нещо (*das Andere seiner*)*, противоречиви сили и тенденции във всяко явление;

3) съединение на анализа и синтеза.

Такива са, както изглежда, елементите на диалектиката.

Може би тези елементи могат да се представят по-подробно така:

1) *обективност* на разглеждането (не примери, не отстъпления, а нещото само в себе си).

×

2) цялата съвкупност на многообразните *отношения* на това нещо с другите.

3) *развитие* на това нещо (*respective*** явление), неговото собствено движение, неговият собствен живот.

4) вътрешно противоречиви *тенденции* (*и* страни) в това нещо.

5) нещото (явлението etc.) като сума и

#

единството на противоположностите.

6) *борба* *respective* разгръщане на тези противоположности, противоречиви стремежи etc.

7) съединение на анализа и синтеза — разлагане на отделните части и съвкупност, сумиране на тия части заедно.

8) отношенията на всяко нещо (явление etc.) са не само многообразни, но всеобщи, универсални. Вся-

* — другото на себе си. *Ред.*

** — съответно. *Ред.*

*Елементи
на диалек-
тиката*

- ко нещо (явление, процес etc.) са свързани с *всяко*.
- 9) не само единство на противоположностите, а *преминаване* на *всяко* определение, качество, черта, страна, свойства във *всяко* друго в своята противоположност?
 - 10) безкраен процес на разкриване *нови* страни, отношения etc.
 - 11) безкраен процес на задълбочаване на човешкото познание на нещата, явленията, процесите и т. н. от явленията към същността и от по-малко дълбоката към по-дълбоката същност.
 - 12) от съсъществуване към каузалността и от една форма на връзка и взаимозависимост към друга, по-дълбока, по-обща.
 - 13) повторение във висшия стадий на известни черти, свойства etc. на низшия и
 - 14) като че ли възвръщане към (отрицание на) старото (отрицанието)
 - 15) борба на съдържанието с формата и обратно. Отхвърляне на формата, преработване на съдържанието
 - 16) Преминаване на количеството в качество и *vice versa** ((15 и 16 са *п р и м е р и* към 9-0))

Накратко диалектиката може да бъде определена като учение за единството на противоположностите. С това ще бъде схванато ядрото на диалектиката, но това изисква пояснения и развитие.

* — обратно, Ред.

«Предметът, какъвто той е без мисленето и без понятието, е някаква представа или дори само название: само в определенията на мисленето и понятието той е това, което е»...

... «Така всички твърдо приети противоположности, например крайното и безкрайното, единичното и общото, са в противоречие не чрез някакво външно съединяване, а, обратно, както показва разглеждането на тяхната природа, те сами по себе си са преход»... (339) [307]

... «но това друго е по същина не празното отрицателно, не нищото, *разглеждано като обикновен резултат на диалектиката*, а друго на първото, отрицателно на непосредственото: следователно то е определено като опосредствуваното, изобщо съдържа в себе си определението на първото. Със самото това първото, по същина, също *се запазва и съдържа* в другото. — Да се задържи положителното в *неговото* отрицателно, съдържанието на предпоставката — в нейния резултат, ето кое е най-важното в разумното познание; заедно с това достатъчно е само най-просто размишление, 'за да се убедим в абсолютната истина' и 'в необходимостта на това изискване, а що се отнася до *примерите* за доказателство на това, цялата логика се състои от тях.» (340) [303]

Не голото отрицание, не безполезното отрицание, *не скептичеството* отрицание, колебанието, съмнението е характерно и съществено в диалектиката, която без съмнение

* — нищо друго. *Ред.*

Това е вярно *представа* и *мисъл*, развитие на двете, *nil aliud**

Понятията не са неподвижни, а — сами по себе си, по своята природа = *преход*

Това е много важно за разбиране на диалектиката

съдържа в себе си елемент на отрицанието, и при това като най-важен свой елемент — не, а отрицанието като момент на връзката, като момент на развитието, със задържане на положителното, т. е. без всякакви колебания, без всякаква еклектика.

(Предметът) „се явява пред съзнанието без взаимното съприкосновение“ — ето същината на антидиалектиката. Само че тук Хегел като че ли е показал магарешките уши на идеализма — отнасяйки времето и пространството (във връзка с представата) към нещо *низше* спрямо *мисленето*. Впрочем в известен смисъл представата, разбира се, стои по-долу. Същината е в това, че мисленето трябва да *обхване* цялата „представа“ в нейното движение, а **за това мисленето** трябва да бъде диалектическо. Представата е *поблизо* до реалността от мисленето? И да, и не. Представата не може да обхване движението като *цяло*, например не обхваща движението с бързина 300 000 км в 1 секунда, а *мисленето* обхваща и трябва да обхване. Мисленето, взето из представата, също отразява реалността; времето е форма на битието на обективната реалност. Тук, в понятието време (а не в отношението на представата към мисленето) е идеализмът на Хегел.

«Разгледаната отрицателност образува *повратния пункт* в движението на понятието. Тя е простата точка на отрицателното съотношение със себе си, вътрешен източник на всяка дейност, на живото и духовното самодви-

солта
на диалекти-
ката

жение, диалектичeската душа, която всичко истинно има в самото себе си и чрез която то единствено е и истина; защото изключително върху тази субективност се основава снемането на противоположността между понятието и реалността и онова единство, което е истината. — Второто отрицателно, отрицателното на отрицателното, до което ние стигнахме, е посоченото снемане на противоречието, но това снемане е също така малко *действие на някаква* външна рефлексия, както и противоречието; то е *най-съкровеният, най-обективният* момент на живота и духа, благодарение на който субектът, личността, свободният, съществува». (342—343) [309—310]

Критерий на истината (единството на понятието и реалността)

Тук е важно: 1) характеристиката на диалектиката: самодвижението, източник на дейността, движението на живота и духа; съвпадението на понятията на субекта (на човека) с реалността; 2) обективизъм във висша степен („der objektivste Moment“*).

Това отрицание на отрицанието е третият член, казва Хегел (343) [310] — «ако изобщо желаят да броят», — но може да го признаем за *четвърти* (Quadruplicität**), смятайки *две* отрицания: „просто“ (или „формално“) и „абсолютно“ (343 i. f.***) [310—311]

«Макар че това единство, както и цялата форма на метода — *троичността* — е само съвсем повърхностна външна страна на начина на познанието.» (344) [311]

NB:
„троичността“ на диалектиката е нейна външна повърхностна страна

* — «най-обективният момент. Ред.
** — четвъртичност. Ред.
*** — in fine — в края. Ред.

Хегел жестоко
ругае
формализма,
суката, пусто-
тата на играта
на диалектика

— но, казва, и това вече е „без-
крайна заслуга на Кантовата филосо-
фия“, че тя поне (макар ohne Beg-
riff*) е посочена.

«Формализмът наистина също усвои
троичността и се придържаше към ней-
ната празна *схема*; но повърхностно-
стта, скандалността и пустотата на
съвременното философско така нарече-
но *конструиране*, което се състои един-
ствено в това — навсякъде да се за-
вира тази формална схема, без разби-
ране и иманентно определение, и да
се употребява тя за външно подреж-
дане, направиха тази форма скучна и
й спечелиха лоша слава. Обаче заради
пошлостта на тази употреба тя не мо-
же още да изгуби своята вътрешна
ценност, и все пак следва високо да
се цени, че е намерен макар и още
неразбраният образ на разумното».
(344—345) [311]

Резултат от отрицанието на отри-
цанието, това трето не е... «на-
миращото се в покой трето, а това
единство (на противоположностите),
което е опосредствувашо себе
си със самото себе си движение
и дейност»... (345) [312]

... «Познанието се движи от съ-
държание към съдържание. Преди всич-
ко това постъпателно движение се ха-
рактеризира с обстоятелството, че то
започва от прости определености и че
идващите след тях стават все *по-бога-
ти* и *по-конкретни*. Защото резулта-
тът съдържа в себе си своето начало
и движението на последното го е обо-
гатило с някаква нова определеност.
Всеобщото съставлява основата; ето
защо постъпателното движение не тряб-

* — без разбиране. Ред.

ва да бъде приемано за някакво течение от някое друго към някое друго. В абсолютния метод понятието *се запазва* в своето инобитие, всеобщото — в своето обособяване, в съждението и реалността; на всяко стъпало на понататъшното определение всеобщото издига по-високо цялата маса на неговото предшествуващо съдържание и не само нищо не губи вследствие на своето диалектическо постъпателно движение и не оставя нищо зад себе си, но носи със себе си всичко придобито и се обогатява и уплътнява вътре в себе си»... (349) [315]

(Този откъс твърде нелошо прави
своего рода равносметка на това, що
е диалектика.)

Но *разширяването* изисква и *задълбочаване* („*In-sich gehen*“) «и по-голямото разширяване е също така и по-висока интензивност». (349) [316].

«Ето защо най-богатото е най-конкретно и *най-субективно*, и това, което възвръща себе си в най-простата дълбочина — най-мощното и преобладаващото». (349) [316]

... «Вследствие на посочената погоре природа на метода науката изглежда като някакъв затворен в себе си *кръг*, в началото на който, в простото основание, чрез опосредствуване се вплита краят; при това този *кръг* е *кръг ст кръг*... Звена на тази верига са отделните науки». (315) [318]

Това NB:
Най-богато от
всичко е **най-**
конкретното
и **най-субек-**
тивното

Науката е
кръг от кръ-
гове

* — „Влизане в себе си“. Ред.

NB:
връзка на
диалектическия
метод с „er-
fülltes Sein“*,
с пълното със
съдържание и с
конкретно
битие

Преход от иде-
ята към *при-
родата*...

«Методът е чисто понятие, отнася-
що се само до самото себе си; ето за-
що той е това просто отношение със
себе си, което е битие. Но той е сега
също и *запълнено* битие, постигащо
себе си понятие, битие като конкретна
и също така свършено интензивна
цялостност». (352) [318]

... «А именно, идеята, като полага
себе си като абсолютно единство на
чистото понятие и негова реалност и
с това се включва в непосредственост-
та на *битието*, като цялостност в
тази форма тя е *природата*» (352—353)
[319]

NB:
В малката ло-
гика (Енцикло-
педия § 244,
Zusatz**
стр. 414***
[344]****) по-
следната фраза
на книгата
е такава:
„diese seiende
Idee aber
ist die Na-
tur“*****

Тази фраза на последната, 353-а
[319] страница на *Логиката* е архи-
бележителна. Преход на логическата
идея към *природата*. Много близко е
до материализма. Енгелс¹² беше прав,
че системата на Хегел е обърнат на-
долу с главата материализъм. Това не
е последната фраза на *Логиката*, но
по-нататъшното до края на страницата
не е съществено.

Край на „*Логиката*“. 17. XII. 1914.

- * — «напълненото битие». Ред.
** — допълнение. Ред.
*** — *Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. Ред.*
**** — *Гегел. Сочинения, т. I, М. — Л., 1930. Ред.*
***** — «но тази съществуваща идея е природата». Ред.

Забележително е, че цялата глава за „абсолютната идея“ почти нито думица не казва за бога (едва ли не само един път случайно се е промъкнало „божието“ — „понятие“) и освен това — *това NB* — почти не съдържа специфично *идеализъм*, а има за главен свой предмет *диалектическия метод*. Изводът и резюмето, последната дума и същията на логиката на Хегел е *диалектическият метод* — това е крайно забележително. И още едно: в това *най-идеалистическо* произведение на Хегел *най-малко* от всичко има идеализъм, а *най-много* материализъм. „Противоречиво“, но факт!

NB

Лок и емпириците стоят на гледната точка на анализа. И често казват, че «познанието изобщо не може да направи нещо повече». (398) [332]

«Но незабавно става ясно, че това е изопачаване на нещата и че познанието, което желае да взема нещата така, както те са, изпада при това в противоречие със самото себе си.» Например химикът „martert“* към месо и открива азот, въглерод etc. «Но тези абстрактни вещества не са вече месо».

Като говори за абсолютната идея, Хегел се надсмива (§ 237, том VI, стр. 409 [340]) над «декламациите» по неин повод — че уж в нея всичко се открива, и бележи, че

«абсолютната идея»... е... «общото; но това общо не е просто аб-

Много вярно!
Ср. бележката
на Маркс в
„Капиталът“, I, 5.2¹⁸

* — «измъчва». Ред.

très bien!*

Прекрасно
сравнение!
вместо пошла
религия трябва
да се вземат
всякакви аб-
страктни истини

Прелестно!

страктна форма, на което (sic!) цялото особено съдържание противостои като нещо друго, а като абсолютна форма, в която са се възвърнали всички определения, цялата пълнота на положеното от нея съдържание. В това отношение абсолютната идея може да се сравни със старец, който произнася същите религиозни истини, както и детето, но за когото те имат значението на целия му живот. Детето също разбира религиозното съдържание, но то има за него значение само като нещо такова, въвн от което лежи още целият живот и целият свят.» (409) [340—341]
... «Интересът се съдържа в цялото движение» (§ 237, 409 [341]) ...

* — великолепно. *Ред.*

Конспект на книгата на Хегел „Лекции по история на философията“¹⁴

Стр. 40 [32]: сравнение на историята на философията с *кръг* — «този кръг има по периферията огромно количество кръгове...»

Много дълбоко
вярно
сравнение!
Всяка отсенка на мисълта
= кръг на големия кръг
(на спиралата)
на развитието на човешката мисъл
изобщо

Първи том от историята на философията

Като говори за елеатската школа,¹⁵ Хегел казва за *диалектиката*:

... «Тук» (in der eleatischen Schule*) «намираме началото на диалектиката, т. е. началото именно на чистото движение на мисленето в понятия; а с това и противоположността между мисълта и явленията или сетивното битие — противоположността между онова, което е в себе си, и онова, което е битие за нещо друго на това „в себе си“; и в същността на предмета намираме противоречието, което тя има в самата себе си (същинската диалектика)»... 280 [287]. Виж следващата стр.**.

що е
диалектика?

(α)

(β)

* — в елеатската школа. *Ред.*

** — На следващата стр. на ръкописа е разположен текстът, даден по-долу, на стр. 320—321 от настоящия том. *Ред.*

Хегел
за
диалектиката

Тук същност има две определения, два признака, две характерни черти; Bestimmungen, keine Definitionen*) на диалектиката¹⁶:

α) „чисто движение на мисълта в понятията“;

β) „в (самата) същност на предметите (да се изяснява) (да се разкрива) противоречието, което тя (тази същност) има в самата себе си (диалектиката в собствения смисъл)“

С други думи, този „фрагмент“ на Хегел да бъде предаден така:

Диалектиката изобщо е „чисто движение на мисълта в понятия“ (т. е. казано без мистиката на идеализма: човешките понятия не са неподвижни, а вечно се движат, преминават едно в друго, преливат се едно в друго, без това те не отразяват живия живот. Анализът на понятията, изучаването им, „изкуството да се оперира с тях“ (Енгелс)¹⁷ изисква винаги изучаване на *движението* на понятията, тяхната връзка, техните взаимни преходи).

По-специално диалектиката е изучаване на противоположността на нещото в себе си (an sich), на същността, субстрата, субстанцията — от явлението, от „битието за другите“. (Тук също виждаме преход, преливане на едното в другото: същността се явява. Явлението е съществено.) Мисълта на човека безкрайно се задълбочава от явлението към същността, от същност от първи, така да се каже, разред към същност от втори разред и т. н. *без край*.

* — определения, не дефиниции. Ред.

В собствения смисъл диалектиката е изучаване на противоречието *в самата същност на предметите*: преходни, подвижни, текущи, отделени само с условни граници са не само явленията, но и *същностите* на нещата.

В ХХ век (а и в края на ХІХ век) „всички са съгласни“ с „принципа на развитието“. — Да, но това повърхностно, несбмислено, случайно, филистерско „съгласие“ е съгласие от *такъв род*, с което задушават и опошляват истината. — Ако всичко се развива, значи всичко преминава от едно в друго, защото развитието явно не е прост, всеобщ и вечен *растеж, увеличение* (gespective намаление) etc. — Щом е така, то 1-во, трябва *по-точно* да се схване еволюцията като възникване и унищожаване на всичко, взаимни преходи. — А, 2-ро, ако *всичко* се развива, то отнася ли се това до най-общите *понятия и категории* на мисленето? Ако не, значи мисленето не е свързано с битието. Ако да, значи съществува диалектика на понятията и диалектика на познанието, която има обективно значение. +

Към въпроса за *диалектиката* и нейното обективно значение.

I принцип + Освен това всеобщият принцип на развитието... трябва да се съедини, да се свърже, да се съвмести с всеобщия принцип на единството на света, природата, движението, материята etc.

NB

NB

Това може и трябва да се *обърне*: въпросът не е за това, има ли движение, а за това, как да го изразим в логиката на понятията

Вярно!

. . . «Самото движение е диалектиката на всичко биващо» . . . Зенон и не е мислил да отрича движението като — „*sinnliche Gewißheit*“*, въпросът е стоял само „*nach ihrer (на движението) Wahrheit*“ — (за истинността на движението). (313) [316]

. . . «Същността на времето и пространството е движението, защото това е общото; да ги разберем значи да изразим тяхната същност във формата на понятие. Като единство на отрицателност и непрекъснатост движението е изразено като понятие, като мисъл; но нито непрекъснатостта, нито прекъснатостта (*Punktualität*) сами по себе си не бива да се полагат като тяхна същност. (стр. 318—319 [321—422])

„Да разберем значи да изразим във формата на понятия“. Движението е същност на времето и пространството. Две основни понятия изразява тази същност: (безкрайната) непрекъснатост (*Kontinuität*) и „пунктуалността“ (= отрицание на непрекъснатостта, *прекъснатост*). Движението е единство на непрекъснатостта (на времето и пространството) и прекъснатостта (на времето и пространството.) Движението е противоречие, е единство на противоречия.

срв. възраженията на Чернов срещу Енгелс¹⁸

. . . «Когато разсъждаваме за движението изобщо, ние казваме: тялото е на едно място и след това преминава на друго място. Тъй като то се движи,

* — «сетивна достоверност». *Ред.*

то вече не е на първото място, но също все още не е и на второто; ако то е на едното от двете места, то се намира в покой. Ако кажем, че тялото е между двете места, то с това ние не сме казали нищо; защото, намирайки се между двете, то също е на едно място; следователно тук е налице същата трудност. А нещо да се движи, ще рече то да бъде на това място и същевременно да не бъде на това място, това е непрекъснатостта на пространството и времето и едва тази непрекъснатост прави движението възможно». (Стр. 321—322 [326])

NB
вярно!

Движението е тялото да се намира в даден момент на дадено място, в друг, следващ момент — на друго място — такава е възражението, което Чернов повтаря (виж неговите „Философски етюди“) след всички „метафизически“ противници на Хегел.

Това възражение е *невярно*: 1) то описва *резултата* на движението, а не *самото* движение; 2) то не показва, не съдържа в себе си *възможността* за движение; 3) то изобразява движението като сума, връзка на състояния на *покой*, т. е. то не отстранява (диалектическото) противоречие, а само го прикрива, премества, засенчва, забулва.

«Трудността се създава винаги от мисленето, тъй като то разграничава в тяхната различеност моментите на един предмет, които в действителността са свързани помежду си». (322) [322]

вярно!

Ние не можем да представим, да изразим, да отмерим, да изобразим движението, без да прекъснем непрекъснатото, без да опростим, да огрубим, без да разделим, без да умъртвим

жигото. Изображението на движението от мисълта е винаги огрубяване, умъртвяване — и не само от мисълта, но и от усещането, и не само на движението, но и на всяко понятие.

И в това е *същността* на диалектиката. Тази именно *същина* изразява формулата; единство, тъждество на противоположностите.

Платон в «Симпосион»¹⁹ привежда възгледите на Хераклит (между другото приложени към музиката: хармонията се състои от противоположности) и изразя, че „изкуството на музиканта съединява различното“.

Хегел пише: това не е възражение срещу Хераклит (336) [339], защото различното е същността на хармонията:

«Тази хармония е тъкмо абсолютното ставане, изменение, но не ставане на друго, тя не е сега едно, а после нещо друго. Същественото е, че е всяко различно, особено, е различно от нещо друго, но не абстрактно от което и да било друго, а от *своето* друго; всяко съществува само дотолкова, доколкото неговото друго се съдържа в неговото понятие» . . . (336) [339—340].

Много вярно и важно: „другото“ като *свое* друго, развитие в *своя* противоположност

НВ:
Необходимостта = „общото на битието“ (всеобщото в битието) (връзка, „абсолютно опосредствуване“)

«Разумното, истинското, което аз зная, е наистина едно връщане от предметното като от нещо сетивно, единично, определено, бивашо. Но онова, което разумът знае в себе си, е също така **необходимостта** или **общото** на битието; то е същността на мисленето, както е същността на света». (352) [354—355]

Развитието на философията в историята „трябва да съ-

(368) [370]: «Развитието на философията в историята трябва да съответствува на развитието на логическата философия; но в послед-

ната трябва да има места, които отпадат в развитието в историята».

ответствува“(??)
на развитието
на логическата
философия

Тук — твърде дълбока и вярна мисъл всъщност материалистическа (действителната история е база, основа, битие, след които върви съзнанието).

Логиката на Хегел не може да се прилага в дадения ѝ вид; не може да се вземе като дадено. Из нея трябва да се подберат логическите (гносеологичните) отсенки, като се очистят от *Ideenmystik**: това е още голяма работа.

«Атомистиката изобщо се противопоставя на представата за създаването и запазването на света от едно чуждо за него същество. В атомистиката изследването на природата за пръв път се чувства освободено от това, да посочи основание за съществуването на света. Защото, ако представяме природата като създадена и запазвана от някой друг, с това я представяме не като биваща в себе си, тогава тя има свое понятие извън самата себе си, т. е. тя има чуждо за нея основание, самата тя, като такава, няма основание, тя може да бъде разбрана само като се изхожда от волята на друго същество: така, както съществува, природата е случайна, тя е лишена от необходимост и от понятие в самата себе си. Но в представата на атомистиката се съдържа представата за битието в себе си на природата изобщо, т. е. мисълта сама себе си намира в нея»... (372—373) [374—375]

материализмът
(Хегел се бои
от думата: не
ме пипай)
versus
атомистиката

* — мистиката на идеите. Ред.

С Демокрит Хегел behandelt* вече съвсем stiefmütterlich**, всичко на стр. 378—380 [270—272]! Непоносим е за идеалиста духът на материализма! Приведени са думите на Демокрит (стр. 379 [272]):

«Съгласно мнението (υβρφ) съществува топлото, съгласно мнението съществува студеното, съгласно мнението — цветът, сладкото и горчивото; а съгласно истината (ἐτεῆ) съществуват само неделимите частици и пустотата» (Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos***, VII, § 135)²⁰

И се прави изводът:

. . . «и така, ние виждаме, че Демокрит е изразил по-определено различieto на моментите на битието в себе си и на битието за нещо друго» . . . (380) [382]

„лошият идеализъм“ (моего усещане)
срв. Мах²¹

С това била „отворена вратата“ на „лошия идеализъм“, че — *meine Empfindung, mein*****. . .

Хегел
versus
E. Mach...*****

. . . «Положено е едно сетивно, лишено от понятие многообразие на усещането, в което няма разум и за което този вид идеализъм повече не се грижи.»

Анаксагор. Νοῦς***** — „причината на света и на всякакъв ред“ (381) [382] и Хегел пояснява:

- * — се държи. *Ред.*
- ** — като мащеха. *Ред.*
- *** — Секст Емпирик. Срещу математиците. *Ред.*
- **** — «моего усещане, мое». *Ред.*
- ***** — срещу Е. Мах. *Ред.*
- ***** — разум. *Ред.*

. . . «Обективната мисъл . . . разум в света, а също и в природата или, както говорим за родове в природата, те са общото. Дадено куче е животно, в това се състои неговият род, неговото субстанциално съдържание; самото куче е това. Самият този закон, този разсъдък, този разум е иманентен в природата, той е същността на природата; природата не е формирана отвън — както хората правят стол».

• NB
Родовото понятие е „същност на природата“, е закон . . .

Втори том от история на философията

«Той» (der gesunde Menschenverstand*) е «начинът на мислене на дадена епоха, в който се съдържат всички предразсъдъци на тази епоха». (36) [29]
Горгий (стр. 37) [29—30]:

здравият смисъл = предразсъдъците на времето

- 1) нищо не съществува.
Нищо няма.
- 2) ако дори има, то е непознаваемо.
- 3) ако дори е познаваемо, съобщението за познатото е невъзможно.

. . . «Горгий съзнава, че това (техните битиета и небитиета, техните взаимоотношения) са изчезващи моменти; безсъзнателната представа също обладава тази истина, но нищо не знае за нея» . . . (40) [32]

* — здравият човешки разсъдък. Ред.

„Изчезващи моменти“ = битие и небитие. Това е прекрасно определение на диалектиката!

très bien
dit!!*

. . . «Това, което за мене трябва да бъде истина, справедливост, е дух на моя дух. Но това, което духът твори по този начин от самия себе си, което той смята за такова, трябва да произлезе от него като общо, като дух, действащ в качеството на общо, а не от неговите страсти, интереси, прищевки, капризи, цели, склонности и т. н. Последното наистина също представлява вътрешно, «вложено от природата в нас», но то е наше собствено само по природен начин». . . (74—75)
[56]

Умният идеализъм е по-близо до умния материализъм, отколкото глупавият материализъм.

Диалектически идеализъм вместо умен; метафизически, неразвит, мъртъв, груб, неподвижен вместо глупав.

NB
в езика
се съдържа
само *общото*

143—144 [104]: Подробно за това, че «езикът изобщо изразява го същество само общото; но това, което се има предвид, е особеното, отделното. Ето защо не може да се изрази в езика онова, което се има предвид».

(„Това“? Най-общата дума)

* — много добре казано !! Ред.

Хегел сериозно „вярваше“, мислеше, че материализмът като философия е невъзможен, защото философията е наука за мисленето, за *общото*, а общото е мисъл. Тук той повтаряше грешката на същия този субективен идеализъм, който той винаги нарича „лош“ идеализъм. Обективният (и още повече абсолютният) идеализъм зигзагообразно (и с прелятане) се приближи плътно до материализма и отчасти дори *се превърна в него*.

Хегел и
диалектиче-
ският
материализъм

По повод на плана на Платон философите да управляват държавата:

.. «Почвата на историята е различна от почвата на философията»...

... «Нужно е да се знае що е действие: действието е дейност на субекта като такъв, заради особенни цели. Всички тези цели са само средства, които реализират идеята, защото *тя* е абсолютната сила». (193) [143]

Към учението на Платон за идеите:
... «защото сетивното съзерцание нищо не ни показва в чист вид, такова, каквото то е само по себе си» (Phaedo*) — стр. 213 [158] — затова тялото пречело на душата.

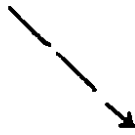
Частните цели
в историята
творят
„идеята“
(закона на
историята)

„чистотата“
(= мъртвина?)
на общите
понятия

Значението на *общото* е противоречиво: то е мъртво, то е нечисто, непълно etc. etc., но само то е именно *стъпало* към познанието на *конкретното*, защото ние никога не познаваме конкретното напълно. *Безкрайната* сума от общи понятия, закони etc. дава *конкретното* в неговата пълнота.

NB
диалекти-
ка на поз-
нанието
NB

* — Федон. Ред.

NB

Движението на познанието към обекта винаги може да става само диалектически: да се отдалечи, за да попадне по-точно — *gesuler roug tieux sauter (savoig?)**. Линии, които се приближават и раздалечават; кръгове, които се допират един друг. Кпотепункт** = практиката на човека и човешката история.

(Практиката = критерии за съвпадането на една от безкрайните страни на реалното.)

Тези Кпотепункте представляват единство на противоречията, когато битието и небитието като изчезващи моменти съвпадат за момент, в дадени моменти на движението (= на техниката, историята etc.)

NB:

Платон в „Софист“:

«Трудното и истинното се заключава в това, да се покаже, че това, което е друго, е същото това — а това, което е същото това, е друго, и именно в едно и също отношение». (233) [177]

NB:
обективизъм

«Но ние трябва да си даваме сметка за това, че именно понятието не е нито само непосредственото в истината, макар то и да е просто — но то е такова от духовна простота, е по същина мисъл, която се е възвърнала в себе си (непосредствено е само това червено и т. н.); още по-малко понятието е само нещо рефлектиращо самото себе си, нещо само в съзнанието; но то съществува също и само по себе си, т. е. е предметна същност» . . . (245)

* — да отстъпиш, за да скочиш (да познаеш?) по-добре. *Ред.*
 ** — Възлов пункт. *Ред.*

Понятието не е нещо непосредно (макар че понятието е „просто“ нещо, но това е „духовна“ простота, простота на идеята) — непосредно е само усещането за „червено“ („това е червено“) и т. п. Понятието не е „само факт на съзнанието“, а понятието е *същност на предмета* (*gegenständliches Wesen*), е нещо *an sich*, само по себе си“.

Като говори за републиката на Платон и за разпространеното мнение, че това било химера, Хегел повтаря своето любимо:

. . . «Кое е действително, то е разумно. Но нужно е да се знае, да се различава кое всъщност е действително; във филистерския живот всичко е действително, но има разлика между света на явленията и действителността» . . . (274) [204]

действителното
е разумно

Аристотеловата критика на „идеите“ на Платон е критика на *идеализма като идеализъм изобщо*: защото откъдето се взема понятието, абстракциите, оттам иде и „законът“, и „необходимостта“ etc. Идеалистът Хегел страхливо заобикаля подриването *основите* на идеализма от Аристотел (в неговата критика на Платоновите идеи).

NB

Когато *един* идеалист критикува основите на идеализма на *друг* идеалист, от това винаги печели *материализмът*. Сrv. Аристотел versus Платон etc. Хегел versus Кант etc.

Привърженик на диалектиката, Хегел не е съумял да разбере *диалектическия* преход *от* материята *към* движението, *от* материята *към* съзнанието — особено второто. Маркс поправи грешката (или слабостта?) на мистика.

NB

Диалектичен е не само преходът от материята към съзнанието, но и от усещането към мисълта etc.

По какво се отличава диалектическият преход от недиаlecticеския? Със скока. С противоречивостта. С прекъсването на постепеността. С единството (тъждеството) на битието и небитието.

наивно!!

В природата понятието съществува не като мисъл в тази свобода, а има плът и кръв; но тази плът и кръв има душа и тази душа е нейното понятие. Аристотел разбира какво са нещата в себе си и за себе си; това именно е тяхната *оὐσία*. Понятието не съществува за самото себе си. То е ограничено от външността. Обикновеното определение на истината е такова: «истината е съвпадение на представата с предмета». Но самата представа е само една представа, аз съвсем не съвпадам със своята представа (с нейното съдържание): аз си представям дом, греда, но самият аз не съм дом или греда — аз съм нещо различно от представата за дома. Само в мисленето е налице истинното съвпадение на обективното и субективното. *Това съм аз.* (Курсивът е на Хегел.) Аристотел следователно стои на най-висока гледна точка; не може и да се желае да се познае нещо по-дълбоко». (332—333) [252—253]

„В природата“ понятията не съществуват „в тази свобода“ (в свободата на мисълта и фантазията на човека!). „В природата“ те, понятията, имат „кръв и плът“. — Това е превъзходно! Но това именно е материализъм. Понятията на човека са *душа* на природата — това е само мистично преразказване на това, че в понятията на човека *своеобразно* (това NB: *своеобразно* и *диалектично*!) се отразява природата.

Аристотел е емпирик, но *мислещ*.
 (340) «Емпирическото, схванато в неговия синтез, е спекулативно понятие»
 (341) (Курсивът е на Хегел).

срв. Фойербах.
 евангелието на сетивата да се чете във връзка = да се мисли²⁴

Aristoteles. „De anima“* II. 5:
 «Различието» (между Empfinden и Erkennen**) «се състои в това, че онава, което причинява усещане, се намира вън. Причината за това лежи в обстоятелството, че дейността усещане е насочена към единичното, докато познанието, обратно, е насочено към общото; а това последното се намира в известен смисъл в самата душа като субстанция. Ето защо всеки може да мисли, ако пожелае . . . но не от него зависи да усеща — затова е необходимо да бъде налице усещаното». (377) [286]

усещане и познание

Аристотел плътно се приближава до материализма

Ядката тук „außen ist“*** — *вън* от човека, независимо от него. Това е материализъм. И тази именно основа, база, същина на

* — Аристотел, «За душата». Ред.
 ** — усещането и познанието. Ред.
 *** — «се намира вън». Ред.

материализма Хегел започва *wegschwatzen**:

NBII

хвана се
идеалистът!

«Такава е свършено правилната гледна точка за усещането», пише Хегел и обяснява, че „пасивността“ несъмнено съществува в усещането «безразлично дали субективно или обективно — в едното и в другото има момент на пасивност . . . Аристотел с този момент на пасивност не се отделя от идеализма; усещането винаги е пасивно с едната си страна. Лош е идеализмът, който приема, че пасивността и спонтанността на духа зависят от това, дали дадена определеност е вътрешна или външна — като че ли в усещането има свобода; усещането е сфера на ограничеността» ! ! . . . (377—378) [286]

NB

((Идеалистът замазва пукнатината, която води към материализма. Не, това не е *gleichgültig*** , *вън* или *вътре*. В това именно е същината! „*Вън*“, това е материализъм. „*Вътре*“ — идеализъм. И с думицата „*пасивност*“, с премълчаването на думата („*вън*“) у Аристотел Хегел другояче е описал същото това *вън*. Пасивност, това значи именно *вън* ! ! Хегел заменя идеализма на *усещането* с идеализма на мисълта, но пак с идеализъм.))

NB
душата = во-
сък

«Усещането е възприемане на усещаните форми без материята» . . . «подобно на восъка, който приема само знака на златния пръстен с печат, а не самото злато — единствено неговата чиста форма».

* — да унищожава посредством бърбене. *Ред.*

** — безразлично. *Ред.*

Хегел пише: . . . «в усещането до нас стига само формата без материя. Друго е, когато действуваме практически — когато ядем или пием. В практическата сбласт ние изобщо действуваме като отделни индивиди, и при това като отделни индивиди в някакво налично битие, бидейки самите такава материално битие, и се държим по отношение на материята също така по материален начин. Само дотолкова, доколкото сме материални, ние можем да се държим така; работата е там, че нашето материално съществуване започва да действува». (379) [287]

((Плътно приближаване до материализма — и извъртане.))

По повод на „восъка“ Хегел се сърди и ругае, че „всеки разбира това“ (380) [288] «по най-груб начин се спират на грубата страна на сравнението» etc. (379) [288]

«По никакъв начин душата не трябва да бъде пасивен восък и да приема определенията извън» . . . (380) [239]

. . . «Тя» (die Seele*) «превръща формата на външното тяло в своя собствена» . . . (381) [239]

Като говори за Епикур (342—271 преди Р. Хр.), Хегел веднага (преди да изложи възгледите) застава на боева позиция срещу материализма и заявява:

«Същевременно е вече ясно (!) от само себе си (!), че ако смятаме усещаното битие за истинско, със самото това се унищожава необходимостта от понятието, всичко се разпада без всякакъв спекулативен интерес, и, обратно, утвърждава се филистерският възглед за нещата; на дело при това няма никакво възвишаване над гледната

* — душата. Ред.

„Другояче“ е
на практика

страхливо
извъртане от
материализма

ха-ха!!!

Клевети
срещу
материализма
Защо??

точка на филистерския здрав смисъл, или по-точно, всичко се снижава до равнището на филистерския здрав смисъл» !! (473—474) [362]

NB

Клевети срещу материализма !! „Необходимостта от понятието“ нито на капка не се „унищожава“ от учението за *източника* на познанието и понятието !! Несъгласието със „здравия смисъл“ е гнила прищявка на идеалиста.

Учението за познанието и за критерия на истината Епикур нарекъл *Капоник*.^{*} След като го излага накратко, Хегел пише:

«Тя е така проста, че не може да има нищо по-просто — тя е абстрактна и твърде банална, — повече или по-малко на равнището на обикновеното съзнание, което започва да размишлява. Това са обикновени психологически представи; те са съвсем правилни. От усещанията ние си създаваме представи като общото — благодарение на това то става устойчиво. С помощта на усещанията представите сами (bei der *δύσκα*, *Meinung****) се изпробват дали са устойчиви, дали се повтарят. Това изобщо е правилно, но е съвсем повърхностно; това е първото начало, механиката на представянето с оглед на първите възприятия» . . . (483) [369]

„Първото начало“ е забравено и изопачено от идеализма. *А диалектическият* материализъм единствен *свързва* „началото“ с продължението и края.

* В ръкописа думата „Капоник“ е съединена със стрелка с думата „тя“ в началото на следващия абзац. *Ред.*

** — в мнението. *Ред.*

«От повърхността на предметите излиза непрекъснат поток, който е незабележим за усещането; това става вследствие на противоположния пълнеж, защото самият предмет все още продължава да бъде пълен, и пълнежът в твърда среда дълго запазва реда и разположението на атомите. Движението на тези отделящи се повърхности се извършва с огромна скорост във въздуха, защото не е необходимо отделното се да има дълбочина». «Усещането не противоречи на тази представа, ако се обърне внимание на това» (zusehe), «как образите оказват своето действие; те ни носят известна съгласуваност, известна симпатическа връзка на външния свят с нас. Следователно от тях преминава нещо такова, което у нас се явява като нещо такова, като външно». «И вследствие на това, че изтичането влиза в нас, ние знаем за определеността на едно или друго усещане; определеното се намира в предмета и по такъв начин се влива у нас» (стр. 484—485) [370], (*Diogenes Laertius*, X, § 48—49)

Гениалност на догадката на Епикур (300 години преди Р. Хр. — т. е. повече от 2000 години преди Хегел) на пример относно светлината и нейната скорост.

Хегел съвсем е скрил (NB) главното: (NB) битието на нещата вън от съзнанието на човека и независимо от него,

Душата, според Епикур, е „известен“ сбор от атоми. «Това е казал

NB
Епикуровата
теория
на познанието
...

Това *auch**
е чудесно!!!!

* — същ о. Ред.

Епикур
(341—270 преди
Р. Хр.), Лок
(1632—1704)
Differenz* =
2000 години

също (!!!) и Лок . . . Всичко това са празни думи» . . . (488) [372—373] ((не, това са гениални догадки и указания за пътя на науката, а не на попщината)).

а електроните?

NB. NB. (489) [373] id. (490) [374]:
Епикур приписва на атомите „krümmelinigte“ Bewegung**, това било „произвол и скука“ (488) [373] у Епикур — ((а „бог“ у идеалистите???)

глупост! лъжа!
клевета!

«Или Епикур отрича изобщо всякакви понятия и общото като същност» . . . макар че неговите атоми «сами притежават именно този характер на мисли» . . . «цялата непоследователност на емпириците» . . . (491) [375]

NB

С това се заобикаля същността на материализма и материалистическата диалектика.

жал му е за
бога!
идеалистиче-
ска сволоч!!

«У Епикур няма . . . крайна цел на света, мъдрост на твореца. Няма нищо освен събития, които се определят от случайно (??) външно (??) стълкновение на съчетанията на атомите» . . . (491) [374]

!!

И Хегел просто ругае Епикур: «Мислите му за отделните страни на природата са сами по себе си жалки» . . . (492) [375]

и „маниер“ на
природните
науки! и техен
успех!!

И веднага полемика с Naturwissenschaft“ heute***, която, както и Епикур, разсъждава „по аналогия“, „обяснява“ (492) [375—376] — например светлината «като трептене на етера» . . . «Това е точно маниерът на Епикуровата аналогия» . . . (493) [376]

* — разлика. Ред.

** — «криволинейно» движение. Ред.

*** — природознанието днес. Ред.

((Съвременното природознание
versus* Епикур — срещу (NB) Хегел.))

У Епикур «предметът, принципът не е нищо друго освен принципа на нашето обикновено природознание . . . (495) това е все същият маниер, който лежи в основата на нашето природознание» . . . (496) [378]

Епикур и
съвременното
природо-
знание

Вярно е само указанието на незнанието на диалектиката изобщо и на диалектиката на понятията. Но критиката на *материализма* е швах.

«Изобщо за този маниер (на философията на Епикур) е нужно да се каже, че и у него също има страна, с която той е ценен. Аристотел и по-древните мислители априорно са изхождали от всеобщата мисъл в натурфилософията и от нея са развили понятието. Това е едната страна; другата страна, това е необходимостта да се издигне опитът до общността, да се намерят законите; това значи, че онова, което следва от отвличената идея, трябва да съвпадне с общата представа, в която са превърнати опитът и наблюдението. У Аристотел например априорната страна е превъзходна, но тя е недостатъчна, защото у него липсва страната на съединението, връзката с опита, с наблюдението. Това извеждане на особеното до общото е намиране на законите, на природните сили и т. н. Може да се каже следователно, че Епикур е открил емпиричното природознание, емпиричната психология. На целите, на разсъдъчните понятия на стоиците са противопоставени опи-

!NB!

NB!!

NB

NB

* — по отношение на. Ред.

NB	<p>тът, сетивната наличност. Там — отвлечен ограничен разсъдък без вътрешна правда, а следователно без наличността и действителността на природата; тук — обратно, налице е природата; усещане за природата поистинно от онези хипотези». (496—497) [378—379]</p>
NB	<p>(ТОВА Е ПОЧТИ ПЛЪТНО ПРИБЛИЖАВАНЕ ДО ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ.</p>
<p>Хегел за плюсовете на материализма</p>	<p>Значението на Епикур — борбата с <i>Aberglauben*</i> на гърците и римляните (498) [379] — а на съвременните попове?? цялата тази глупост, не е ли пресякъл заек пътя (498) [379] и т. п. (а бог?).</p>
NB	<p>«И от нея (от философията на Епикур) са изхождали главно представите, които съвсем са отричали съществуването на свръхсетивното» (498) [379—380]</p>
<p>за което (класиците) са ценили идеализма??</p>	<p> Но това е хубаво само за „endlichen“** ... «Руши се суеверието, но заедно с него се рушат също и вътрешнобоснованата връзка, и светът на идеалното». (499) [380]</p>
<p>за Хегел „душата“ е също пред- разсъдък</p>	<p>Това NOTA BENE. Стр. 49·9 [380]: Епикур за душата: по-фините (NB) атоми, по-бързото (NB) им движение, връзката (NB) им etc. etc. с тялото (<i>Diogenes Laertius</i>, X, § 66; 63—64) — много наивно и хубаво! — а Хегел се сърди, ругае: «брътвеж», «празни думи», «липса на мисли». (500) [381]</p>

* — суеверията. Ред.
** — «крайните». Ред.

Боговете според Епикур са „das Allgemeine“* (506) [385] изобщо — „отчасти те съществуват в числото“ като число, т. е. абстракция от сетивното...

«Отчасти те» (боговете) «са съвършенство, подобно на човешкото, което възниква благодарение на подобие на образите от непрекъснатото сливане на подобни образи в едно и също». (507) [385]

5 нови тропи (вече много по-високостоящи, съдържат диалектика, за сягат *понятията*) — също по Секст.

- a. Различие в мненията... на философията...
- b. Изпадане в безкрайност (едното зависи от другото и т. н. безкрайно).
- c. Релативност (на предпоставките).
- d. Предположение. Догматиците изтъкват бездоказателни предположения.
- e. Взаимност. Кръг (порочен)...

«Тези скептически тропи всъщност *засягат* това, което се нарича догматическа философия (тя по своята природа е принудена да се върти в тези форми), не в смисъл, че тя има позитивно съдържание, а в смисъл, че утвърждава нещо определено като абсолютно». (575) [438]

Хегел срещу абсолюта! Ето къде е зародишът на диалектическия материализъм.

«За критицизма, който изобщо не познава нищо в себе си, нищо (не nichts) (sic!)** абсолютно, всяко знание за

N.B.
боговете =
съвършенство,
подобно на човешкото, срв.
Фойербач²³

NB

NB

* — «общото». Ред.

** Бележката на В. И. Ленин е предизвикана от това, че в немския текст пред думата «абсолютно» било напечатано отрицанието nicht (не) вместо nichts (нищо). Ред.

„критицизмът“
е „най-лошият
догматизъм“

Bien
dit!!!

диалектика =
„разрушение на
самото себе си“

битието в себе си, като такава, е догматизъм; същевременно самият той е най-лошият догматизъм, защото твърди, че «аз», единството на самосъзнанието, противопоставено на битието, съществува в себе си и за себе си, и въвн от него също така съществува. нещо «в себе си», при което те абсолютно не могат да се срещнат едно с друго». (576) [438]

«Тези тропи бият по догматичната философия, на която е свойствен този маниер да изтъква като определеност един или друг принцип, като го изказва въвн вид на някакво определено положение. Такъв принцип е винаги обусловен; и поради това той има диалектика, разрушението на самия себе си в себе си». (577) «Тези тропи са превъзходно оръжие срещу разсъдъчната философия». (ib.) [438]

Например Секст разкрива диалектиката на понятието *точка* (der Punkt). Точката няма измерения? Значи тя е *вън* от пространството!! Тя е граница на пространството в пространството, отрицание на пространството и същевременно е «причастна към пространството» — «със самото това е нещо диалектическо вътре в себе си». (579) [440]

NB

NB

«Тези тропи... са безсилни срещу спекулативните идеи, защото те съдържат в самите себе си диалектически момент и снемане на крайното». (580)

Конспект на книгата на Хегел „Лекции по философия на историята“²⁴

[6] — французите и англичаните са по-образовани («имат по-голямо... национално образование») — а ние, немците, повече мъдруваме за това, как *трябва* да се пише история, вместо да я пишем.

Остроумно
и умно!

[7—8] — историята учи, „че народите и правителствата никога нищо не са научавали от историята: всяко време за това е *твърде индивидуално*“.

Много умно!

«Обаче опитът и историята учат, че народите и правителствата никога на нищо не са се научавали от историята и не са действували съгласно уроците, които биха могли да се извлекат от нея. На всяка епоха са свойствени толкова своеобразни обстоятелства, тя представлява толкова индивидуално състояние, че само изхождайки от самото него, основавайки се на него, трябва и единствено е възможно да се съди за нея».

NB

NB

NB

NB

30 [27] ... В историята чрез действията на хората се извършва «още (получава се) нещо друго освен това, към което те се стремят и постигат, освен това, което те непосредствено знаят и желаят».

30 [27]

NB
(срв. Енгелс²⁵)

„велики
хора“

много
добре

Sehr wichtig! **

NB
срв. Пле-
ханов²⁸

|||

30 [27] . . . «Те (die Menschen*) осъществяват своя интерес, но със самото това се осъществява и нещо по-далечно, което, макар и заключено вътрешно в този интерес, все пак не е било заключено в тяхното съзнание и в тяхното намерение».

32 [29] . . . «Велики хора в историята — това са тези, чиито лични, частни цели заключават в себе си субстанциалното, което представлява воля на световния дух» . . .

73 [69]: Забележителна картина на историята: сбор от индивидуални страсти, действия etc. («навсякъде отнасящо се към нас и поради това навсякъде се възбужда нашият интерес за или против»), ту масата на общия интерес, ту бездна от „дребни сили“ («безкрайно напрежение на малки сили, които пораждат грандиозното от това, което изглежда незначително»).

Стр. 75 [76] — Географска основа на световната история (характерно заглавие): (75—101) [76—97]

75 [76] — „Под мекото йонийско небе“ е могъл по-лесно да се появи Омир — но причината не е само тази. — „Не под турско господство“ etc.

82 [82] — Имиграцията в Америка премахва „недоволството“ «и се гарантира по-нататъшното съществуване на съвременния граждански ред» . . . (а този Zustand*** е «богатство и бедност» 81 [82]) . . .

82 [82]. В Европа няма такъв отток: ако в Германия имаше гори, не би имало френска революция.

* — хората. Ред.
** — Много важно! Ред.
*** — ред. Ред.

251 [227] «Човекът със своите потребности се отнася към външната природа практически; задоволявайки своите потребности с помощта на природата, той я преодолява, действувайки при това като посредник. Работата е в това, че предметите на природата са могъщи и оказват всевъзможна съпротива. За да ги покори, човек вмъква между тях други природни предмети, обръща по такъв начин природата срещу самата природа и изнамира оръдия за тази цел. Тези човешки изобретения принадлежат на духа и такова оръдие трябва да се цени по-високо от природния предмет... Честта на човешкото изобретение, което има за цел да покори природата, се приписва на боговете» (у гърците):

... «Изобщо държавният преврат като че ли се санкционира в мнението на хората, ако той се повтаря» (Наполеон, Бурбоните)... Това, което в началото е изглеждало само случайно и възможно, става благодарение на повторението нещо действително и утвърдено». (323) [396]

429 [399]: ... «Полската свобода не е била нищо друго освен свобода на бароните по отношение на монарха... Така че в народа е имало също такъв интерес срещу бароните, както и в кралете... Когато говорят за свобода, винаги трябва да се обръща внимание на това, не става ли собствено дума за частни интереси». (430) [399]

у Хегел
наченки
на истори-
ческия мате-
риализъм

Хегел
и
Marx

категории
на възможното
и случайното
*versus**
действително-
стта и потвър-
ждение
в историята

NB
класови
отношения

* — по отношение на. Ред.

441 [413—414]: За пръв път (във френската революция) човекът е стигнал до това, «че човекът се опира на главата си, т. е. на мисълта, и строи действителността съгласно последната»... «Това е било... величествен изгрев на слънцето»... Разглеждайки по-нататък „хода на революцията във Франция“ (441) [414], Хегел подчертава в свободата изобщо — свободата на *собственост, промишленост* (ib.).

NB:

Най-важното е *Einleitung**, където има много пре-красно в **ПО-становката** на въпроса.

Изобщо философията на историята дава твърде и твърде малко — това е понятно, защото именно тук, именно в тази област, в тази наука Маркс и Енгелс са направили най-голямата крачка напред. Тук Хегел е най-много остарял и антиквиран. (Виж Съч., т. 38, стр. 311.)

* — уводът. *Ред.*

План на диалектиката (на логиката) на Хегел²⁷

Понятието (познанието) открива в битието (в непосредствените явления) същността (закона на причината, тъждеството, различието etc.) — такъв е действително *общият ход* на цялото човешко познание (на цялата наука) изобщо. Такъв е ходът и на *природознанието* и на *политическата икономия* и *историята*. Дотолкова диалектиката на Хегел е обобщение на историята на мисълта. Извънредно благодарна изглежда задачата да се проследи това по-конкретно, по-подробно върху *историята на отделните науки*. В логиката историята на мисълта трябва в общи линии да съвпада със законите на мисленето.

Бие на очи, че понякога Хегел отива от абстрактното към конкретното (Sein* (абстрактното) — *Dasein*** (конкретното) — Fürsichsein***), — понякога обратно (субективно понятие — обект — истина (абсолютна идея)). Не е ли това непоследовател-

* — битие. Ред.

** — *налично битие*. Ред.

*** — битие за себе си. Ред.

абстрактното
„Sein“ само
като мо-
мент в
παύτα ρεῖ**

ността на идеалиста (това, което Магх наричаше *Ideenmystik** у Хегел)? Или има по-дълбоки оснsvания? (на-пример *битието=нищо* — идея на ставането, на развитието). В началото *проблясват* впечатленията, след това се обособява *нещото*, след това се раз-виват понятията за *качество* † (опре-деления на нещото или явлението) и *количество*. След това изучаването и размишлението насочват мисълта към познание на тждеството — различие-то — основата — същността *versus**** явлението, — причинността etc. Всич-ки тези моменти (стъпки, стъпала, про-цеси) на познанието се насочват от субекта към обекта, проверявайки се от практиката и стигат през тази про-верка до истината (= абсолютната идея).

† Качеството и усещането (*Emp-
findung*) са едно и също, казва Фойер-
бах. Като най-първо и най-известно
ни се явява усещането, а в него не-
избежно и *качеството*...

Ако Магх не е оставил „Логика“
(с главна буква), той е оставил *ло-
гиката* на „Капиталът“ и това би
следвало непременно да се използу-
ва по дадения въпрос. В „Капита-
лът“ е приложена към една наука
логиката, диалектиката и теорията
на познанието на материализма не са
нужни 3 думи: това е едно и също,
който взе всичко ценно от Хегел и
придвижи това ценно напред.

-
- * — мистика на идеите. *Ред.*
** — всичко тече. *Ред.*
*** — по отношение на. *Ред.*

Стока—пари—капитал

- ↗ производство на абсолютна Mehrwert*
- ↘ производство на относителна Mehrwert

История на капитализма и анализ на *понятията*, които я резюмират

В началото — най-простото, обикновеното, масовидното, непосредственото „битие“: отделната стока („Sein“ в политическата икономия). Анализ на стоката като социално отношение. Анализ *двойк*, дедуктивен и индуктивен — логически и исторически (форми на стойността).

} Проверката чрез фактите *gespek-*
} *tive*** чрез практиката съществува }
} тук на *всяка* стъпка на анализа. }

Срв. към въпроса за същността *versus* явлението

- цена и стойност
- търсенето и предлагането *versus Wert* (= *kristallisierte Arbeit*)***
- работна заплата и цена на работната сила.

* — принадлежна стойност. *Ред.*
** — съответно. *Ред.*
*** — стойност (= кристализиран труд). *Ред.*

Жорж Ноел: Логиката на Хегел²⁸

Кант
агностик

... «Кант определя догматизма от гледна точка на агностицизма. Догматик е този, който смята за възможно да определи нещото в себе си, да познае непознаваемото. Впрочем догматизмът може да приема двойка форма» ... (149) Или мистицизъм, или

NB
материалисти =
„догматици“

... «той може също наивно да въздига сетивната действителност в абсолютна действителност, да отъждествява феномена и ноумена. Тогава имаме работа с емпиричния догматизъм, с догматизма на филистерите и на учениците, чужди на философията. Материалистите изпадат в тази втора грешка; първата грешка, това е грешката на Платон, Декарт и техните ученици» ...

У Хегел нямамо и следа от догматизъм, защото «него, естествено, не ще го обвинят в това, че той не признава относителността на нещата спрямо мисълта, защото цялата негова система е основана на този принцип. Не ще го обвинят също и в това, че той прилага категориите безразборно и без критика. Нима неговата логика не е именно критика на категориите — критика, много по-дълбока от критиката на Кант?» (150)

... «Разбира се, отхвърляйки ноумените, той» (Hegel) «с това поставя

действителността във феномена²⁹, но тази действителност във феномена като такъв — е само непосредствена действителност, а следователно — относителна и вътрешно непълна. Тя е истинска действителност само в разбирания смисъл и при условие на нейното по-нататъшно развитие»... (151)

NB

... «Впрочем между умопостигаемото и сетивното няма абсолютна противоположност, няма разрыв, няма непреходима бездна. Сетивното е изпревареното от сетивното умопостигаемо, умопостигаемото е разбраното сетивно»... (152)

не е лошо!

(Дори и на тебе, пошли идеалисте, Хегел ти е послужил за нещо!)

Макс Ферворн. „Биогенната хипотеза“³⁰

[Характерно е тук наивното изразяване на възгледа, че „материализмът“ пречи! Никакво понятие за диалектическия материализъм и пълно неумение да различи материализма като *философия* — от отделните, закостенели възгледи на *филистерите* на дадена епоха, които наричат себе си материалисти].

Превръщането на химическото в жизнено — ето, както изглежда, в какво е същността. За да се движи свободно от това ново, още тъмно, хипотетично, долу „материализмът“, долу „свързващите“ стари идеи („молекулата“), да назовем по новому (биоген), за да търсим по-свободно нови знания! *NB.* Към въпроса за източниците и *живите* подбудителни мотиви на съвременния „идеализъм“ във физиката и природознанието изобщо.

Конспект на книгата на Ласал „Философията на Хераклит Тъмни Ефески“³¹

Ласал подчертава и предъква безкрайно (наистина уморително) число пъти, че Хераклит не само признава във всичко движението, че неговият принцип е движението или ставането (Werden), но че именно цялата работа е в разбирането на „процесиращото тъждество на безусловните (schlechthin) противоположности“ (стр. 289 и много други). Ласал, така да се каже, *набива* с чук в главата на читателя Хегеловата мисъл, че в абстрактни понятия (и в тяхната система) *не може* другояче да се изрази принципът на движението освен като принцип на тъждеството на противоположностите. Движението и ставането, казано изобщо, могат да бъдат без повторение, без възвръщане към изходната точка *и тогава* такова движение не би било „тъждество на противоположностите“. Но и астрономическото, и механическото движение (на земята), и животът на растенията, животните и човека — всичко това е набивало в главата на човечеството не само идеята за движението, но именно за движение с възвръщане към изходните точки, т. е. диалектическо движение.

Наивно и прелестно е изразено това в знаменитата формула (или сентенция) на Хераклит: „не може да се влезе два пъти в една и съща река“ — а всъщност (както вече е казал Кратил — ученик на Хераклит) не може и един път (защото докато цялото тяло се спусне във водата, водата вече няма да бъде предишната).

(NB: Този Кратил довел диалектиката на Хераклит до *софистика*, стр. 294—295 и много други, казвайки: нищо не е истинно, за нищо нищо не може да се каже. Отрицателен (и само отрицателен) извод от диалектиката. А у Хераклит, напротив, е имало принцип: „всичко е истинно“, във всичко има (част от) истина. Кратил само е „мърдал пръст“ в отговор на всичко, показвайки, че всичко се движи, за нищо нищо не може да се каже.

Ласал съвсем не знае чувство за мярка в това съчинение, като просто *потопя* Хераклит в Хегел. Жалко за това. Хераклит с мярка, като един от основоположниците на диалектиката, би бил архиполезен: от 850 страници на Ласал би трябвало да се направят 85 страници квинтесенция и да се преведе на руски: „Хераклит като един от основоположниците на диалектиката (по-Ласал).“ Би могло да излезе полезно нещо!

Хилядолетия са изминали, откакто се е зародила идеята за „връзка на всичко“, за „верига от причини“. Сравнението на това, как в историята на човешката мисъл са били разбрани тези причини, би дало безспорно доказателна теория на познанието.

От III отдел («Учение за познанието») цитат ос Филон:

„Защото единното е това, което се състои от две противоположности, така че при разрязване наполовина тези противоположности се разкриват. Не е ли това положението, което, по думите на елините, техният велик и славен Хераклит постави начело на своята философия и се гордееше с него като с ново откритие»... ((265))

NB

NB

И следващият цитат също от Филон:

... «Точно така и частите на вселената са поделени на две половини, противопоставени една на друга: земята — на планини и равнини, водата — на прясна и солена... По същия начин атмосферата — на зима и лято, а също и на пролет и есен. Това именно е послужило на Хераклит като материал за неговите съчинения за природата; след като е заел от нашия теолог идеята за противоположностите, той я е илюстрирал с многобройни и щателно разработени примери (Belege)» (стр. 267).

NB

История на философията, ERGO*:

kurz**, история на познанието изобщо

цялата област на знанието

гръцката философия набелязва всички тези моменти

- » на отделните науки
- » на умственото развитие на детето
- » » » животните
- » на езика NB:
 - + психология
 - + физиология на сетивните органи

ето областите на знанието, от които трябва да се изгради теорията на познанието и диалектиката

* — следователно. Ред.

** — накратко. Ред.

NB

... «Имената за него» (за Хераклит) «са закони на битието, те са за него — общото на нещата, както законите за него са «общото на всички»... (394)

много важно!

NB

И Хипократ *изразявал* именно хераклитовски мисли, като казва:

«Имената са законите на природата.»

В отдела за етиката — п1*.

На стр. 458—459 Ласал пише, че *Nemesios* е казал, че Хераклит и Демокрит са отричали провидението (*ἔροvolav*), а *Цицерон* (*de fato****) казва, че Хераклит, както и Демокрит и др. (и Аристотел), признава фатума — необходимостта.

Naturnotwendigkeit***
у Ласал

... «Тази съдба трябва да означава само собствената *иманентна природна необходимост* на предмета, неговия природен закон»... (459)

* — нищо. *Ред.*

** — за съдбата. *Ред.*

*** — природна необходимост. *Ред.*

Към въпроса за диалектиката⁵²

Раздвояването на единното и познанието на неговите противоречиви части (виж цитата из Филон за Хераклит в началото на III част («За познанието») на Ласаловия Хераклит) е *същина* (една от «същностите», едно от основните, ако не и основната, особености или черти) на диалектиката. Така именно поставя въпроса и Хегел (Аристотел в своята «Метафизика» постоянно *се блъска* около това и *се бори* с Хераклит, resp.* с Хераклитовите идеи).

Правилността на тази страна на съдържанието на диалектиката трябва да бъде проверена чрез историята на науката. На тази страна на диалектиката обикновено (например у Плеханов) обръщат недостатъчно внимание: тъждеството на противоположностите се взема като сума от *примери* «например зърното»; «например първобитния комунизъм». Така е и у Енгелс. Но това е «за популярност» . . . , а не като *закон на познанието* (и закон за обективния свят).

В математиката + и —. Диференциал и интеграл.

„механиката действие и противодействие.

„физиката положително и отрицателно електричество.

„химията съединение и дисоциация на атомите.

„обществената наука — класовата борба.

Тъждеството на противоположностите (може би е по-правилно да се каже тяхното «единство»? макар разликата между термините тъждество и единство тук да не е особено съществена. В известен смисъл и двата са верни) е признаване (откриване) на противоречивите, *взаимоизключващите* се, противоположните тенденции във *всички* явления и процеси на природата (и на духа, и на обществото *в това число*). Условие за позна-

* — respective — съответно. Ред.

нието на всички процеси в света в тяхното «самодвижение», в тяхното спонтанно развитие, в техния живот е тяхното познаване като единство на противоположности. Развитието е «борба» на противоположности. Двете основни (или двете възможни? или двете наблюдаващи се в историята?) концепции за развитието (еволюцията) са: развитието като намаляване и увеличаване, като повторение, и развитието като единство на противоположностите (раздвояване на единното на взаимоизключващи противоположности и взаимоотношението между тях). При първата концепция за движението остава в сянка *само* движението, неговата *двигателна* сила, неговият източник, неговият мотив (или този източник се пренася *вън* — бог, субект etc). При втората концепция главното внимание се устремява именно върху познанието на *източника* на «само» движението. Първата концепция е мъртва, бледа, суха. Втората — жизнена. *Само* втората дава ключа към «самодвижението» на всичко съществуващо; само тя дава ключа към «скоковете», към «прекъсването на постепеността», към «превръщането в противоположност», към унищожаването на старото и възникването на новото.

Единството (съвпадението, тъждеството, равнодействието) на противоположностите е условно, временно, преходно; релативно. Борбата на взаимоизключващите се противоположности е абсолютна, както е абсолютно развитието, движението

NB: отликата на субективизма (скептицизма и софистиката etc.) от диалектиката е между другото тази, че в (обективната) диалектика е относителна (релативна) и разликата между релативно и абсолютно. За обективната диалектика в релативното *има* абсолютно. За субективизма и софистиката релативното е само релативно и изключва абсолютното.

У Маркс в «Капиталът» най-напред се анализира най-простото, обикновеното, основното, най-масовидното, най-всекидневното, срещашото се милиарди пъти *отношение* на буржоазното (стоковото) общество: размяната на стоки. Анализът разкрива в това най-просто явление (в тази «клетка» на буржоазното общество) *всички* противоречия (resp. зародиша на *всички* противоречия) на съвременното общество. По-нататъшното

изложение ни показва развитието (и растежа, и движението) на тези противоречия и на това общество в Σ^* на неговите отделни части, от неговото начало до неговия край.

Също такъв трябва да бъде методът на изложението (resp. на изучаването) на диалектиката изобщо (защото диалектиката на буржоазното общество у Маркс е само частен случай на диалектиката). Да се започва с най-простото, обикновеното, масовидното etc., с което и да е изречение: листата на дървото са зелени; Иван е човек; Жучка е куче и др. п. Още тук (както гениално е отбелязал Хегел) има *диалектика*: отделното е общо (ср. Aristoteles, Metaphysik**, превод на Швеплер, Bd. II, S, 40, 3. Buch, 4. Kapitel, 8—9***: «denn natürlich kann man nicht der Meinung sein, dass es ein Haus — къща изобщо — gebe ausser den sichtbaren Häusern» «οὐ γὰρ ἔν θεῖταιεν εἶναι τινα οἰκίαν παρὰ τὰς τινάς οἰκίας****»). Значи противоположностите (отделното е противоположно на общото) са тъждестеени: отделното не съществува иначе освен в онази връзка, която води към общото. Общото съществува само в отделното, чрез отделното. Всяко отделно е (така или иначе) общо. Всяко общо е (частица или страна, или същност) на отделното. Всяко общо само приблизително обхваща всички отделни предмети. Всяко отделно непълно влиза в общото и т. н. и т. н. Всяко отделно чрез хиляди преходи е свързано с друг вид отделни (неща, явления, процеси) и т. н. *Още тук* има елементи, наченки на понятието за *необходимост* за обективна връзка в природата etc. случайно и необходимо, явление и същност са налице още тук, защото, като казваме: Иван е човек, Жучка е куче, *това* е лист от дърво и т. н., ние *отхвърляме* редица признаци като *случайни*, ние отделяме същественото от явяващото се и противопоставяме едното на другото.

По такъв начин във *всяко* изречение може (и трябва) като в «ядка» («клетка») да се разкрият наченките на *всички* елементи на диалектиката, като се покаже по такъв начин, че на цялото човешко познание изобщо е

* — сумата, Ред.

** — Аристотел, Метафизика Ред.

*** — Т. II, стр. 40, 3-та книга, 4-та глава, 8—9. Ред.

**** — «защото не можем да не приемем, че една къща (къща изобщо) съществува наред с видимите къщи». Ред.

свойствена диалектиката. А природознанието ни показва (и пак това трябва да се покаже при *всеки* най-прост пример) обективната природа в същите ѝ качества, превръщането на отделното в общо, на случайното в необходимо, преходите, преливанията, взаимната връзка на противоположностите. Диалектиката *именно* е теорията на познанието (на Хегел и) на марксизма: ето на коя «страна» на въпроса (това не е «страна» на въпроса, а *същност* на въпроса) не е обърнал внимание Плеханов, да не говорим за другите марксисти.

*

Познанието се представя във вид на редица кръгове и от Хегел (виж Логиката) — и от съвременния «гносеолог» на природознанието, еkleктик, враг на хегеловщината (която той не е разбрал!) Paul Volkman (виж неговата «Erkenntnis theoretische Grundzüge»*, S.).

«Кръгове» във философията: задължителна ли е хронологията относно *лицата*? Не!

Антична: от Демокрит до Платон и диалектиката на Хераклит.

Възраждането: Декарт versus** Gassendi (Spinoza?).

Нова: Холбах — Хегел (през Бъркли, Юм, Кант).

Хегел — Фойербах — Марх.

Диалектиката като *живо*, многостранно (при вечно увеличаващ се брой на страните) познание с бездна отсенки на всеки подход, приближаване към действителността (с философска система, израстваща в цяло от всяка отсенка) — ето неизмеримо богатото съдържание в сравнение с «метафизическия» материализъм, основното *нещастие* на който е неумението да приложи диалектиката към Bildertheorie***, към процеса и развитието на познанието.

* P. Volkman. Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften. Leipzig — Berlin, 1910, стр. 35. *Ред. П. Фолкман.* Теория познания естественых наук. СПб.

** — по отношение на. *Ред.*

*** — теория на отражението. *Ред.*

Философският идеализъм е *само* глупост от гледището на грубия, простия, метафизичния материализъм. Напротив, от гледище на *диалектическия* материализъм философският идеализъм е *едностранчиво*, преувеличено, *überschwengliches* (Dietzgen)⁹⁹ развитие (раздуване, набъбване) на една от чертите, страните, границите на познанието в абсолютен, *откъснат* от материята, от природата, обожествен. Идеализмът е пощина. Вярно. Но философският идеализъм е! («*по-вярно*» и «*освен това*») *път* към пощината *през една от отсенките* на безкрайно сложното *познание* (диалектическо) на човека.

NB
този
афоризъм

Познанието на човека не е (гесп. не върви по) права линия, а е крива линия,⁹⁹ безкрайно приближаваща се към редица кръгове, към спирала. Всеки откъс, отсечка, късче от тази крива линия може да бъде превърнат (едностранчиво превърнат) в самостоятелна, цяла, права линия, която (ако зад дърветата не се вижда гората) води тогава в блатото, в пощината (където *я закрепва* класовият интерес на господстващите класи). Праволинейност и едностранчивост, вдървеност и закостенялост, субективизъм и субективна слепота *voilà** гносеологическите корени на идеализма. А пощината (= философският идеализъм), разбира се, има *гносеологически* корени, тя не е безпочвена, тя е *безплоден цвят* безспорно, но безплоден цвят, който расте на живото дърво, на живото, плодотворно, истинско, могъщо, всесилно, обективно, абсолютно човешко познание.

* — ето. Ред.

Конспект на книгата на Аристотел „Метафизика“⁸⁴

У Аристотел *навсякъде* обективната логика *се смесва* със субективната и при това така, че навсякъде се *вижда* обективната. Няма съмнение в обективността на познанието. Наивна вяра в силата на разума, в силата, мощта, обективната истинност на познанието. И наивна *обърканост*, безпомощно-жалка *обърканост* в *диалектиката* на общото и отделното — на понятието и сетивновъзприеманата реалност на отделния предмет, нещото, явлението.

Схоластиката и попщината са взели мъртвото от Аристотел, а не *живото: духовни интереси*, търсения, лабиринт, заплел се човекът.

Логиката на Аристотел е изискване, търсене, приближаване до логиката на Хегел, а от нея, от логиката на Аристотел (който *навсякъде*, на всяка крачка поставя въпроса *именно за диалектиката*), са направили мъртвата схоластика, като се изхвърлили всички търсения, колебания, начини на поставяне на въпросите. Именно начините на поставяне на въпросите като че ли са били *пробни* системи у гърците, наивно разногласие, отразявано превъзходно от Аристотел.

... «Оттук следва, че общото не съществува наред със и отделно от единичното. Дотолкова са прави привърже-

ниците на учението за идеите, когато приписват на тия последните независимо съществуване, защото идеите са отделни субстанции; но те не са прави, когато полагат като идея едното в многото. Но те (привържениците на учението за идеите) правят това, защото не могат да посочат какво трябва да бъдат тези непреходни субстанции наред със сетивно възприеманите отделни неща и въвн от тях. Ето защо те приравняват идеите по род към ония преходни неща, които ние знаем, и казват: човекът в себе си, конят в себе си, като прикачват към сетивните предмети думата: в себе си # (стр. 163, книга 7, гл. 16, § 8—12) #. И все пак, дори ако никога да не бихме виждали небесни светила, все пак биха съществували вечни субстанции освен тези, които знаем; ако и да не бихме могли да посочим какво представляват те, все пак е необходимо те да съществуват. Следователно ясно е, че нищо, което е изразено изобщо, не е отделна субстанция и че нито една отделна субстанция не се състои от отделни субстанции (*οὐσίαι*) (§ 13 край на главата).

Прелестно! Няма съмнение в реалността на външния свят. Заплита се човекът именно в диалектиката на общото и отделното, на понятието и усещането etc., на същността и явлението etc.

(Стр. 146, книга 8 — едва ли не вмъкната по-късно — глава 5, § 2—3).

... «Труден е въпросът (*ἀπορία*) за това, как се отнася материята на едно или друго нещо към противоположното. На- ||

NB

|| пример ако някое тяло е здраво по своята потенция (*δυναμις*), а на здравето противостои болестта, не е ли тялото едното и другото като възможност? . . .

. . . По-нататък, не е ли живият човек във възможност (*δυναμις* мъртъв?)»

(Стр. 181), книга II, глава, I, § 12—14:

. . . «Те» (философите) «поместват математическото между идеите и сетивно възприеманото като нещо трето, съществуващо въвн от идеите и отсамния свят. И все пак няма още трети човек и трети кон освен човека в себе си (или коня в себе си) и отделния човек или кон. Но ако работата не стои така, както казват те, тогава с какво ще трябва да се занимава математикът? Във всеки случай не с отсамното, защото в него нищо не съществува така, както го търсят математическите науки» . . .

| Първобитният идеализъм: общото (понятието, идеята) е *отделно съществуване*. Това изглежда диво, чудовищно (по-вярно: детински) нелепо. Но нима не е от същия вид (*свършено* от същия вид) съвременният идеализъм, Кант, Хегел, идеята за бога? Масите, столовете и *идеите* за масата и стола; светът и идеята за света (бог); нещото и „ноумена“, непознаваемото „нещо в себе си“; връзката на земята и слънцето, на природата изобщо — и законът, *λόγος**, бог. Раздвояването на човешкото познание и *възможността* на идеализма (= религията) са *дадени* още в първата, **елементарна абстракция**

„къща“ изобщо и отделните къщи

* — Логос. Ред.

Приближаването на ума (на човека) към отделно нещо, снемането на отпечатък (= понятието) от него *не е* прост, непосредствен, огледално мъртъв акт, а сложен, раздвоен, зигзагообразен, *включващ в себе си* възможността за отлитане на фантазията от живота: нещо повече: възможност за *превръщане* (и при това незабележимо, несъзнавано от човека превръщане) на абстрактното понятие, на идеята във *фантазия* (in letzter Instanz* = бог). Защото и в най-простото обобщение, в най-елементарната обща идея („маса“ изобщо) *има* известен към **фантазия**. (Vice versa** : нелепо е да се отрича ролята на фантазията и в най-строгата наука: ср. Писарев за полезната мечта като тласък към работа и за празната мечтателност)³⁶

Книга 13, глава 3 решава тези трудности превъзходно, отчетливо, ясно, *материалистически* (математиката и другите науки абстрахират една от страните на тялото, явлението, живота). Но авторът не *издържа* последователно тази гледна точка.

Швеглер на своя коментар (т. IV, стр. 303) казва: Аристотел дава тук позитивно изложение на своя възглед за математическото: математическото е нещо абстрахирано от сетивното.

NB

* — в последна сметка. Ред.
** — Обратно. Ред.

Конспект на книгата на Фойербах „Изложение, анализ и критика на философията на Лайбниц“⁸⁶

стр. 40: «Следователно телесната субстанция за Лайбниц не е вече само протяжна, мъртва, привеждана в движение отвън маса, както у Декарт, а *като субстанция* има в себе си дейна сила, непознаващ покой принцип на дейност».

Именно за това сигурно Маркс ценеше Лайбниц⁸⁷ въпреки неговите, Лайбницовите, „ласаловски“ черти и примирителни стремежи в политиката и религията.

»»»

Тук има своего рода диалектика, и то много дълбока, *независимо* от идеализма и попщината,

«Всичко в природата е подобно» (Лайбниц, 86).

NB

«Изобщо в природата няма нищо абсолютно прекъснато; всички противоположности, всички граници на пространството и времето и на своеобразието изчезват пред абсолютната непрекъснатост, пред безкрайната връзка на еселената» (Фойербах, 87).

Бележки върху книги

Г. В. Плеханов.

„Основни въпроси на марксизма“

[31] . . Миозина смесват диалектиката с учението за развитието, и тя действително е такова учение. Но

диалектиката се отличава съществено от вулгарната «теория» на еволюцията, която изцяло е изградена върху принципа, че нито природата, нито историята не правят скокове и че всички изменения в света се извършват само постепенно. Още Хегел показва, че разбрано по този начин, учението за развитието е смешно и несъстоятелно . . .

[33] . . . Изобщо правата на диалектичeskото мислене се потвърждават у него* от диалектичeskите свойства на битието. Битието и тук обуславя със себе си мисленето . . .

Йосиф Дицген

«Малки философски произведения»⁸⁸

. . . В това отношение е необходима яснота, защото една научна пощина сериозно се стреми да помогне на религиозната пощина. Ние много скоро бихме се справили с явното суеверие, ако хермафродитната половинчатост не търсеше навсякъде празните в науката, за да снесе в тях яйцата си. Такава празнота преди всичко е областта на теорията на познанието, неразбирането на човешкия дух. Както величествените природни явления правят лапландеца или жителя на Огнена земя суеверен, така вътрешното чудо на нашия мисловен процес тнка професора в козия рог на суеверието . . .

* у Енгелс. Ред.

α NB

... Простата, научна истина не се основава на личността. Нейните основания се намират във*, в материала ѝ, тя е обективна истина...

NB
α
NB

... Светилата на философията един след друг със своите принси до такава степен придвижиха работата, че ние, социалдемократите, които стоим на техните рамене, съвсем ясно разбираме механическата природа на всяко познание — религиозно, спекулативно, както и математическо. Твърдението, че подобен научен резултат има партийна окраска, изглежда наистина противоречиво, лесно може обаче да се разбере, тъй като социалдемокрацията е партия, която застъпва не тяснопартийни, а общите интереси, общността...

α NB

... Бог, чистият разум, иравственият световен ред и още много други неща не се състоят от емпиричен материал, те не са форми на физическите явления и затова ние отричаме тяхното съществуване. Но понятията за тези мисловни предмети са възникнали по естествен път, действително съществуват. Тях ние прекрасно можем да предложим като материал на нашето индуктивно изследване. На думите «опитен, физически» и т. н. обикновено се придава по-тесен ((смисъл, затова аз ги допълвам с думата «емпиричен» ..

sehr gut

... Религията и философията, някога невинни заблуди, сега, когато господстващите са заинтересовани от реакцията, се използват като изтъчени средства за политическа измама...

α NB

... Тук философията е в опозиция на здравия човешки разум. Тя не търси, подобно на всички частни науки, определени живи емпирични истини, а като религията се стреми да намери съвсем особен вид истина — абсолютна, задоблачна, неоснована върху нищо друго, свръхестествена. Това което за цял свят е реално — това, което ние виждаме, усещаме, чуваме, помирисваме и вкусваме, нашите телесни усещания — за нея не е достатъчно реално (вярно). Природните явления за нея са само явления или «видност», и за тях не иска да знае нищо...

* Цитирайки в «Материализъм и емпириокритицизъм» това място, В. И. Ленин пояснява в скоби: „т. е. във от личността“. Ред.

Философът, завладян от религиозни предразсъдъци, иска да прекрачи през природните явления, зад този свят на явленията той търси още някакъв друг свят на истината, чрез който трябва да бъде обяснен първият...

... А идеалистите във философския смисъл са неменяеми. Те твърдят, че всичко, което виждаме, чуваме, усещаме и т. н., че целият свят на явленията около нас не съществувал, че всичко това били само отломки на мисълта. Те твърдят, че нашият интелект е единствената истина, че всичко останало са само «представи», фантасмагорни, мъгляви съновидения, явления в лошия смисъл на думата. Всичко, което възприемаме от външния свят, според тях не представлява обективни истини, действителни неща, а само субективна игра на нашия интелект. И когато здравият човешки разум се

NB*

Erscheinungen
im bösen
Sinne**

α NB

възмущава от подобни твърдения, те се изхитряват на място да му посочат, че неговите очи всеки ден виждат слънцето да изгрява на изток и да залязва на запад, и въпреки това той трябва да се остави да бъде вразумен от науката, за да се научи със своите необучени сетива да узнава истината.

И сляпата кокошка, както казва пословицата, от време на време намира зрънце. Такава сляпа кокошка е философският идеализъм. И той клъвна едно зрънце — а именно мисълта, че това, което ние виждаме, чуваме и усещаме в света, не са реалните предмети или самите обекти.

И природонаучната физиология на сетивата на свой ред с всеки изминат ден все повече се приближава до факта, че пъстрите обекти, които вижда нашето око, са само пъстри зрителни усещания, че всичко грубо, фино, тежко, което усещаме, са само сетивни усещания на тежест,

sehr gut!

* Подчертаните с полегати линии бележки са написани от В. И. Ленини в ъгъла на страницата. Затова тук и по-нататък, ако не може точно да се определи за кое място се отнася бележката на Ленини, се дава целият текст на дадената страница. *Ред.*

** — Явления в лошия смисъл. *Ред.*

нежност или грубост. Между нашите субективни сетива и обективните предмети няма никаква абсолютна граница. Светът е свят на нашите сетива...

Нещата в света съществуват не «в себе си», а получават всички свои свойства само чрез взаимната връзка... Речна е водата само във връзка с определена температура, на студено тя става плътна и твърда, на горещо — невидима, обикновено тя тече от горе на долу, но когато срещне по пътя си глава захар, тече и нагоре.

NB ||| В себе си тя няма никакви свойства, никакво съществуване, а го получава само чрез взаимната връзка...

много добре! ... Тук именно Имануел Кант се оказва нужен човек, той им помогна да намерят желаната, ако не научна, то практична гледна точка на средината...

много добре! Социалдемократите са твърдо убедени, че клерикалните йезуити са много по-малко вредни от либералните». От всички партии най-гнусна е партията на средата. Тя използва образованието и демокрацията като подправен етикет, за да пробута на народа своята фалшифицирана стока и да дискредитира истинския продукт...

II NB sehr gut! ... Ако сравним двете партии с твърдо и точно, то по средата се намира нещо кашеобразно...

NB ||| ... Ние трябва да разберем, че макар, и духът да е призван да господствува над материята, това господство неизбежно трябва да си остава крайно ограничено.

свобода и необходимост) ((Посредством нашия интелект ние само формално можем да господствуваме над материалния свят.

NB свобода и необходимост) ((В отделните случаи ние можем по наша воля да насочваме неговите изменения и движения, но в цялост същността на нещата — материята en général (изобщо) — се издига над всеки ум. Науката успява да превръща механичната сила в топлина, електричество, светлина, химическа сила и т. и., тя може би ще успее да превърне силата в материя и материята в сила и да ги представи като различни форми на една и съща същност; но все пак тя е в състояние да измени само формата, същността си остава...

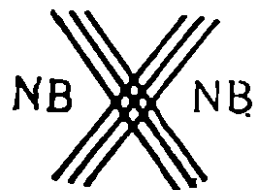
ва вечна, неизменна, неразрушима. Интелектът може да проследи пътищата на физическите изменения, но това са материални пътища, които

NB

гордият дух може само да следва, но които той не може да предписва. Един здрав човешки разсъдък трябва постоянно да помни, че заедно с «безсмъртната душа» и гордия с познанието си разум той е само подчинена частица на света, макар че нашите съвременни «филозофи» все още да се мъчат над фокуса да превърнат реалния свят в «представа» на човека . . .

свобода
и
необхо-
димост

. . . Макар че ние противопоставяме телесното на духовното, въпреки това тази разлика е само относителна: това са само два вида на съществуването, които не са нито повече, нито по-малко противоположни от кучето и котката, които въпреки известната на всички вражда все пак принадлежат към един и същ клас или род — към рода на домашните животни.

Припознанието в тесния, общоприетия смисъл на думата, колкото и очевидно да доказва произхода на видовете и развитието на органичния свят от неорганичния, не може да ни даде монистичен миросглед (учение за единството на природата: единство на «духа» и «материята», на органичното и неорганичното и т. н.), към който толкова жадно се стреми нашето време. Природните науки стигат до всички свои открития само посредством интелекта. Вярно е, че видимата, тегловната и осезаемата част на този орган спада към тяхната област, но неговата функция, мисленето, е вече предмет на отделна наука, която може да бъде наречена логика, теория на познанието или диалектика. Следователно последната област на науката — разбирането или неразбирането на функциите на духа — е обща родина на религията, метафизиката и антиметафизическата яснота. Тук се намира мостът, който води от унизителното суеверно дробство към смирената свобода. И в областта на гордата със своето познание свобода царя смирение, т. е. подчинение на материалната физическа необходимост.

NB

Неизбежната религия, която за «философите» се превръща в неизбежна метафизика, за здравия научен човешки разсъдък се превръща в неотразима теоретическа потребност от монистичен миросглед.

Monistische
Weltan-
schauung*

* — монистичен миросглед. Ред.

Партии
във фило-
софията

NB

стичен мироглед. Теолозите и философите мистицизират наличната сила-материя, наричана още свят или битие, тъй като те не разбират, че материята и интелектът спадат към един и същ вид, защото обръщат съотношението по значимост между тях. Нашият материализъм, както и нашето разбиране на политическата икономия, е научно, историческо завоевание. Ние напълно определено се различаваме както от социалистите в миналото, така и от предишните материалисти. Общото между нас и предишните материалисти е само това, че ние признаваме материята за предпоставка или първооснова на идеята

Материята за нас е субстанция, а духът — само акциденция; емпиричното явление за нас е род, а интелектът само негов вид и форма . . .

NB

. . . (173—174) Бих искал да помогна на читателя да азбере това, което, доколкото ги познавам, още не са разбрали нашите професори, а именно, че нашият интелект е диалектически инструмент, инструмент, който опосредява всички противоположности. Интелектът създава единството посредством многообразието и осъзнава различието в сходството . . .

NB

. . . Човешкото познание, което само представлява относителна истина, ни свързва с другите явления или отношения на абсолютното битие. Обаче способността да се познава, познаващият субект трябва да се различава от обекта, но тази разлика трябва да си остава ограничена, относителна разлика, защото и субектът, и обектът не само се различават, а си приличат по това, че представляват части или явления от онази всеобща същност, която наричаме универсум . . .

NB

Това, което познаваме, са истинни, относителни истини или природни явления. Самата природа, абсолютната истина не може да се познае непосредствено, а само посредством нейните явления. Но откъде знаем, че зад явленията се крие абсолютната истина, всеобщата природа? Не е ли това нова мистика? . . .

NB

Тъй като човешкото познание не е нещо абсолютно, а е само художник, който създава известни образи на истината, образи истинни, действителни, правдивни, то от само себе си се разбира, че картината не изчерпва предмета, че художникът остава от своя модел. Нито за истината, нито за познанието никога не

е казвано нещо по-безсмислено от това, което вече цели хилядолетия говори баналната логика: истината е съвпадение между нашето познание и неговия предмет. Как може картината да «съвпада» с модела?

Приблизително, да. Но коя картина не съответствува приблизително на своя предмет? Във всеки портрет има по-голяма или по-малка прилика. Но портрет с пълна прилика — това е абсурдна мисъл!

И така, ние можем само относително да познаваме природата и нейните части; защото всяка част, макар и да е само относителна част от природата, все пак има в себе си природата на абсолютното, природата на природното цяло, която не може да се изчерпи от познанието . . .

. . . Английските и френските материалисти бяха, така да се каже, избързали против-

ници на мечтателността. Тази преждевременност им пречеше да се освободят напълно от нея. Те бяха прекомерно радикални и изпаднаха в противоположната грешка. Както фи-

лософските идеалисти се екзалтирваха (едностранчиво увличаха) от духа и духовното, така те от тялото и телесното. Идеалистите бяха «обладани» от идеята, старите материалисти —

от материята; и едните, и другите са екзалтирани и дотолкова метафизични; и едните, и другите прокарват прекалено резки граници.

Нито една от тези партии не се издигна до съзнанието за единството и единствеността, за общността и универсалността на природата, която не е или материална, или духовна, а едновременно както едното, така и другото.

Метафизическите материалисти от миналия век и техните съвременници, още не измрели епигони, също толкова подценяват човешкия дух и изследването на неговата същност и действителното му приложение, както идеалистите ги оценяват прекалено високо . . . За старите материалисти материята е върховен субект, а всичко останало е подчинен предикат.

В този начин на мислене се съдържа надценяване на субекта и подценяване на предиката. Забравя се, че отношението между су-

NB

NB

!! NB

NB

бекта и предиката е едно съвсем променливо отношение. Човешкият дух съвсем свободно може да направи всеки предикат субект и обратно — да превърне всеки субект в предикат. Белснежният цвят, макар че е неосезаем, все пак е така субстанциален, както и белият на цвят сняг. Схващането, че материята е субстанция, или главна причина, а нейните предикати, или свойства са само второстепенни придатъци, представлява стар, ограничен начин на мислене, който изобщо не държи сметка за завоеванията на немските диалектици. Трябва най-после да се разбере, че субектите се образуват изключително от предикати.

NB

Твърдението, че мисълта е секреция, продукт или вещество, което се отделя от мозъка, както жлъчката се отделя от черния дроб, не предизвиква спорове, но същевременно не бива да се забравя, че в случая имаме работа с много лошо и недостатъчно сравнение . . .

NB

. . . Но какъв е обемът на понятието материя? Включват ли се цветовете, светлината, звукът, пространството, времето, топлината и електричеството към това понятие, или те трябва да си търсят друга категория? Тук няма да успеем само с разграничаването между субекти и предикати, между предмети и свойства. Когато окото вижда, осезаемото око е във всеки случай субектът. Но фразата може да се обърне и да се каже, че безтегловното зрение, силите на светлината и зрението са главното, са субектите, а материалното око е само оръдие, второстепенно нещо, атрибут или предикат.

NB

Едно е очевидно: веществата нямат по-голямо значение от силите, нито силите от веществата. Материализъм, който отдава предпочитание на веществото и се увлича от веществото за сметка на силите, е ограничен. Който прави от силите свойства или предикати на веществото, той лошо се е ориентирал в относителността, в подвижността на разликата между субстанция и свойство.

NB

Понятието материя и материално и досега си остава твърде заплетено понятие. Както юристите не могат да стигнат до едно мнение относно началото на живота на детето в майчината утроба, или както езиковедите спорят по въпроса за зараждането на езика — дали призивният вик и любовната песен на птицата са език, или дали трябва да отнесем езика на мимиката и жестовете и членоразделната реч към една и съща категория или не — така и материалистите от старата механистична школа спорят по въпроса що е материя: само осезаемото и тегловното ли влиза в това понятие или всичко, което се

NB

в ижда, мирише и чува, и, най-сетне, цялата природа е материал на изследването и съответно с това всичко може да бъде наречено материално, дори и човешкият дух, защото и този обект служи като материал за теорията на познанието.

И така, признакът, който отличава механическите материалисти от миналото столетие от социалдемократическите материалисти, поумнели благодарение на школата на немските идеалисти, се състои в това, че последните разпростряха ограниченото понятие, обхващащо само осезаемата материя, изобщо върху всичко материално.

Нищо не може да се възрази срещу това, че крайните материалисти правят разлика между тегловното или осезаемото и онова, което се възприема с обоняннето и слуха, или особено от света на иденте. Ние ги упрекваме само в това, че те прекалено много практикуват тази различаване, че изпускат от погледа си сродното и общото в предметите или свойствата и отграничават «метафизически» или toto caelo тегловната и осезаема материя и така не виждат значението на общия клас, обхващащ противоположностите . . .

. . . Социалистическият материализъм разбира под «материя» не само тегловното и осезаемото, но цялото реално битие — всичко, което се съдържа в универсума [вселената], а в него се съдържа всичко, защото всичко и универсум са само две названия за едно и също нещо; и социалистическият материализъм иска да обхване всичко в едно понятие, в едно название, в един клас — безразлично дали се обозначава този универсален клас като действителност, реалност, природа или материя.

. . . Ние затова сме материалисти, защото не правим от духа никакво «метафизическо» чудовище. За нас мисловната сила толкова малко е «нещо в себе си», колкото и силата на тежестта или буцата земя. Всички неща са само звена от огромната универсална верига; само тя е траеща, истинска, постоянна, не е явление, а единственото «нещо в себе си» и абсолютната истина . . .

. . . Социалистическият материализъм се отличава по това, че той не подценява, подобно на материалистите от старата школа, човешкия дух, но и не го надценява, подобно на немските идеалисти, а знае мярка в оценката си и на механизма, както и на философията гледа критически-диалектически като на звена от неделимия световен процес и световния прогрес . . .

. . . Ако искаме да научим повече например за материята, трябва да направим така, както са постъпвали от край време музейните

NB
Материя
и дух

NB

NB

Заслуга на
идеализма

NB

NB
Атомът е
неизмерим,
безкраен

Атомът
е
неизчерпаем

зоолози и хербарийните ботаници, трябва да се запознаем с не ните различни класове, семейства, видове, да ги изследваме, да опишем тяхното възникване, унищожение, взаимно превръщане. Това именно е науката за материята. Който иска повече, той иска нещо прекалено, не разбира познанието; той не разбира нито органа на науката, нито неговото използване. Когато старите материалисти се занимават с *отделните* видове материя, те процедурат съвсем научно; но когато се занимават с абстрактната материя, с общото понятие за нея, те се оказват напълно безпомощни в науката за понятията. Заслугата на идеалистите се състои в това, че те поне до такава степен развиха уменията да си служим с абстракцията и с общите понятия, че най-новият социалистически материализъм най-сетне може да разбере, че и видовете материя, и понятията са обикновени продукти на природата и няма и не може да има нищо такова, което да не се включва в единната неограничена категория на природния свят...

... За да обясним отношението между Дарвин и Хегел, трябва да се спрем на най-дълбоките и най-заплетените въпроси на науката. Към тях именно спада обектът на философията. Обектът на Дарвин е недвусмислен; той е знаел своя предмет, но при това трябва да се отбележи, че Дарвин, макар и да е знаел своя предмет, все пак е искал да го изследва, т. е. не го е знаел докрай. Дарвин е изследвал предмета си — «произхода на видовете», но не докрай. Това значи: обектът на всяка наука е безкраен. Независимо от това, дали искаме да измерваме безкрайността или най-дребния атом, винаги ще имаме ра-

бота с нещо, което не може да се измери докрай. Природа, както като цяло, така и в отделните си части не може да се изследва докрай, т. е. тя е неизчерпаема, непознаваема докрай. следователно без начало и край...

... И докато старото знание за животинския свят ни дава само бедна, а новото знание, развито от Дарвин, по-правдива, пълна и истинска картина, произтичащата оттук полза за нашите знания не се ограничава само с живота на животните: в същото време ние придобиваме знание за нашата познавателна способност, а имен-

но, че тя не е някакъв свръхестествен източник на истини, а подобен на огледало инструмент, който отразява нещата в света, или природата . . .

NB

. . . Науката или познанието не трябва да заместват живота, животът не трябва и не може да се изчерпи от науката, защото той е нещо повече. Затова никоя вещь не може да бъде преодсляна с познанието или обяснението. Нищо не може да бъде опознато напълно, една череша толкова малко, колкото и едно усещане. Ако аз съм изследвал и разбрал черешата според всички изисквания на науката — ботанически, химически, физиологически и т. н., все пак аз действително съм я познал едва след като едновременно с това съм я преживял, възприел, видял, пипнал и глътнал . . .

NB

Erscheinungen
und Wesen*

Тесногръдата философска критика, която се е развилняла в наше време, представя човешкия разсъдък като жалък бедняк, способен да обясни само повърхностните явления на нещата; истинското обяснение било недостъпно за него, същността на нещата била непостижима. И възниква въпросът; дали всяко нещо има своя особена същност, безкрайно множество ли са същностите или целият свят е само едно цяло. Тук лесно може да се види, че нашата глава притежава способността да поставя всичко във връзка, да сумира всички части и да дели всички суми. Всички явления интелектът прави същности, а същностите познава като явления на великата всеобща същност на природата. Противоречието между явление и същност съвсем не е противоречие, а логическа операция, диалектическа формалност. Същността на Вселената е явление, а нейните явления са същности . . .

NB

В. Шулятиков. «Оправдание на капитализма в западноевропейската философия. от Декарт до Е. Мах»³⁹

Москва, 1908

[5]** . . . В интеллигентските кръгове се е създадо традиционни отношение към философията. . . Философските идеи се представят твърде малко

sic |

* — Явления и същност. *Ред.*

** Страници от книгата на В. Шулятиков. *Ред.*

и твърде слабо свързани с каквато и да било класова подпочва . . .

Към същия възглед се придържат твърде и твърде много марксисти. Те са убедени, че в редовете на пролетарския авангард е допустимо пълно разнообразие на философски възгледи, че няма голямо значение дали идеолозите на пролетариата изповядват материализма или енергетиката, неокантанството или махизма . . .

не е вярно ✓

не е вярно!

[6] . . . Да се придържаме към изложениия възглед, значи да изпадаме в наивна, най-прискърбна грешка . . . Всички философски термини и формули без остатък, с които тя* оперира . . . [и] служат за обозначение на обществените класи, групи, ядки и техните взаимоотношения. Имайки работа с философската система на един или друг буржоазен мислител, ние имаме работа с картината на класовата структура на обществото, нарисувана с помощта на условни знаци и възпроизвеждаща социалното profession de foi на известна буржоазна група . . .

В това опошляване на историята на философията съвсем е забравена борбата на буржоазията с феодализма

[22—23] . . . През XVII в., в дните на своите «бурни стремежи», английската буржоазия проповядваше учение, съгласно което всичко в света трябва да се обяснява като движение на материалните частици, което се извършва с механическа необходимост. Английската буржоазия тогава полагаше фундамента на едрокапиталистическото стопанство . . . Те изобразяваха целия свят като организация на материалните частици, които се съединяват съгласно иманентните закони . . .

[42] . . . Но . . . когато Спиноза умря, както е известно, погребалната колесница, която возеше неговите останки, беше придружавана с голяма помпозност fine fleur от холандската буржоазия. А ако се запознаем по-отблизо с кръга на неговите познати и кореспонденти, отново ще се срещнем с fine fleur'a — и не само на холандската, но и на световната буржоазия. . . . Буржоазията почиташе в Спиноза своя бард.

детинщина

Спинозовото светоразбиране е песен на тържествувания капитал — на капитала, който

* Философията. Ред.

всичко поглъща, всичко централизира. Вън от единната субстанция няма битие, няма неща: вън от едрото манифактурно предприятие производителите не могат да съществуват . . .

[45] . . . Богът на Лайбниц е собственик на образцово организирано предприятие и самият той е превъзходен организатор . . .

- [51] . . . На периода на Sturm und Drang'a на английската капиталистическа буржоазия отговаряше материализмът на Хобс. Почвата за манифактурата е разчистена, за манифактурните настъпват по-спокойни времена: материализмът на Хобс се сменя от половинчатата система на Лок. По-нататъшното укрепване на позицията на манифактурата обуславя възможността за анти-
- 2) материалистически действия.
- 3) материалистически действия.

[102] . . . Материята се реабилитира. Буржоазното общество въвежда култ към новия кумир — «средата» . . . Нанстина, при това не се изпуска изпредвид, че така или иначе материята си остава материя, т. е. подлежаща на организиране маса, и като такава не може да съществува без «ръководител». И към материята се прикомандирова като специалист по организаторските задължения «силата». Пишат се трактати за Stoff und Kraft (за материята и силата)...

[104] Сравняването на най-новата организация на фабриките с вътрешното устройство на манифактурата вече а priori диктува отговора: новата разновидност на буржоазното светоразбиране трябва да възпроизвежда съществените черти на светоразбирането на манифактурната епоха. . .

[106] Неокантанството се сменя с «поврат» към системите на «докантовото» мислене.

фразьорство

обяснил го!
примитивен
материализъм
a la Jorgia

каква
глупост!

каква
глупост

Цялата книга е пример за безмерно опощяване на материализма. Вместо конкретен анализ на периодите, формациите, идеологиите — *гола фраза* за «организаторите» и до комичност напънати, до глупост неправилни съпоставки.

Карикатура на материализма в *историята*.

А е жалко, защото има стремеж към материализма.

не е без-
мерно (макар
че още не
знаем тази
„мярка“)

Такъв е и
недостатъкът
на
Плехановата
книга за
Чернишевски

[101] . . . съединяването на съвсем разнородни качества в един предмет е общ закон на нещата». Същото е и с качеството, което наричаме способност за усещане и мислене. Неговото разстояние от така наречените физически качества на живия организъм е безмерно голямо. Но това не му пречи да бъде качество на същия този организъм, който в същото време има протяжност и способност за движение . . .

[199] . . . Ако Чернишевски беше развил последователно мисълта, която е изказана тук, той би трябвало съвсем да се откаже от идеалистическия възглед, изразен от него в познатата ни вече статия за причините на падането на Рим. Но работата е именно там, че той изказва подобни мисли само мимоходом и те не получават по-нататъшно развитие. Като ги изказва, той съвсем не вижда необходимост да се откаже от историческия идеализъм, и това става не от пристрастие към идеализма като филсофска теория. Чернишевски се отнася изобщо крайно отрицателно към тази теория.* Изказвайки идеалистически възгледи за хода на историческото развитие, той продължава да се смята за последователен материалист. Той греши. Но грешката му се корени в един от главните недостатъци на Фойербаховата идеалистическа система. Маркс много добре забелязва: «Фойербах иска да има работа с конкретните обекти, които действително се различават от обектите, съществуващи само в нашите мисли. Но той не стига до възгледа за човешката дейност, като за предмет на дейност. Ето защо в «Същност на християнството» той разглежда като истински човешка дейност само теоретичната дейност**». Подобно на своя учител, Чернишевски също така съсредоточава вниманието си почти изключително върху «теоретичната» дейност на човечеството, поради което умственото развитие в неговите очи става най-дълбоката причина на историческото движение...

* идеализма. Ред.

** Виж неговите тезиси за Фойербах, написани още през пролетта на 1845 г.

[330] «Простолюдието» не чете вестници, не се занимава с политически работи и няма влияние върху техния ход. Така стои работата сега, докато съзнанието му още дълбоко спи. А когато то се пробуди под влиянието на челния отряд на действащата историческа армия, който се състои от «най-добрите хора», които са усвоили изводите на съвременната наука, тогава «простолюдието» ще разбере, че задачата му се състои в коренното преустройство на обществото, и тогава то ще се залови за делото на това преустройство, което няма пряко отношение към въпросите за формата на политическото устройство. Такъв беше преобладаващият възглед на Чернишевски, който се проявява и в по-голямата част от многобройните му политически прегледи*. Ако понякога този идеалистически по своята същност възглед за политиката отстъпва място на друг възглед, който сякаш е зародиш на материалистическото разбиране, това е само изключение, съвсем подобно на изключението, което срещнахме при изучаването на историческите възгледи на Чернишевски: читателят помни, че и в тези възгледи, също така идеалистически по своята същност, се срещаха наченки на материалистическия възглед върху историята. Да поясним сега с два примера какъв характер трябваше

NB

Поради теоретическо различие между идеалистическия и материалистическия възглед върху историята Плеханов не е видял практически-политическото и класовото различие между либерала и демократа

да вземат политическите прегледи на Чернишевски под влиянието на току-що посочения и преобладаващ у него възглед за отношението на политиката към главните задачи на работническата класа . . .

?

В. И. Ленин
Съчинения. Т. 38.

* Тези прегледи образуват по обем най-малко два тома от пълното събрание на неговите съчинения.

Бележки

Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция

¹ Книгата *„Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“* е написана от В. И. Ленин през юни—юли 1905 г. след закриването на III конгрес на РСДРП и на меншевишката конференция в Женева, която се провежда едновременно с конгреса. Работейки над заглавието на книгата, Ленин записва: „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция (Мисли и бележки по повод решенията на III конгрес на РСДРП и конференцията на отцепилите се социалдемократи)“ (Ленински сборник V, 1929, с. 315).

Разобличавайки опортюнизма на решенията на меншевишката конференция, Ленин пише в статията „Трета крачка назад“, публикувана в бр. 6 на вестник „Пролетарий“ от 3 юли (20 юни) 1905 г., че това ще бъде разработено подробно „в специална брошура, която вече се печата и ще излезе в най-скоро време“. (Съч., т. 8, с. 566). Няколко седмици по-късно — на 9 август (27 юли) в бр. 11 на вестник „Пролетарий“ е публикувано съобщение, в което се казва, че е „излязла новата брошура на Н. Ленин: „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“. Книгата е издадена от ЦК на РСДРП в Женева, където по това време живее и работи В. И. Ленин. През същата 1905 г. книгата се преиздава в Русия от Централния комитет на РСДРП и отделно в 10 000 екземпляра от Московския комитет на РСДРП.

Излизането на книгата на В. И. Ленин „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“ е голямо събитие в партийния живот. Тя се разпространява нелегално в Петербург, Москва, Перм, Казан, Тифлис, Баку и други руски градове. След като получава книгата, С. И. Гусев, който през този период е секретар на Одеския комитет на РСДРП, пише на В. И. Ленин: „Според мен вашата брошура, ако не създаде епоха, то във всеки случай ще изиграе огромна роля. Особено ме поражда революционният дух, от който тя изцяло е проникната, и изключителната ѝ яснота и популярност“ („Пролетарская Революция“, бр. 12, 1925, с. 41). Книгата „Две тактики“ се изучава в нелегалните партийни и работнически кръжоци. При обиски и арести царската тайна полиция намира и конфискува тази книга в най-различни краища на Русия. Така през декември 1905 г. я намират при обиск на една квартира в гр. Сувалки. През януари 1906 г. е иззет от един работнически клуб в Таганрог, където е било проведено събрание на изучаващите тази книга. През февруари 1907 г. Петербургският комитет по печата забранява книгата, съзирайки в съдържа-

нието и престъпни действия против царското правителство След като утвърждава през март тази забрана, през декември същата година Петербургската съдебна палата издава наредба, в която се казва: „ . . . да се унищожи брошурата „Н. Ленин. Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“. Но царското правителство не успява да унищожи тоза изключително важно произведение на В. И. Ленин.

Ленин включва книгата „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“ в първия том на сборника статии „За 12 години“, който излиза в средата на ноември 1907 г. в Петербург. Ленин я допълва с нови бележки под линия. В предговора към сборника той пише за значението на книгата: „Тук се излагат вече системно *основните* тактически разногласия с меншевиките — резолюциите на пролетния „Трети конгрес на РСДРП“ в Лондон (болшевишкия) и на меншевишката конференция в Женева напълно оформиха тия разногласия и ги доведоха до *коренно* различие в оценката на цялата наша буржоазна революция от гледището на задачите на пролетариата“ (Съч. Т. 13, с. 103). Сборникът „За 12 години“ е конфискуван наскоро след излизането му, но значителна част от тиража е спасена и книгата продължава да се издава нелегално.

Книгата „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“ получава широко разпространение след Октомврийската социалистическа революция. През годините на съветската власт по данни от 1 юли 1960 г. тази книга е издавана 146 пъти на 49 езика на народите на СССР в общ тираж 5 734 000 екземпляра. Освен това в чужбина е отпечатан, на английски, български, унгарски, вьетнамски, индонезийски испански, китайски, корейски, малайски, монголски, немски полски, португалски, румънски, сръбски, словашки, френски фински, хинди, чешки, японски и други езици.

Ръкописът на книгата не е запазен изцяло. В Централния партнен архив на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС се пази екземпляр от ръкописа, в който липсват първите глави на книгата. В подготвителните материали на 11 том е публикуван план на послесловието на книгата (Соч., 5 изд. Т. 11, с. 39). — 5.

- 2 *Въстанието на броненосеца „Потьомкин“* започва на 14 (27) юни 1905 година. Въстаналият броненосец пристига в Одеса, където по това време се провежда обща стачка. Но създадените се благоприятни условия за съвместна борба на матросите и работниците от Одеса не се използват. Одеската болшевишка организация е отслабена вследствие многобройните арести, в нея липсва единство. А меншевиките са против въоръженото въстание и спират настъпателната борба на работниците и матросите. Царското правителство изпраща целия черноморски флот да потуши въстанието на „Потьомкин“, но матросите отказват да стрелят срещу въстаналния кораб и командирите са принудени да върнат ескадрата обратно. След като скита по морето 11 дни, броненосецът „Потьомкин“, лишен от припаси и въглища, е принуден да се отправи към бреговете на Румъния и да се предаде на румънските власти. Повечето моряци

остава в чужбина. А онези, които се завръщат в Русия, са арестувани и дадени под съд.

Въстанието на брониеносеца „Потьомкин“ е неуспешно, но преминаването на екипажа на най-големия военен кораб на страната на революцията е важна крачка напред в развитието на борбата против самодържавието. Като оценява значението на това въстание, Ленин посочва, че това е „опит да се образува ядро на революционна армия“ (Съч. Т. 8, с. 574). — 5.

³ „Пролетарий“ — нелегален болшевишки седмичен вестник, Централен орган на РСДРП, създаден по постановление на III конгрес на партията. На 27 април (10 май) 1905 г. с решение на пленума на Централния комитет на партията за отговорен редактор на ЦО е назначен В. И. Ленин. Вестникът се издава в Женева от 14 (27) май до 12 (25) ноември 1905 г. Излизат 26 брся. „Пролетарий“ продължава линията на старата ленинска „Искра“ и наследява изцяло болшевишкия вестник „Вперед“.

Ленин помества във вестника около 90 статии и бележки. Ленините стии определят политическото лице на вестника, идейното му съдържание и болшевишката му насоченост. Ленин извършва огромна работа като ръководител и редактор на вестника. Неговите редакционни поправки внасят в публикувания материал висока принципност, партийност, точност и яснота в постановката на най-важните теоретични проблеми и в осветляването на въпросите на революционното движение.

В работата на редакцията постоянно участвуват В. В. Воровски, А. В. Луначарски, М. С. Олмински. Голяма дейност в редакцията развиват Н. К. Крупская, В. М. Величкина, В. А. Карпински. Вестникът е тясно свързан с работническото движение в Русия; на неговите страници се публикуват статии и бележки на работниците, които непосредствено участвуват в революционното движение. В. Д. Бонч-Бруевич, С. И. Гусев и А. И. Улянова-Елизарова организират събирането на кореспонденциите по места и тяхното изпращане в Женева. Н. К. Крупская и Л. А. Фстиева водят кореспонденцията на редакцията с местните партийни организации и читателите.

„Пролетарий“ незабавно се откликва на всички значителни събития в руското и международното работническо движение, води безпощадна борба против меншевиките и другите опортюнистически, ревизионистични елементи.

Вестникът извършва голяма работа за пропагандиране на решенията на III конгрес на партията и изиграва важна роля за организационното и идейното сплотяване на болшевиките. „Пролетарий“ е единственият орган на руската социалдемократия, който последователно защитава революционния марксизъм и разработва всички основни въпроси на разгръщащата се революция в Русия. Като осветлява всеотрично събитията от 1905 г., „Пролетарий“ вдига широките трудещи се маси на борба за победа на революцията.

„Пролетарий“ оказва огромно влияние върху местните социалдемократически организации. Някои статии на Ленин от вестник „Пролетарий“ се препечатват от местните болшевишки вестници и се разпространяват като позиви.

След като Ленин заминава за Русия, в началото на ноем-

ври 1905 г. издаването на вестника бива прекратено. Последните два броя (25 и 26) излизат под редакцията на В. В. Воровски, но и за тях Ленин пише няколко статии, публикувани вече след неговото заминаване от Женева. — 5.

- ⁴ *Социалисти-революционери* (есери) — дребнобуржоазна партия в Русия; възниква в края на 1901—началото на 1902 г. в резултат от обединяването на различни народнически групи и кръжоци („Съюз на социалистите-революционери“, „Партия на социалистите-революционери“ и др.). Вестник „Революционная Россия“ (1900—1905) и списание „Вестник Русской Революции“ (1901—1905) стават нейни официални органи. Есерите не виждат класовата разлика между пролетариата и дребния собственик, замазват класовото разслояване и противоречията сред селяните, отхвърлят ръководната роля на пролетариата в революцията. Възгледите на есерите представляват еклeктическа смесица от народнически и ревизионистични идеи; по изразу на Ленин есерите се опитват да поправят „недостатъците на народничеството“ „с кръпки от модната опортюнистическа „критика“ на марксизма“ (Съч. Т. 9, с. 313). Тактиката на индивидуалния терор, която се проповядва от есерите като главен метод на борбата със самодържавието, нанася голяма вреда на революционното движение, затруднява организирането на масите за революционна борба.

Аграрната програма на есерите предвижда унищожаването на частната собственост върху земята и преминаването ѝ на разположение на общините, провеждането на „трудовото начало“ и „уравняването“ на земеползването, както и развитието на кооперацията. В тази програма, наричана от есерите „социализация на земята“, в действителност няма нищо социалистическо. Като анализира есеровската програма, В. И. Ленин показва, че запазването на стоковото производство и частното стопанство върху общата земя не премахва господството на капитала, не избавя трудещите се селяни от експлоатация и разоряване; и кооперацията в условията на капитализма не може да бъде спасително средство за бедните селяни, защото служи за обогатяване на селската буржоазия. Същевременно Ленин отбелязва, че исканията за уравнително земеползване, без да са социалистически, имат исторически прогресивен революционндемократически характер, тъй като са насочени срещу реакционното помешническо земевладение.

Болшевишката партия разобличава опитите на есерите да се представят за социалисти, води упорита борба с есерите за влияние сред селяните, разкрива вредата от тяхната тактика на индивидуален терор за работническото движение. Същевременно болшевиките при определени условия правят временни споразумения с есерите в борбата против царизма.

Класовата нееднородност на селяните обуславя политическата и идейната неустойчивост и организационното разногласие в партията на есерите, техните псогояни колебания между либералната буржоазия и пролетариата. Вече в годините на първата руска революция от партията на есерите се отцепва дясно крило, което сбразува легалната „Трудова народносоциалистическа партия“ (енеси), близка по своите възгледи на кадетите,

и ляво крило, което се обособява в полуанархически съюз на „максималистите“. По време на стъпленската реакция партията на есерите преживява пълно идейно и организационно разпадане. През годините на Първата световна война повечето от есерите стаят на социалшовинистични позиции.

След победата на Февруарската буржоазнодемократическа революция от 1917 г., заедно с меншевиките и кадетите, есерите са главната опора на контрареволуционното буржоазнопомешчическо Временно правителство, а лидерите на партията (Керенски, Авксентиев, Чернов) влизат в неговия състав. Партията на есерите отказва да подкрепи искането на селяните да се ликвидира помешчическото земевладение, обявява се за запазване на помешчическата собственост върху земята; есеровските министри на Временното правителство изпращат наказателни отряди срещу селяните, които завземат помешчическите земи.

В края на ноември 1917 г. лявото крило на есерите образува самостоятелна партия на левите есери. Като се стремят да запазят влиянието си сред селските маси, левите есери формално признават съветската власт и се споразумяват с болшевиките, но скоро след това тръгват по пътя на борба против съветската власт.

През годините на чуждестранната всенна интервенция и гражданската война есерите развиват контрареволуционна подривна дейност, активно подкрепят интервентите и белогвардейците, участвуват в контрареволуционните заговори, организират терористични актове срещу дейци на съветската държава и комунистическата партия. След завършването на гражданската война есерите продължават враждебната си дейност против съветската държава в страната и в лагера на белогвардейската емиграция. — 6.

⁵ „Освобождение“ — двуседмично списание, което се издава в чужбина от 18 юни (1 юли) 1902 г. до 5 (18) октомври 1905 г. под редакцията на П. Б. Струве. Списанието е орган на руската либерална буржоазия и последователно прокарва идеите на умерено монархическия либерализъм. През 1903 г. около списанието се образува (и през януари 1904 г. се оформя) „Съюз за освобождение“, който съществува до октомври 1905 г. Заедно със земците-конституционалисти „освобожденците“ създават ядрото на образувалата се през октомври 1905 г. конституционно-демократическа партия (кадети) — ръководна партия на либерално-монархическата буржоазия в Русия. — 7.

⁶ III конгрес на РСДРП се провежда в Лондон от 12 до 27 април (25 април—10 май) 1905 г. Той е подготвен от болшевиките и се провежда под ръководството на Ленин. Меншевиките отказват да участвуват в конгреса и свикват в Женева своя конференция.

На конгреса присъствуват 38 делегати: 24 с решаващ глас и 14 със съвещателен. С решаващ глас присъствуват делегати от 21 комитетата на РСДРП (Петербургски, Московски, Тверски, Рижки, Северен, Тулски, Нижегородски, Уралски, Самарски, Саратовски, Кавказки съюз (Бакински, Батумски, Имеретинско-Мингрелски, Тифлиски комитет), Воронежки, Николаев-

ски, Одески, Полески, Северозападен, Курски, Орловски). Ленин е делегат от Сдеския комитет. Сред делегатите са В. В. Воровски, Р. С. Землячка, Н. К. Крупская, А. А. Богданов, А. В. Луначарски, М. М. Литвинов, М. Г. Цхакая и др. За председател на конгреса е избран Ленин.

Конгресът разглежда основните въпроси на разгръщащата се революция в Русия и определя задачите на пролетариата и на неговата партия. На конгреса се обсъждат следните въпроси: докладът на Организационния комитет; въоръженото въстание; отношението към политиката на правителството в навечерието на преврата; за временното революционно правителство; отношението към селското движение; уставът на партията; отношението към отцепилата се част на РСДРП; отношението към националните социалдемократически организации; отношението към либералите; практическите споразумения с есерите; пропагандата и агитацията; отчетите на ЦК и на делегатите от местните комитети и др.

Ленин пише проекторезолюции по всички основни въпроси, които се обсъждат на конгреса. Той изнася доклади на конгреса за участието на социалдемократията във Временното революционно правителство и за резолюцията относно подкрепата на селското движение и произнася речи за въоръженото въстание, за отношението към тактиката на правителството в навечерието на преврата, за отношенията на работниците и интеллигентите в социалдемократическите организации за партийния устав, по доклада за дейността на ЦК и други въпроси. Конгресът набелязва стратегически план на партията в буржоазнодемократическата революция, чиято същност е пролетариатът да бъде вожд, ръководител на революцията, и в съюз със селяните, като изолира буржоазията, да се бори за победата на революцията — за събарянето на самодържането и установяването на демократическа република, за ликвидирането на всички остатъци от крепостничеството. Като изхожда от този стратегически план, конгресът определя тактическата линия на партията. Като най-главна и нестложна задача на партията конгресът поставя задачата за организиране на въоръжено въстание. Конгресът посочва, че в резултат от победата на въоръженото народно въстание трябва да се създаде временно революционно правителство, което трябва да потуши съпротивата на контрареволуцията, да осъществи програмата-минимум на РСДРП, да подготви условията за преминаването към социалистическа революция.

Конгресът преразглежда партийния устав; той приема Лениновата формулировка на първия член на устава, за членството в партията; ликвидира системага на двата центъра (ЦК и ЦО) в партията и създава единен ръководен партийен център — Централен комитет; конкретно определя правата на ЦК и неговите отношения с местните комитети.

Конгресът осъжда действията на меншевиките, техния опортюнизъм по организационните и тактическите въпроси. Поради това, че „Искра“ попада в ръцете на меншевиките и провежда опортюнистическа линия, III конгрес на РСДРП възлага на ЦК да създаде нов Централен орган — вестник „Пролетарий“. На пленума на ЦК от 27 април (10 май) 1905 г. за редактор на „Пролетарий“ е назначен В. И. Ленин.

III конгрес на РСДРП има огромно историческо значение. Това е първият большевишки конгрес. Конгресът въоръжава партията и работническата класа с бойна програма за борба за победа на демократическата революция. За работата и значението на III конгрес на партията вж. статията на Ленин „Третият конгрес“ (Съч. Т. 8, с. 447—454). Ленин обосновава решенията на конгреса в книгата „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“. — 7.

⁷ Има се предвид меншевишката „Искра“. На II конгрес на партията е утвърдена редакцията на Централния орган на партията в състав В. И. Ленин, Г. В. Плеханов и Л. Мартов. Но меншевикът Мартов въпреки решението на конгреса отказва да влезе в редакцията без старите редактори-меншевики (П. Б. Акселрод, А. Н. Потресов и В. И. Засулич), които не са избрани от II конгрес. и бр. 46—51 на „Искра“ излизат под редакцията на Ленин и Плеханов. По-нататък Плеханов преминава на меншевишки позиции и настоява да се включат в състава на редакцията отхвърлените от конгреса стари редактори-меншевики. Ленин не може да се съгласи с това и на 19 октомври (1 ноември) 1903 г. излиза от редакцията на „Искра“; той е кооптиран в ЦК и оттам повежда борба с опортюнистите-меншевики. Бр. 52 на „Искра“ излиза под редакцията само на Плеханов, а на 13 (26) ноември 1903 г. Плеханов самоволно, като нарушава волята на II конгрес на партията, кооптира в състава на редакцията на „Искра“ бившите ѝ редактори-меншевики Акселрод, Потресов и Засулич. От 52 брой „Искра“ престава да бъде боен орган на революционния марксизъм. Меншевиките я превръщат в орган за борба срещу марксизма, срещу партията, в трибуна за проповядване на опортюнизма. Новата, меншевишка „Искра“ подкопава основите на партийността: изискването да се изпълняват задължително партийните решения се обявява за „бюрократизъм“ и „формализъм“, подчиняването на малцинството на мнозинството се смята като „грубо механично“ потискане на волята и свободата на партийния член, партийната дисциплина се третира като „крепостно право“. Меншевиките връщат партията назад, към организационна разпокъсаност и разпуснатост, към кръжковщина и кустарничество. — 7.

⁸ Женевската конференция на меншевиките се провежда едновременно с III конгрес на РСДРП през април 1905 г. Поради малобројността на участниците (присъствуват делегати само от 9 комитета) меншевиките обявяват своето събрание за конференция на партийните работници.

Решенията на конференцията показват, че мъчициците не си поставят задачата за по-нататъшното разгръщане на революцията. Те отричат хегемонията на пролетариата в революцията и политиката на съюз на пролетариата със селяните. Те смятат либералната буржоазия, в чиито ръце трябва да премине властта след победата на революцията, за ръководител на буржоазнодемократическата революция. Меншевиките отхвърлят необходимостта от образуване на временно революционно правителство и участието на представители на социалдемократията в него. В решенията си по въпроса за въоръженото

въстание конференцията не набелязва практическите задачи, които стоят пред пролетариата във връзка с въстанието, смятайки, че партията на пролетариата не трябва да се занимава с подготовката на въстанието, понеже това може да подплаши буржоазията. Конференцията се изказва против участието на социалдемокрацията във временното революционно правителство. Тя не поставя задачата да се организират революционни селски комитети за изземване на помещическите земи; решаването на въпроса за земята се представя на бъдещото учредително събрание. Конференцията отменя партийния устав, приет на II конгрес на РСДРП. Решенията ѝ по организационния въпрос, изразени в „организационния устав“, връщат партията назад от II конгрес към „организационна разпокъсаност и кръжоковщина. Решенията на Женевската конференция показват, че меншевиките идейно и организационно разоръжават работническата класа, като я възпитават в дух на реформизъм и нагаждане към тактиката на либералната буржоазия, и са проводници на буржоазното влияние сред работническата класа. Тяхната тактика е, както казва Ленин, тактика „на предателство на революцията, на превръщане на пролетариата в жалък лакей на буржоазните класи“ (настоящия том, с. 81). В статията „Трета крачка назад“ (вж. Съч. Т. 8, с. 556—566), в произведението „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“, в „Предговор към брошурата „Работниците за партийното разцепление““ и в други свои произведения В. И. Ленин разкрива опортюнистическия характер на решенията на Женевската конференция и ги подлага на унищожителна критика. — 8.

⁹ *Булигинска комисия* — специална комисия, създадена по указ на царя от 18 февруари (3 март) 1905 г. под председателството на министъра на вътрешните работи А. Г. Булигин. В нея влизат едри помещици и представители на реакционното дворянство. Комисията трябвало да подготви закон за учредяване на Държавна дума, при което в указа и в публикувания едновременно с него царски манифест се поставя задачата да се запази напълно непоклаността на съществуващите закони и с всички средства да се укрепва царското самодържавие.

След редица съвещания в Петерхсф, провеждани под председателството на царя, на 6 (19) август се публикуват царският манифест, законът за учредяването и за изборите на Държавната дума. Избирателните права за изборите на тази Дума са предоставени само на помещиците, капиталистите и на неголям брой селяни-стопани. От установените със закон 412 депутатски места на селяните са предоставени всичко 51 места. Държавната дума няма право да приема никакви закони, а може само да обсъжда някои въпроси като съвещателен орган към царя. Характеризирайки булигинската Дума, Ленин пише, че тя представлява „най-нахалия подигравка с „народното представителство““ (Съч. Т. 9, с. 192).

Болшевиките призовават работниците и селяните на активен бойкот на булигинската Дума, като съсредоточават цялата агитационна кампания около лозунгите: въоръжено въстание, революционна армия, временно революционно правителство.

Меншевиките смятат, че може да се участвува в изборите за Дума, и се обявяват за сътрудничество с либералната буржоазия.

Кампанията за бойкот на булигинската Дума се използва от болшевиките за мобилизиране на всички революционни сили, за провеждане на масови политически стачки и подготовка на въоръжено въстание. Изборите за булигинска Дума не се провеждат и правителството не успява да я свика. Нарастващият революционен подем и октомврийската политическа стачка я помитат. По въпроса за булигинската Дума виж статите на В. И. Ленин: „Конституционният пазар“, „Бойкотът на булигинската Дума и въстанието“, „Единството на царя с народа и на народа с царя“, „В опашката на монархическата буржоазия или начело на революционния пролетариат и селяните?“ и др. (Съч. Т. 8. с. 354—358, Т. 9, с. 176, 184, 189—198, 211—223). — 9.

¹⁰ *Конституционно-демокритическа партия* (кадети) — ръководна партия на либерално-монархическата буржоазия в Русия. Партията на кадетите се създава през октомври 1905 г.; в нея влизат представители на буржоазията, земски дейци от помещиците и буржоазни интелектуалци. Видни дейци на кадетите са: П. Н. Милюков, С. А. Муромцев, В. А. Маклаков, А. И. Шингарьов, П. Б. Струве, Ф. И. Родичев и др. За да заблудят трудещите се маси, кадетите си присвояват фалшивото наименование „Партия на народната свобода“, а на практика не отиват по-далеч от искането за конституционна монархия. Кадетите виждат главната си цел в борбата с революционното движение и се стремят да си поделят властта с царя и помещиците-крепостници. По време на Първата световна война кадетите активно подкрепят завоевателната външна политика на царското правителство. През периода на Февруарската буржоазнодемокритическа революция те се стараят да спасят монархията. Заемайки ръководно място в буржоазното Временно правителство, кадетите провеждат антинародна контрареволюционна политика, угодна на американо-англо-френските империалисти. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция кадетите са непримирими врагове на съветската власт, участвуват във всички въоръжени контрареволюционни действия и походи на интервентите. След разгрома на интервентите и белогвардейците кадетите са в емиграция и там не прекратяват антисъветската си контрареволюционна дейност. — 9.

¹¹ *Милеранизъм* — опортюнистическо течение, наречено по името на френския социалист-реформист А. Е. Милеран, който през 1899 г. влиза в състава на реакционното буржоазно правителство на Франция и заема поста министър на търговията. Влизането на Милеран в буржоазното правителство е ярък израз на пслитиката на класово сътрудничество на опортюнистическите лидери на социалдемокритията с буржоазията, отказ от революционната борба, предателство на интересите на трудещите се класи. Като характерна черта на милеранизма като ревизионизъм и ренегатство, Ленин сочи, че социалреформистите, вли-

зайки в буржоазното правителство, непременно се оказват фалшиви фигури, параван за капиталистите, оръдие за заблуждение на масите от това правителство. — 17.

- 12 „Нов Рейнски вестник“ („Neue Rheinische Zeitung“) — всекидневник, излиза в Кьолн под редакцията на К. Маркс от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г. В редакцията на вестника влизат Ф. Енгелс, В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Г. Бюргерс.

Като боен орган на пролетарското крило на демокрацията вестникът играе ролята на възпитател на народните маси, вдига ги на борба против контрареволуцията. Уводните статии, които определят позицията на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, обикновено се пишат от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримиримата позиция на „Нов Рейнски вестник“, неговият боен интернационализъм, появяването на политически изобличения на неговите страници, насочени срещу пруското правителство и местните кьолнски власти — всичко това още от първите месеци на съществуването на вестника довежда до преследване на вестника от страна на феодално-монархическия и либералнобуржоазния печат, а също така до преследвания от страна на правителството, които особено се засилват след контрареволуционния преврат в Прусия.

Въпреки всички преследвания и полицейски спънки „Нов рейнски вестник“ мъжествено защитава интересите на революционната демокрация, интересите на пролетариата. През май 1849 г., в обстановката на общото настъпление на контрареволуцията, пруското правителство, възползвайки се от това, че Маркс не получава пруско поданство, издава заповед да бъде изселен от пределите на Прусия. Изселването на Маркс и репресиите срещу другите редактори на „Нов рейнски вестник“ стават причина да се прекрати неговото издаване. Последният, 301 брой на вестника, напечатан в червено, излиза на 19 май 1849 г. В прощальното си обръщение към работниците редакторите на вестника заявяват, че „последната им дума винаги и навсякъде ще бъде освобождаването на работническата класа!“. — 21.

- 18 „Социал-Демократ“ — меншевички вестник; излиза на грузински език в Тифлис от 7 (20) април до 13 (26) ноември 1905 г. Излизат всичко 6 броя. Вестникът се ръководи от лидера на грузинските меншевики Н. Жордания.

Статията „Земският събор и нашата тактика“, напечатана в бр. 1 на „Социал-Демократ“ на 7 (20) април 1905 г., е написана от Н. Жордания. В седма глава на книгата „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“ Ленин прави критически разбор на тази статия (вж. настоящото издание, с. 45—49). — 23.

- 14 „Шиповска“ конституция — така Ленин нарича проекта за държавно устройство, разработен от Д. Н. Шипов, умерен либерал, възглавяващ дясното крило на земците. Като се стреми да ограничи размаха на революцията и същевременно да по-

стигне някои отстъпки от страна на царското правителство в полза на земствата, Шнпов предлага да се създаде съвещателен представителен орган при царя. По пътя на тази сделка умерените либерали се стремят да заблудят народните маси, да запазят монархията и същевременно да получат за себе си някои политически права. — 25.

- 15 *„Русская Старина“* — историческо списание, основано от М. И. Семьовски; издава се всеки месец в Петербург от 1870 до 1918 г. В *„Русская Старина“* се отделя видно място за публикуване на спомени, дневници, бележки, писма на руски държавни дейци и представители на руската култура, както и на различни документални материали. — 30.
- 16 Става дума за труда на К. Маркс *„Тезиси на Фойербах“* (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 3, с. 3—6). — 31.
- 17 *„Русские Ведомости“* — вестник; излиза в Москва от 1863 г. и изразява възгледите на умерено либералната интелигенция. През 80-те—90-те години във вестника участвуват писатели от демократическия лагер (В. Г. Короленко, М. Е. Салтиков-Шчедрин, Г. И. Успенски и др.), печатат се произведения на либералните народници. От 1905 година вестникът е орган на дясното крило на партията на кадетите. Ленин отбелязва, че *„Русские Ведомости“* своеобразно съчетават *„десния кадетизъм с народническата наслойка“* (Съч. Т. 19, с. 123). През 1918 г. вестник *„Русские Ведомости“* е спрян заедно с други контра-революционни вестници. — 38.
- 18 *„Сын Отечества“* — всекидневен вестник на либералното направление, издаван в Петербург от 1856 до 1900 г. и от 18 ноември (1 декември) 1904 г. Сътрудници на вестника са освободенци и народници от всякакви разновидности. От 15 (23) ноември 1905 г. вестникът става орган на партията на есерите. На 2 (15) декември 1905 г. вестникът е спрян. — 38.
- 19 *„Наша Жизнь“* — всекидневен вестник на либералното направление; излиза с прскъсване в Петербург от 6 (19) ноември 1904 г. до 11 (24) юли 1906 г. — 38.
- 20 *„Наше Дни“* — всекидневен вестник на либералното направление; издава се в Петербург от 18 (31) декември (1904) г. до 5 (18) февруари 1905 г.; на 7 (20) декември 1905 г. издаването на вестника се възобновява, но излизат само два броя. — 38.
- 21 Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. *„Манифест на Комунистическата партия“* (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 458). — 38
- 22 *„Човекът в калъф“* — герой на едноименния разказ на А. П. Чехов. В литературата се употребява за характеристика на закостенели, далече от живота хора, които се боят от всичко ново. — 40.
- 23 В. И. Ленин се позовава на книгата *„Aus dem literarischen Nachlaß von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle.“*

herausgegeben von Franz Mehring“. Band III, Stuttgart, 1902, S. 211 („Из литературното наследство на Карл Маркс, Фридрих Енгелс и Фердинанд Ласал, под редакцията на Франц Меринг“. Т. III, Щутгарт, 1902, с. 211). Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. Т. 6, с. 115. — 46.

- ²⁴ Има се предвид приемът на Николаѝ II на 6 (19) юни 1905 г., направен на делегацията на земците, избрана от проведеното в Москва на 24—25 май (5—7 юни) 1905 г. съвещание на представителите на земските утрази и градските думи с участието на предводителите на дворянството. Делегацията връчва на царя петиция с молба да се свикат народните представители, за да се установи със съгласието на царя „обнозен държавен строй“. В петицията няма искания нито за всеобщо, явно и равно изборително право с тайно гласуване, нито гаранция за свобода на изборите. Ленин прави оценка на предателската роля на буржоазията, която се стреми зад гърба на народа да направи сделка с царя, в статиите си „Първите стъпки на буржоазното предателство“ и „„Революционери“ в бели ръкавици“ (вж. Съч. Т. 8, с. 530—536, 537—542). — 46.
- ²⁵ Има се предвид резолюцията на А. Н. Потресов (Старсвер) за отношението към либералите, прнета на II конгрес на РСДРП. Ленин критикува тази резолюция и в статията си „Работническата и буржоазната демокрация“ (вж. Съч. Т. 8, с. 59—69). — 47.
- ²⁶ Става дума за битката при Цушима — морско сражение близо до остров Цушима, станало на 14—15 (27—28) май 1905 г. през време на Руско-японската война. Сражението завършва с разгромяване на руския флот. — 49.
- ²⁷ Изразът „парламентарен кретенизъм“, който неведнъж се среща у В. И. Ленин, се употребява от К. Маркс и Ф. Енгелс. Както пише Ф. Енгелс, „парламентарният кретенизъм“ е неизлечима болест, недъг, „нешащните жертви на който се проиикват от тържественото убеждение, като че ли целият свят, неговото минало и неговото бъдеще, се направлява и определя от мнозинството на гласовете на онова именно представително учреждение, на което те правят честта да бъдат членове“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 90).
- В. И. Ленин употребява този израз за опортюнистите, които смятат, че парламентарната система е всемогъща, а парламентарната дейност — единствена и главна форма на политическа борба при всички условия. — 51.
- ²⁸ Имат се предвид разногласията при обсъждането на аграрната проектопрограма на конгреса на Германската социалдемократическа партия, проведен в Бреслау от 6 до 22 октомври (н. ст.) 1895 г. Аграрната проектопрограма има сериозни грешки, поспециално в нея се проявява тенденция да се превърне пролетарската партия в „общонародна“. Освен опортюнистите този проект защитават и А. Бебел, и В. Либкнехт. Аграрната проектопрограма сериозно се критикува на конгреса от страна на К. Кауцки, К. Цеткин и редица други социалдемократи. С

мнозинство на гласовете (158 срещу 63) конгресът отхвърля предложението от комисията аграрна проектопрограма. — 53.

²⁹ „Искра“ — първият общоруски нелегален марксистки вестник, който е основан от Ленин през 1900 г. и изиграва решаваща роля в създаването на революционната марксистка партия на работническата класа в Русия.

Първият брой на Ленинската „Искра“ излиза през декември 1900 г. в Лайпциг, следващите броеве излизат в Мюнхен, от юли 1902 г. — в Лондон, и от пролетта на 1903 г. — в Женева. Германските социалдемократи К. Цеткин, А. Браун и др., полският революционер Ю. Мархлевски, който тогава живее в Мюнхен, и Г. Квелч — един от ръководителите на английската социалдемократическа федерация — оказват голяма помощ при издаването на вестника (в организирането на тайна печатница, в намирането на руски шрифт и т. н.).

В редакцията на „Искра“ влизат: В. И. Ленин, Г. В. Плеханов, Л. Мартов, П. Б. Акселрод, А. Н. Потресов и В. И. Засулич. Секретар на редакцията отначало е И. Г. Смидович-Леман, а от пролетта на 1901 г. — Н. К. Крупская, която завежда и кореспонденцията на „Искра“ с руските социалдемократически организации.

В центъра на вниманието на „Искра“ стоят въпросите на революционната борба на пролетариата и на всички трудещи се в Русия против царското самодържавие, обръща се голямо внимание на най-важните събития в международния живот, главно в международното работническо движение. Ленин фактически е главният редактор и ръководител на „Искра“, той пише статии по всички главни въпроси на партийното строителство и класовата борба на пролетариата в Русия.

„Искра“ става център за обединяване на партийните сили, за сплотяване и възпитаване на партийните кадри. В редица руски градове (Петербург, Москва, Самара и др.) се създават групи и комитети на РСДРП с ленинско-искристко направление. През януари 1902 г. на конгреса на искристите в Самара се основава руска организация на „Искра“. Искристките организации възникват и работят под непосредственото ръководство на учениците и съратниците на В. И. Ленин — Н. Е. Бауман, И. В. Бабушкин, С. И. Гусев, М. И. Калинин, П. А. Красиков, Г. М. Кржижановски, Ф. В. Леигник, П. Н. Лепешински, И. И. Радченко и др.

По инициатива на Ленин и с неговото непосредствено участие редакцията на „Искра“ разработва проектопрограма на партията (публикувана в бр. 21 на „Искра“ от 1 юни 1902 г.) и подготвя II конгрес на РСДРП, който се провежда от 17 (30) юли до 10 (23) август 1903 г. Преди свикването на конгреса повечето местни социалдемократически организации в Русия се присъединяват към „Искра“, одобряват нейната тактика, програма и организационния план, признават я за свой ръководен орган. В специално постановление конгресът отбелязва изключителната роля на „Искра“ в борбата за партията и я обявява за Централен орган на РСДРП.

Скоро след II конгрес на партията с подкрепата на Плеханов меншевиките заграбват „Искра“ в свои ръце. От 52-рия

си брой „Искра“ престава да бъде боен орган на революционния марксизъм (вж. бележка 7). — 54.

⁸⁰ „Рабочее Дело“ — списание на „икономистите“, непериодичен орган на „Съюза на руските социалдемократи в чужбина“. Издава се в Женева от април 1899 до февруари 1902 г. под редакцията на Б. Н. Кричевски, П. Ф. Теплов (Сибиряк), В. П. Иваншин, а след това и А. С. Мартинов; излизат 12 броя (9 книжки). Редакцията на „Рабочее Дело“ е задграничният център на „икономистите“ („рабочеделците“). „Рабочее Дело“ подкрепя бернщайнския лозунг за „свобода на критиката“ на марксизма, стои на опортюнистически позиции по въпросите за тактиката и организационните задачи на руската социалдемократия. „Рабочеделците“ пропагандират опортюнистическите идеи за подчиняване на политическата борба на пролетариата на икономическата борба, прекланят се пред стихийността на работническото движение, отхвърлят ръководната роля на партията и отричат революционните възможности на селяните. Един от редакторите на „Рабочее Дело“ (В. П. Иваншин) участва в редактирането на „Рабочая Мысль“ — орган на откритите „икономисти“, който се подкрепя от „Рабочее Дело“. На II конгрес на РСДРП „рабочеделците“ представляват крайно дясното, опортюнистическото крило на партията. — 58.

⁸¹ Става дума за брошурата на Л. Надеждни (псевдоним на Е. О. Зеленски) „Навечернето на революцията. Непериодичен обзор на въпросите на теорията и практиката“, излязла през 1901 г. Ленин рязко критикува брошурата на Надеждни в своята книга „Какво да се прави?“ (вж. Съч. Т. 5, с. 517, 520, 521—522). — 58.

⁸² „Франкфуртски вестник“ („Frankfurter Zeitung“) — ежедневник, орган на едрите немски капиталисти, издава се във Франкфурт на Майн от 1856 до 1943 г. Започва да излиза отново от 1949 г. под заглавието „Франкфуртски общ вестник“ („Frankfurter Allgemeine Zeitung“); вестникът е пропагандатор на идеите на западногерманските монополисти. — 60.

⁸³ Имат се предвид статиите на Ленин „Социалдемократията и Временното революционно правителство“ и „Революционната демократическа диктатура на пролетариата и селяните, публикувани в бр. 13 и 14 на болшевишкия вестник „Вперед“ (вж. Съч. Т. 8, с. 273—291 и 292—303). — 65.

⁸⁴ Ленин има предвид програмата, издадена през 1874 г. от лондонската група на бланкистите, бивши членове на Парижката комуна. (Вж. статията на Ф. Енгелс „Емигрантска литература. — II. Програма на бланкистките емигранти на Комуната“. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 512—519).

Бланкисти — привърженици на течението във Френското социалистическо движение, възглавявано от забележителния революционер и виден представител на френския утопичен комунизъм Луи Огюст Бланки (1805—1881).

Бланкистите, както пише Ленин, очакват „избавление на човечеството от наемното робство не чрез класовата борба на

пролетариата, а чрез заговора на едно незначително интелигентско малцинство“ (Съч. Т. 10, с. 401). Като подменят дейността на революционната партия с действията на тайна групичка заговорници, те не вземат под внимание конкретната обстановка, необходима за победата на въстанието, и пренебрегват връзките с масите. — 68.

⁸⁵ *Ерфуртската програма на Германската социалдемократическа партия* е приета през октомври 1891 г. на конгреса в Ерфурт. Ерфуртската програма е крачка напред в сравнение с Готската програма (1875 г.); в основата на програмата е залегнало учението на марксизма, че е неизбежна гибелта на капиталистическия начин на производство и замяната му със социалистически. В нея се подчертава, че е необходимо работническата класа да води политическа борба, посочва се ролята на партията като ръководител на тази борба и т. н.; но и в Ерфуртската програма има сериозни отстъпки на опортюнизма. Ф. Енгелс критикува обстояно проекта на Ерфуртската програма. („Към критиката на проекта на социалдемократическата програма от 1891 г.“ — вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. XVI, част II, 1936, с. 101—116); всъщност това е критика на опортюнизма на целия II Интернационал, за чиито партии Ерфуртската програма е своего рода образец. Но ръководството на германската социалдемократия скрива от партийните маси критиката на Енгелс, а най-важните му бележки не се вземат предвид при изработването на окончателния текст на програмата. В. И. Ленин смята, че премълчаването на въпроса за диктатурата на пролетариата в Ерфуртската програма е неин главен недостатък, страхлива отстъпка пред опортюнизма. — 73.

⁸⁶ Бележката към десета глава на книгата „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“ е написана в процеса на работата над книгата, на отделни листчета. В ръкописа на бележката Ленин е направил бележка: „Да се вмъкне в § 10“. Тази бележка не влиза в първото издание на книгата, както не е влязла и при публикуването на книгата в сборника „За 12 години“ през 1907 г. Тя е отпечатана за пръв път през 1926 г. в Ленински сборник V. В IV издание на Съчиненията на В. И. Ленин бележката е включена в текста на книгата след X глава, съгласно бележката, направена от В. И. Ленин. В настоящото издание тя се дава така, както и в IV издание. — 74.

⁸⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Избрани писма, с. 525—529. — 74.

⁸⁸ В бр. 3 на вестник „Пролетарий“ е публикувана статията на В. И. Ленин „За временното революционно правителство“ (втора статия) (вж. Съч. Т. 8, с. 490—494). В нея той цитира статията на Ф. Енгелс „Бакуистите на работа. Записки за въстанието в Испания през лятото на 1873 г.“, в която се критикува споменаваната от Ленин резолюция на бакуистите (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 459—475). — 80.

⁸⁹ „Credo“ („Кредо“) — символ на вярата, програма, изложение на мироглед. Под такова наименование е известен документът,

издаден през 1899 г. от група „икономисти“. Автој и на „Средото“ са Е. Д. Кускова и С. Н. Прокопович, които по късно стават членове на партията на кадетите, а след Октомври ската социалистическа революция — белоемигранти. В този документ са изложени опортюнистическите възгледи на „икономистите“, които отричат самостоятелната политическа роля на пролетариата и необходимостта от политическа партия на работническата класа. „Икономистите“ смятат, че политическата борба е дело на либералната буржоазия. Те ограничават задачите и размаха на работническото движение с икономическа борба срещу господарите и правителството за подобряване на условията на труда и бита в рамките на буржоазното общество. Разпространяването на тези опортюнистически идеи е сериозна опасност и заплашва да превърне пролетариата в политически придатък на буржоазията.

В. И. Ленин, който през този период се намира на заточение в село Шушенское, Минусински окръг, Енисейска губерния, след като получава „Средото“ от Петербург през август 1893 г. чрез сестра си А. И. Улянова-Елизарова, незабавно дава решителен отпор на „икономистите“. Той пише „Протест на руските социалдемократи“ (Съч. Т. 4, с. 165—180).

Проектът на „Протеста“ срещу „Средото“ на руските бернщайншанци се обсъжда на събранието на 17-те заточени социалдемократи от Минусинския окръг в с. Ермаковско (мястото, където са били заточени А. А. Ванесв, П. Н. Лепешински, М. А. Силви и др.). „Протестът“ се приема единодушно и е подписан от В. И. Ленин, Н. К. Крупска, В. В. Старков, А. М. Старкова, Г. М. Кржижановски, З. П. Кржижановска-Невзорова, Ф. В. Ленгник, Е. В. Барамзин, А. А. Ванеев, Д. В. Ванеева, М. А. Силви, В. К. Курнатовски, П. Н. Лепешински, О. Б. Лепешинская, от петербургските работници О. А. Енгберг, А. Ц. Шаповалов, Н. Н. Панин. Към „Протеста“ се присъединяват и И. Л. Промински, М. Д. Ефимов, Чекалски и Ковалевски, които не присъствуват на събранието, както и колонията на заточените в Туруханск (Ю. О. Мартов и др.). Против „Средото“ на „икономистите“ се обявява и колонията на 17-те заточени социалдемократи в град Орлов — Вятска губерния (В. В. Воровски, Н. Е. Бауман, А. Н. Потресов и др.).

„Протестът“ изиграва изключително важна роля в борбата против „икономистите“. Той има огромно значение в развитието на марксистката мисъл и изграждането на марксистка партия в Русия. — 82.

⁴⁰ „Рабочая мысль“ — вестник, орган на „икономистите“; излиза от октомври 1897 до декември 1902 г. Излизат 16 броя. Първите два броя се печатат на мимеограф в Петербург, броевете 3—11 излизат в чужбина, в Берлин; печатането на бр. 12, 13, 14 и 15 се прехвърля във Варшава; последният, бр. 16, излиза в чужбина. Вестникът се редактира от К. М. Тахтаръов и др.

Ленин критикува възгледите на „Рабочая Мысль“ като руска разновидност на международния опортюнизъм в статията си „Направление назад в руската социалдемократия“ и в книгата си „Какво да се прави?“ (вж. Съч. Т. 4, с. 257—289 и

т. 5, с. 359—556), а също и в статиите си, публикувани във вестник „Искра“. — 82.

⁴¹ Има се предвид изказването на Маркс в неговия труд „Към критиката на Хегеловата философия на правото“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 407). — 82.

⁴² „L'Humanité“ („Човечество“) — ежедневник, основан през 1904 г. от Ж. Жорес като орган на Френската социалистическа партия. През 1905 г. вестникът приветствува започналата революция в Русия, като изразява солидарността на френския народ „с руската нация, която твори своята 89 година“. Редакцията на вестника събира средства за руската революция. През годините на Първата световна война (1914—1918) вестникът се намира в ръцете на крайно дясното крило на Френската социалистическа партия и заема шовинистична позиция.

През 1918 г. начело на вестника и негов политически директор става забележителният деец на френското и международното работническо движение Марсел Кашен. През 1918—1920 г. вестникът се обявява против империалистическата политика на френското правителство, което насочва въоръжените си сили за борба срещу съветската страна. От декември 1920 г., след разцеплението на Френската социалистическа партия в Тур и образуването на Френската комунистическа партия, вестникът става неин централен орган.

В началото на Втората световна война през август 1939 г. вестникът е забранен от френското правителство и преминава в нелегалност. През време на окупацията на Франция от хитлеристките войски (1940—1944) вестникът се издава нелегално, като изиграва огромна роля в борбата за освобождението на Франция от фашистките завоеватели.

След войната вестникът води неуморна борба за укрепване на националната независимост на страната, за единство на работническата класа, за укрепване на мира и дружбата между народите, за демокрация и социален прогрес. — 84.

⁴³ Става дума за участието на Луи Йожен Варлен, виден деец на френското работническо движение и I Интернационал в съвета на Парижката комуна през 1871 г. — 93.

⁴⁴ Има се предвид *Вторият конгрес на РСДРП*, състоял се на 17 (30) юли — 10 (23) август 1903 г. Първите 13 заседания на конгреса се провеждат в Брюксел. След това поради преследванията на полицията заседанията на конгреса се преместват в Лондон.

Конгресът е подготвен от „Искра“, която под ръководството на Ленин извършва огромна работа за сплотяване на руските социалдемократи върху основата на принципите на революционния марксизъм.

На конгреса присъствуват 43 делегати с решаващ глас, които представляват 26 организации (групата „Освобождение на труда“, организацията на „Искра“, Задграничния и Централния комитет на Бунда, „Задграничната лига на руската революционна социалдемократия“, „Съюза на руските социалдемократи в чужбина“ и 20 руски социалдемократически ко-

митетата и съюза). Някои делегати имат по два гласа и затова броят на решаващите гласове на конгреса е 51. Съставът на конгреса е разнороден. На него присъствуват не само привърженици на „Искра“, но и нейни противници, както и неустойчиви и колебаещи се елементи. Най-важните задачи на конгреса са да утвърди програмата и устава на партията и да избере ръководни партийни центрове. Ленин и неговите привърженици повеждат решителна борба на конгреса с опортюнистите.

Опортюнистите ожесточено нападат обсъжданата на конгреса проектопрограма на партията, изработена от редакцията на „Искра“, и по-специално становището за ръководната роля на партията в работническото движение, пункта за необходимостта от завоюване на диктатурата на пролетариата и аграрната част на програмата. Конгресът дава отпор на опортюнистите и единодушно (при един въздържал се) утвърждава програмата на партията, в която са формулирани както най-близките задачи на пролетариата в предстоящата буржоазнодемократическа революция (програмата-минимум), така и задачите, с оглед на победата на социалистическата революция и установяването на диктатурата на пролетариата (програмата-максимум). За пръв път в историята на международното работническо движение след смъртта на Маркс и Енгелс е приета революционна програма, в която, по настояване на Ленин, борбата за диктатурата на пролетариата се поставя като основна задача на партията на работническата класа.

При обсъждането на устава на партията се разгръща сстра борба по въпроса за организационните принципи на партийното строителство.

Ленин и неговите привърженици се борят за създаване на бойна революционна партия на работническата класа и смятат, че е необходимо да се приеме такъв устав, който би затруднил достъпа в партията на всички неустойчиви и колебаещи се елементи. Затова във формулировката на първия член на устава, предложен от Ленин, членството в партията се обуславя не само от признаването на програмата и материалната подкрепа на партията, но и от личното участие в една от партийните организации. Мартов внася на конгреса своя формулировка на първия член, която обуславя членството в партията, освен с признаването на програмата и материалната подкрепа на партията, само с редовно лично съдействие на партията под ръководството на една от нейните организации. Формулировката на Мартов, която улеснява достъпа в партията на всички неустойчиви елементи, на конгреса се подкрепя не само от антиискристите и „блатото“ („центъра“), но и от „меките“ (неустойчиви) искристи и се приема от конгреса с незначително мнозинство от гласовете. Конгресът утвърждава в главни линии устава, изработен от Ленин. Конгресът приема и редица резолюции по тактическите въпроси.

На конгреса става разцепление между последователните привърженици на искриското направление — ленинците, и „меките“ искристи — привържениците на Мартов. Привържениците на ленинското направление получават мнозинство от гласовете при изборите на централни органи на партията и

започват да се наричат болшевики, а опортюнистите, които получават малцинство — меншевики.

Конгресът има огромно значение за развитието на работническото движение в Русия. Той ликвидира кустарничеството и кръжоковщината в социалдемократическото движение и слага началото на марксистка революционна партия в Русия, партията на болшевиките. Ленин пише: „Болшевизмът, като течение на политическата мисъл и като политическа партия, съществува от 1903 г.“ (Съч. Т. 31, с. 8).

II конгрес на РСДРП, който създава пролетарска партия от нов тип, станала образец за революционните марксистни от всички страни, е позрелият момент в международното работническо движение. — 94.

- ⁴⁵ Има се предвид „*организационният устав*“, приет от Женевската меншевишка конференция през 1905 г. Ленин критикува „устаза“ и в статията „Тръга крачка назад“ (вж. Съч. Т. 8, с. 556—566), и в „Предговор към брошурата „Работниците за партийното разцепление““ (вж. Съч. Т. 9, с. 159—165). — 95.
- ⁴⁶ Вж. К. Маркс. „Класовата борба във Франция от 1818 до 1850 г.“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 83). — 97.
- ⁴⁷ *Хирш-дункеровски профсъюзи* — реформистки профсъюзни организации в Германия, създадени през 1868 г. от дейците на буржоазната прогресистка партия М. Хирш и Ф. Дункер. Като проповядват идеята за „хармония“ на интересите на труда и капитала, организаторите на хирш-дункеровските профсъюзи смятат, че в съюзите освен работниците могат да се допускат и капиталистите, и отричат целесъобразността на стачната борба. Те твърдят, че избавлението на работниците от капиталистическия гнет е възможно в рамките на капиталистическото общество посредством законодателството на буржоазната държава, с помощта на професионалната организация; те виждат главната задача на профсъюзите в посредничеството между работниците и капиталистите и в натрупването на парични средства. Отрицателното отношение към стачките превръща хирш-дункеровските профсъюзи в организации на статкоизменници; тяхната дейност се ограничава главно в рамките на взаимопомогателните каси и културно-просветните организации. Хирш-дункеровските профсъюзи, които съществуват до май 1933 г., никога не са представлявали сериозна сила в германското работническо движение въпреки всичките усилия на буржоазията и подкрепата на правителствените органи. През 1933 г. опортюнистическите дейци на хирш-дункеровските профсъюзи влизат във фашисткия „трудов фронт“. — 105.
- ⁴⁸ „*Рассвет*“ — всекидневен легален либерален вестник; издава се в Петербург от 1 (14) март до 29 ноември (12 декември) 1905 г. — 105.
- ⁴⁹ Статията на Ф. Енгелс „*Бакунистите на работа. Злиски за въстанието в Испания през лятото на 1873 г.*“ е преведена на руски език под редакцията на Ленин и е издадена в отделна

брошура през 1905 г. от ЦК на РСДРП в Женева, а след това, през 1906 г., е преиздадена в Петербург (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 459—475).

„Обръщението на Централния комитет до Съюза на комунистите“, написано от К. Маркс и Ф. Енгелс през март 1850 г., е публикувано на руски език през 1906 г. в притурка към брошурата на Карл Маркс „Кьолнският процес на комунистите“, издадена от издателството „Молот“ в Петербург (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 257—268. — 107.

- ⁵⁰ „Заря“ — марксистко научно-политическо списание; издава се легално през 1901—1902 г. в Щутгарт от редакцията на „Искра“. Излизат всичко 4 броя (3 книжки) на „Заря“: брой 1 — през април 1901 г. (фактически излиза на 23 март нов стил), брой 2—3 — през декември 1901 г., брой 4 — през август 1902 г. Задачите на списанието са определени в „Проектдекларацията на редакцията на „Искра“ и „Заря““, написана от Ленин в Русия (вж. Съч. Т. 4, с. 327—338). През 1902 г., когато възникват разногласия и конфликти в редакцията на „Искра“ и „Заря“, Плеханов предлага проект за отделянето на списанието от вестника (за да остави за себе си редактирането на „Заря“), но това предложение не се приема и редакцията на тези органи през цялото време си остава обща.

Списание „Заря“ критикува международния и руския ревизионизъм, защитава теоретическите основи на марксизма. В „Заря“ са отпечатани трудовете на В. И. Ленин: „Случайни бележки“, „Преследвачите на земството и ханибаловците на либерализма“, „Г. г. „критиците“ по аграрния въпрос“ (първите четири глави от труда „Аграрният въпрос и „критиците на Маркс““), „Вътрешен обзор“, „Аграрната програма на руската социалдемократия“, както и трудовете на Г. В. Плеханов: „Критика на нашите критици. Ч. I. Г-и П. Струве в ролята на критик на Марксовата теория за социалното развитие“, „Сапф срещу Кант, или духовното завещание на г. Бернщайн“ и др. — 110.

- ⁵¹ Следващият по-долу текст от думите: „Злоупотребата с думите е най-обикновено явление в политиката...“ до абзаца, който започва с думите: „Ние показahme...“, не влиза в текста на брошурата „Две тактики на социалдемократията в демократическата революция“, издадена през 1905 г., както и в текста на сборника „За 12 години“, където през 1907 г. се публикува този труд на В. И. Ленин. За пръв път той е публикуван в бр. 112 на вестник „Правда“ от 22 април 1940 г. В четвъртото издание на Съчиненията на В. И. Ленин този текст е отпечатан по ръкописа. Той се публикува по същия начин и в петото издание на Съчиненията. — 112.

⁵² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17. с. 315—369. — 113.

⁵³ „Московские Ведомости“ — едни от най-старите руски вестници; издава се от Московския университет от 1756 г. (отначало в малък формат). През 1863—1887 г. редактор-издател на

„Московские Ведомости“ е М. Н. Катков — краен реакционер и шовинист. През тези години вестникът се превръща в монархо-националистически орган, който разпространява възгледите на най-реакционните слоеве на помещиците и духовенството: от 1905 г. „Московские Ведомости“ е един от главните органи на черносотниците. Той се издава до Великата октомврийска социалистическа революция. — 113.

- ⁵⁴ В. И. Ленин се позовава на увода на Ф. Меринг към книгата „Aus dem literarischen Nachlaß von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Herausgegeben von Franz Mehring“, Band III, Stuttgart, 1902, S. 53 („Из литературното наследство на Карл Маркс, Фридрих Енгелс и Фердинанд Ласал под редакцията на Франц Меринг“, том III, Щутгарт, 1902, с. 53) (Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс в епоху немцкой революции 1848—1850 г.). Очерки и статии, събрани Ф. Мерингом“, 1926, с. 53).

По-долу, на с. 115—116 на настоящото издание, Ленин цитира същия увод на Ф. Меринг (вж. пак там, с. 81—82). — 115.

- ⁵⁵ К. Маркс. „Кризата и контрареволуцията“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5 с. 421). — 116.

⁵⁶ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5, с. 37. — 117.

⁵⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5, с. 38. — 118.

- ⁵⁸ В. И. Ленин цитира статията на Ф. Енгелс „Франкфуртското събрание“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5, с. 10).

При подготовката на 5 том на второто издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс е установено, че тази статия е написана от Ф. Енгелс. — 118.

- ⁵⁹ Ф. Енгелс. „Берлински дебати върху революцията“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5, с. 61—62). — 119.

- ⁶⁰ К. Маркс. „Законопроектът за отменяване на феодалните повинности“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 5, с. 292). — 120.

- ⁶¹ *Органът на Кьолнския работнически съюз* отначало се нарича „Zeltung des Arbeiter-Vereines zu Köln“ („Вестник на Кьолнския работнически съюз“) с подзаглавие „Freiheit, Brüderlichkeit, Arbeit“ („Свобода, братство, труд“). Вестникът излиза от април до октомври 1848 г. под редакцията на членове на Съюза на комунистите — отначало до юли 1848 г. под редакцията на А. Готшалк, а след това — на И. Мол. Излизат всичко 40 броя. На страниците на вестника се разглежда дейността на Кьолнския работнически съюз и на другите работнически съюзи на Рейнската провинция. След закриването на този орган Кьолнският работнически съюз от 26 октомври възобновява издаването на вестника под наименованието „Freiheit, Brüderlichkeit, Arbeit“. Вестникът излиза под това наименование с малко прекъсване до 24 юни 1849 г. Излизат 32 броя. — 122.

- ⁶² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 6, с. 461, 640, 641, 646—647). — 122.

⁶³ Съюз на комунистите — първата международна комунистическа организация на пролетариата, която съществува от началото на юни 1847 до 17 ноември 1852 г. Съюзът на комунистите е основан на базата на Съюза на справедливите, който се организира от работниците и занаятчиите в средата на 30-те години на XIX в. и действа нелегално в различни страни на Европа. В началото на 1847 г. дейците на този съюз се убеждават в правилността на възгледите на Маркс и Енгелс и им предлагат да влязат в съюза, да участвуват в неговата реорганизация и да разработят програмата на съюза. Маркс и Енгелс се съгласяват.

В началото на юни 1847 г. в Лондон се провежда конгресът на Съюза на справедливите, който влиза в историята като Първи конгрес на Съюза на комунистите. Конгресът поставя в основата на своята дейност принципите на революционната теория на Маркс и Енгелс. Енгелс участва в работата на конгреса. Новият устав, в чиято разработка дейно участва Енгелс, ясно определя крайните цели на комунистическото движение, отстранява точките, които придават на организацията заговорнически характер; демократическите принципи са в основата на организацията на съюза. Уставът е утвърден окончателно на втория конгрес на Съюза на комунистите, състоял се в Лондон от 29 ноември до 8 декември 1847 г. Маркс и Енгелс участвуват в работата на конгреса. Този конгрес възлага на Маркс и Енгелс да изработят манифест, който се публикува през февруари 1848 г. и е широко известен под наименованието „Манифест на Комунистическата партия“. През време на буржоазнодемократическите революции от 1848—1849 г. във Франция и Германия много дейци на Съюза на комунистите участвуват в борбата на работническата класа. На 17 ноември 1852 г., наскоро след Кьолнския процес на комунистите, по предложение на Маркс Съюзът обявява, че се разтуря.

Съюзът на комунистите изиграва голяма историческа роля като школа на пролетарските революционери, като зародиш на пролетарската партия и предшественик на Международната работническа асоциация (на Първия интернационал). — 123.

⁶⁴ Става дума за статията на Г. В. Плеханов „Възможно ли е това“, отпечатана в бр. 381 на вестник „Товарищ“, от 26 септември (9 октомври) 1907 г.

„Товарищ“ — всекидневен буржоазен вестник; излиза в Петербург от 15 (28) март 1906 г. до 30 декември 1907 г. (12 януари 1908).

Формално вестникът не е орган на някаква партия, а фактически е орган на левите кагети. Във вестника участвуват най-дейно С. Н. Прокопович и Е. Д. Кускова. В него сътрудничат и меншевики. — 124.

⁶⁵ Ф. Енгелс. „Към историята на Съюза на комунистите“ (вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 225. — 125.

Статии и доклади

- ¹ Статията „Трите източника и трите съставни части на марксизма“ е написана от В. И. Ленин за 30-годишнината от смъртта на К. Маркс и публикувана в сп. „Просвещение“, кн. 3 от 1913 г.

„Просвещение“ — месечно большевнишко теоретично легално списание, излизало в Петербург от декември 1911 до юни 1914 г. В навечерието на Първата световна война списанието било спряно от царското правителство. През есента на 1917 г. излязла още една книжка на „Просвещение“. — 127.

- ² Статията „Карл Маркс (Кратък биографичен очерк с изложение на марксизма)“ В. И. Ленин написва за най-популярни по онова време в Русия Енциклопедичен речник на Гранат. В предговора към изданието на тази статия като отделна брошура в 1918 г. Ленин по памет посочва датата на написването на статията — 1913 г. Фактически той започва да работи над статията през пролетта на 1914 г. в Пороинн; обаче поради извънредно голямата си заетост с ръководството на дейността на партията и на вестник „Правда“ Ленин е бил принуден да я прекъсне. В писмо до редакцията на изданията на Гранат от 8 (21) юли 1914 г. той пише: „За мое най-голямо съжаление редица съвсем изключителни и непредвидени обстоятелства... ме заставиха да прекъсна в самото начало започнатата статия за Маркс и аз, след редица безуспешни опити да намеря време, за да я продължа, трябваше да стигна до извода, че не мога да завърша работата до есента. Поднасям Ви своето дълбоко извинение и изразявам надеждата, че редакцията на Вашето толкова полезно издание ще успее да намери друг марксист и да получи от него статията в срока“ (Съч., Т. 35, с. 130). Секретарят на редакцията на изданията на Гранат на 12 (25) юли отговаря на Ленин „Вашето днешно писмо, почти равносилно на отказ от статията Маркс и марксизмът, дълбоко ни смути... Прехвърляйки не само руските имена, но и чуждестранните, не намираме автор. Ние много, много Ви молим да запазте за себе си тази статия. Може би съображенията за голямата важност, която понастоящем би могла да има Вашата статия за демократическата аудитория на речника, които навярно определиха първоначалното Ви съгласие, ще се окажат и сега все пак решаващи и ще запазят за нас Вашето обещание. Ние сме готови на следните облекчения, на значителна отсрочка: до 15 август и на отделяне самостоятелно, ако Ви сметнете това за удобно, на въпроса за разменната ценност, с която ние бихме могли още малко да почакаме. Бихме могли да почакаме още някоя седмица и с библиографията. Ние бихме искали още и още веднъж с цялата убедителност да Ви помолим да не се отказвате от нея, виждайки заедно с нас в такава статия ценно и нужно дело.“

В. И. Ленин се съгласява да продължи работата над статията, но скоро започва войната и той е арестуван от австрийските власти. Едва след като се премества през септември 1914 г. в Берн, Ленин отново започва да работи над статията

и я завършва. В писмо до редакцията на изданията на Гранат от 4 (17) ноември той пише: „Днес Ви изпратих с препоръчана пратка статията за речника за Маркс и марксизма. Не аз трябва да съдя доколко ми се е удало да разреша трудната задача — да вместя изложението в рамките на 75 хиляди или приблизително толкова букви. Ще отбележа, че се налагаше силно да сбивам литературата (15 000 беше ултимативно), и аз трябваше да избирам *същественото* от различни течения (разбира се, предимно за Маркс). Трудно беше да се реша да се откажа от много *цитати* от Маркс. Според мене за речник цитатите са много важни (особено по най-много спорните въпроси на марксизма, към които спадат на първо място философията и аграрният въпрос). Читателите на речника трябва да имат под ръка *всички* най-важни изказвания на Маркс, иначе целта на речника нямаше да бъде постигната: така ми се струваше“ (Съч. Т. 35, с. 150).

Статията „Карл Маркс“ била отпечатана в непълен вид в 1915 г. в 28 том на Енциклопедическия речник (7-о издание), подписана В. Илини. Поради цензурните условия редакцията на речника не публикувала два раздела от статията: „Социализъм“ и „Тактиката на класовата борба на пролетариата“ и направила редица изменения в текста на статията. Като приложение в края на статията била отпечатана съставената от Ленин „Библиография на марксизма“.

В 1918 г. статията била отпечатана от издателство „Прибой“ като отделна брошура по текста на Енциклопедическия речник, но без библиографията на марксизма.

За първи път текстът на статията по ръкописа е отпечатан в 1925 г. в първото издание на сборника: В. И. Ленин. „Маркс Енгелс, марксизъм“, издаден от Института Ленин при ЦК на КПСС. — 132.

³ Става дума за представителите на лявото крило на Хегеловата школа — така наречените младохегелианци. В работите си младохегелианците (Бруно Бауер, Д. Щраус и др.), опирайки се върху диалектическия метод на Хегел, критикували догмите на християнството и религията; в същото време те си оставали върху позициите на идеализма. За разлика от Хегел младохегелианците клоняли към субективистични възгледи за историята. По-сетне Маркс и Енгелс, преминавайки върху материалистически позиции, рязко критикували възгледите на младохегелианците. — 134.

⁴ Има се предвид библиографията, съставена от В. И. Ленин към статията „Карл Маркс“ (Съч. Т. 21, с. 70—82). „Към 1842 г., — пише Ленин в библиографията — спадат статии на Маркс в „Рейнски вестник“ (Кьолн), по-специално критиката на разискванията за свободата на печата в шестия рейнски Ландтаг, след това по повод законите за кражбата на дърва, по-нататък: защитата на освобождаването на политиката от теологията и др. (влезли отчасти в „Литературно наследство“). Тук се набелязва преходът на Маркс от идеализма към материализма и от революционния демократизъм към комунизма“ (пак там, с. 70). — 135.

⁵ Вж. К. Маркс „Оправдание на мозелския кореспондент“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 182—210). — 135.

⁶ Има се предвид списание „*Deutsch-Französische Jahrbücher*“ („Немско-френски годишник“), което се издавало в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге на немски език. Първата и единствена книжка на списанието излиза през февруари 1844 г. В нея били публикувани редица произведения на К. Маркс и Ф. Енгелс. В библиографията на марксизма Ленин отбелязва, че в „Немско-френския годишник“ преминаването на Маркс от идеализма към материализма „завършва напълно“ (Съч. Т. 2 I, с. 70). — 135.

⁷ *Учение на Прудон, прудонизъм* — антинаучно, враждебно на марксизма дребнобуржоазно течение на социализма, идеолог на което е френският анархист П. Ж. Прудон. Като критикува едрата капиталистическа собственост от дребнобуржоазни позиции, Прудон мечтае да увековечи дребната частна собственост, предлага да се организират „народна“ и „разменна“ банки, с помощта на които работниците можеят да се сдобият със собствени средства за производство, да станат занаятчии и осигурят „справедлив“ пласмент на своите продукти. Прудон не разбирал историческата роля на пролетариата, отнасял се отрицателно към класовата борба, пролетарската революция и диктатурата на пролетариата; от анархистически позиции отхвърлял необходимостта на държавата. Решителната борба на Маркс, Енгелс и техните привърженици с прудонизма в I Интернационал завършва с пълна победа на марксизма.

Ленин нарича прудонизма „тъпоумие на еснафа и филистера“, неспособен да усвои гледището на работническата класа. Иденте на прудонизма широко се използват от буржоазните идеолози за проповядване на класово сътрудничество. — 135.

⁸ *Съюз на комунистите* — първата международна комунистическа организация на пролетариата, съществувала от началото на юни 1847 до 17 ноември 1852 г. Съюзът на комунистите бил основан върху основата на Съюза на справедливите, който бил организиран от работници и занаятчии в средата на XIX в. и действувал нелегално в различни страни на Европа. Към началото на 1847 г. дейците на този Съюз се убедили в правилността на възгледите на Маркс и Енгелс и им предложили да влязат в Съюз и да участвуват в неговата реорганизация, така също да разработят програмата на Съюза. Маркс и Енгелс дават съгласието си.

През юни 1847 г. в Лондон се провежда конгрес на Съюза на справедливите, влязъл в историята като първи конгрес на Съюза на комунистите. Конгресът полага в основите на дейността на Съюза иденте на Маркс и Енгелс. В работата на конгреса участвува Енгелс. Новият устав на Съюза, в разработването на който взел участие Енгелс, определял ясно крайните цели на комунистическото движение, премахвал пунктовете, които придавали заговорнически характер на организацията. Вторият конгрес на Съюза на комунистите се състоял в Лондон на 29 ноември — 8 декември 1847 г. В работата на

конгреса взели участие Маркс и Енгелс, на които конгресът възлага да изработят манифест. През февруари 1848 г. бил публикуван „Манифест на Комунистическата партия“. През време на буржоазнодемократическите революции от 1848—1849 г. във Франция и Германия много дейци на Съюза на комунистите взели участие в борбата на работническата класа. На 17 ноември 1852 г., наскоро след кьолнския процес срещу комунистите, по предложение на Маркс Съюзът обявил, че се разтуря.

Съюзът на комунистите изиграва голяма роля като школа на пролетарските революционери, като зародиш на пролетарската партия и предшественик на Международната работническа организация (Първия интернационал). — 136.

9 Има се предвид буржоазната революция във Франция през февруари 1848 г. — 136.

10 Става дума за буржоазната революция в Германия и Австрия, започнала през март 1848 г. — 136.

11 „Нов рейнски вестник“ („Neue Rheinische Zeitung“), излизал всеки ден в Кьолн под редакцията на К. Маркс от 1 юни 1848 г. до 19 май 1849 г. В състава на редакцията влизали Ф. Енгелс, В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт, Г. Бюргерс. Вестникът бил орган на пролетарското крило на демокрацията. По-голямата част от уводните статии били написани от Маркс и Енгелс.

Боевият интернационализъм на „Нов рейнски вестник“, появата върху страниците на политически изобличения срещу пруското правителство и срещу местните власти довели до клеветническа кампания срещу вестника от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат и преследване от страна на правителството.

През май 1849 г., като се възползвало от това, че Маркс не получил пруско поданство, пруското правителство издало заповед за изгонването му от пределите на Прусия. Последният, 301, брой на вестника излязъл на 19 май 1849 г. В прощалното обръщение към работниците редакторите на вестника заявили, че тяхна „последна дума винаги и навсякъде ще бъде освобождение на работническата класа!“

В. И. Ленин нарича „Нов рейнски вестник“ „най-добрият, ненадминат орган на революционния пролетариат“ (Съч. Т. 21, с. 71). — 136.

12 Става дума за народната демокрация в Париж, организирана от партията на дребната буржоазия (Планина) в знак на протест срещу нарушаването от президента и мнозинството в Законодателното събрание на конституционните правила, установени от революцията от 1848 г. — 136.

13 В. И. Ленин има предвид изданието на кореспонденцията между К. Маркс и Ф. Енгелс, публикувано в Германия през септември 1913 г. в четири тома под заглавие „Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx 1844 bis 1883“, herausgegeben von A. Bebel und Ed. Bernstein. Vier Bände. Stuttgart, 1913.

(„Кореспонденция между Фридрих Енгелс и Карл Маркс от 1844 до 1883 г.“, издадена от А. Бебел и Ед. Бернщайн, Четири тома: Щутгарт, 1913 г.). — 136.

¹⁴ В. И. Ленин има предвид памфлета на К. Маркс „Господин Фогт“, който е отговор на клеветническата брошура на бонапартисткия агент К. Фогт „Моят процес срещу „Allgemeine Zeitung““. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 14, с. 399—702). — 137.

¹⁵ *I Интернационал („Международна работническа асоциация“)* — международна организация на пролетарната, основан на 28 септември 1864 г. на международно работническо събрание в Лондон, свикано от английски и френски работници. К. Маркс бил организатор и ръководител на I Интернационал, автор на неговия „Учредителен манифест“, Устава и на други програмни и тактически документи.

Ръководен орган на I Интернационал бил Генералният съвет, несменяем член на който бил К. Маркс. Преодолявайки дребнобуржоазните влияния и сектантските тенденции, които преобладавали тогава в работническото движение, Маркс сплотява около принципите на научния социализъм напредничавите работници на Европа и Америка. I Интернационал ръководел икономическата и политическата борба на работниците от различните страни, укрепвал тяхната международна солидарност. Огромна роля изиграва I Интернационал в разпространяването на марксизма, в съединяването на социализма с работническото движение.

I Интернационал подготвя фундамента за създаването на пролетарски партии в рамките на отделните държави. I Интернационал фактически прекратил дейността си в 1873 г.; официално бил разтурен в 1876 г. — 137.

¹⁶ Има се предвид „Учредителен манифест на Международната работническа асоциация“. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 16, с. 5—13). — 137.

¹⁷ *Мадзини, Джузепе* — виден италиански революционер, буржоазен демократ, един от вождовете и идеолозите на италианското националноосвободително движение. Мадзини пропагандира дребнобуржоазен утопичен план за разрешаване на работническия въпрос чрез сътрудничество на работниците и капиталистите. — 137.

¹⁸ *Бакунин, М. А.* — идеолог на анархизма, върл враг на марксизма и научния социализъм, родоначалник на течението, наречено на неговото име — бакунизъм. Основа на бакунизма е отричането на всяка държава, в това число и диктатурата на пролетариата, отричането на световноисторическата роля на пролетариата. Бакунин лансира идеята за „изравняване“ на класите, за обединяване на „свободните асоциации“ отдолу. Според мнението на бакунинци съставеното от „видни“ личности тайно дружество трябвало да ръководи народните бунтове. Бакунинската тактика на заговорничество, тероризъм била авантюристична, враждебна на марксистското учение за революцията.

Ленин характеризира бакунизма като мироглед на „отчаяният се в своето спасение дребен буржоа“ (Съч. Т. 18, с. 11).

„Бакунин искал да бъде приет в I Интернационал заедно с основаната от него през 1868 г. организация „Алианс на социалистическата демокрация“, която включвала тайния бакунистки съюз. Въпреки решението на Генералния съвет на Интернационала за разтурянето на „Алианса“, Бакунин запазил своята тайна организация и я вкарал в Интернационала под формата на Женевска секция, запазила наименованието „Алианс“. Поставил си за цел да овладее Генералния съвет, Бакунин повежда борба срещу Маркс. „Алиансът“, посочват Маркс и Енгелс, за постигане на целите си не се спира „пред никакви средства, пред никакво вероломство; лъжа, клевета, заплашване, нападение от засада — всичко това му е присъщо в еднаква степен“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 329).

За дезорганизаторска дейност лидерите на анархизма Бакунин и Гийом били изключени от I Интернационал на Хагския конгрес в 1872 г.

При съвременните условия представителите на анархистките и другите „леви“ течения правят опити да възкресят идеите на Бакунин, по-специално отричането на историческата роля на работническата класа, да използват тези идеи за борба против международното комунистическо движение, за антисъветски нападки. — 137.

¹⁹ Под *либерален трейдюнионизъм* В. И. Ленин разбира реформистките възгледи и политика на лидерите на английските професионални съюзи (трейдюнионите). Идеолозите на трейдюнионизма проповядват теорията за възможността от „класова хармония“ в капиталистическото общество, смятат за осъществими коренни социални преобразования при условията на капитализма, отричат необходимостта от революционна партия на работническата класа като ръководна сила в борбата на пролетариата, свеждайки ролята на работническата партия до парламентарно представителство. — 137.

²⁰ Имат се предвид *ласалианците* — привърженици и последователи на германския дребнобуржоазен социалист Ф. Ласал, членове на Общия германски работнически съюз, основан в 1863 г. в Лайпциг. Борбата за всеобщо избиращо право била провъзгласена за политическа програма на Съюза, създаването на производствени работнически асоциации, субсидиране от държавата — за негова икономическа програма. В практическата си дейност ласалианците подкрепяли великодържавната политика на Бисмарк. — 137.

²¹ В библиографията на марксизма Ленин отбелязва: „През 1876 г. Маркс взема участие в съставянето на книгата на Енгелс „Анти-Дюринг“ („Herrn Eugen Dührings Unwältzung der Wissenschaft“), като преглежда в ръкопис цялото съчинение и написва изцяло главата, посветена на историята на политическата икономия“ (Съч. Т. 21, с. 74). — 139.

²² *Агностицизъм* — идеалистическо учение, отричащо напълно или частично възможността от познание [на света. „Агности-

цизмът (от гръцките думи „а“ — *не* и „гносис“ — *знание*), — пише Ленин — е колебание между материализма и идеализма, т. е. на практика колебание между материалистическата наука и попщината. Към агностицизма принадлежат привържениците на Кант (кантианците), Юм (позитивистите, реалистите и т. н.) и съвременните „махисти“ (Съч. Т. 19, с. 64). — 140.

²³ Има се предвид произведението на Ф. Енгелс „Селският въпрос във Франция и Германия“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 22, с. 503). — 164.

²⁴ „Die Neue Zeit“ („Ново време“) — теоретично списание на германската социалдемократия; излизал в Шутгарт от 1883 до 1923 г. До октомври 1917 г. се редактирал от К. Кауцки, след това — от Г. Кунов. В списанието били публикувани редица статии на К. Маркс и Ф. Енгелс. Енгелс постоянно помагал на редакцията със съвети и рязко я критикувал за отстъпления от марксизма. От втората половина на 90-те години, след смъртта на Енгелс, списанието става проводник на опортюнистически възгледи. — 164.

²⁵ *Чартизъм* (от англ. charter — харта) — масово революционно движение на английските работници през 30—40-те години на XIX в., предизвикано от тяхното тежко икономическо положение и политическо безправие. Главна причина за неуспеха на чартисткото движение била липсата на ясна програма и тактика и последователно революционно пролетарско ръководство. Чартистите обаче оказали огромно влияние и върху политическата история на Англия, и върху развитието на международното работническо движение. — 166.

²⁶ *Извънреден закон срещу социалистите* — въведен в Германия от правителството на Бисмарк през 1878 г. за борба с работническото и социалистическо движение. С този закон се забранявали социалдемократическата партия, масовите работнически организации, работническият печат, конфискувала се социалистическата литература, социалдемократите се преследвали и гонели. В 1890 г. под натиска на масовото работническо движение извънредният закон срещу социалистите бил отменен. — 168.

²⁷ Има се предвид кореспонденцията на К. Маркс и Ф. Енгелс с техния приятел и съратник, видния деец на международното социалистическо движение Ф. А. Зорге. — 169.

²⁸ Статията *„Историческата съдба на учението на Карл Маркс“* е написана от В. И. Ленин за 30-годишнината от смъртта на Карл Маркс и публикувана в „Правда“, бр. 50 от 1 март 1913 г.

„Правда“ — всекидневен легален болшевишки вестник; първият брой излязъл в Петербург на 22 април (5 май) 1912 г.

„Правда“ заема най-важно място в историята на болшевишкия печат. Тя е първият масов работнически вестник, нейното издаване беше нов етап в развитието на печата на работническата класа, в Русия и международния пролетарнат. Въз-

- питаното от „Правда“ поколение челни работници изигра голяма роля през Великата октомврийска социалистическа революция и изграждането на социализма. — 170.
- ²⁹ Вж. Ф. Енгелс, „Революцията и контрареволюцията в Германия“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 98—99). — 174.
- ³⁰ *Александринка* — Александринският театър в Петроград, в който заседавало Демократическото съвещание.
Петропазловка — Петропавловската крепост, намираща се срещу Зимния дворец на отвъдния бряг на Нэва. При царизма в нея били затваряни политическите затворници. Петропавловската крепост имала грамаден арсенал и била важен стратегически пункт. — 179.
- ³¹ Трудът на Ленин «По повод на така наречения въпрос за пазарите» е написан от него в Петербург през есента на 1893 г. Основните положения, развити в това произведение, Ленин първоначално излага на събирането на кръжока на петербургските марксисти (кръжока на «старците») при обсъждането на реферата на Г. Б. Красин на тема «Въпросът за пазарите». В своето изказване на заседанието на кръжока, а след това в написания реферат под название «По повод на така наречения въпрос за пазарите» Ленин посочва грешките на Г. Б. Красин и същевременно подхвърля на рязка критика възгледите на либералните народници относно съдбата на капитализма в Русия, както и буржоазно-апологетическите възгледи на зараждащия се «легален марксизъм».
- Произведението на Ленин станало силно оръжие в борбата срещу народничеството и «легалния марксизъм»; то било разпространявано в социалдемократическите кръжоци в Петербург и в други градове.
- Ръкописът на това произведение, който е бил смятан за загубен завинаги, постъпва на разположение на ИМЕЛ едва през 1937 г. За пръв път произведението е отпечатано в списание «Большевик», брой 21 от 1937 г.; през 1938 г. е издадено от ИМЕЛ в отделно издание. — 180.
- ³² Свръхстойност — принадлежна стойност (Mehrwert според Маркс). В своите трудове от 90-те години Ленин употребява термина «свръхстойност» наред с термина «принаделна стойност». По-късно той използва само термина «принаделна стойност». — 181.
- ³³ Ник.—он или Н.—он псевдоним на Н. Ф. Даниелсон — един от идеолозите на либералното народничество от 80—90-те години на XIX век. Цитираното тук произведение на Николай—он се нарича «Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства», СПб., 1893 г. — 203.
- ³⁴ «Известия на съзета на работническите депутати» — официален орган на Петербургския съвет на работническите депутати; излиза от 17 (30) октомври до 14 (27) декември 1905 година; има характер на информационен бюлетен за дейността на Съвета. Вестникът нямал постоянна редакция, печатал се без разрешение на властите в печатници на различни буржоаз-

ни вестници. Излизат 10 броя. Брой 11 бил конфискуван от полицията по време на печатането. — 228.

⁸⁵ *«Пролетарий»* — нелегален болшевишки ежеседмичен вестник, централен орган на РСДРП, създаден по постановление на III конгрес на партията. С решение на пленума на централния комитет на партията на 27 април (10 май) 1905 г. за отговорен редактор на ЦО е назначен В. И. Ленин. *«Пролетарий»* е издаван в Женева от 14 (27) май до 12 (25) ноември 1905 година; излизат 26 броя. *«Пролетарий»* продължава линията на старата ленинска *«Искра»* и запазва пълна приемственост от болшевишкия вестник *«Вперед»*. Ленин написал във вестника повече от 50 статии и бележки. Статиите на Ленин във вестник *«Пролетарий»* се препечатват в местните органи на болшевишкия печат, издават се в отделни хвърчащи листове. Скоро след заминаването на Ленин за Русия, през ноември 1905 г., издаването на вестник *«Пролетарий»* е прекратено. — 229.

⁸⁶ Статията *„За значението на войнствуващия материализъм“* била написана от В. И. Ленин за кн. 3 на списание *„Под знаменем марксизма“*, която трябвало да излезе за XI конгрес на партията.

В. И. Ленин замисля статията, както си спомня Н. К. Крупская, по време на почивката си в село Корзинкино. Той прегледал през това време много книги и брошури на антирелигиозни теми, прочел книгата на А. Дреус *„Die Christusmythe“* (*„Митът за Христос“*) и книгата на Ъ. Синклер *„The Plights of genius“*, в превод на руски език книгата излязла в 1925 г. под заглавие *„религия и печалба“*) и др.

На 12 март 1922 г. статията била завършена, обаче Ленин не прекратил работата си над нея. Той внесъл допълнение в статията за съвременните представители на научната кръжка в религията Дреус и Бипер и зачерква споменаването на книгата на Синклер, като посочва в още форма важноста да се използват в антирелигиозната пропаганда на подобен род книги и брошури.

Статията представлява нещо като философско завещание на Ленин. В нея са определени най-важните насоки на философската работа, определени са нейните цели, набелязани са практически мерки в тази област, конкретизирани са задачите на атенстичната пропаганда сред масите. Цялата статия е проникната от мисълта за огромното значение на диалектическия и исторически материализъм за развитието на обществените и природните науки, за правилното разбиране законите на природата и обществото, за революционното преустройство на света. По съдържанието си статията на Ленин спада към неговия забележителен философски труд — книгата *„Материализъм и емпириокритицизъм“* и към *„Философски тетрадки“*.

„Под знаменем марксизма“ — философско и общественоекономическо списание, излизало в Москва от януари 1922 до юни 1944 г. — 236.

⁸⁷ В. И. Ленин има предвид следните думи на Й. Дицген: *„Ние презираме от дъното на душата си нагруфената фраза за „об-*

разование и наука“, приказките за „идеални блага“ в устата на дипломираните лакеи, които днес по същия начин оглуяват народа с фалшив идеализъм, както някога езическите попове са го баламсвали с първите сведения, получени тогава за природата“ (И. Дицген. Избрани философски съчинения, 1941, с. 261). — 237.

³⁸ Тук първоначално е имало следният текст: „Тези дни ми се наложи да прелиствам книжката на Ъптън Синклер „Доходността на религията“. Няма съмнение, че в подхода към въпроса и начина на неговото разглеждане у автора има недостатъци. Но тази книжка е ценна с това, че е написана живо, дава много конкретни факти и съпоставки . . .“. — 240.

³⁹ „Економист“ — списание на промишлено-икономическия отдел на Руското техническо дружество, в което влизали враждебно настроената към съветската власт буржоазна техническа интелигенция и бивши собственици на предприятията. Излизало в Петроград от декември 1921 г. до юни 1922 г. (на корицата на кн. I е посочена 1922 г.).

Книжка I на списанието била изпратена на В. И. Ленин от редактора на списанието Д. А. Лутохин и предадена му от Н. П. Горбунов. — 243.

Из «Философски тетрадки»

¹ Конспект на книгата на Фойербах «Vorlesungen über das Wesen der Religion» («Лекции за същността на религията») е записан в отделна тетрадка, корицата на която не е запазена. На първа страница е написано съкратено L. Feuerbach. Sämtliche Werke, Band 8. 1851, и е посочен библиотечният шифър — 8°. R. 807. Точни данни за времето, когато е съставен конспектът от В. И. Ленин, няма. В. Адоратски изказва предположение, че конспектът е написан през 1909 г. (вж. Ленинският сборник XII, с. 14). В полза на това предположение говорят следните доводи: както е установено, шифърът, написан на първа страница на конспекта, принадлежи на Френската национална библиотека (Париж), в която Ленин е работил от 13 януари до 30 юни 1909 г. Но съдържанието си «Лекции за същността на религията» се приближават до трудовете на Фойербах, които Ленин е използвал през 1908 г. при подготовката на книгата «Материализъм и емпириокритицизъм», и някои бележки на Ленин в конспекта се кръстосват с положенията, формулирани в неговата книга. Например в конспекта Ленин отбелязва: «{Фойербах и природознанието! NB Сравни сега Мах и К^o}» (Съч. Т. 38, ст. 60), а в книгата «Материализъм и емпириокритицизъм» Ленин пише: «Философията на природознателя Мах се отнася към природознанието, както целувката на християнина Юда се е отнасяла към Христос. Мах също така предава природознанието на фидензма, като преминава по същество на страната на философския идеализъм» (В. И. Ленин. Съч. Т. 14, с. 168). Отделни бележки в конспекта на Ленин са свързани също така с положенията в статията на Ле-

нин «За отношението на работническата партия към религията», написана през май 1909 г. (вж. Т. 15, с. 408—420). — 247.

² Има се предвид трудът на Маркс и Енгелс «Светото семейство», в които те пишат, че Фойербах «майсторски набелязва основните черти на критиката на Хегеловата спекулация и с това на всяка метафизика изобщо» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 2, с. 150). — 247.

³ Има се предвид известното място за основния въпрос на философията от книгата на Ф. Енгелс «Лудвиг Фойербах и краят на класическата немска философия» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. Т. 21, с. 280—288). — 249.

⁴ Вж. бележките на В. И. Ленин върху книгата на Плеханов «Н. Г. Чернишевски» (Съч. Т. 38, с. 525—526, 528—530, 537—538, 540, 545—546, 552—553).

⁵ В. И. Ленин има предвид следния пасаж от книгата на Фойербах «Vorlesungen über das Wesen der Religion». Werke. Bd. 8. 1851, S. 411. («Лекции за същността на религията». Соч. Т. 8. 1851, с. 411): «... божеството се състои, така да се каже, от две съставни части, едната от които принадлежи на човешката фантазия, другата — на природата. Моли се! — казва едната част, т. е. бог, който е различен от природата; работи! — казва другата част, т. е. оогът, който не се различава от природата, а само изразява нейната същност; защото природата е работна пчела, а боговете — търтеи» (вж. Л. Фейербах. Избраные философские произведения. Т. II, 1955, с. 846). — 251.

⁶ *Антропологичният принцип* е положение на Фойербах за това, че при решаването на философските въпроси е необходимо човекът да бъде разглеждан като част от природата, като биологично същество.

Антропологичният принцип бил насочен срещу религията и идеализма. Обаче разглеждайки човека откъснато от конкретно-историческите обществени отношения, антропологичният принцип води към идеализма в разбирането на законите на историческото развитие.

Великият руски материалист Н. Г. Чернишевски в борбата против идеализма също изхождал от антропологичния принцип, като специално посвещава на този въпрос труд под заглавие «Антропологичният принцип във философията» (вж. Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений. Т. VII, М., 1950, с. 222—395). — 254.

⁷ *Конспектът на Хегеловата книга «Науката логика»* е записан в три тетрадки, които имат обща номерация на страниците от 1 до 115. На корицата на първата тетрадка освен надписа «Hegel. Логика I» е записано: «Тетрадки по философия. Хегел, Фойербах и различни»: На корицата на втората тетрадка към номерацията 49—88 е вписано: NB с. 76 (Съч. Т. 38, с. 183—184). В края на страница 111-а е написано: «Край на «Логиката». 17. XII. 1914». Началото на съставянето на конспекта се отнася, както се предполага, към първата половина на септември 1914 г., когато Ленин се е прехвърлил от Поронни в Швейцария, в Берн. — 255.

- 8 Вж. Ф. Енгелс. «Лудвиг Фойербах и крайт на класическата немска филсофия. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 283—284). — 200.
- 9 Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 49—50, 125. — 263.
- 10 Изразите в цитата от Хегел: мъртъв покој, гений, образ, число и др. т. — представляват, както изглежда, указания на различните определения на идеята във философските системи в продължение на историята на философията; заедно с това те вероятно се отнасят към определенията на идеята, дадени от Шелинг в труда му «System des transzendentale Idealismus» («Състема на трансценденталиния идеализъм») и други произведения. — 297.
- 11 В. И. Ленин има предвид «Тезиси за Фойербах», написани от Маркс през 1845 г. и публикувани от Енгелс през 1888 г. като приложение към брошурата «Лудвиг Фойербах и крайт на класическата немска философия» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 3. с. 3—6. — 303.
- 12 Вж. Ф. Енгелс. «Лудвиг Фойербах и крайт на класическата немска философия» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21. с. 283—284). — 316.
- 13 Вж. К. Маркс. «Капиталът», том 1, глава пета, с. 206. В забележка 2 Маркс привежда цитат от «Енциклопедията» на Хегел: «Разумът е колкото хитър, толкова и могъщ. Хитростта се състои изобщо в оная посредническа дейност, която заставя обектите да си въздействуват взаимно съгласно тяхната собствена природа и да се подхвърлят на взаимна обработка, като без да се намесва непосредствено в този процес, той все пак осъществява своята цел» (Hegel, «Encyclopädie». erster Theil. «Die Logik». Berlin, 1840, S. 362 [вж. Хегел, «Енциклопедия философских наук». Сочинения. Г. I. М.—Л., 1930, с. 318—319]). — 317.
- 14 Конспектът на Хегеловата книга «Лекции по история на философията» е записан в две тетрадки, на кориците на които е написано: Hegel. Конспектът е написан през 1810 г. в Берн.—319.
- 15 Елеатската или елейската школа (края на VI—V в. пр. н. е.), получила името си от град Елея в Южна Италия. Прогривоположило на стилийното диалектическо учение на милетската школа и на Хераклит за променливата първооснова на нещата елейската школа изтъкнала учението за единното, неподвижното, неизменно, однородно, непрекъснато, вечно съществуващо. Заедно с това някои положения на представителите на елеатската школа, и особено доказателствата, изтъкнати от Зенон, за противоречивостта на движението (така наречените апории на Зенон), въпреки мегаризичните им изводи, изиграли положителна роля в развитието на античната диалектика, като поставили въпроса за изразяването на противоречивия характер на процесите на движението в логически понятия. — 319.

- 16 *Определение* — разгърнато понятие за предмета, което характеризира съществуващите му страни и връзки със заобикалящия го свят, неговото вътрешно развитие. Дефиницията в дадения случай е абстрактно, формално-логическо определение, което има предвид само външните признаци на предмета. — 320.
- 17 Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 16. Вж. също така В. И. Ленин. Съч. Т. 38, с. 260. — 320.
- 18 Има се предвид § 1 ст книгата на В. Чернов «Философские и социологические этюды». М., 1907. — 322.
- 19 *Симпосион* («Пир») — диалог на Платон. — 324.
- 20 Има се предвид съчинението на Секст Емпирик «Против математиките», което се състои от 11 книги, шест от които са посветени на критиката на граматиката, риториката, геометрията, аритметиката, астрономията и музиката, а пет («Против догматите») — на критиката на логиката, физиката и етиката. — 326.
- 21 Критиката на субективно-идеалистическото учение на Мах за усещанията е дадена от В. И. Ленин в книгата «Материализъм и емпириокритицизъм» гл. I, § 1 и 2 (Съч. Т. 14, с. 31—60). — 326.
- 22 Вж. Л. Фейербах. «Против дуализма тела и души, плоти и духа» (Избранные философские произведения. Т. I, 1955, с. 238). — 333.
- 23 Вж. Л. Фейербах. «Лекции о сущности религии». Избранные философские произведения. Т. II, 1955, с. 510: «Богът на човека не е нищо друго освен обожествена същност на човека», вж. също с. 796—797. — 341.
- 24 *Конспектът на Хегеловата книга «Лекции по философия на историята»* е зпусък в отделна тетрадка, на чиято корица е написано: «Hegel». На обратната страна на корицата с молив е записан списък на Платоновите диалози и са посочени страниците на XIV том на Хегел, който съдържа втората книга на «Лекция по история на философията». — 343.
- 25 Вж. Ф. Енгелс. «Лудвиг Фейербах и крайт на класическата немска философия», гл. IV (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 302—305. — 344.
- 26 Вж. Г. В. Плеханов. «Основни въпроси на марксизма» и «Н. Г. Чернышевският» (Избранные философские произведения. Т. III, 1957, с. 151—153 и Т. IV, 1958, с. 85—86). — 344.
- 27 *Планът на диалектиката (Логиката) на Хегел* е записан в тетрадката непосредствено след конспекта на книгата на Ж. Ноел «Логиката на Хегел» и след изброяване «съчиненията за хегелизма»; съставен е през 1915 г. — 347.
- 28 Бележките за книгата на Georges Noël. «La logique de Hegel» Paris, 1897 (Жорж Ноел. «Логиката на Хегел». Париж, 1897) са направени в тетрадка, на чиято корица В. И. Ленин е на-

писал: «Философия». Записът е направен вероятно в Женева през 1915 г. — 350.

- ²⁹ *Ноумени и феномени* — термини, които е употребявал Кант в своята теория на познанието. Ноумен — нещо в себе си, феномен — явление. Според Кант феномените се образуват в резултат от въздействието на неизвестно нещо (на нещата в себе си) върху човека. Ноумените се намират на отвъдната страна на явленията и представлявали непознаваеми същности. — 351.
- ³⁰ Бележките за книгата на *Max Verworn*. «*Die Biogenhypothese*». *Jena, 1903* (Макс Ферворн. «Биогенната хипотеза». Йена, 1903) са записани в тетрадката след бележката за книгата на Фолкман. — 352.
- ³¹ *Конспектът на книгата на Ласал «Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos»*. *Berlin, 1858* («Философията на Хераклит Тъмни Ефески». Берлин, 1858) е записан в тетрадката след бележката за книгата на Липс «Природознание и мироглед». След конспекта на книгата на Ласал в тетрадката е записан фрагментът «Към въпроса за диалектиката». — 353.
- ³² Фрагментът «*Към въпроса за диалектиката*» е написан в тетрадката между конспекта на книгата на Ласал за Хераклит и конспекта на Аристотеловата «*Метафизика*» през 1915 г. в Берн. — 357.
- ³³ Има се предвид използването от Дишген на термина *überschwenglich*, който означава: преувеличен, прекомерен, безмерен: например в книгата «*Kleinere philosophische Schriften*», *Stuttgart 1903*, с. 204 («Малки философски произведения». Щутгарт, 1903) Дишген пише използвайки този термин: «абсолютното и относителното не е безмерно разделено». Вж. също Й. Дишген «*Същност на умствената работа на човека*». М., 1907, с. 88, за мярката на различieto между духа и сетивния свят. — 361.
- ³⁴ *Конспектът на книгата на Аристотел «Метафизика»*, издадена от Швеглер на гръцки език с превод на немски, е записан в тетрадката непосредствено след фрагмента «Към въпроса за диалектиката». — 362.
- ³⁵ Вж. Д. И. Писарев «*Промахи незрелой мысли*. Сочинения, Т. 3, 1956, с. 147—151. — 365.
- ³⁶ *Конспектът на книгата на Л. Фойербах «Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie»*. *Sämtliche Werke*. Bd. IV, *Stuttgart, 1910* («Изложение, анализ и критика на Лайбницовата философия». Съчинения. Т. IV, Щутгарт, 1910) е записан в отделна тетрадка, на корицата на която е написано: «Фойербах». Конспектът е съставен в Берн, в края на 1914 или началото на 1915 г. — 366.
- ³⁷ Вж. писмото на Маркс до Енгелс от 10 май 1870 г. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Сочинения, Т. XXIV, 1931, с. 337). — 366.

³⁸ В книгата на Й. Дицген *«Kleine philosophische Schriften. Eine Auswahl»*, 1903 («Малки философски произведения. Избрано») влизат 7 статии, публикувани през 1870—1878 г. във вестниците «Volksstaat» («Народна държава») и «Vorwärts» («Напред»), както и излязлото в 1878 г. като отделна брошура произведение «Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie» («Екскурси на един социалист в областта на теорията на познанието»).

Бележките на В. И. Ленин върху книгата на Й. Дицген са направени с моливи с различни цветове и очевидно в различно време. По-голяма част от бележките Ленин написва, когато работи над книгата «Материализъм и емпириокритицизъм», в която те до голяма степен са използвани (вж. Съч. Т. 14); към книгата на Дицген Ленин, вероятно, се връща и през 1913 г. във връзка със статията «По случай двадесет и пет годишнината от смъртта на Йосиф Дицген» (вж. Съчинения. Т. 19, с. 63—66). В редица случаи Ленин отбелязва правилните мисли на Дицген с буквата „α“, а отклоненията от диалектическия материализъм с буква „β“. С бележките си Ленин изтъква направената от Дицген характеристика на партийността във философията, на отношението между философията и природознанието, на предмета на философията, основните философски категории, въпроса на познаваемостта на света, оценката му за Кант, Хегел, Фойербах, отношението му към К. Маркс и Ф. Енгелс, както и войнствуващия атеизъм на Йосиф Дицген. Същевременно Ленин отбелязва объркаността на Дицген във философските категории, неговия опит да «разшири» понятието «материя», като включва в него «всички явления на действителността, следователно и нашата познавателна способност» и т. н. — 367.

³⁹ Книгата на В. М. Шулятиков *«Оправдание на капитализма в западноевропейската философия»*, издадена в 1908 г. от «Московското книгоиздателство», представлява кратък очерк върху историята на основните философски системи за период повече от 250 години. Авторът си поставя за задача да направи «социално-генетичен анализ на философските понятия и системи», да покаже зависимостта на философията от «класовата основа». Но към историята на философията той подхожда от вулгарно-материалистически, механистически позиции, резултат от което е според Ленин и изопачаването на историята и «опошляването на историята на философията». Един от основните методологически недостатъци на книгата е опитът да се изведе развитието на идеологическите явления, по-специално на философията, непосредствено от формите на организацията на производството. Обща оценка за книгата на Шулятиков В. И. Ленин дава в края на своите бележки.

Съдържанието на Лениновите бележки върху книгата на Шулятиков дава основание да се предполага, че са били написани, когато е завършвал книгата «Материализъм и емпириокритицизъм» или след завършването ѝ (октомври 1908). Бележките на Ленин имат голямо значение за борбата против вулгаризирането на историческия материализъм и историята на философията. — 377.

⁴⁰ Бележките на В. И. Ленин върху книгата на Г. В. Плеханов «Н. Г. Чернишевски». СПб., 1910, били написани в периода не по-рано от октомври 1909 г. (фактичската дата, на която е излязла книгата) и не по-късно от април 1911 г. Бележките са публикувани за пръв път през 1933 г. в Ленинский сборник XXV.

В много свои бележки В. И. Ленин сравнява книгата на Плеханов, издадена през 1910 година, със статиите му за Чернишевски, публикувани през 1890 и 1892 г. в литературнополитическия преглед на «Социал-Демократ» (вж. «Социал-Демократ». Книга 1, Лондон, 1890; книга 2 Женева, 1890; книга 3. Женева, 1890; книга 4. Женева, 1892).

Плеханов обединил тези четири статии в книгата «Н. Г. Чернишевски», излязла в Германия на немски език през 1894 г. Книгата на Плеханов, която дава общо взето правилна характеристика на възгледите на Чернишевски и е насочена с острието си срещу народниците, е положително оценено от В. И. Ленин в статията «Направление назад в руската социалдемократия» (Вж. Съч. Т. 4, с. 274).

Книгата на Плеханов «Н. Г. Чернишевски», издадена в 1910 г., е написана в периода, когато той вече е преминал на позициите на меншевизма, и била изсочена всъщност против болшевиизма, против белшевишката преценка на светогледа и деѝността на Чернишевски, на революционните демократи от XIX в. В тази книга Плеханов в редица извънредно важни положения отстъпва от предишните си преценки за Чернишевски, замъглява неговия революционен демократизъм, непримиримата му борба против либерализма, за селска революция. — 380

Съдържание

Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция	5
Предговор	5
1. Насъщният политически въпрос	9
2. Какво ни дава резолюцията на III конгрес на РСДРП за временното революционно правителство	12
3. Какво значи «решителна победа на революцията над царизма»?	19
4. Ликвидирането на монархическия строй и републиката	26
5. Как трябва «да се тласка революцията напред»?	31
6. Откъде иде опасността за пролетарната да се окаже с вързани ръце в борбата против непследователната буржоазия?	35
7. Тактиката на «отстраняване консерваторите от правителството»	48
8. Освобождение и новоискривство	53
9. Какво значи да бъдеш партия на крайната опозиция във време на революция?	61
10. „Революционните комуни“ и революционндемократическата диктатура на пролетариата и селяните	65
11. Бегло съгледване на някои резолюции на III конгрес на РСДРП и на „конференцията“	75
12. Ще отслабне ли размахът на демократическата революция, ако буржоазията се оттегли от нея?	79
13. Заключение. Смесем ли да победим?	83
Послесловие. Още веднъж за освобождаването, още веднъж за новоискривството	100
I. За какво буржоазнолибералните реалисти хвалят социалдемократическите „реалисти“?	100
II. Нова „задълбочаване“ на въпроса от др. Мартинов	107
III. Вулгарно-буржоазното изобразяване на диктатурата и схващането на Маркс за нея	115

Статии

Трите източника и трите съставни части на марксизма	127
I	128
II	129
III	131
Карл Маркс (<i>Кратък биографичен очерк с изложение на марксизма</i>)	133
Предговор	133
Учението на Маркс	138
Философският материализъм	138
Диалектиката	141
Материалистическото разбиране на историята	143
Класовата борба	146
Икономическото учение на Маркс	148
Стойност	148
Принадена стойност	150
Социализъм	160
Тактиката на класовата борба на пролетариата	164
Историческата съдба на учението на Карл Маркс	170
I	170
II	171
III	172
Марксизмът и въстанието. <i>Писмо до Централния комитет на РСДРП</i>	174
По повод на така наречения въпрос за пазарите	180
I	180
II	180
III	185
IV	190
V	194
VI	201
VII	209
VIII	224

Партийна организация и партийна литература	228
Работническата класа и националният въпрос	234
За значението на войнствуващия материализъм	236
Из „Философски тетрадки“	247
Конспект на книгата на Фойербах „Лекции за същността на религията“	247
Конспект на книгата на Хегел „Науката логика“	255
Първа книга: Учение за битието	259
Втора книга: Същност	266
Трета книга: Субективна логика или учение за понятието	280
Конспект на книгата на Хегел „Лекции по история на философията“	319
Първи том от историята на философията	319
Втори том от историята на философията	327
Конспект на книгата на Хегел „Лекции по философия на историята“	343
Плэн на диалектиката (на логиката) на Хегел	347
Жорж Ноел: Логиката на Хегел	350
Макс Фервори: „Биогенната хипотеза“	352
Конспект на книгата на Ласал „Философията на Хераклит Тъмни Ефески“	353
Към въпроса за диалектиката	357
Конспект на книгата на Аристотел „Метафизика“	362
Конспект на книгата на Фойербах „Изложение, анализ и критика на философията на Лайбниц“	366
Бележки върху книги	367
Г. В. Плеханов. „Основни въпроси на марксизма“	367
Йосиф Дицген. „Малки философски произведения“	367
В. Шулятиков „Оправдание на капитализма в западно-европейската философия. От Декарт до Е. Мах“	377
Г. В. Плеханов „Н. Г. Чернишевски“	380
Бележки	383

Избрани произведения в пет тома

Том 1

КАКВО ДА СЕ ПРАВИ?

КРАЧКА НАПРЕД — ДВЕ КРАЧКИ НАЗАД

Том 2

ДВЕ ТАКТИКИ НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА
В ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

ТРИТЕ ИЗТОЧНИКА И ТРИТЕ
СЪСТАВНИ ЧАСТИ НА МАРКСИЗМА

КАРЛ МАРКС

(Кратък биографичен очерк
с изложение на марксизма)

ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА
НА УЧЕНИЕТО НА КАРЛ МАРКС

МАРКСИЗМЪТ И ВЪСТАНИЕТО

ПО ПОВОД НА ТАКА НАРЕЧЕНИЯ ВЪПРОС
ЗА ПАЗАРИТЕ

ПАРТИЙНА ОРГАНИЗАЦИЯ И ПАРТИЙНА
ЛИТЕРАТУРА

РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА
И НАЦИОНАЛНИЯТ ВЪПРОС

ЗА ЗНАЧЕНИЕТО
НА ВОЙНСТВУВАЩИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ

ИЗ «ФИЛОСОФСКИ ТЕТРАДКИ»

Том 3

МАТЕРИАЛИЗЪМ И ЕМПИРИОКРИТИЦИЗЪМ

Т о м 4

ИМПЕРИАЛИЗМЪТ КАТО НАЙ-ВИСОК
СТАДИЙ НА КАПИТАЛИЗМА
ДЪРЖАВАТА И РЕВОЛЮЦИЯТА
МАРКСИЗЪМ И РЕВИЗИОНИЗЪМ
ЗА ЛОЗУНГА
ЕВРОПЕЙСКИ СЪЕДИНЕНИ ЩАТИ
ЗА ЗАДАЧИТЕ НА ПРОЛЕТАРИАТА
В НАСТОЯЩАТА РЕВОЛЮЦИЯ
ЗАСТРАШАВАЩАТА КАТАСТРОФА
И КАК ДА СЕ БОРИМ С НЕЯ
КАК ДА ОРГАНИЗИРАМЕ СЪРЕВНОВАНИЕТО?
ПРЕДСТОЯЩИТЕ ЗАДАЧИ
НА СЪВЕТСКАТА ВЛАСТ
ЗА ДЪРЖАВАТА

Т о м 5

ПРОЛЕТАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ
И РЕНЕГАТЪТ КАУЦКИ
«ЛЕВИЧАРСТВОТО» — ДЕТСКА БОЛЕСТ
НА КОМУНИЗМА
ВЕЛИКИЯТ ПОЧИН
ЗАДАЧИТЕ НА МЛАДЕЖКИТЕ СЪЮЗИ
ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА В ЕПОХАТА
НА ДИКТАТУРАТА НА ПРОЛЕТАРИАТА
ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ПРОФСЪЮЗИТЕ, ЗА ТЕКУЩИЯ МОМЕНТ
И ЗА ГРЕШКИТЕ НА ТРОЦКИ И БУХАРИН
ЗА ПРОДОВОЛСТВЕНИЯ ДАНЪК
ЗА КООПЕРАЦИЯТА
ПО-ДОБРЕ ПО-МАЛКО,
НО ПО-ДОБРЕ

В. И. ЛЕНИН
Избрани произведения в пет тома
Том 2

Първо издание

Съставител **Бернард Мунтян**
Художник **Христо Симеонов**
Художествен редактор **Тотю Данов**
Технически редактор **Петър Стефанов**
Коректор **Нина Велчева**

Код 12 $\frac{95311\ 72511}{0010-3-77}$

Издателски № 5822 Дадена за набор на 9. V. 1977 г. Подписана за печат на 2. IX. 1977 г. Излязла м. септември Печатни коли 26, 75 Издателски коли 22, 47 Формат 84X108/32. Тираж 45 110 (1—15 110) Книжно тяло 0,61 лв. Цена 1,10лв.

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ДПК «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» № 2